

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT UNİVERSİTETİ

ISBN 9 7 8 - 9 9 5 2 - 3 9 - 1 8 0 - 0

DOI 10.5281/zenodo.10953230

“Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili”

“MƏDƏNİYYƏT: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR”
DOKTORANT VƏ GƏNC TƏDQİQATÇILARIN XVI RESPUBLİKA ELMİ KONFRASININ
MATERİALLARI

Konfrans Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin
Elmi Şurasının 15 fevral 2024-cü il tarixli 6 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

BAKİ 2024

ELMİ REDAKTOR:

Sədaqət Əliyeva
Elm və yaradıcılıq işləri üzrə prorektor, dosent

Məsul katib:

Səbinə Namazova
Elm və doktorantura şöbəsinin müdiri

Materialların tərtibi:

Ülkər Rzayeva
Sosial-mədəni fəaliyyət kafedrasının müəllimi

Jurnalın üz qabığının tərtibi və dizaynı:

Vüqar Əli
Əməkdar rəssam

“Mədəniyyət: Problemlər və Perspektivlər” (Bakı şəhəri, 19 aprel 2024-cü il); ((2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsinə həsr olunur); (Doktorant və gənc tədqiqatçıların XVI Respublika elmi konfransının materialları) (məqalələr toplusu)); Azərbaycan dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti – Bakı: ADMİU, 2024. – 219 səh.

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Ceyran Mahmudova – ADMİU-nun rektoru, professor (sədr)

Sədaqət Əliyeva – Elm və yaradıcılıq işləri üzrə prorektor, dosent

Nigar Rüstəmovə – Tədris işləri üzrə prorektor, dosent

Validə Məmmədova – Rektorun Tədrisdəİnnovasiyalar üzrə müşavir, professor

M Ü N D Ə R İ C A T

Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....

Эльчин Сардаров. Социально-философское осмысление роли социально-экологической журналистики в продвижении идей солидарности, чистой окружающей среды и зеленого роста: на примере Азербайджана

Хикмет Наджаф Оғлы Алиев. Иконография праздника новруз в Ичери Шехер: на примере живописи Азербайджанского художника Ариф Гусейнова.

Şəfəq Vəqif qızı Qasımova. Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu....

Abbasağa Fazil oğlu Əlizadə. Psixoloji dram janrına doğru.....

Наргиз Аслан кызы Рзаева. Синтез западноевропейских и национальных традиций в искусстве Азербайджана XX века

Натаван Алиева. Формообразующие элементы, строящие конструкцию модели Азербайджанского женского костюма.....

Emiliya Emilyevna Yanakiyeva. Azərbaycan nəfəsli musiqi alətlərinin bədii tərtibat xüsusiyyətləri..

Roza Rauf qızı Həsənova. Akif Əsgərovun yaradıcılığında ikifiqurlu kompozisiyaların bədii xüsusiyyətləri

Musa Almas oğlu Əmiraslanov. Xalq rəssamı Cəmil Müfəzzadə qrafikasının səciyyəvi xüsusiyyətləri

Cəmilə Vəlif qızı Məhərrəmov. Əlyazma kitablarının tərtibat qaydası.....

Anar Şahbaz oğlu İbrahimov. Müasir texnologiyalardan fiziki qüsurlu şəxslərin turizmin imkanlarından yararlanması üçün istifadəsi.....

Айдан Али-Аббас кызы Кязимова. Сравнение современного искусства (в контексте метамодернизма) Азербайджана и Турции...

Ayişə Mərdan qızı Allahverdiyeva. Atəşgah məbədinin turizm üçün əhəmiyyəti.....

Aysel Əlimirzə qızı Əmirova. Altay Sadıqzadənin yaradıcılığında qadın obrazının özünəməxsus bədii ifadəsi.....

Aysel Həsənova. Yaşıl kitabxanalar:kitabxana-informasiya fəaliyyəti sahəsində yeni konsepsiya....

Aysu Rəşad qızı Səfərli. R. Həsənoğlunun tamaşalarında bədii təsvir həllinin başlıca xüsusiyyətləri və əhəmiyyəti

Aytac Rəhman qızı Qurbanova. M.F.Axundzadə qələminin kitab, maarif və digər mədəni sahələrə təsiri.....

Cümsüd Şamə oğlu Asini. Cəmiyyətdə uşaqlara qarşı məişət zorakılığı və onun profilaktikası.....

Hətəm Hətəm oğlu Cərcili. Qazax regionunun arxeoloji və tarixi memarlıq abidələrinin xüsusiyyətləri – Dəmcili mağarası

Fərid Üzeyir oğlu Əsədov. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar institutunda şəxsi arxiv fondlarında mühafizə olunan afişa nümunələri

Fatimə Elçin qızı Heydərova. Azərbaycanda ekstremal turizm.....

Fizəxanım Azad qızı Nurizadə. XIX əsrdə Azərbaycan memarlığda baş verən dəyişikliklər və yeniliklər.....

Gültəkin İkrəm qızı Cəfərova. İqtisadiyyatın inkişafında turizmin yeri.....

Günəl Zaur qızı Əlizadə. Müstəqillik dövründə Bakı şəhərində ucaldılmış şair və yazıçıların monumental heykəllərinin bədii xüsusiyyətləri.....

Əzizə İbrahim qızı Həmidova. Qobustan arxeoloji abidəsinin təsviri.....

Həsən Elvir oğlu Həsənov. The influence of technology on the development of modern music.....

Səmayə Hüseynova. Bakı memarlığının “Sovet modernizmi” dövrü Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində

Leyla Elçin qızı Fətəliyeva. XX əsr Bakı memarlığında mövcud olan üslublar və yeniliklər.....

Leyla Əliyəddin qızı Məmmədli. Bakı memarlığının inkişafında alman əsilli memarların rolu....

Mirzə Azad oğlu Hüseynov. Unreal engine oyun mühərrikinin kinoda rolu.....

Nərimin Şamil qızı Bayramova. Azərbaycanın intibah dövrü memarlıq abidələri

Nəzrin Elsevər qızı Nəzirli. Alfred Şnitkenin yaradıcılığına bir baxış....

Arzu Əliheydər qızı Rəfiyeva. Xalq rəssamı Xəlidə Səfərovanın yaradıcılığında səciyyəvi cəhətlər....

Sabir Abbaszadə. Azərbaycanın incəsənət mirası Təbriz miniatur məktəbinin öyrəndikləri və ötürdükləri....

Səxavət Əlili. Hacı Xanməmmədovun tar ilə simfonik orkestr üçün 5 saylı konsertin musiqi dilinin xüsusiyyətləri.....

Səriyyə Elnur qızı Əliyeva. Uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında valideynlərin rolu....

Aytən Firdovsi qızı Qurbanova. Mədəni turizm regionun inkişafı üçün ən mühüm resusrlardan biri kimi.....

Эсмира Мехман кызы Гусейнова. Региональный кулинарный туризм Азербайджана

Fatimə Elçin qızı Heydərova. Azərbaycanda ekstremal turizm.....

Faiz Natiq oğlu Heydərov. Turizmin inkişaf etdirilməsində internetin rolu.....

İmran Yunis oğlu Mehdiyev. Həyat Abdullayevanın yaradıcılığında sevgi mövzusu.....

Minirə Aslanlı. Kino və nəsrin tandemi.....

Nuranə Quşnar qızı Cəbraylova. Müzikl janrında xoreoqrafiya və musiqi texnikasının fərqli metodları

Fatimə Faiyq qızı Orucova. Sosial iş sahəsində valideyn-uşaq münasibətləri.....

Hürü Paşa qızı Osmanova. Hüseyn Cavid ev muzeyində sərgilənən rəsm əsərləri.....

Türkanə Mətləb qızı Hüseynova. Heydər Əliyev və memarlıq abidələrinin mühafizəsi məsələləri

Zeynəb Rafail qızı Məmmədova. Bakıda əlilliyi olan gənclər üçün sosial iş strategiyaları.....

Джамиль Наджаф оглы Алиев. Искусственный интеллект в современном изобразительном искусстве.....

Эльнара Интигам кызы Мазандарова. Произведение Раиса Расулзаде "портрет куринаского рыбака Джафара Джафарова"

Азер Алик оглы Гулиев. Цифровая революция современного кинематографа.....

Fatma Allahverdili. Təhsil sahəsində uşaqların sosial müdafiəsində məktəb sosial işçisinin rolu

Xədicə Rzalı. Sosial münasibətlərin formalaşmasında ailədaxili münasibətlərin yeri

Namizər Mövlud oğlu Yusubov. Sosial iş sahəsində ahıllara qarşı münasibət.....

Emilya Slavik qızı Babayeva. Təsviri sənətin dünəndən bu günə inkişafı.....

Yusif Bağirov. Azərbaycanda miqrantların sosial aktual problemləri.....

Seyran Kamran oğlu Kərimov. Şamaxı rayonunun tarixi memarlıq abidələrinin öyrənilməsində arxeoloji tədqiqatların rolu.....

Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq ictimaiyyətin etibarlı və məsuliyyətli üzvü kimi iqlim dəyişmələrinin fəsadlarına qarşı mübarizəyə öz töhfəsini verir.

Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafa dair beş milli prioritetindən biri “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” kimi müəyyən edilmişdir. Həmin prioritetə uyğun olaraq, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların bərpası və artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadənin təmin edilməsi istiqamətində işlər aparılır.

Azərbaycan baza ili (1990) ilə müqayisədə 2030-cu ilə qədər istilik effekti yaradan qazların emissiyalarının 35 faiz, 2050-ci ilə qədər isə 40 faiz azaldılmasını hədəf kimi götürmüşdür.

İşğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikası yaşıl enerji zonası elan olunmuşdur. Azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma prosesində ətraf mühitin qorunması prioritetdir. Həmin ərazilərdə “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” kimi innovativ yanaşmalar tətbiq edilir, ekosistem bərpa olunur.

Yaşıl enerji növlərinin yaradılması və yaşıl enerjinin dünya bazarlarına nəqli Azərbaycanın enerji siyasətinin prioritetidir. Azərbaycan elektrik enerjisi istehsalının qoyuluş gücündə bərpa olunan enerji mənbələrinin payının 2030-cu ilə qədər 30 faizə çatdırılmasını hədəfləyir.

BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası – COP29 kimi mötəbər bir tədbirin Azərbaycanda keçirilməsi ilə əlaqədar yekdil qərarın verilməsi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən Azərbaycana böyük hörmət və etimadın, eləcə də ölkəmizin milli, regional və qlobal səviyyədə ətraf mühitin qorunması, iqlim dəyişmələrinin qarşısının alınması işinə töhfəsinin təqdir olunmasının bariz nümunəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, iqlim dəyişmələrinə qarşı qlobal mübarizədə beynəlxalq həmrəyliyin gücləndirilməsi məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasında 2024-cü il “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilsin.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər planına dair təkliflərini bir ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 25 dekabr 2023-cü il

UOT 1(091).

ЭЛЬЧИН САРДАРОВ

Соискатель степени д.ф.ф.

отдела «Проблемы современной философии»

Института философии и социологии НАН Азербайджана

педагог кафедры «Социально-культурная деятельность» факультета «Культурологии»

Аз.Гос. Университета Культуры и Искусства

**СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ОСЫСЛЕНИЕ РОЛИ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В ПРОДВИЖЕНИИ ИДЕЙ СОЛИДАРНОСТИ,
ЧИСТОЙ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И ЗЕЛЕННОГО РОСТА: НА ПРИМЕРЕ
АЗЕРБАЙДЖАНА**

Резюме: В данной статье речь идет о социально - философском осмыслении проблем гуманизации общественной жизни, гуманного отношения к человеку и окружающей его среде в процессе глобализации, роли социально - экологической журналистики в гуманизации институтов политического управления, эволюции демократического и гуманитарно - экологического мышления в философской мысли, о важности приоритета человеческих ценностей в управлении государства в решении геополитических, социально-политических и экономических задач общества, необходимости создания реальных условий для осуществления идеалов справедливости, равенства, развития творческой личности, устойчивого использования природных ресурсов в современный период.

Подчеркивается, что социально - философский анализ роли и возможностей специализированной - социально - экологической журналистики позволит усовершенствовать теоретическую и практическую основу для более эффективного и социально ориентированного функционирования политических институтов страны.

Работа над данной статьей показала, что тематика гуманистического просвещения общества, идеи справедливости, равенства, гармонии человека и природы, красоты, достойного бытия, занимавшие важное место в классической философии, сегодня в условиях глобализации и модернизации приобретают все большее значение и важность. В этой связи, как следует из статьи, социально- экологической журналистике отводится смелая и важная роль - просвещать и инициировать процесс развития, а также самое главное – быть на страже гуманистических ценностей, выступать на стороне людей и природы в вопросах свободы и равенства, устойчивого использования природных ресурсов, сохранения планеты и цивилизации от различных угроз. В Азербайджане для эволюционного и поступательного развития есть политическая воля руководства страны и традиционно - гуманистическая ориентированность общества, а развивать гуманитарную культуру и обеспечивать ее преемственность дело в большей степени и социально-экологической журналистики.

Ключевые слова: гуманизация, наука, социально-экологическая журналистика, экологическая политика, политические институты

Сегодня в политике многих ведущих стран мира роль человеческого фактора в решении глобальных и локальных политических, социально-экономических и экологических проблем возрастает. Развитие цивилизации, стремление стран к обеспечению своих народов устойчивыми ресурсами и новыми технологиями требуют от них создания максимально свободных и благоприятных социальных условий для развития личности, ее участия в общественно-политической и экономической жизни страны, полного раскрытия своих творческих возможностей.

Происходящие в мире геополитические процессы, региональные и гражданские войны за главенство в политике, борьбу за освоение новых территорий и управление экономическими

ресурсами, проблема нищеты и бедности, международного терроризма, национального экстремизма, коррупции, миграции, безработицы, СПИДа, наркомании, птичьего гриппа, малярии, изменения климата, демонстрации и смены политических властей по социально-политическим соображениям в европейских и арабских странах подчеркивают важность и жизненную необходимость обращения политиков как ведущих и богатых ресурсами стран, так и развивающихся стран - к признанию государственными институтами власти приоритета человеческих ценностей, создания максимально благоприятных условий для свободного и устойчивого развития людей.

Для решения такой важной проблемы, как гуманизация общественной жизни, необходимо использовать богатый научный опыт, накопленный мировой и национальной социально-философской наукой, исследующей общественную жизнь, усовершенствовать правовую, научную политологическую базу управления политическими институтами, сформировать должное понимание у граждан, задействованных в структурах государственного управления и общественных организациях. Для этого необходимо также повысить информированность и гражданскую активность людей, создать условия для дальнейшего развития в обществе свободы слова и плюрализма мнений, расширять возможности для участия в политической жизни страны и социально-культурной интеграции национальных и этнических групп и т.д. Мировое сообщество сейчас находится на переломном этапе своего развития, который характеризуется переоценкой ценностей, преодолением того, что мешает цивилизованному движению. Становится аксиомой, что сегодня все классы, общественные системы для реализации своих интересов в качестве предварительного условия должны не формально, а по- существу признать авторитет человеческих ценностей. В этой связи повышаются важность и ответственность социальной философии и, как ее часть, философии экологической.

Наряду с человеческим фактором сейчас необходимо серьезно рассматривать вопросы охраны окружающей среды, экологической безопасности и устойчивого использования природных ресурсов, предотвращения экологического террора, которые все чаще становятся предметом обсуждений на международных и региональных встречах глав государств и руководителей ведомств, посвященных геополитическим конфликтам и путям их решения.

Сегодня существует острая необходимость выведения экологических проблем, а также воспитания молодого поколения на арену гражданского общества. В связи с этим большие надежды возлагаются на электронные СМИ, которые способны расширить свою вещательную деятельность и объединить большие массы независимо от возраста и социального статуса. Защита окружающей среды и глобальная безопасность очень актуальны в контексте изменения климата. По итогам Киотского протокола и конференций по изменению климата, наиболее важные требования предъявляются к правительству в сфере снижения негативного воздействия стран на атмосферу.

Определение одного из пяти национальных приоритетов социально-экономического развития Азербайджана до 2030 года как «Страна чистой окружающей среды и зеленого роста» и объявление 2024 года «Годом солидарности зеленого мира», а также проведение COP-29 в этом году повышает значимость пропаганды и повышения осведомленности студенческой молодежи и других слоев общества.

Азербайджанский народ имеет право на получение экологической информации, в том числе о последствиях изменения климата в Азербайджане и цивилизации, здоровье и безопасности человека, источниках и качестве питьевой воды, стихийных бедствиях, деградации земель, сохранении биоразнообразия и общественных инициативах, экологической ситуации в освобожденном Карабахе и других прифронтовых регионах, устойчивости экосистем и восстановлении национальных парков, проделанной работе по соблюдению экологических

стандартов в крупных проектах по «Великому возвращению», национальных и международных правовых актах, сохранении природы с использованием альтернатив, экологическому образованию, влиянию международных и национальных нефтяных, энергетических, проектов, водных, транспортных и других инфраструктурных проектов, проектов по образованию, охране флоры и фауны, участию общественности в процессе принятия решений в сфере охраны окружающей среды.

Экономический рост в последние года позволил незначительно улучшить качество жизни людей во всем мире. Наибольшую выгоду получили те, кто и так был очень богат. Остальные оплачивают последствия истощения природных ресурсов, социальных стрессов и ухудшения состояния экологической среды. Сегодня основная власть – политическая и экономическая сконцентрирована в руках глобальных транснациональных корпораций, особой формы организаций бизнеса. Глобальные корпорации неподконтрольны никому и не несут, по сути, никакой ответственности за свои действия. Остановить эту ситуацию или изменить ее в лучшую сторону можно посредством использования модели, которая совмещает социальное благополучие и сохранение окружающей среды – эта концепция устойчивого развития.

Концепция устойчивого развития предполагает совместное решение задач экономики, социологии, выработки новой международной политики. Для достижения подобной интеграции необходимо прежде всего обеспечить информированность общества о ценностях устойчивого развития, что способствует процессу гармонизации отношения бизнес сектора к окружающей среде.

К сожалению, широкая общественность, в особенности, подрастающее поколение, молодежь слабо информирована о понятии устойчивого развития, его принципах и значении для экологии Азербайджана и планеты в целом. В то время как нынешнее состояние водных, минеральных, биологических, земельных, агроклиматических и рекреационных ресурсов страны и их будущее не может не волновать каждого здравомыслящего человека.

В этой связи журналистам необходимо объективно отражать реальную ситуацию, пользуясь всеми доступными источниками информации, не поддаваться на провокации тех, кому выгоден продолжающийся процесс сосредоточения контроля над природными ресурсами в руках транснациональных корпораций, давать глубокий анализ проблем, показывая связь между отдельными событиями и глобальными экологическими процессами, не забывать о просветительской функции СМИ. Задача экологической журналистики – заинтересовать людей вопросами охраны окружающей среды, привлечь их к участию в конкретных мероприятиях разного уровня, направленных на улучшение ситуации. Журналисты должны не запугивать людей о том, что экологическая катастрофа неизбежна, а стараться предлагать реальное решение каждой проблемы.

Ныне духовно-нравственное развитие - требование времени к профессиональной социально-экологической журналистике. Журналисты сегодняшнего дня должны быть очень грамотными, образованными и обладать высокими этическими принципами. Вместе с тем, журналисты стараются профессионально вести политические, социально-экологические, экономические, культурные и другие темы в СМИ используя официальные и альтернативные источники информации, добываясь при этом широкого обсуждения наиболее острых проблем и их решения со стороны ответственных органов. Подобная специализация журналистов по отдельным направлениям, позволяет им профессионализироваться по конкретным сферам, пополнять базу данных контактов по темам, экспертам и источникам информации, более оперативно, последовательно и углубленно изучать, освещать и исследовать состояние развития и общественной пользы порученных им секторов.

Экологическая журналистика, как специализация сформировалась сравнительно недавно, хотя отдельные материалы, также специализированные издания и программы, посвященные

вопросам охраны окружающей среды были и до обретения Азербайджаном независимости. Если пытаться определить понятие «экологическая журналистика» более узко, можно сказать, что она подразумевает непрерывное, широкое освещение экологических вопросов, как глобального, так и локального значения, причем предметом такой журналистики могут быть не только проблемы, но и положительные примеры в области использования и охраны окружающей среды. (1, стр.10)

К глобальным экологическим проблемам, достойным внимания журналиста, можно отнести рост численности населения Земли и растущая потребность в продуктах питания, чтобы прокормить это население. Следствием этого является разрушение окружающей среды, как то вырубка лесов, опустынивание, деградация почв и уничтожение естественной среды обитания животных и растений. В качестве положительных примеров решения глобальных проблем можно привести совместные усилия под эгидой ООН по борьбе с разрушением озонового слоя в стратосфере, международные усилия по распространению чистых технологий. (2, стр.3) А также усилия международного сообщества в Рамках Киотского Протокола по предотвращению вредных выбросов в атмосферу и адаптации к Изменению Климата на планете, предотвращение сокращения биоразнообразия и другие.

К проблемам национального уровня можно отнести рост городов и связанные с ним загрязнение воздуха, воды и так называемое шумовое «загрязнение». В то же время, положительными примерами решения экологических проблем национального масштаба можно назвать мероприятия и проекты, обеспечивающие устойчивое развитие страны и рачительное использование природных ресурсов.

В Азербайджане в рамках европейских и азиатских программ развития министерством Экологии и Природных Ресурсов Азербайджанской Республики, экологическими гражданскими объединениями и бизнес структурами осуществляются проекты по устойчивому развитию прикаспийских сообществ, устойчивому развитию горных районов, устойчивому развитию прикаспийских рыбных хозяйств, развитию национальных парков и заповедников, восстановлению лесов, охране и воспроизводстве осетровых, улучшению системы водообеспечения и управления отходами, развития альтернативной энергии и др. Один из примеров экологической проблемы на бытовом уровне – это использование пестицидов. Этот вопрос волнует в равной степени и фермеров, и рядового потребителя, которому приходится есть обработанные химикатами овощи и фрукты. А к примерам положительного решения экологических проблем, которые волнуют рядового гражданина, можно отнести эффективное землепользование, контроль за численностью бытовых насекомых и успешную очистку зон отдыха от мусора. И об этом тоже важно писать. (3, стр. 297)

Журналистам необходимо знать, что современная общая экология – это научное направление, рассматривающее совокупность природных и отчасти социальных явлений и предметов с точки зрения состояния и развития экосистем, т.е взаимосвязанных организмов разных биологических видов, а также ее взаимодействия с окружающей средой. В переводе с греческого «ойкос» - дом, «логос» - наука, знание. Таким образом, экология наука о доме, о взаимоотношениях между живыми организмами и окружающей их средой.

Что такое информация каждый журналист знает не понаслышке. Это и сырье для работы журналиста, и результат его работы. Что касается экологической информации, то здесь журналист имеет дело с информацией, особого рода – экологической информацией. Понятие «экологическая информация» прочно вошла в нашу речь, в лексикон журналистов и различных организаций, работающих в весьма широкой области экологии.

Конвенция о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступа к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды» определяет это понятие следующим образом: «Экологическая информация» означает любую информацию в письменной, аудиовизуальной, электронной или любой другой материальной форме о состоянии элементов окружающей среды, таких как, воздух и атмосфера, вода, почва, земля, ландшафт и природные объекты, биологическое разнообразие и его компоненты, включая генетически измененные организмы, и взаимодействие между этими элементами; факторах, таких как, вещества, элементы, шум излучение, а также деятельность или меры, включая административные меры, соглашения в области окружающей среды, политику, законодательство, планы и программу, оказывающие или способные оказать воздействие на элементы окружающей среды и анализ затрат и результатов и другой экономический анализ и допущения, использованные при принятии решений по вопросам окружающей среды; состояние здоровья и безопасности людей, условиях жизни людей, состоянии объектов культуры, зданий и сооружений в той степени, в какой на них воздействует или может воздействовать состояние элементов окружающей среды или, через посредничество этих элементов. Данное определение отражает, что экологическая информация не сводится только к «информации о состоянии окружающей среды», будь то, концентрация в воздухе загрязняющих веществ или численность популяции животных.

Состояние здоровья, благополучия человека напрямую связано с состоянием окружающей среды. Поэтому информация о состоянии окружающей среды воспринимается населением обостренно, как затрагивающая один из основных наших инстинктов – инстинкт выживания. Современная деятельность человечества – производства и потребление – оказывает отрицательное воздействие на окружающую среду. И если человеку иной раз сложно проследить взаимосвязь между отдельными событиями, например, выхлопами автомобилей и парниковым эффектом, а следовательно, изменением климата, то возникновение производственного предприятия рядом с домом он воспринимает как потенциальный источник загрязнения и угрозу собственному здоровью. Действительно, многие конфликты порождаются именно экологическими аспектами деятельности различных организаций.

В Азербайджане государственные природоохранные организации, экологические гражданские объединения и экологические журналисты из различных СМИ в условиях бурного развития экономики стремятся путем информирования, просвещения, организации и контроля минимизировать вред, наносимый окружающей среде и здоровью человека.

Экологическими журналистами страны освещались обсуждения национальных законодательных актов и международных Конвенций в области охраны окружающей среды, процессы общественных слушаний и мониторингов оценки воздействия на окружающую среду во время реализации нефтегазовых и инфраструктурных проектов, проектов по развитию Национальных Парков и Гос.заповедников - Апшеронского, Шахдагского, Гызылагачского, Гирканского, Ордубадского, Загатайского и др., охране биоразнообразия, проектов по информированию в сфере изменения климата, природных бедствий, проведению информационных компаний «22 апреля – «Дня земли» и по посадке деревьев и благоустройству столицы и регионов страны и др.

В публикациях и передачах экологических журналистов не раз поднимались проблемы качества питьевой воды и его угрозы здоровью населению Апшерона и регионов страны, пагубных последствий нефтяных разливов, отразившихся на массовой гибели птиц и каспийских тюленей, опасности исчезновения популяции осетровых Каспия из-за браконьерства и техногенных воздействий, сохранения редких видов растений и животных, внесенных в «Красную книгу», воспроизводства традиционных национальных «зеленых культур» Апшерона – инжира, оливка, тута, а также украшения парков - цветка розы, эффективного управления

отходами и водами в г.Баку и мегаполисах республики, экологической безопасности строящихся высотных домов и дорог, необходимости развития альтернативных видов энергии, развития экологического образования и экологической культуры и др.

Поскольку именно средства массовой информации сегодня являются основным источником экологической информации для большинства граждан, именно от журналиста зависит, узнают ли люди о существующей проблеме, как они к ней отнесутся, вызовет ли эта проблема панику в обществе или, напротив, решительные действия по защите своих прав на благоприятную окружающую среду. Можно утверждать, что экологическая журналистика – это один из инструментов в решении экологических проблем. И это накладывает определенную ответственность на журналиста освещающего темы экологии.

Работа над экологическими проблемами, особенно в случае новостной журналистики, когда большинство тем - аварии, катастрофы, заболевания, вызванные загрязнением окружающей среды, добавляет еще две группы требований, более жестких: социальные и этические. При описании событий журналист не должен оскорблять чувства пострадавших, поднимать панику или призывать к противоправным действиям. (1, стр. 66)

При подготовке социально – экологических материалов важно представлять несколько точек зрения на проблему, представлять техническую информацию в упрощенном виде, быть осторожным при обращении с фактической информацией, согласовывать материал с участниками, мнения которых будут использованы, быть корректным по отношению ко всем участникам материала, ссылаться на источник информации, пытаться предлагать возможные решения, а не ограничиваться только постановкой проблемы.

СМИ являются сегодня основным источником экологической информации для большинства граждан. Именно от СМИ во многом зависит то, как будут люди относиться к окружающей среде, зависит уровень экологической культуры в обществе, ведь нельзя забывать от том, что СМИ выполняют не только чисто информационные, но и образовательные, и просветительские функции. От профессионализма журналистов, от их экологической грамотности, от качества подачи экологически значимой информации в СМИ разного уровня зависит сегодня экологическая культура общества в целом.

В завершении статьи, хотелось бы отметить, что работа над данной статьей показала, что тематика гуманистического просвещения общества, идеи справедливости, равенства, гармонии человека и природы, красоты, достойного бытия, занимавшие важное место в классической философии, сегодня в условиях глобализации и модернизации приобретают все большее значение и важность. Пример Азербайджана, выступающего в роли страны -организатора COP-20 и объявление 2024-го года «Годом солидарности зеленого мира» свидетельствует об отношении страны к вопросам глобальной экологической безопасности, доброй воли руководства страны в вопросе подготовленности страны к смягчению рисков и совместным действиям по управлению в сфере изменения климата. В этой связи, как следует из статьи, социально- экологической журналистике отводится смелая и важная роль - просвещать и инициировать процесс развития, а также самое главное – быть на страже гуманистических ценностей, выступать на стороне людей и природы в вопросах свободы и равенства, устойчивого использования природных ресурсов, сохранения планеты и цивилизации от различных угроз. В Азербайджане для эволюционного и поступательного развития есть политическая воля руководства страны и традиционно - гуманистическая ориентированность общества, а развивать гуманитарную культуру и обеспечивать ее преемственность дело в большей степени и социально-экологической журналистики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Экологическая журналистика. Анна Кочинева. Ольга Берлова. Виктория Колесникова. Центр координации и информации Социально-экологического Союза. Москва.1999
2. Шарон М.Фридман, Кенет А.Фридман. Пособие по экологической журналистике. Комиссия ООН по странам Азии и Тихоокеанского региона, Бангкок, Таиланд, 1988
3. Современные философские проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук. Под редакцией доктора философских наук, профессора В.В.Миронова, М.: Гардарики, 2006

Xülasə: Bu məqalədə müasir dövrdə ictimai həyatın humanistləşməsi problemlərinin sosial - fəlsəfi dərk olunması, qloballaşma prosesində insana və ətraf mühitə humanist münasibəti, siyasi idarəetmə institutların humanistləşməsində sosial – ekoloji jurnalistikanın rolu, fəlsəfi fikirdə demokratik və humanitar – ekoloji təfəkkürün təkamülü, cəmiyyətin geosiyasi, dövlətin idarəolunmasında sosial-siyasi və iqtisadi məsələlərin həllində insan dəyərlərinin prioritetliyinin vacibliyi haqqında, ədalətlik, bərabərçilik ideallarının həyata keçirilməsi, yaradıcı şəxsiyyətin inkişafı, təbii sərvətlərin davamlı istifadəsi üçün həqiqi şəraitin yaranmasının vacibliyi haqqında söhbət açılır. Qeyd olunur ki, ixtisaslaşdırılmış sosial – ekoloji jurnalistikanın rolunun və imkanlarının sosial - fəlsəfi təhlili ölkənin siyasi institutlarının daha effektiv və sosial yönümlü fəaliyyət göstərməsi üçün nəzəri və praktiki bazasının təkmilləşdirilməsinə imkan yaradacaqdır.

Məqalə üzrə iş göstərdi ki, klassik fəlsəfədə böyük yer tutmuş cəmiyyətin humanistik maarifləndirilməsi mövzusu, ədalətlik ideyaları, bərabərçilik, insanın və təbiətin harmoniyası, gözəllik, ləyaqətli insan həyatı, bu gün qloballaşma və modernləşdirmə şəraitində öz mahiyyətini və vacibliyini artırır.

Bununla əlaqədar, məqalədən məlum olduğu kimi, sosial – ekoloji jurnalistikaya maarifləndirmək və inkişaf prosesini təşəbbüsləndirmək kimi cəsarətli və vacib rol ayrılır, və həmçinin ən əsası - humanist dəyərlərin keşiyində durmaq, azadlıq və bərabərçilik, təbii resursların davamlı istifadə olunması, planetin və sivilisasiyanın müxtəlif təhlükələrdən qorunması məsələlərində insanların və təbiətin tərəfində çıxış etmək .

Azərbaycanda təkamüllü və mütərəqqi inkişaf üçün ölkə rəhbərliyinin siyasi iradəsi var, təmiz ətraf mühit və yaşıl inkişaf ölkədə prioritet elan edilib, 2024-cü il həmrəylik və yaşıl sülh ili elan edilib, ənənəvi olaraq cəmiyyətin humanist yönümlü olması, humanitar mədəniyyəti inkişaf etdirmək və onu gələcək nəsillərə çatdırmaq isə böyük dərəcədə sosial jurnalistikasının roludur.

Summary: This article is dedicated to socio-philosophical insights on humanization of social life, humanistic attitude to human being and nature during the globalization process, role of socio-ecological journalism in humanization of institutions of political governance, the evolution of democratic and humanitarian-ecological thinking in philosophical thought of the importance priority of human values in the management of state in solution to geo- political, socio-political and economic problems of society, the need to create real conditions for realization of ideals of justice, equality, development of creative personality, sustainable use of natural resources in the modern period. The present article emphasizes that, socio - philosophical analysis of the role and possibilities of specialized socio-ecological journalism would help in developing theoretical and practical basis for more effective and socially-oriented functioning of political institutions in the country. The following scientific article describes that thematic of humanistic awareness and education of the society, concept of justice and equality, harmony between human being and nature, beauty, worthy person considered as important

parts of classical philosophy gain huge significance and importance under conditions of globalization and modernization today. In this respect, as it is mentioned by the following article, social and ecological journalism encourage and play important role - to educate and initiate the process of development, and most importantly - to be on guard of humanistic values, to act on the side of people and nature in matters of freedom and equality, sustainable use natural resources, preserve the planet and civilization from various threats.

In Azerbaijan, for evolutionary and progressive development, there is the political will of the country's leadership, a clean environment and green growth have been declared a priority in the country, 2024 has been declared the year of solidarity and green peace, there is a traditionally humanistic orientation of society, and it is up to us to develop humanitarian culture and ensure its continuity to a greater extent, social and environmental journalism.

UOT 73/76.

ХИКМЕТ НАДЖАФ ОГЛЫ АЛИЕВ

Докторант

Азербайджанский Государственный Университет Культуры и Искусств

E-mail: hikmataliyev2000@gmail.com

0009-0009-5888-3612

ИКОНОГРАФИЯ ПРАЗДНИКА НОВРУЗ В ИЧЕРИШЕХЕР: НА ПРИМЕРЕ ЖИВОПИСИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ХУДОЖНИКА АРИФ ГУСЕЙНОВА.

РЕЗЮМЕ

Ариф Гусейнов в своем искусстве отражает Новруз в Ичеришехер, синтезируя Азербайджанскую миниатюру, каллиграфию, ковровый узор. Через яркие ковровые орнаменты, национальный костюм, архитектуру, он передает праздничный дух, объединяя сакральное и светское.

Ключевые слова: *Новруз, Ичеришехер, Ариф Гусейнов, азербайджанская миниатюра, культурное наследие.*

Освобождение изобразительного искусства от установленных канонов, строгих систем изображения узнаваемых персонажей и сюжетов, привело к развитию богатства новых иконографических схем. Сами иконографические схемы являлись результатом не только связи искусства с религиозными ритуалами. Нередко сам дух времени порождал новые формы традиционного содержания. Праздник Новруз, его иконография, находит свое отображение в изобразительном искусстве Азербайджана с самих древних времен, от наскальных изображений Гобустана до средневековой живописи миниатюры, до рисунков художников начала XX века Азима Азимзаде, Бехруз Кенгерли и др. Таким образом, при всём многообразии изображения праздника Новруз, на протяжении тысячелетий, иконографические схемы здесь легко узнаваемы, доступны прочтению и пониманию. Разнообразие художественных направлений, способы и средства изобразительной выразительности, социально-культурные изменения не лишили сюжеты, персонажи и атрибуты праздника Новруз в живописи Азербайджана своей идентификации, различимости, духовной близости. Единение чувства сакральности действия и светского, т.е. мирского восприятия праздничного ритуала Новруза в изобразительном искусстве Азербайджана, является основным эмоциональным фоном.

Сюжеты и образы иконографии праздника равноденствия – это герои театрализованных представлений (Бахар девушка, Кеса, Кечал и др.), символизирующих весну, борьбу добра со злом, это участники спортивных состязаний, танцы, семейные торжества и пиршества, дети и игры, народные гуляния и т.д. Очарование обновленной природы, радость материнства, застолье с хончей, свечами и традиционными сладостями, семени, то есть все что является символом радости всепобеждающей жизни, нашли свое отражение в неповторимом художественном стиле

творчества современных художников Азербайджана: Бёюкага Мирзазаде, Аскера Аскерова, Тогрула Нариманбекова, Вугара Али, Фуада Манафова, Эльмиры Шахтахтинской, Сары Манафовой, Халиды Сафаровой, Джамиля Муфидзаде, Сакита Мамедова, Алекпера Рзагулиева, Эльдара Бабазаде, Рафаэля Мурадова, Нармин Абдуллаевой, Назима Шаха, Исы Мамедова, Татьяны Агабабаевой, Айдына Мамедова, Алексея Зайцева, Низара Мамедова, Ильгара Аскерова, Акшина Кязимова и других. Современные художники Азербайджана изображая радость наступающей весны, продолжают прославлять бессмертие Азербайджанских ценностей, обычаев и обрядов, культуры Азербайджана.

Народный художник Азербайджана Ариф Гусейнов, написал большое количество работ, отображающих символы, ритуалы, ключевые моменты празднования наступления Весны в Азербайджане. В своих работах художник передает особый восточный колорит, ощущение праздника и сказки, посредством синтеза выразительных средств Азербайджанской средневековой миниатюры, каллиграфии и коврового узора. В сюжет картин, последовательно излагающих развертывание праздничного действия, включен зачастую город – Ичеришехер. В иконографии Новруза, как и во многих других работах, ярким акцентом выступает ковровая орнаментальность, парадность Азербайджанского национального костюма, архитектура Ичеришехер, и загадочная символика. Миниатюры «Новруз», это своеобразное иллюстрированное повествование, где художник систематизировал весь цикл, нарисовал все моменты приготовления к празднику [1]. Для творчества Арифа Гусейнова, характерно желание донести достоверную информацию, будь то исторические события или художественная выразительность согласно сказочному сюжету. И эту особенность его творчества особенно подчеркивают специалисты и поклонники творчества Арифа Гусейнова [2]. Обратим внимание на цикл картин из серии «Новруз Байрамы», к «Узорам Новруза», с точки зрения иконографии. Метод иконографии для анализа живописи, применяется к устойчивым, узнаваемым типам, схемам сюжетам. Итак, работа «Бой яйцами» отображает один из ключевых моментов праздника. По традиции многих народов мира, к приходу весны, принято окрашивать яйца в радостные цвета. Разбивание окрашенных яиц, в азартной игре, символизирует победу жизни над смертью. Крашеные яйца, непременный атрибут украшения хончи. Таким образом, в центре, разноплановом порядке, мы видим состязание детворы: семь мальчиков, за игрой: они одеты в традиционную одежду, огромные папахи напоминают цветущие шапки деревьев. Фоном праздничного события, служит яйцеобразный купол, хранящий в себе, как бы плывущий в космосе город Баку – Ичеришехер. И дети, которые затевают все эти ритуальные игры, как бы выходят на авансцену города, из этого купола на передний план жизни. Город – планета, заключенный в скорлупу яйца, плывет в искрящемся и переливающимся огнями космосе, среди мириад звезд и планет. Над куполом города парит Бахар гыз – Девушка весна, один из ярких, непременных символов приходящего Нового года. Эманация света, цвета, цветов, благополучия снисходит на город благословлением Девушки Весны. И одежды, и хончи, и сам Город, выражены в красно-золотых, белых, штрих-акцентом зеленых тонах и красках. Перечисленные цвета символизируют здоровье, благополучие, честь, саму вечно возобновляемую жизнь [3]. Торжества Праздник Новруза в традиционном, патриархальном, обществе, где роль и авторитет аксакала, и вообще старшего поколения непререкаем, соблюдались со всей тщательностью. Тем не менее, при всем видимом авторитаризме старшего поколения, на празднованиях соблюдалась знаменательность, важность молодости, юности и сопутствующим им радости, счастья, удали, красоте, новорожденной жизни. И все эти сопутствующие, составляющие Новруза, ярко выражены в работах Арифа Гусейнова, посвященных узорам Новруза: «Бой с яйцами», «Праздник костра», «Гадание на услышанном», «Канатоходцы», «Праздник граната», «Птица, летящая над городом», «Азербайджанский ковер», «Портреты Дильбер» и др. Ичеришехер-музей под открытым небом, в работах художника неоднократно изображен под куполом

небосвода. В циклах, посвященных Новрузу и в других работах художника, иконография Древней части города Баку, Ичеришехер, города – крепость, города – как целая планета, узнаваема, благодаря прежде всего той самой форме амфитеатра, его расположенности на невысоком холме. Гыз галасы – Девичья башня, ансамбль Дворца Ширваншахов, оборонительные стены крепости, мечети, караван-сарай, бани, кварталы и атмосферные, аутентичные улочки ясно знаменуют собой принадлежность Ичеришехер. На картине «Канатоходцы» из серии «Новруз Байрамы» под ногами эквилибристов, как на ладони видны Девичья башня, Мечеть Баба Кухи Бакуви, Мечеть Гаджи Эйбата, Мечеть Сеид Яхья, Караван-сарай Касым-бека, Мечеть молла Ахмеда и др. Синтез, гармоничное переплетение общественных построек и жилых кварталов, не широкие, коридоробразные улицы составляют общий узор города в «Канатоходцах». Таким образом информация, заложенная в иконографии Ичеришехер серии работ «Новруз Байрам» приобретает и конкретное значение и в тоже время определяет его художественную ценность. Иными словами, как отмечает исследователь Дроник М.В.: «Задачей иконографии как метода в самом общем смысле является идентификация сюжета, образа, мотива, установление источника заимствования (вербального или визуального), или прообраза. Каждая предыдущая эпоха выступает «поставщиком образов» для следующей, а каждое произведение является «системой отсылок» ... Иконографию в ее современном значении определяют 2 важных аспекта: повторяемость характерных черт архетипа или первообраза, т.е. конвенциональность, и сохранение того же смыслового содержания при повторениях. Свидетельством иконографичности изображения является присутствие отношения «прообраз извод» (или схема «прототип тип вариант»), то есть соотнесенность с определенным прототипом (трансцендентным или посюсторонним)» [4]. Более века в интеллектуальном пространстве стран и континентов, актуализируется мысль о том, что стирание культурной идентичности и неповторимости, ведет к технологичному рабству и современному варварству. Для художника особо важным считается сохранить уникальность Азербайджанской культуры «Мне кажется, сейчас, когда все вокруг становится одинаковым, особенно важно беречь то, что выделяет нас среди прочих» [1]. Для сохранения культурного наследия, традиций изобразительного искусства Азербайджана, художник надеется, что со временем в стране появится Международный Центр миниатюры: «Я надеюсь, что со временем у нас появится Международный центр Миниатюр. Это моя мечта. Я всегда повторяю: в Баку есть Центр Мугама, Музей ковра и необходим центр миниатюр...Миниатюра такое же неповторимое, эндемическое искусство для нас, как и мугам, ковры... Миниатюра тесно связана с обычаями и традициями народа» [5].

В духовной жизни каждого народа существуют личности, воплощающие в своем творчестве самобытность, мудрость и красоту его культурных традиций. Одним из таких значимых фигур в Азербайджанской культуре является народный художник Ариф Гусейнов, чье творчество глубоко укоренено в национальном восприятии мира и отображении традиций народа через неповторимый художественный стиль.

Творческая деятельность Арифа Гусейнова многогранна и охватывает более чем, полувековой период активной художественной работы, во время которой художником были созданы сотни произведений, проникновенно и трепетно иллюстрирующих темы азербайджанских народных сказок, исторических событий и национальных обычаев. Через свое искусство Ариф Гусейнов стремится сохранить и передать будущим поколениям культурное наследие и духовные ценности Азербайджанского народа.

HİKMƏT NƏCƏF OĞLU ƏLİYEV
İÇƏRİŞƏHƏRDƏ NOVRUZ BAYRAMININ İKONOQRAFIYASI: AZƏRBAYCAN RƏSSAMI
ARIF HÜSEYNOVUN ÇƏKDİYİ RƏSM NÜMUNƏSİNDƏN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ

Xülasə: Arif Hüseynov öz sənətində Novruzı İçərişəhərdə əks etdirir, Azərbaycan miniatürünü, xəttatlığını, xalça naxışını sintez edir. O, parlaq xalça naxışları, milli geyim və memarlıq vasitəsilə müqəddəs və dünyəviliyi birləşdirərək bayram əhval-ruhiyyəsini çatdırır.

Açar sözlər: Novruz, İçərişəhər, Arif Hüseynov, Azərbaycan miniatürü, mədəni irs

HIKMET NAJAF OGLU ALIYEV

**ICONOGRAPHY OF THE NOWRUZ HOLIDAY IN ICHERI SHEHER: USING THE
EXAMPLE OF PAINTING BY THE AZERBAIJANI ARTIST ARIF HUSEYNOV.**

SUMMARY

Arif Huseynov in his art reflects Novruz in Icheri Sheher, synthesizing Azerbaijani miniature, calligraphy, carpet pattern. Through bright carpet patterns, national costume, and architecture, he conveys the festive spirit, combining the sacred and secular.

Key words: Novruz, Icheri Sheher, Arif Huseynov, Azerbaijani miniature, cultural heritage.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Особый визуальный язык Арифа Гусейнова. Наталия Бабинцева, «Баку». <https://baku-media.ru/publications/lichnost/arif-guseynov/>
2. «Азербайджанская сказка» – выставка, посвященная юбилею народного художника Арифа Гусейнова. Баку, 18 февраля 2023, Салиха Алиева, АЗЕРТАДЖ. <https://azertag.az/ru/xeber/azerbaidzhanskaya skazka vystavka posvyashchennaya yubileyu narodnogo hudozhnika arifa guseynova-2495381>
3. Qədim türklərdə dünyanın linqvorəng mənzərəsi. Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 88-ci ildönümünə həsr olunmuş II Beynəlxalq elmi konfransın materialları, I hissə, Bakı, 2011 https://www.academia.edu/86307548/Q%C9%99dim_t%C3%BCrkl%C9%99rd%C9%99_d%C3%BCnyan%C4%B1n_linqvor%C9%99ng_m%C9%99nz%C9%99r%C9%99si
4. Дроник Майя Вадимовна. "Иконологический метод как средство анализа произведений беспредметной живописи" Манускрипт, no. 6-1 (80), 2017, pp. 62-65. <https://cyberleninka.ru/article/n/ikonologicheskiy-metod-kak-sredstvo-analiza-proizvedeniy-bespredmetnoy-zhivopisi/viewer>
5. Азербайджан для него – неисчерпаемое вдохновение. Баку, 26 сентября 2016, АЗЕРТАДЖ <https://azertag.az/ru/xeber/azerbaidzhan dlya nego neischerpaemoe vdohnovenie-996832>
6. Ариф Гусейнов, АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ СКАЗКА. Государственный Музей Востока. Москва, 2013
7. Ариф Гусейнов ::: Художник - Баку ::: Музейный Центр Министерства Культуры Азербайджанской Республики. https://www.museumcenter.az/ru/art_galleries/arif_huseynov

ŞƏFƏQ VAQİF QIZI QASIMOVA
ADMİU-nun nəzdində Humanitar Kollecin əməkdaşı
E-mail: Sefeq.qasimova@mail.ru

AZƏRBAYCAN REGIONLARININ SOSIAL-IQTISADI İNKİŞAFINDA TURİZMİN ROLU

Xülasə: Turizm regionların sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Regionda iqtisadi artımın, məşğulluq imkanlarının yaradılmasının, müxtəlif sektorlarda istehsalın stimullaşdırılmasının və ərazinin iqtisadi strukturunun böyüməsində iştirak edir. O, ÜDM-in artımına töhfə verir, valyuta gəlirlərini artırır və sənaye, ticarət və infrastruktura investisiyaları artırır.

Eyni zamanda Turizm sektoru təkcə gəlir gətirmir, həm də yeni iş yerləri yaratmaq, mədəniyyət mərkəzlərini inkişaf etdirmək və yerli əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaqla sosial inkişafda mühüm rol oynayır. O, mədəniyyətlərarası mübadiləni təşviq edir və yerli mədəniyyəti və irsinin qorunması söylərini aktivləşdirir.

Nəticə etibarilə, turizm iqtisadi artıma təkan vermək, iş yerləri yaratmaq, mədəni irsi qorumaq və sosial rifahı artırmaqla regional inkişaf üçün güclü bir vasitə rolunu oynayır. Problemləri həll etməklə və davamlı inkişafa və ictimaiyyətin cəlbinə üstünlük verən strateji siyasətləri həyata keçirməklə regionlar uzunmüddətli sosial-iqtisadi tərəqqi üçün turizmin bütün potensialından istifadə edə bilər.

Açar sözlər: turizm, sosial-iqtisadi inkişaf, turizm xidmətləri, inkişaf

Regionların sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu çoxşaxəli və güclü təsir gücünə malik olmaqla yanaşı, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin müxtəlif aspektlərinə də təsir göstərməkdədir. Turizm xarici valyutanın cəlb edilməsi, infrastrukturun yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması və iqtisadi strukturun şaxələndirilməsi ilə iqtisadiyyata əhəmiyyətli töhfə verir.

O, regionlarda iqtisadi, sosial və mədəni faydalar təmin edən mühüm inkişaf vasitəsi kimi xidmət edir. Turizmin sosial-iqtisadi inkişafda əhəmiyyəti onun ÜDM-in artımına, valyuta gəlirlərinə, investisiyalara, sənaye və sosial infrastrukturun inkişafına təsirindən aydın görünür.

Turizm turizm məkanlarında mal və xidmətlərə tələbat yaratmaqla istehsalı stimullaşdırır, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və işsizlik səviyyəsinin azaldılmasına səbəb olur. O, bazar münasibətlərini və yerli müəssisələr arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirərək iqtisadi sistemin yenidən qurulmasına töhfə verir. Turizmin sosial-iqtisadi faydalarını artırmaq strategiyalarına mehmanxanaların və hava limanlarının sayının artırılması, xarici qonaqlara güzəştlərin təklif edilməsi və turistləri cəlb etmək üçün əyləncə obyektlərinə investisiya qoyuluşu daxildir.

Araşdırmalar göstərir ki, turizm əhalinin gəlirlərinin artımında, yeni iş yerlərinin yaradılmasında, turizm xidmətləri ilə bağlı sahələrin inkişafında, turizm mərkəzlərində sosial və istehsal infrastrukturunun təkmilləşdirilməsində və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Turizmin iqtisadi faydaları müxtəlif məşğulluq imkanları və kiçik miqyaslı biznes vasitəsilə yerli icmalar, xüsusilə qadınlar və gənclər üçün iş yerlərinin yaradılmasına qədər uzanır (4, s.35).

Turizm gəlir əldə etməyə, mədəniyyətin qorunub saxlanmasına və valyuta gəlirlərinə müsbət təsirlərinə görə milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün əsas sektor kimi tanınır. Bu, ÜDM artımını artırmaq və ümumi iqtisadi strukturunu gücləndirmək məqsədi daşıyan bir çox ölkələr üçün prioritet hesab olunur.

Turizm istehsalın stimullaşdırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması, işsizlik səviyyəsinin azaldılması, iqtisadi strukturun şaxələndirilməsi ilə regionların sosial-iqtisadi inkişafında həlledici rol oynayır. O, iqtisadi sistemin yenidən qurulmasına gətirib çıxarır, əmtəə və xidmətlərə tələbi stimullaşdırır, bazar münasibətlərini və yerli müəssisələr arasında əməkdaşlığı gücləndirir. Turizmin iqtisadiyyata təsiri ÜDM-in, valyuta gəlirlərinin, investisiyaların artması, sənayenin, ticarətin və sosial infrastrukturun inkişafını əhatə edir.

Regionun sosial-iqtisadi inkişafında turizmin faydalarını artırmaq üçün ölkələr mehmanxana və hava limanlarının sayını artırmaq, xarici qonaqlara güzəştlər təklif etmək, turistləri cəlb etmək üçün əyləncə obyektlərinə sərmayə qoymaq kimi strategiyalar həyata keçirə bilər. Turizm sənayesi gəlirlərin yaradılmasına, iş yerlərinin yaradılmasına, mədəniyyətin qorunmasına və valyuta gəlirlərinə müsbət təsir göstərdiyinə görə milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün prioritet kimi tanınır.

Məlum olduğu kimi, uzun illərdir Azərbaycanın mövcud turizm potensialının beynəlxalq aləmdə tanınması, artan temple turistlərin ölkəmizə səfərləri, müxtəlif turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, müasir turizm infrastrukturunun yaradılması və s. sahələrdə məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Xüsusilə də ölkənin coğrafi mövqeyi, özünəməxsus iqlimi, fauna və florası, qədim tarixə malik abidələri ilə yerli və xarici turistlərin diqqətini cəlb edən regionlarda turizm nümayiş obyektı sayılan bir sıra tarix-mədəniyyət abidələrinin bərpası və mühafizəsi, köhnə turizm marşrutlarının yenidən qurulması, yeni turizm marşrutlarının müəyyənəşdirilməsi, mehmanxana və otellərin müasir dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, turizm sahəsində beynəlxalq standartlara cavab verən turizm obyektlərinin tikilməsi və s. proseslər reallaşdırılır. Bu gün dünyada çox az ölkə tapmaq olar ki, regionları turizm olmadan inkişaf edib. Azərbaycanda bir neçə region üzrə bu sahədə çox sürətli inkişaf gedir. Turizmin inkişafı büdcə gəlirlərinin artmasına, yoxsulluğun və işsizliyin azalmasına səbəb olur (7).

Azərbaycanda ÜDM-də turizm sənayesinin birbaşa payı 4,5% və bilavasitə payı isə 3,3% təşkil edir. Ölkədə beynəlxalq turizmin inkişafı son on ildə iki dəfədən çox artaraq 2,8 mln. nəfəri keçmişdir ki, bu da Bakı şəhəri ilə yanaşı bölgələrdə yeni turizm destinasiyalarının formalaşmasına təkan vermişdir (1, s.6).

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsir edən amillər aşağıdakılardır:

İnfrastrukturun inkişafı: İnfrastrukturun inkişafı, o cümlədən hava limanlarının modernləşdirilməsi Azərbaycanın turizm potensialının artırılmasında həlledici rol oynayır. Bu amil turistlərin cəlb edilməsinə və turizm sektorunun inkişafının dəstəklənməsinə mühüm töhfə verir.

Otellərin sayının artması: Azərbaycanda mehmanxanaların sayının artması turizmin inkişafına təkan verən mühüm amildir. Turistlərin ehtiyaclarını ödəmək və artan ziyarətçi axınına uyğunlaşmaq üçün kifayət qədər sayda yaşayış yerinin olması vacibdir.

Yeni turist məkanlarının yaradılması: Azərbaycan daxilində yeni turizm istiqamətlərinin yaradılması turizm təkliflərinin şaxələndirilməsinə və daha geniş ziyarətçi kütləsinin cəlb edilməsinə töhfə verir. Bu amil ölkənin turizm məkanı kimi cəlbediciliyini artırır və turizmin inkişafına dəstək verir.

Ərazilərin azad edilməsi: Böyük Vətən Müharibəsindəki parlaq qələbə nəticəsində ərazilərin işğaldan azad edilməsi turizmin inkişafı üçün yeni imkanlar açıb. Bu ərazilərdə yaradılan infrastruktur layihələri turizm sektorunun canlanmasına və daha çox ziyarətçinin cəlb edilməsinə əhəmiyyətli töhfə verəcək.

Beynəlxalq uçuşlar: Beynəlxalq uçuşların tətbiqi beynəlxalq turistlər üçün əlaqəni və əlçatanlığı yaxşılaşdırmaqla Azərbaycanın turizm potensialını daha da artırır. Bu amil turist axınının artırılmasında və turizm sənayesinin inkişafının dəstəklənməsində həlledici rol oynayır.

Mədəni irs və təbii gözəllik: Azərbaycanın zəngin mədəni irsi və təbii gözəlliyi turistləri ölkəyə cəlb edən əsas amillərdəndir. Ölkənin unikal tarixi yerləri, cəlbedici mənzərəli məkanları və mədəni abidələri Azərbaycan turizminə əhəmiyyətli töhfə verir.

Beləliklə, bütün qeyd olunan şərtlərin reallaşdırılması Azərbaycan regionlarında turizmin inkişafına şərait yaradacaq, işğaldan azad olunmuş ərazilərimiz də daxil olmaqla turizm potensialını inkişaf etdirməklə Azərbaycan dünyanın ən cəlbedici turizm məkanına çevriləcəkdir.

SHAFAQ VAGİF GASİMOVA

***THE ROLE OF TOURISM IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF
AZERBAIJAN REGIONS***

Summary: Tourism plays an important role in the socio-economic development of regions. It participates in economic growth in the region, creation of employment opportunities, stimulation of production in various sectors and growth of the economic structure of the area. It contributes to GDP growth, increases foreign exchange earnings and boosts investment in industry, trade and infrastructure.

At the same time, the tourism sector not only generates income, but also plays an important role in social development by creating new jobs, developing cultural centers and improving the living standards of the local population. It promotes intercultural exchange and activates efforts to preserve local culture and heritage.

Consequently, tourism acts as a powerful tool for regional development by stimulating economic growth, creating jobs, preserving cultural heritage and enhancing social well-being. By addressing challenges and implementing strategic policies that prioritize sustainable development and community involvement, regions can harness the full potential of tourism for long-term socio-economic progress.

Keywords: *Tourism, socio-economic development, tourism services, development.*

ШАФАК ВАГИФ ГЫЗЫ ГАСЫМОВА

***РОЛЬ ТУРИЗМА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНОВ
АЗЕРБАЙДЖАНА***

Резюме: Туризм играет важную роль в социально-экономическом развитии регионов. Он участвует в экономическом росте региона, создании возможностей трудоустройства, стимулировании производства в различных отраслях и росте экономической структуры региона. Это способствует росту ВВП, увеличению валютных поступлений и увеличению инвестиций в промышленность, торговлю и инфраструктуру.

При этом туристический сектор не только приносит доход, но и играет важную роль в социальном развитии, создавая новые рабочие места, развивая культурные центры и повышая уровень жизни местного населения. Он способствует межкультурному обмену и активизирует усилия по сохранению местной культуры и наследия.

Следовательно, туризм выступает мощным инструментом регионального развития, стимулируя экономический рост, создавая рабочие места, сохраняя культурное наследие и повышая социальное благосостояние. Решая проблемы и реализуя стратегическую политику, которая отдает приоритет устойчивому развитию и участию общества, регионы могут использовать весь потенциал туризма для долгосрочного социально-экономического прогресса.

Ключевые слова: туризм, социально-экономическое развитие, туристические услуги, развитие

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycanla sağlamlıq turizmi – cari vəziyyət və inkişaf perspektivləri. Bakı: 2021. 184 s.
2. Azərbaycan Respublikası Strateji Yol Xəritəsi ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair”. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyi toplusu. XI cild, Bakı: “Avrasiya press”, 2016.
3. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2033-cü illərdə sosial –iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyi toplusu. II cild, Bakı: “Avrasiya press”, 2019.
4. Həsənov A.N. “Azərbaycanda regional turizmin inkişafı: problemlər və perspektivlər” AVROPA 2012. 368 s.
5. Hasanli, Yadulla, Sailau Baizakov, and Sudabe Salihova. "Assessment of the impact of tourism sector on the economy of Azerbaijan, Kazakhstan and Iran using input-output models." economic and social development: book of proceedings (2019): 671-680.
6. Bayramli, Qadir. "Azərbaycanda turizmin dayanıqlı inkişaf perspektivləri." Azerbaijan University (2018): 40.
7. <https://www.medeniyyet.az/page/news/7337/Regionlarin-sosialiqtisadi-inkisafinda-turizmin-rolu.html>
8. <https://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2013/dekabr/340586.htm>
9. https://www.academia.edu/37188085/Milli_iqtisadiyyatin_inkisafinda_turizm_sektorunun_rolu_v%C9%99_bu_sektorun_dovl%C9%99t_t%C9%99nziml%C9%99nm%C9%99si_istiqam%C9%99tl%C9%99r%C9%99

UOT791.43.

ABBASAĞA FAZİL OĞLU ƏLİZADƏ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
doktorant
E-mail: abbasaga.elizade.1995@mail.ru

PSIXOLOJİ DRAM JANRINA DOĞRU

Xülasə: Azərbaycan kinosunda psixoloji dram janrının tarixi XX əsrin 60-cı illərindən başlayır. Əsrin ikinci yarısında ekranlaşdırılmış psixoloji dram filmlərinə “Bir cənub şəhərində”, “Gün keçdi”, “Ad günü”, “Dantenin yubileyi”, “Bağlı qapı”, “Bağ mövsümü”, “Özgə ömür” və s. filmləri nümunə göstərmək olar.

Psixoloji dram janrında olan filmlərdə obrazın öz daxili dünyası, fikirləri, eləcə də onu əhatə edən mühitlə qarşıdurması, fikir ayrılıqları, konfliktləri ön planda olur. Hətta fərdin zamanla tənhalaşması və ətrafındakı hamıya, hər şeyə yadlaşması müşahidə edilə bilər. Emosional duyğuların ifadəsi baxımından bu janrda olan filmlər tamaşaçı diqqətini daha çox çəkir.

XXI əsrdə psixoloji dram janrında çəkilməmiş “Güllələnmə təxirə salınır”, “Küçələrə su səpmişəm”, “Arxada qalmış gələcək”, “Koramal”, “Dalan”, “Sükut pozuntusu”, “İçəri şəhər” filmləri Azərbaycan kinosunun parlaq gələcəyinə ümid yaradan ekran əsərləridir.

Açar sözlər: dramaturgiya, psixoloji dram janrı, müasir Azərbaycan filmi, psixoloji ziddiyyət.

Qaranlıq dram kimi də tanınan psixoloji dram dramın alt janrıdır. Alt janr tez-tez cinayət, fantaziya, qaranlıq komediya və elmi fantastika kimi janrlarla üst-üstə düşür, psixoloji qorxu və psixoloji triller kimi janrlarla əlaqələndirilir. Psixoloji dramlarda diqqəti insanın psixoloji vəziyyətinə yönəltmək üçün bu janrların elementlərindən istifadə edilir. Psixoloji dramlarda tərk edilmə, inkarçılıq, sağlam olmayan münasibətlər, psixi pozğunluqlar, emosional çöküş, qəribə davranış, psixoloji zorakılıq, sosial problemlər və digər psixoloji problemləri əhatə edən mövzular ssenarinin əsasını təşkil edir.

Psixoloji dram janrında olan filmlərdə fərdin onu əhatə edən mühitlə qarşıdurması, fikir ayrılıqları, konfliktə ön planda olur. İnsan şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edən üç mühüm amil - 3D: duyğu, düşüncə, davranış onun cəmiyyətdəki mövqeyinə təsirsiz ötürmür. Əsərdə və filmdə obrazın daxili dünyasındakı təlatümlər, özü ilə, ətrafı ilə ziddiyyətli davranışı, özünü və baş verənləri dərk etməyə çalışması, emosiyalarını ifadə etmə forması, sonda hər şeyin heçliyə, puçluğa dayandığı düşüncəsinə gəlməsi, onu əhatə edən hər şeyə yadlaşması psixoloji dram janrının aparıcı xüsusiyyətlərindəndir ki, bu da süjet xəttinin mürəkkəbləşməsinə səbəb olur [6, s.147].

Psixoloji dram janrının tarixi qədim deyildir. Hətta dramın alt janrı olan bu janr digər janrlara görə daha “gənc” hesab olunur. XVII əsrdə Fransa ədəbiyyatında bir janr kimi yaranmış, XVIII əsrdə Jan Jak Russo onu “sadəlik və təbiilik” tezisi ilə məşhurlaşdırmışdır [7, s.452].

Hələ 1909-cu ildə Amerikada psixologiya mövzusunda beş mühazirə oxuyan Ziqmund Freydin ədəbi mühitə təsiri görünməmiş vüsət aldı. “Psixozanalizə giriş barədə mühazirələr” şüuraltı aləmin kodlarını bədii ifadə vasitəsinə çevirərək məhz o dövrdə formalaşan Amerika dramaturgiyasına da nüfuz etdi [9].

Azərbaycan ədəbiyyatında və səhnəsində lirik-psixoloji dram məktəbini XX əsrin 60-cı illərində İlyas Əfəndiyev yaratmışdır. Elə həmin əsrin ikinci yarısından etibarən psixoloji dram janrında filmlər də çəkilməyə başladı. “Bizim küçə” (1961), “Bir cənub şəhərində” (1969), “Gün keçdi” (1971), “Qızıl qaz” (1972), “Var olun qızlar” (1972), “Bizim küçənin oğlanları” (1973), “Xoşbəxtlik qayğıları” (1976), “Ad günü” (1977), “De ki, mənə sevirsen” (1977), “Bayquş gələndə” (1978), “Bir ailəlik bağ evi” (1978), “Dantenin yubileyi” (1978), “Qəribə adam” (1979), “Anın quruluşu” (1980), “Anlamaq istəyirəm” (1980), “Təkcə adanı özünə apara bilməzsən” (1980), “Bağlı qapı” (1981), “Gümüşgöl əfsanəsi” (1984), “Qoca palıdın nağılı” (1984), “Bağ mövsümü” (1985), “Burulğan” (1986), “Süd dişinin ağrısı” (1987), “Özgə ömür” (1987), “Cansızıcı əhvalat” (1988), “Boş yer” (1989), “Müqəddəs oda yanaram” (1991), “Pəncərə” (1991), “Adəmin yaranması” (1993), “Ailə” (1998), “Nə gözəldir bu dünya” (1999), “Güllənmə təxirə salınır” (2002), “Məkanın melodiyası” (2004), “Küçələrə su səpmişəm” (2004), “Arxada qalmış gələcək” (2005), “Qafqaz” (2006), “Niyyət” (2009), “Koramal” (2009), “Kabusun gözü ilə” (2010), “Dalan” (2012), “Sükut pozuntusu” (2014), “İçərişəhər” (2016) psixoloji dram janrında çəkilmiş Azərbaycan filmləridir.

Lirik-psixoloji dram janrında çəkilən ilk Azərbaycan filmlərindən olan “Bizim küçə” tammetrajlı bədii filmi rejissor Əlisəttar Atakişiyev tərəfindən 1961-ci ildə ekranlaşdırılmışdır. Filmdə müharibədə itkin düşmüş Saranın acı taleyindən, qürbətdə başına gələnlərdən, uzun axtarışlardan sonra xoş bir təsadüf nəticəsində anasına qovuşmasından bəhs olunur [3, s.134].

Rejissor Eldar Quliyev tərəfindən ekranlaşdırılan “Bir cənub şəhərində” sosial kinopovesti cənub şəhərlərindən birinin adamlarının həyatı və əməyindən bəhs edir. Lirik-psixoloji dramda insanların şüurunda keçmişin qalıqlarının kök salması, mənəvi azadlığa çıxmağın çətinlikləri və s. məsələlər ön plana çəkilmişdir.

Filmin mərkəzində yeniliklə köhnəliyin mübarizəsi, insanın köhnəlmiş adətlərin əsarətindən xilas olması prosesi durur [5, s.149].

Kinoşünaslar “Bir cənub şəhərində” filmi “iki aktyorla rejissor işi” adlandırırlar. Bu lirik psixoloji dramda iki gəncin taleyindən, uğursuz məhəbbətindən danışılır. Film qəhrəmanların xarakterini, həyat tərzini, eləcə də Bakının əhval-ruhiyyəsini özündə əks etdirir. Əsmər ilk baxışdan xoşbəxt, qayğısız görünür – onun diplomat əri, qızı, dostları və səyahət etdiyi yerlərlə bağlı xatirələri var. Ola bilsin ki, bu şeylər onu əvvəllər bir qədər həyəcanlandırmış, sonra bu hiss keçib getmişdir. Əslində Əsmərin ürəyində heç vaxt silinib getməyən əbədi bir nisgil, həsrət var. Yazıçı və rejissorun müsbət cəhəti qəhrəmanı ideallaşdırmaması, bütün qüsurları ilə birlikdə verməsidir.

Qəhrəmanların dialoqunda keçmişlə gələcəyin, köhnə ilə yeninin müqayisəsi təqdim edilir, tamaşaçıda nostalji hisslər oyadır.

Keçmişlə yaşamaq lazım olmadığını anlayan Əsmərin qəlbində həyatını yenidən qurmaq, güzəştlərə getmək arzusu baş qaldırır. Filmdə vurğulanır ki, ötən günü geri qaytarmaq mümkün deyil – gün keçdi. Bu, Əsmərin bütün hərəkətlərində, film boyu davam edən xatirələrində özünü göstərir. Filmin sonunda o, anlayır ki, yaşananlar keçmişdə qalıb, onlar artıq Oqtayla bir-birlərinə lazım deyillər.

“Ad günü” filmi “Dost haqqında söhbət” də adlandırmaq olar. Bu lirik-psixoloji dram həqiqi dostluqdan bəhs edir. Buradakı qəhrəmanlar bizim müasirlərimizdir: müxtəlif xarakterli sadə insanlardır. “Ad günü” filmində əxlaqi-etik məsələlərə toxunulur, müasirlərimizin mənəvi aləminin, iç dünyasının zənginliyi tədqiq edilir.

“Dantenin yubileyi”ni “sənətə təmənnasız xidmət və məhəbbət haqqında poetik etiraf” adlandırmaq olar. Film qocaman teatr aktyoru Kəbirlinski haqqındadır. Kəbirlinski epizod aktyorudur. İstedadı olmasa da teatra qəlbən bağlı, sadə, saf bir adamdır. Həmkarları daim onunla zarafatlaşır,

sataşır. Lakin sonra aydın olur ki, bu sakit, sadəlövh və gülməli adam əsl ziyalıdır, mədəniyyət xadimidir, şəxsiyyətdir.

“Qərribə adam” filmində də mənəvi məsələlərə toxunulmuşdur: insan, onun mənəvi təmizliyi, öz ləyaqəti uğrunda mübarizəsi ön plana çıxarılmışdır. Filmdə maddiyyatın hakim olduğu bir ölkədə təmiz adamın ağır taleyindən söhbət açılır.

“Bağlı qapı” lirik-psixoloji dramında başqalarının köməyinə çatan, onların dərdinə qalan bir insanın mürəkkəb taleyindən bəhs edilir. Filmin qəhrəmanı möhkəm iradəli, ağıllı bir insandır. O, yaşadığı evin passiv, laqeyd qonşularından fərqlənir. Xeyirxah və namuslu oğlan olan Murad müttəhimlər kürsüsünə öz günahı üzündən əyləşməmişdir. Şerti olaraq vaxtından əvvəl buraxılan gənc başa düşür ki, ehtiyatsızlıq, ən kiçik bir səhv hərəkət onu yenidən islah əmək koloniyasına qaytara bilər [8, s.337].

“Bağ mövsümü” filmində Bakı bağlarının birində baş verən ibrətamiz əhvalatdan, yüksək əxlaq normaları ilə yaşayan namuslu avtobus sürücüsü Ağababa və onun ailəsindən söhbət gedir. Filmdə halal zəhmətin hər şeydən üstün olması fikri aşılır.

Ssenari kəndin şəhərlə mənəvi-psixoloji ziddiyyəti üzərinə qurulub: halallıq mücəssəməsi olan kəndlə aləmin qarışdığı şəhər üz-üzə qoyulur. Kəndlə şəhər arasında hərəkət edən Ağababanın avtobusu bu iki ziddiyyətli məkan əlaqəsinin obrazına çevrilir. Ağababa ilə dostluğu ön plana gətirilən Toplan (Dolça) iki mühit arasındakı ziddiyyətin yeganə qurbanı kimi povestdəki funksiyasını yerinə yetirir [1, s.178].

Rüstəm İbrahimbəyovun ssenarisi əsasında rejissor Rasim Ocaqov tərəfindən ekranlaşdırılan “Özgə ömür” filminin qəhrəmanı Fariz Əmiroviç Rzayev ölkənin ən böyük institutlarından birinin rektorudur. Öz aləminə qapılan - hər şeyi, hətta yaxın adamlarını da unudan bu adam yalnız məşuqəsi Liliyanın yanında olanda rahatlıq tapır, elə ölümü də onun yanında olur. Filmdə şəxsiyyətin ikiyə bölünməsi faktı ilə rastlaşırıq. İkili ömür yaşayan Fariz Əmiroviç əslində insanlar arasında özünü tənha hiss edirdi. Elə bu dünyadan da köçəndə tənha idi... Film insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin vacibliyindən söhbət açır [3, s.122].

Eldar Quliyevin “Nə gözəldir bu dünya” filmində göstərilir ki, ölkə bazar iqtisadiyyatına keçəndən sonra ruhi xəstəliklər xəstəxanası vəsaitsiz qaldığından baş həkim xəstələri evlərinə buraxır. Lakin cəmiyyət, ətraf mühit “xəstə” dediyimiz bu adamlardan daha bəzər xəstədir. Çöldəki vəziyyəti görən xəstələr xəstəxanaya qayıtmağa məcbur olurlar. Buradan belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, sağlam olmayan mühit, cəmiyyət onu təşkil edən hər bir fərdin fiziki və əqli sağlamlığına xəter yetirmək iqtidarındadır.

Film ruhi xəstələrin həyatından danışsa da, əslində cəmiyyətdə baş verən eybəcərliklər, çatışmazlıqlar acı gülüslə tamaşaçılara çatdırılır.

“Küçələrə su səpmişəm” filmi Azərbaycan kinosunda lirik-psixoloji dram janrında çəkilmiş ən dəyərləri ekran əsərlərindəndir. Filmin qəhrəmanları Xəlil və Bəhmən əmioğludurlar. Tale elə gətirir ki, Xəlil heç bir günahı olmadan Bəhmənin yerinə uzun illər həbsxanada yatmalı olur. Bu illər ərzində Bəhmən ali təhsilini başa vurub həkim kimi fəaliyyətə başlayır. Xəlil isə həbsxanadan çıxdıqdan sonra doğma kəndində sadə bir həyat tərzi keçirir. Bəhmən uzun müddət sonra kəndə gəlir və iki əmioğlu yenidən rastlaşır. Xəlil bir anlıq hər şeyi unudur, Bəhməni çox yaxşı qarşılayır, hətta evinə qonaq gətirir. Lakin o Bəhmənin ova getmək istəyini biləndə yenidən hər şeyi xatırlayır və anlayır ki, ov tufəngi ilə adam öldürən əmisi oğlu Bəhmənə bütün bunlar nəinki dərs olmamış, hətta vicdan, şərəf və s. xüsusiyyətlərini də artıq çoxdan itirmişdir [2, s.298].

Əsərin və filmin müəllifləri oxucu və tamaşaçılara çatdırmağa çalışmışlar ki, hər bir insan etdiyi səhvin, günahın cəzasını çəkməli, bədəlini ödəməlidir, əks halda bundan dərs çıxara bilməyəcək, ömrü boyu eyni səhvləri təkrarlayacaq.

“Koramal” filmi iki kor arasındakı konfliktdən bəhs edir. Filmdə hər kor ayrılıqda böyük bir kütlənin təmsilçisi kimi çıxış edir. Filmin adına diqqət yetirsək, görərik ki, sözü iki hissəyə bölmək

olar: kor və amal. Bu birləşmədən koramal sözü yaranır – bu da sürünən heyvan mənasındadır. Heç bir yerə getməyən, sonu olmayan ideyasını ifadə edir.

Nəsimi Məmmədoğlunun rejissorluğu ilə çəkilmiş “Dalan” filmində insan münasibətləri və daxili aləmin ziddiyyətləri, nəfsin, tamahın insanın həyatı bahasına fəsadlar törətməsi öz bədii əksini tapıb.

Psixoloji dram janrında çəkilən müasir Azərbaycan filmlərindən biri də “Sükut pozuntusu”dur. Filmin baş qəhrəmanı olan yaşlı qadın oğlunun ölümündən sonra özünə qapanır, özünü cəmiyyətdən ayırır, belə ki sükut onun ən yaxın sırdaşına, dostuna çevrilir. Hətta səssizliyə o qədər öyrəşir ki, ani gələn bir zəng belə onun sükutunu pozur. Bir neçə zəngdən sonra qadın başa düşür ki, onun telefon nömrəsi səhvən bir qəzet elanında verilib. Hamı qəzetdəki elana görə qadına zəng edir. Yaşlı qadın bir tərəfdən sakitliyini pozmaq istəməsə də, digər tərəfdən gələn zənglərə sevinir və hamısına cavab verir. Buradan belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, insan nə qədər yalnızlığı seçsə də, ovunmaq üçün insan səsinə, sözlünə, təmasına ehtiyacı vardır.

Rejissor İlqar Safatın “İçəri şəhər” filminin hekayəsi öz yaşlıdlarının bəsit dünyasından uzaq olan tələbə Arzu və arzusu yarım qalmış Qarabağ müharibəsi veteranı Rafaelin sevgisindən bəhs edir. Film mental dəyərlərin hakim olduğu ölkədə konservativ düşüncənin gənc bir qızın həyatına, sevgisinə necə əngəl olduğunu, çiyinlərinə necə ağır bir yük yüklədiyini, axının əksinə getməyin, sağlam düşünməyin insanı əzablara düçar etdiyini əks etdirir.

Azərbaycan kinosunun keçən əsrin 80-ci illərindəki vəziyyəti haqqında kinoşünas Aydın Kazımladəninin maraqlı fikirləri vardır. O, qeyd edir ki, “Tofiq Tağızadənin “Babamızın babasının babası”, “Bağ mövsümü”, Rasim Ocaqovun “Bağlı qapı”, “Park”, “Özgə ömür”, “Həm ziyarət, həm ticarət”, “Ölsəm, bağışla”, “İşgüzar səfər” (rej. R.İsmayılov), “İmtahan” (rej. G.Əzimzadə, Ş.Ələkbərov), “Sahilsiz gecə” (rej. Ş.Ələkbərov), “Gecə qatarında qətl” (rej. Ə.Mahmudov), “Sarı gəlin” (rej. Y.Rzayev), “Gümüşgöl əfsanəsi”, “Nə gözəldir bu dünya” (rej. E.Quliyev), “Göz qabağında şeytan” (rej. O.Mir-Qasım), “Fəryad” (rej. C.Mirzəyev) filmlərində kinematoqraflar kinonu real həyata bir qədər də yaxınlaşdırıb, kinoda uydurma personajlar canlı insanlarla əvəz olunub: “Biz bu filmlərdə ideoloji kinonun personajlarını, demək olar ki, görmürük. Rasim Ocaqovu bir rejissor kimi daim psixoloji, materialına görə sadə, lakin düşündürən, məzmunca dərin dramaturgiya maraqlandırır. “Ad günü” televiziya filmindən başlayaraq onun çəkdiyi kinolentlər materialına, janrına, bədii səviyyəsinə görə müxtəlifdir. Amma bu filmləri bir amal birləşdirir: insan mənəviyyatını tədqiq etmək, insanların psixologiyasını və onların mühitini öyrənmək [4, s.212].

Psixoloji kinodram olan “Park” filmi sosial və mənəvi problemlərə toxunmaqla yanaşı, gənclərin dünyagörüşündən, onların həyat mövqeyindən danışır. Burada həyata baxışlar, məhəbbət, dostluq, xarakterlər toqquşur, qorxaqlıqla cəsarət, yalanla həqiqət, mənəviyyatla mənəviyyatsızlıq bir-biri ilə mübarizə aparır. Gənc fəhlə Marat ümumi vacib işin naminə şəxsi maraqdan yüksəkdə durub [10].

Müasir Azərbaycan filminin ötən əsrin 2-ci yarısına nisbətən çox inkişaf etdiyini demək olmaz. Lakin yuxarıda sadaladığımız filmlər Azərbaycan kinosunun əvvəlki əzəmətini qaytaracağına dair ümid yaradır.

АББАСАГА ФАЗИЛЬ ОГЛУ АЛИЗАДЕ

ЖАНР ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДРАМЫ В КИНО

Резюме: История жанра психологической драмы в азербайджанском кино начинается с 60-х годов 20-ого века. Среди психологических драм, вышедших на экраны во второй половине века, – «В южном городе», «День ушёл», «День рождения», «Юбилей Данте», «Закрытая дверь», «Сезон в саду», «Другая жизнь» и др. в качестве примера можно показать фильмы.

В фильмах жанра психологической драмы на первый план выходит собственный внутренний мир образа, мысли, а также его конфликт с окружающей средой, разногласия и конфликты. Можно даже наблюдать, что человек со временем становится одиноким и

отчуждается от всех и всего, что его окружает. С точки зрения выражения эмоциональных переживаний фильмы этого жанра больше привлекают внимание зрителей.

Психологические драмы XXI века «Расстрелы отложены», «Я поливал улицы водой», «Будущее осталось позади», «Корамал», «Далан», «Нарушение тишины», «Внутренний город» являются экранными произведениями, которые вселить надежду на светлое будущее азербайджанского кино.

Ключевые слова: драматургия, жанр психологической драмы, современный азербайджанский фильм, психологический конфликт

ABBASAGA FAZIL OGLU ALIZADEH
PSYCHOLOGICAL DRAMA GENRE IN CINEMA

Резюме: The history of the psychological drama genre in Azerbaijani cinema begins in the 60s of the 20th century. The psychological drama films screened in the second half of the century include "In a Southern City", "Day Gone", "Birthday", "Dante's Jubilee", "Closed Door", "Garden Season", "Another Life", etc. films can be shown as an example.

In films of the psychological drama genre, the image's own inner world, thoughts, as well as its confrontation with the surrounding environment, disagreements, and conflicts are in the foreground. It can even be observed that the individual becomes lonely over time and becomes alienated from everyone and everything around him. In terms of the expression of emotional feelings, films of this genre attract the audience's attention more.

The 21st century psychological drama films "Shooting is Postponed", "I Sprinkled Water on the Streets", "The Future Left Behind", "Koramal", "Dalan", "Breach of Silence", "Inner City" are screen works that create hope for the bright future of Azerbaijani cinema.

Key words: dramaturgy, psychological drama genre, modern Azerbaijani film, psychological conflict.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Dadaşov Aydın, "Müasir Azərbaycan Kinosu", Bakı-2017, 276 s.
2. Dadaşov Aydın, Ekran dramaturgiyası, Bakı-2009, 539 s.
3. Kazımladə Aydın, Azərbaycan Kinosu – 2 cilddə, 1-ci cild, Bakı-2003, 239 s.
4. Kazımladə Aydın, Azərbaycan Kinosu – 2 cilddə, 2-ci cild, Bakı-2003, 372 s.
5. Kazımladə Aydın, Bizim "Azərbaycanfilm" (1923–2003-cü illər), Bakı-2004, 380 s.
6. Kazımladə Aydın, Azərbaycan Kinematoqrafçıları, Bakı-2002, 224 s.
7. Məmmədov Ramiz, Kino, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi-2007, 881 s.
8. Кино: Энциклопедический словарь / Гл. ред. С. И. Юткевич; Редкол.: Ю. С. Афанасьев, В. Е. Баскаков, И. В. Вайсфельд и др. — Москва: Советская энциклопедия, 1987. — стр. 640 s.
9. https://www.avanqard.net/index.php?action=static_detail&static_id=55149
10. https://anl.az/down/meqale/baki_xeber/2015/noyabr/463987.htm

UOT 73/76.

НАРГИЗ АСЛАН КЫЗЫ РЗАЕВА
Азербайджанская Государственная Академия Художеств
диссертант
E-mail: nargiz_rzayeva@hotmail.com

СИНТЕЗ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ В ИСКУССТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА XX ВЕКА

Резюме. В статье рассматривается синтез западноевропейских и национальных традиций в азербайджанском изобразительном искусстве конца XX века. В этот период в связи с падением коммунистической идеологии наблюдается «вход» европейских течений в изобразительное искусство Азербайджана и их синтез с местными художественными традициями в национальном художественном мышлении. Таким образом, среди художников пытавшихся синтезировать подобные западные художественные тенденции с национальным контекстом следует отметить Геннадия Брижатюка, Мирджавада Мирджавадова, Алтая Садыгзаде, Тофика Агабабаева, Расима Бабаева, Камала Ахмеда, Эльчина Мамедова, Сянана Курбанова, Фаика Агаева, Фархада Халилова, Маиса Агабекова, Мирнадира Зейналова, Назима Мамедова, Тогрула Нариманбекова, Чингиза Фарзалиева, Вагифа Уджатай, Арифа Алескерова, Арифа Азиза, Омара Эльдарова, Токая Мамедова, Ханлара Ахмедова, Фазиля Наджафова, Натика Алиева, Фуада Салаева и др.

Ключевые слова: XX век, Азербайджан, изобразительное искусство, Западная Европа, национальные традиции, синтез

Конец XX века характеризуется приходом достаточно известных в области изобразительного искусства своим творчеством мастеров кисти и резца, молодых людей, которые внесли художественное видение в произведения содержащие западноевропейские и национальные традиции. Большинство из этих художников, как и представители старшего поколения, получили образование в избранных высших учебных заведениях СССР, а некоторые из них в школах с художественным уклоном в Баку. В этот период, наблюдаются изменения в культурной и политической жизни, в связи с началом движения «Перестройки» происходит устранение цензуры, а в связи с падением коммунистической идеологии «включение» европейских тенденций в изобразительное искусство Азербайджана и их синтез с местными художественными традициями в национальном художественном мышлении. В то же время, в этот период, в изобразительном искусстве после отказа от художественного метода «социалистического реализма» в области живописи, графики и скульптуры отчетливо

проявляется тенденция «возвращения к национальным корням» и «приобщения к мировым художественным ценностям».

Азербайджанские художники стараются применять в своём творчестве новые методы и стили выражения экспериментируя с различным западными художественными тенденциями. Обращаясь к импрессионизму, экспрессионизму, кубизму, фовизму, сюрреализму и абстрактным методам пытаются визуализировать национальные темы, внутренний и внешний мир. Свобода творчества, царящая в искусстве, способствует к применению новых форм выражения, позволяя художникам использовать темы и изобразительные приёмы, которые в недавнем прошлом были «запрещены». Творчество художников, отображающее внутренний и внешний мир, их стремление к универсальному – увеличивает усилие по обретению навыков передачи особенностей художественного языка привычного и воспринимаемого западным миром. Они отражают тенденцию интернационализации современного азербайджанского изобразительного искусства. Таким образом, среди художников пытавшихся синтезировать подобные западные художественные тенденции с национальным контекстом следует отметить Геннадия Брижатюка, Мирджавада Мирджавадова, Алтая Садыгзаде, Тофика Агабабаева, Расима Бабаева, Кямала Ахмеда, Эльчина Мамедова, Сянана Курбанова, Фаика Агаева, Фархада Халилова, Маиса Агабекова, Мирнадира Зейналова, Назима Мамедова, Тогрула Нариманбекова, Чингиза Фарзалиева, Вагифа Уджатай, Арифа Алескерова, Арифа Азиза, Омара Эльдарова, Токая Мамедова, Ханлара Ахмедова, Фазиля Наджафова, Натика Алиева, Фуада Салаева и др.

«В 1980-х и 1990-х годах азербайджанских художников больше интересовали эксперименты в различных стилях старого и нового искусства. В созданных произведениях чувствуются цитаты, заимствованные из искусства разных стилей и эпох. Здесь могло быть два совершенно разных полюса, например, Ренессанс и Экспрессионизм, или восточная миниатюра и абстракционизм. (Эльчин Асланов, Сянан Курбанов, Уджал Хагвердиев). Подражание и эклектика, приёмы примитивизма часто используются в творчестве таких художников, как Расим Бабаев, Фикрет Гашимов, Эльдар Курбанов, Назим Рахманов, Мирнадир Зейналов и др. Стиль примитивизма – гротеск, деформация форм, резкие цветовые контрасты – все эти признаки позволяют зрителю словно соприкоснуться с далёким прошлым и первобытной магией.» [1, стр.64].

Расим Бабаев, создав синтез западных и восточных традиций в художественном решении своих произведений, относится к числу художников, стремящихся через символику цвета добиться убедительного и заставляющего задуматься художественного изложения своих идей. Это можно наблюдать в таких его произведениях, как «Печаль» (1983), «Сон» (1983), «Воин» (1983), «Тотем. Волчица» (1992), «Адам и Ева» (1996.)

В работах Мирджавада Мирджавадова «Мафиози» (1984), «Гимн веков» (1984), «Ямщик» (1985), «Женщина» (1986), «Жажда» (1986), «Восточный мотив» (1988) и др. мы видим, что ему удалось добиться удачного синтеза национальных традиций и авангардных течений. В этих работах очень объективно показано отношение к нашему полному контрастов миру. Именно по этой причине такие работы выделяются скорее всего эффектностью, заставляющей задуматься, чем своей привлекательностью.

Можно особо отметить произведения Геннадия Брижатюка, в 1980-х годах отражающие западные художественные традиции «Дома с красными крышами», «Абстрактная композиция» и др. *«В коллажах, своими абстрактными композициями с ярко выраженной эстетикой кубизма, несущей большие содержательно-смысловой характер в их таинственной «подложке» молодой художник, словно бросал вызов московским «реалистам». На самом деле в этих абстрактных композициях, которым автор так же любил придавать «скрытый смысл» ощущается авторский диалог, берущий начало из контрастного «сборника мыслей»* [3, стр.52-53]. В произведении художника «Дома с красными крышами» отчётливо чувствуется влияние

направления кубизм. Как по цветовому решению, так и по композиционному построению ощущается, что художник выполнил это произведение близкой к творческой манере кубистов, именно это является явным свидетельством того, что он опирался на западноевропейские художественные традиции.

Есть так же портретные работы Геннадия Брижатюка, воплощающие художественные традиции западноевропейского и американского искусства, отличающиеся простотой композиционного построения. В этом смысле можно отметить работы художника «Материнство» (1980) и «Мона Лиза» (1988).

В конце XX века, особенно в 90-е годы, наряду с представителями изобразительного искусства старшего поколения, было так же не мало представителей среднего и молодого поколения, желавших внести новый дух в наше национальное искусство живописи. Одним из них был Кямал Ахмед. В художественном анализе творчества Кямала Ахмеда близкого к вышеперечисленным художникам, в относящихся к начальному этапу его творчества произведениях если и были сильные моменты напоминающие работы некоторых западных художников, следует отметить так же, что его творчество, совпавшее с концом XX века ещё более обогатилось. В этом смысле следует отметить такие работы Кямала Ахмеда, как «Семья» (1987), «Покровительница луны» (1993), «В мастерской художника» (1993) и др. В этих произведениях можно заметить намёки на художественное мироощущение, берущие начало из прогрессивной мировой живописи.

Следует отметить, что художники как Гайюра Юнуса, Эльчина Асланова, Арифа Гусейнова, Сару Манафову, Мирджавада Мирджавадова, Асифа Азерелли и другие обратившиеся в своём творчестве к национальным традициям, особенно извлекли пользу из азербайджанской миниатюрной живописи средневековья и попытались применить этот стиль в новой форме в своих произведениях. Помимо реалистичных живописных традиций, большую роль в творчестве выше перечисленных художников играют декоративное чутьё, национальная тематика, образное выражение идей, обращение к национальным и историческим ценностям.

«Главным признаком мировоззрения в азербайджанском искусстве всегда было обращение к национальным и культурным ценностям. Если вспомнить историю советского изобразительного искусства 30-60-х годов XX века, когда индивидуальность была едина, то мы можем увидеть, что эта попытка «самосознания», стремление «узнать свою родословную», стремление быть «другим» было не только не желательно, но порой и опасно. Интерес к национальным традициям проявился в возрождении искусства миниатюры и каллиграфии, а также в использовании фольклорных элементов и национальных символов непосредственно в сюжет и художественную структуру композиций.» [1, стр. 65].

Становление азербайджанской станковой графики, совпавшее с 1980 годами, отличается разнообразием тем и жанров. Неся бремя своего развития после военной экспансии, Марал Рахманзаде, Джамиль Муфидзаде, Октай Садыхзаде, Бяим Гаджиева, Юсиф Гусейнов, Алтай Гаджиев, Назим Бабаев, Эльчин Асланов, Ариф Гусейнов, Адиль Рустамов, Ариф Алескеров, Расул Гусейнов, Фахраддин Маммадалиев и др. началом своего творчества определили обновление во всех смыслах этого слова.

Хотя Эльмира Шахтахтинская, представительница старшего поколения, больше известна в азербайджанском изобразительном искусстве в области плаката, у неё есть и работы станковой графики, интересные по смыслу, содержанию и форме. В творчестве художницы, относящимся к 1980-м годам, особое значение занимают пейзажи. В этом смысле такие произведения как, «В старом Шагане» (1980), «Инжир» и «Осень» (1980) отличаются своей красочностью и простотой. На этих графических работах, выполненных в смешанной технике изображен типичный образ пейзажей Азербайджана, а особенно Апшерона.

В 80-е годы Марал Рахманзаде пришлось вернуться к темам, которые она затрагивала на протяжении всего своего творчества в серии своих работ. Несомненно, это связано, прежде всего, с её открытием нового источника красоты в этих сюжетах. Признаки авторского почерка, ставшим её «узнаваемым знаком», можно увидеть в художественном решении графических работ «Хозяйки полей» (1985) и «Время отдыха» (1985), которые были выполнены в технике линогравюры.

Во многих произведениях Арифа Гусейнова, особенно в его картинах с фольклорными мотивами, Баку естественно выделяется не реальным архитектурным образом, а сохранением общей формы и крайней поэтичностью. То есть главная цель художника здесь не в том, чтобы создать историко-документальный образ Баку, а в том, чтобы создать аналогичную опору для своих картин с поэтическим настроем и глубже связать каждого со своим прошлым и национальным самосознанием. В этом смысле можно вспомнить произведения Арифа Гусейнова «Продавец воды» (1982) и «Баку и бакинцы» (1985).

Хотя число тех, кто создавал основной фундамент нашей скульптуры в 1990-е годы, было довольно велико, среди них было не так много тех, кто сочетал в своём творчестве традиции и современность. В этом смысле особо привлекает внимание такие произведения как «Студент» Машти Рустамова, «Лето» Раджаба Рустамова, «Женский портрет» Ахмеда Салика, «Материнство» Гусейна Хагвердиева, «Юность» Намика Дадашева, «Каспийский рыбак» Зейналабдина Искендерова (все 1980-е гг.), «Плантаторы» Акифа Аскерова (1980), «Почелуй» Эльмиры Гусейновой (1982), «Победа» Закира Ахмедова (1984), «Дождь» (1985), «Двое» Теймура Рустамова (1985), «Чапчи Салех» Агагусейна Гусейнова (1985), «Поэт» Закира Мехтиева (1987), «Портрет Г.З.Тагиева» Теймура Рустамова и Ахмеда Бадалова (1989), «Хан Чобан» Наримана Мамедова (1989).

Ощущение современности в произведениях выше названных авторов прежде всего проявляется в новом и своеобразном отношении к традиционным темам. Выражение новых возможностей потенциала пластики определило уникальность этих произведений.

Деятельность выдающегося мастера своего дела Омара Эльдарова в 1980-е годы, как и в предыдущие периоды, была достаточно продуктивной. Это подтверждают созданные им произведения как в стиле монументальной, так и станковой скульптуры. В этом смысле стоит упомянуть произведения станковой скульптуры, созданные им в конце XX века, особенно в 1980-е годы, такие как «Дирижёр Ниязи» (1984), «Портрет Гейдара Алиева» (1986), «Махатма Ганди» (1987), «Рабиндранат Тагор» (1987). В каждой своей работе скульптор, сумел направить широкие выразительные возможности пластики на раскрытие художественно-психологического потенциала композиций и тем самым добиться образности, продемонстрировать, что ему удалось достичь тех достоинств, которые были описаны ранее.

Творчество молодых мастеров-скульпторов 80-х годов, обучавшихся в разных городах СССР и вернувшихся в Азербайджан, было богато и разнообразно интересными поисками форм. В этом смысле можно назвать такие произведения, как «Ашуг Гусейн Сараджлы» Фархада Гейдарова, «Газель» и «Строительный батальон» Ахмеда Бадалова, «Ликвидация неграмотности» Натика Алиева, «Скульптор» Агагусейна Гусейнова, «Пастухи» Муслима Раджабова, «Молодость» Шихали Тахмазова, «Восточное трио» и «Портрет нефтяника» Муслима Эльдарова.

В итоге отметим, что одной из уникальных особенностей современного азербайджанского изобразительного искусства является то, что представители разных возрастных поколений, работающих в этой области, иногда использовали древние национальные художественные традиции или художественные стили, существовавшие в Западной Европе в конце XIX и начале XX века в своих творениях, пользуясь влиянием течений, они создавали произведения в новых и разных формах. Следует особо отметить то, что, в отличие от советского периода, содержание и

форма нашего современного изобразительного искусства есть результат воображения каждого человека, что обуславливает иную подачу создаваемых произведений. Однако подчеркнём так же, что, несмотря на то, что художники без идеологической зависимости могут обращаться к любой теме, этот тип работ напрямую сочетает в себе традицию и современность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахундзаде Л., «Мировое изобразительное искусство XX века» / Л.Ахундзаде. – Баку: Азернашр, - 2011. – 224 стр.
2. Эфендиев Р., «Искусство Азербайджана» / Р.Эфендиев. – Баку: Шарг-Гарб. – 2007. – 160стр.+112стр. (иллюстр.)
3. Алиев З., «Геннадий Брижатюк и его мир моральных ценностей» / З.Алиев. – Баку: Туна, - 2019. – 180 стр.
4. Алиев З., «Этап развития азербайджанской скульптуры XX века» / З.Алиев. – Баку: Наука и образование, -2016. – 190 стр.
5. Ибрагимов Т.И., «Теория изобразительного искусства» / Т.Ибрагимов. – Баку: Экопринт, - 2017. – 104 стр.

NARGIZ ASLAN RZAYEVA **SYNTHESIS OF WESTERN EUROPEAN AND NATIONAL TRADITIONS** **IN THE ART OF AZERBAIJAN OF THE XX CENTURY** **SUMMARY**

The article deals with the synthesis of Western European and national traditions in the Azerbaijani fine arts at the end of the 20th century. During this period, due to the fall of the communist ideology, there is an “entry” of European trends into the fine arts of Azerbaijan and their synthesis with local artistic traditions in national artistic thinking.

Thus, among the artists who tried to synthesize such Western artistic trends with a national context, one should note Gennady Brizhatyuk, Mirjavad Mirjavadov, Altai Sadigzadeh, Tofik Agababayev, Rasim Babayev, Kamal Ahmad, Elchin Mammadov, Sanan Gurbanov, Faik Aghayev, Farhad Khalilov, Mais Aghabayov, Mirnadir Zeynalov, Nazim Mammadov, Toghrul Narimanbayov, Chingiz Farzaliyev, Vagif Ujатаi, Arif Aleskerov, Arif Aziz, Omar Eldarov, Tokay Mammadov, Khanlar Ahmadov, Fazil Najafov, Natik Aliyev, Fuad Salayev and others.

Key words: *XX century, Azerbaijan, fine arts, Western Europe, national traditions, synthesis.*

XX ƏSR AZƏRBAYCAN TƏSVİRİ SƏNƏTİNDƏ QƏRBİ AVROPA VƏ MİLLİ **ƏNƏNƏLƏRİN SİNTEZİ**

Xülasə. Məqalədə XX əsrin sonlarında Azərbaycan təsviri sənətində Qərbi Avropa və milli ənənələrinin sintezindən bəhs edilir. Bu dövrdə kommunist ideologiyasının süqutu ilə əlaqədar Azərbaycan təsviri sənətinə Avropa təmayüllərin “daxil olunması” və onların milli bədii təfəkkürdə yerli bədii ənənələrlə sintez olunması müşahidə olunur. Belə Qərb bədii təmayüllərini milli bədii kontekstlə sintez etməyə çalışan rəssamlar sırasında Gennadi Briyatjuk, Mircavad Mircavadov, Altay Sadıqzadə, Tofiq Ağababayev, Rasim Babayev, Kamal Əhməd, Elçin Məmmədov, Sənan Qurbanov, Faiq Ağayev, Fərhad Xəlilov, Mais Ağabəyov, Mirnadir Zeynalov, Nazim Məmmədov, Toğrul Nərimanbəyov, Çingiz Fərzəliyev, Vaqif Ucatay, Arif Ələsgərov, Arif Əziz, Ömər Eldarov, Tokay

Məmmədov, Xanlar Əhmədov, Fazil Nəcəfov, Natiq Əliyev, Fuad Salayev və başqalarını göstərmək olar.

Açar sözlər: XX əsr, Azərbaycan, təsviri sənət, Qərbi Avropa, milli ənənə, sintez

UOT746.

НАТАВАН АЛИЕВА
*Азербайджанской Государственной
Академии Художеств
диссертант*
E-mail: natavangallery@gmail.com

ФОРМООБРАЗУЮЩИЕ ЭЛЕМЕНТЫ, СТРОЯЩИЕ КОНСТРУКЦИЮ МОДЕЛИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЖЕНСКОГО КОСТЮМА

Резюме.Статья посвящена исследованию традиционного азербайджанского женского костюма, где рассматриваются формообразующие элементы одежды, которые строят конструкцию модели. Анализу подвергается азербайджанский исторический костюм с периода правления Сефевидов до начала XX века. Исследование позволяет выделить несколько видов трансформаций женских силуэтов и пропорций. Отмечается, что сефевидский период характеризуется уравниванием форм, т.е. силуэт вытянутого прямоугольника достигался уравниванием ширины плеч, талии, бедер и низа юбки. Период с конца XVII по XVIII век отличается нарушением естественных пропорций – узким лифом и увеличением бедер с помощью ярко выраженных боковых выступов. В XIX – начале XX века женский костюм характеризуется выделением форм – узким лифом и увеличением бедер с помощью присборенных многослойных юбок.

Ключевые слова: Азербайджан, женский костюм, формообразующий, элемент, силуэт, крой, пропорция

Современное развитие национальной культуры каждого народа немыслимо без сохранения уникальных национальных традиций. Одним из важнейших элементов, определивших национальную идентичность, является народный костюм, который формировался на протяжении веков в процессе развития материальной и духовной культуры народа. Костюму отводилась большая роль в магической обрядности, направленной на то, чтобы обеспечить человеку покровительство своих богов, гармонизировать его отношения с окружающим миром, дать ему возможность влиять на скрытые связи между явлениями этого мира.

Контуры одежды, ее отдельных частей, деталей можно рассматривать как линии. Одним из основных элементов качества одежды является его форма. Создание выразительной художественной формы, сопровождающееся грамотным распределением элементов одежды, которая сможет наилучшим образом отразить назначение костюма, является основной задачей его композиционного построения. Гармоничная форма обогащает содержание и ценность костюма.

Форма одежды определяется силуэтными, конструктивными и декоративными линиями. Форма одежды, ее линии, строящие конструкцию, а также колористическое решение костюма выполняют не только утилитарные функции, но и вызывают эстетические эмоции. Испокон веков при создании одежды мастер, изучив закономерности движения человеческого тела, воплощал их в линиях одежды. В результате и ныне при конструировании одежды используются практически все разновидности линий, встречающихся в природе: прямая, горизонтальная, вертикальная, наклонная, кривая, ломаная, смешанная, параллельные. В костюме эти линии делятся на конструктивные, являющиеся основой фасона, декоративные и декоративно-отделочные, играющие роль художественного оформления одежды.

При анализе формы одежды первостепенной задачей стоит вычленение ее деталей, систему связей этих деталей между собой и т.п.

Форма костюма существует во взаимосвязи с телом человека, а не сама по себе, что и определяет ее тектонические характеристики. На протяжении всей истории форма азербайджанского костюма, а значит и его силуэт, развивалась по двум направлениям: подчеркивание или маскирование человеческого тела. Эти тенденции стали основой для двух типов костюмных форм – «прямоугольного», который контрастировал с формами человеческого тела, и «криволинейного», соответствующего человеческому телу. Для создания этих силуэтов в разные исторические периоды в Азербайджане использовали целый ряд методов проектирования одежды. Каждый из них применялся для создания определенной формы, к общим элементам которой относятся ее внешние очертания – силуэт, который, собственно, определяет пропорции одежды.

Для создания «прямоугольного» силуэта костюма использовали геометрический крой одежды, который был одним из ранних методов, в разработке которого участвовали вертикальные и горизонтальные членения, несущие в костюме конструктивную и декоративную нагрузку. Нередко членения в костюме, особенно в случае упрощенного плоскостного кроя, возникает вследствие недостаточной ширины материала и требований экономии сырья за счет минимальных выпадов в раскладке.

Таким образом, размер деталей кроя находился в зависимости от ширины ткани, при этом старались использовать всю площадь полотна. Учитывая специфику и особый подход к одежде в прошлые столетия, одним из главных факторов можно назвать экономию ресурсов и повторное использование сырья. А зная, как дорого стоила ткань, на изготовление которой шел дорогостоящий шелк и золотые и серебряные нити, плюс – сложная техника переплетения, такой подход использования тканей для шитья одежды был вполне уместен.

Раскраиваемые детали имели форму, полностью приближенную к простейшим геометрическим фигурам (прямоугольник, трапеция, круг, треугольник). При этом создавалась форма изделия, схожая с простейшими геометрическими телами (цилиндр, усеченный конус) и связанная с фигурой только общими пропорциями, но не повторяющая изгибы тела человека.

«Прямоугольный» силуэт костюма являлся относительно независимым от человеческого тела, что позволяет ему маскировать фигуру. Этот костюм был характерен для традиционных социумов, а также для обществ, в которых религиозные догмы стремились абстрагироваться от человеческого тела. Очевидно, что своей конструкцией костюм подобной конфигурации реализует культурно-эстетическую идею отрицания телесности, что и является определением его сущности. Ярким примером такого костюма является средневековый азербайджанский костюм периода правления Сефевидов. Халаты этого периода были широкими, длинными, распашными, без шва в плечах, с длинными, пришитыми по прямой линии рукавами. Таким методом кроили платья и фараджи – длинные распашные халаты из дорогой парчевой ткани. Такая элегантная одежда с неподражаемым изяществом носилась женщинами того периода.

Одежда в эпоху Сефевидов была многослойной и шилась из роскошных шелковых и бархатных тканей, которые ткались кусками, необходимыми для кройки одного кафтана [2, с.790]. Наиболее характерной была длинная свободная рубашка-пиряхан с отверстием до талии спереди, окантованная контрастной тканью и застегнутая брошкой. Нижнюю одежду шили из легких тканей атлас, обьяри или других, украшенных некрупным изящным узором. Эта категория тканей шла и на изготовление поясов, головных уборов.

Основные детали одежды кроили, перегибая ткань пополам. Сшиваемые по прямым линиям детали одежды дополнялись для свободы движения прямоугольными или косыми вставками (ластовицы – хишдяк).

Наглядным примером такой одежды служат рубахи пиряханха (множественное число от пиряхана), которую носили как основную одежду. У них были длинные рукава (чуть ниже запястья) и длина была примерно до середины икры. Дети были одеты так же, как взрослые, поэтому этот крой подходил как для девочек, так и для женщин. Декольте открыто до талии, но закрывается только одной кнопкой на шее. Вырез пиряхана был незавершенным, однако миниатюры и рассказы очевидцев о Персии со средних веков, похоже, указывают на то, что вырез был маленьким, круглым, плотно прилегающим к шее и затем разрезанным до талии. Пиряханы носили над шалваром (штаны), но под зири-каба (под халатом). Шили пиряханы из шелка, льна или хлопка. Скорее всего эта одежда была белой и шилась без подкладки. Пиряхан XIII века был обшит вдоль рукавов и подола оплеткой в виде петли.

К типичным чертам можно так же отнести значительную длину одежды, особенно большую длину рукавов женских рубах, расположение декора, многослойность ансамбля, состоящего из нескольких надеваемых одна поверх другой одежд, насыщенный колорит с контрастным сочетанием окраски отдельных частей костюма. Типичной была одежда халатообразного покроя, с большим вырезом ворота. Тому примером может служить женский халат-аба, который носили только с привлекательными однотонными или полосатыми штанами. Он достигал пола, а декольте иногда вышивали жемчугом [4, с. 50].

Позднее в дополнение к геометрическому крою появляется геометрический крой со вставками. Возможных причин – две. Первая – это вошедшая в моду у аристократов одежда с большим объемом по низу изделия, для создания которой не хватало ширины ткани. Вторая причина – желание создать облегающее изделия без ущерба для эргономики. В этом случае деталь рукава, например, сохраняла прямоугольную форму, но делалась более узкой, а в области проймы добавлялась ластовица-хишдяк. В основном, вставки были треугольными. Общая форма изделия получалась схожей с той, что при геометрическом крое, но с резким расширением на определенных участках.

Два описанных выше метода никогда не теряли своей актуальности. Их всегда применяли для создания верхней одежды типа аба, габа, фарадж, а кроме того, при создании нижнего белья. С помощью этих методов кроя стали создавать не только форму, приближенную к простейшим геометрическим телам, но и более сложную и эргономичную.

Примером может служить тяжелый, массивный, прямоугольный силуэт сефевидского костюма, который был построен на прямых вертикальных линиях, скрывающих естественные формы фигуры. «Отношение ширины одежды к росту составляет 1:3, размера головы к росту 1:6,5. Эти отношения придавали костюму монументальность, устойчивость, которая подчеркивалась декоративными горизонтальными линиями отделки и декоративной отделкой ворота. Такая одежда стояла как праздничная упаковка вокруг фигуры» [3, с.37].

В XVII веке, и одежде, и форме тела человека начали уделять больше внимания, старались создать более изысканный костюм. В этот период появилось еще одно направление развития формообразования: костюм, трансформирующий фигуру человека. Появился «силуэтный» крой, который сформировался на основе геометрического кроя. Особенностью этого метода является

использование кривых не только для горловины и выравнивания низа изделия. Очертания детали кроя начинают приближаться к линиям тела человека: появляются боковое приталивание, плавный переход от рукава к стану и др. Целью такого костюма является приведение фигуры человека в соответствие с эстетическим идеалом своей эпохи. Тому примером появившиеся в конце XVI – начале XVII века платья с узким лифом, ярко выраженными боковыми выступами, подчеркивающими пышные формы восточной женщины. Кроме того, появились вытачки внутри детали, которые использовались исключительно на полочке для создания выпуклости груди. Получаемая форма уже не была приближена к простейшим геометрическим телам, она стала сложнее. До этого периода форма груди не подчеркивалась, акцент был больше на объем груди. При помощи вытачек стало возможным делать стан одежды, прилегающий в области талии с немного резким переходом на выпуклость груди.

В XVIII веке появился метод использования рельефов. Форма женской одежды стала сложной и многообразной. Создание такой формы достигалось за счет использования конструктивных линий. На части делилась не только монолитная форма ткани, но и отдельные ее детали, т.е. одежда стала кроится. В зависимости от задуманного фасона одежды и качества ткани, путем использования растяжки или смятия ткани стали образовываться объемные формы. Формы поверхности одежды, будь то выпуклая, или вогнутая конфигурация, зависела от формы конструктивных деталей одежды, ткани, из которой она сшита, модного стиля соответствующей эпохи и т.д.

Таким образом, рельефные линии, созданные конструктивными элементами, позволили создавать одежду, точнее повторяющую форму тела женщины, чем предыдущие методы. Получаемая форма всего изделия оставалась приближенной к форме усеченного конуса, присутствовала центрально-осевая симметрия, выделились перед и спинка. Это получилось вследствие того, что в верхней части рельефы стали делать под углом, забирая в них излишек ткани и добивались лучшего прилегания к фигуре.

За счет кроя ткани на части конструктивные линии детали одежды могли принять объемную форму. Такие рельефы сохранялись на полочке верхней одежды до того периода, пока не получили распространение вытачки, но и после этого рельефы всегда присутствовали на спинке. Членились линия груди, талии или бедер, которые включали и элементы формообразования. Кроме того, учитывалась жесткость, драпируемость, осыпаемость конкретного материала, которые определяли его способность к формообразованию. В результате, форма платья даже самой сложной конфигурации точно садилась на фигуру, воспроизводя округлые формы женского тела.

Следует отметить, что ввиду того, что в тот период женщины не носили нижнего белья (бюстгальтера), в лиф верхней одежды под грудью вставляли косточки из металлических спиц или косточек ягненка, для поддержки груди. Таким образом подобные рельефы хорошо подчеркивали красивую прямую осанку тела. Использование рельефов при проектировании самих корсетов было весьма актуально. Эти изделия собирались из отдельных деталей, в контурных линиях которых формировались красивые изгибы. Подобный крой был характерен для таких видов верхней плечевой одежды, как архалыг, чепкен и др.

В дополнение к методу использования рельефов появился метод использования рельефов со вставками, при котором создавалась сложная форма с плавным расширением на определенных участках. В большей степени этот метод использовался при проектировании нимтене, в которых при помощи вставок подчеркивался объем груди, создавалось расширение на бедрах. При этом происходила экономия используемой ткани. С этой целью в азербайджанском женском костюме использовали баски, представленные в виде расклешенной, присборенной или сложенной в складку полосы материала для декоративного оформления изделия по линии талии, пришиваемой к лифу верхней плечевой одежды, кокетки, используемой в верхней части переда, спинки, планки,

используемой для обработки и декоративного оформления краёв застёжки, манжеты, оборки и т.д., помогающие приблизить фигуру женщины к идеалу своего времени.

Интерес к деформирующему костюму был связан с изменениями представления о телесности благодаря религиозному послаблению. Костюм стал носителем гендерных и сословных различий. Канон красоты в отношении женской фигуры требовал пропорций, которые достигались с помощью пояса, специальных косточек, вшиваемых в полочки верхней плечевой одежды, поддерживающих грудь. Достижение эстетического идеала в азербайджанском костюме этой эпохи осуществлялся приемом наращивания объемов бедер, поскольку в представлении азербайджанской культуры «идеальная» женщина должна быть с округлыми бедрами и узкой талией.

Роль конструктивно-декоративных элементов при формообразовании костюма неоспорима. Верно выбранные конструктивные линии, которые членили одежду, позволяли выгодно подчеркнуть достоинства женской фигуры или скрыть ее недостатки. Подобная корректировка пропорций частей формы одежды нашла отражение в верхней плечевой одежде женщин XVIII-XIX веков. Так, в архалыге приталенной формы вводится членение по линии талии. А в чепкене и нимтене используется бочок, покрывающий боковую поверхность лифа. При этом в обязательном порядке учитывалось направление нити основы.

Следует отметить, что для изготовления той или иной одежды не всегда удавалось использовать широкую материю, в связи с чем, делались дополнительные членения, усложняющие общую форму изделия. Тому примером могут служить изделия из натуральной кожи или меха, малые размеры которых вынуждали проектировать детали одежды из нескольких частей. Кроме того, дорогая ткань, используемая для изготовления женской одежды, также вынуждала к ее экономному использованию. В этом ключе интерес представляет крой чепкенов, леббаде, изготовленных из дорогой тирмы или бархата. Так, распахной чепкен собирался из двух передних и одной задней, а также двух боковых прямоугольных полочек, за счет чего, несмотря на отсутствие вытачек, эта одежда плотно прилегала к телу.

К плечевой части прикрепляли висячий «ложный» рукав, носивших в основном, чисто декоративный характер. К рукавам, заканчивающимся нарукавниками, иногда пришивали пуговицы. В нижней боковой части стеганого чепкена была выступающая деталь, называемая «чапыг» («шрам»), придающая фигуре женщины более пышные формы.

Подобная конструкция являлась основой для создания леббаде, шитой на стеганой подкладке из тирмы, блестящих шелковых парчевых тканей и бархата. Единственной разницей было то, что выступающая часть чепкенов кроилась отдельно от боковин, а у леббаде «чапыг» кроился одним целым с передними и задней полочкой. Общим в крое обоих видов верхней плечевой одежды было отсутствие ластовицы, которую обычно пришивали из другой ткани, как это было принято при шитье архалыгов. Поэтому подмышечная часть чепкена и леббаде оставалась открытой, что не стесняло движения рук.

Однако формообразование костюма во все времена испытывало активное влияние модных тенденций, которые отражали состояние культуры – как материальной, так и духовной в конкретный исторический период.

Подытоживая разбор формообразующих элементов, участвующих в конструктивном решении азербайджанского национального, выяснилось, что:

1. В средневековый период существовал своеобразный эстетический идеал – платья кроились единым цельнокроеным фасоном, отличаясь только материалом и декором; в феодальный период произошло разделение изделий по верхним и нижним опорным поверхностям, костюм отличался как ассортиментом верхней плечевой одежды, так и разнообразием декоративного оформления;

2. Конструктивные детали создавали силуэтную форму и являлись ребрами жесткости конструкции, декоративные детали работали на уровне зрительных иллюзий;

3. Конструктивные детали одежды, участвующие в создании формы национального женского костюма Азербайджана, играли еще и декоративную роль, определяя стилевое направление костюма;

4. Изменения при формировании силуэта, основывающиеся на формировании верхней и нижней опорных поверхностей, осуществлялись путем добавления объемов на различных участках (с помощью накладок, складок или сборок и драпировок), уменьшения объемов (с помощью применения узких лиффов), использованием зрительных иллюзий (изменение пропорций и расположения линий и конфигурации контуров деталей).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Белько Т.В. Основы теории системного проектирования. Учебно-методическое пособие. Тольятти: Изд-во ПВГУС, 2009. – 32 с.
2. [Олеарий Адам. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно. Введ., пер. и прим. А.М.Ловягина. СПб., изд. Суворина, 1906, 582 с., 19 рис. в тексте.](#)
3. Садыхова С.Ю. Средневековый костюм Азербайджана. Баку: Элм, 2005, 170 с.
4. J. Chardin. Voyages de monsieur le chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient II, Амстердам, 1711.
5. https://studref.com/638043/kulturologiya/elementy_kompozitsii_kostyuma#375
6. <https://www.ask4style.ru/preamble/silhouette-in-clothes.html>

NATAVAN ALIYEVA **FORM-BUILDING ELEMENTS THAT BUILD THE DESIGN OF THE MODEL OF THE** **AZERBAIJANI WOMEN'S COSTUME**

Summary. The article is devoted to the study of the traditional Azerbaijani women's costume, where the shaping elements of clothing that build the design of the model are considered. The Azerbaijani historical costume from the period of the Safavids to the beginning of the 20th century is analyzed. The study allows us to identify several types of transformations of female silhouettes and proportions. It is noted that the Safavid period is characterized by the balancing of forms, i.e. the silhouette of an elongated rectangle was achieved by equalizing the width of the shoulders, waist, hips and bottom of the skirt. The period from the end of the 17th to the 18th centuries is distinguished by a violation of natural proportions - a narrow bodice and an increase in the hips with the help of pronounced side protrusions. In the 19th and early 20th centuries, the women's costume was characterized by the selection of forms - a narrow bodice and an increase in the hips with the help of gathered multi-layered skirts.

Key words: Azerbaijan, women's costume, shaping, element, silhouette, cut, proportion.

UOT78.

EMİLİYA EMİLYEVNA YANAKİYEVA
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
doktorant
E-mail: emilio_2019@inbox.ru

AZƏRBAYCAN NƏFƏSLİ MUSIQI ALƏTLƏRİNİN BƏDİİ TƏRTİBAT
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə. Məqalədə Şərq nəfəsli musiqi alətləri haqqında qısa və konkret məlumat verilmişdir. Bədii xüsusiyyətləri açıqlanan alətlərə əlaqəli gətirilmiş nümunələr üzərində lakonik təhlillər informasiya xarakterli məqalənin məzmununda xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Açar sözlər: ornament, bədii tərtibat, tütək, ney, tulum

Azərbaycan incəsənətinin qədim ənənələrə bağlı olması, həm də onun musiqisinin də çox qədimlərə dayanan tarixi olduğundan xəbər verir. Bunu həm də müxtəlif bölgələr üzrə fərqli və ya oxşar cəhətləri ilə meydana çıxan musiqi alətləri təsdiqləyir. Dörd qrupa bölünən çalğı alətləri arasında nəfəsli musiqi alətlərinin bədii tərtibat xüsusiyyətləri onların bir qədər sonrakı, yəni X-XI əsrlərə aid olduğu dövrlər üzrə inkişaf etdiyini göstərir. Lakin bir çox arxeoloji qazıntılar nəfəsli alətlərin də Şərq xalqları arasında qədim tarixə malik olduğunu təsdiqləyir. Məsələn, qədim yaşayış məskənlərindən hesab edilən Mingəçevirdə aparılmış qazıntılar zamanı aşkarlanmış dörd ədəd maral buynuzundan olan zurnaların yaşının üç min ildən artıq olduğu iddiası irəli sürülmüşdür. Həmin zurna nümunələri yüksək zövqlə hazırlanaraq üzərində fərqli ornamentasiya həlli ilə diqqəti çəkir.

Şərq xalqlarının musiqisində xüsusi əhəmiyyət daşıyan və çox yayılmış növlərindən biri də tütəkdir. Tarixin müxtəlif dövrlərində qamış, sümük, ağac, saxsı, qarğı kimi materiallardan nəfəsli alətlər hazırlamışlar ki, bunların işərisində daha populyarı tütəkdir. Tütəyin quruluşu silindir şəkilli 280-330 mm. arasında dəyişən, diametri isə 20 mm. olan formadan ibarətdir. Müasir tütəklər əsasən ərik, qoz və tut ağaclarından hazırlanır. Çəpinə kəsilmiş yuxarı başlığa əlavə olaraq kiçi ölçülü dil keçirilir. Tütəyin üst qismində yeddi, arxa hissəsində isə birinci və ikinci dəliyin arasında bir dəlik açılır.

Azərbaycana aid qədim tütək öz sadə və klassik forması ilə diqqət çəkərək, qeyd edilən quruluşa parlaq misaldır. Tütəyin adətən üzərində hər hansı bir elementarlığa çox nadir hallarda rast gəlinir.

Türk xalqlarının musiqisində də geniş istifadə olunan və digər bölgələrdə olduğu kimi çoban çalğısı hesab edilən tütəyin dəyişik adətlər üzrə “guval”, “kuval” kimi adları məlumdur. Kaval kəlməsinin içi boş mənasını verən “kav” kökündən əmələ gəlmiş hesab edilir. Kuvalun bəlli standarta görə ölçüləri haqqında uzunluğunun 30 sm ilə 80 sm arasında dəyişdiyini, diametrinin isə təxminən 1,5

sm olduğunu söyləmək olar. Kuvalın dilli və dilsiz olaraq iki növü vardır. Əsasən ərik ağacından hazırlanır.

Nümunə olaraq türklərə məxsus tütək formasına diqqət yetirək. Ölçülərinə görə bir qədər fərqli olan alətlərin birini digərindən ayıran cəhət onların kiçik bədii tərtibat xüsusiyyətləri ilə izah edilir. Birinci tütəyin formasında sonluğun açıq rəngdə olaraq uc hissəsi bir qədər oval formaya salınmışdır. Həmin sonluq iki hissədən incə xətlə bölünərək hər bir cərgədə yarım dairələrin bir-birinin üzərinə gəlməsi isə yaradılmış bəzək elementinin sistemli ardıcılığı ilə həll edilmişdir.

Digər tütək də oxşar quruluşa malik olub cüzi dəyişik forması ilə diqqəti cəlb edir. Onun sonluq hissəsi də ağ rəngdə olaraq düz şəkildədir. Üzərindəki bəzək elementi isə iki cərgədə verilmişdir. Qeyd edilən alətin bu qismi də bir qədər enli olaraq əsas hissənin kənarlarına çıxır.

Ümumiyyətlə, Orta Şərqdə geniş yayılmış ney və yaxud zurna kimi tanan musiqi alətinin çoxsaylı nümunələri ilə rastlaşmaq mümkündür. Zurnanın çox qədim zamanlardan “qara zurna”, “ərəbi zurna”, “cürə zurna”, “əcəmi zurna”, “qaba zurna”, “şəhabi zurna” kimi növləri məlumdur. Hər bir növ əsasən bölgəyə görə formalaşaraq oxşar quruluşlarla meydana çıxır. Məsələn, Azərbaycan ərazisinə məxsus ən qədim zurna növlərindən birinin bədii quruluşuna diqqət yetirək. Qoz ağacından hazırlanmış musiqi alətinin üzərindəki bəzək elementləri sadəcə olaraq həndəsi düz kəsiklər və zərif xətlərlə həll edilmişdir. Onun yuxarı hissədən dar olan forması aşağıya doğru düz formada gələrək enliləşməyə başlayır. Zövqlə yonulmuş zurnanın üzərindəki dəliklər simmetrik olaraq onun funksionallığını şərtləndirir. Ağac fakturasının gözəlliyini özündə saxlayaraq səthdə sadəcə parlaqlıq verilən şəffaf boyadan istifadə edilmişdir.

Digər bir Azərbaycana aid qədim zurna növünün bədii tərtibatı isə tamamilə fərqlidir. Onun mağalaq adlanan başlığı sadə şəffaf materialdandır. Tut ağacından hazırlanmış zurnanın gövdəsi uzun formada gələrək aşağıya doğru enliləşir ki, bu da onun ənənəvi quruluşunu təqdim edir. Zurnanın enli hissəsi isə sədəflə bəzədilmiş üz enli cərgədən ibarət paxlava formalı elementin sistemli düzülüşü ilə həll edilmişdir.

Görkəmli sənətkar Kamil Əhmədovun naxışladığı zurnalar öz estetik həllinə görə olduqca dəyərlidir. Bəzək elementlərinin əsasən boru ağızlıqlarında verilməsi alətlərin daha önə çıxan hissəsinin zövqlü bədii tərtibatını qabardaraq göz önünə gətirir.

Zurna borusunun üzərində qara və gümüşü hissələr arasında bir-birinin əksi olaraq təsvir edilmiş bəzək elementləri nəbatı və həndəsi ornamentlərin sintezi ilə yaradılmışdır. Belə ki, mərkəzdə dördhissəli yarpaq formalı bəzəyin daxili hissəsində butalı ornamentasiya verilmişdir. Alt qismində isə türk xalqlarının incəsənətində “Həyat ağacı” kimi tanınan zanbaq gülü kənar hissələrdə dördləçəkli xırda çiçəklərlə ifadə edilmişdir.

Ümumiyyətlə, zurnanın üst və alt tərəfdən görünüşünə nəzər saldıqda dəliklərin üst qismində olduğunu görürük. Onun sxematik quruluşu gövdə, maşa, mil, əsasən qamışdan hazırlanan dil, tağalaq, qapaq, çalğı dəliklərindən ibarətdir.

Nəfəsli alətlər sırasında balabanın bədii tərtibat xüsusiyyətləri də hər bölgəyə görə fərqli cəhətləri ilə üzə çıxır. Hətta hər bir zonanın dilində “balaman”, “mey”, “ney”, “düdüy” kimi müxtəlif adlarla tanınan alətin çox qədim növləri üzrə araşdırma onun bir qədər tütəklə oxşarlıq olduğunu üzə çıxarır. Digər alətlərdən fərqli cəhətlərdən ən əsası balabanın üzərində səkkiz dəliyin olmasıdır.

Balabanın üzərində bir çox hallarda qara rəngdə verilmiş stilizə edilən quş təsviri və yaxud aid olduğu şəxsin adını bildirən yazılar qeyd edilir. Nümunə olaraq türk xalqlarına məxsus balaban nümunəsinə diqqət yetirdikdə ərikdən hazırlanmış alətin yuxarı hissəsinin üzərində lələklərini və quyruq tüklərini havalı şəkildə kənarlara ayrılmış quş təsvirinin tərənnümü verildiyini görürük. Və yaxud digər bir nümunənin üzərində həndəsi formalı çərçivənin daxilində xətlərin vasitəsilə əmələ gəlmiş bəzək elementi və onun alt qismində xırda paxlava şəkilli ornamentin ardıcılığı ilə yaradılmış naxışlar balabanın formasına möhtəşəmlik bəxş etmişdir.

Azərbaycana aid balaban nümunələrindən birinin bədii tərtibatı isə özünün sadəliyi ilə diqqət çəkir. Onun üzərində hər hansı bir bəzək elementinin olmamasına baxmayaraq daha açıq başlığı, tünd gövdə ilə sintezdə ifadəli təsir bağışlamağa şərait yaradır.

Digər bir nümunədə isə balabanın daha zəngin forması ilə qarşılaşırıq. Sənətkar Kamil Əhmədov tərəfindən bəzədilmiş balaban üzərindəki həndəsi naxışların xoş görkəmi ilə fərqlənir. Alətin alt qismində dördbucaqlılardan ibarət ağ və qara şahmat tipli bədii ifadə onun daha üst qismində olan zəngin ornamentasiya ilə qarışıqlıq yaratmadan balabanın uğurlu bədii tərtibatını təqdim edir.

Nəfəsli alətlər arasında daha çox xalq çalğı aləti kimi bilinən tulum hava tutumu olan dəridən hazırlanmış tuluq vasitəsilə icra edilir. Material olaraq qoz, tut, söyüd, armud ağaclarından, eləcə də sümükdən hazırlanan düdək hissəyə bərkidilmiş borulardan ibarətdir. Heyvan dərisində hazırlanmış tuluq üçün quzu dərisindən istifadə edilir.

Tulumun tarixi tam olaraq dəqiqləşdirilməmiş türk xalqlarına aid bir musiqi alətidir. Tulumun Oğuz türklərilə aid olduğu haqda çox saylı iddialara rastlanılır. Son olaraq Azərbaycan ərazisində 800 illik tulum qeyd edilənlərə parlaq misaldır. Bundan başqa Anadolu, Qaradəniz bölgələrində daha çox istifadə edilən tulum musiqi mədəniyyətində əhəmiyyətli yerə sahibdir. Tulum ağızlıq, gövdə və navdan ibarət üç hissədən yaradılır.

Əsasən Naxçıvan bölgəsində geniş yayılmış dəridən hazırlanan nəfəsli alət olan tulumun qədim və müasir dövrlə müqayisəli təhlili zamanı yenə də burada diqqəti cəlb edən material dəyişimi maraq doğurur. Məsələn, qədim tulumların adətən qoyun dərisindən hazırlanaraq üzərində hər hansı bir naxış elementinin istifadəsinə rast gəlinmirdisə, müasir dövrdə olan tulumların digər hər hansı bir sərt materialdan əvəz edilərək müxtəlif rənglərə boyanmış qırmızı qotazlarla bəzənən bir qədər digər türkdilli xalqların da mədəniyyətə qarışan formasının bir çox bölgələr üzrə yayıldığına şahidi oluruq. İki nümunə üzərində aparılan araşdırma onlardan birinin tamamilə klassik formada olduğu halda ikinci tulumun da ənənəyə uyğun olmasına baxmayaraq tünd yaşıl və qırmızı rəng dəyərlərində həyata keçirilməsi ilə daha estetik təsir bağışlaması maraq yaradır. İkinci nümunənin eyni zamanda parlaq səthə malik olması qeyd edilən təsiri daha da gücləndirmişdir.

Tulumun gövdəsi əsasən keçi dərisindən hazırlanır. Bu zaman keçinin bir yaşında olması əsas şərtidir. Çünki bir yaşından kiçik olan heyvanın dərisi daha nazik olur.

Tulumlarda istifadə edilən materiallar üzərində onun estetik görkəmini zənginləşdirən naxışlar da işlənir. Misal olaraq, Anadolu bölgəsinə aid bir tulumun göy rəngə boyanmış parçadan hazırlandığı maraq doğurur. Onun kənar haşiyələri qəhvəyi rəngin müxtəlif çalarların ilə bir neçə cərgədə kiçik ziqzaq forması ilə əhatələnir. Tulum iki hissəyə bölünərək yuxarı və aşağı hissələrin tam mərkəzində çiçək təsvirlərinin real forması ilə diqqət çəkir.

Azərbaycan musiqi alətlərinin forma quruluşları üzərində aparılan araşdırma onların hər zaman qədim ənənələr üzərində inkişaf etdirildiyini təsdiqləyir. Fərqli materiallardan hazırlanan musiqi alətləri ağac oyma, metal və saxsı sənəti kimi Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənət sahələrinin inkişafında da müəyyən qədər rol oynamış, bu istiqamətdə fərdi rəssam səriştəsini dəyərləndirməyə imkan yaratmışdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Керимов А.К. (Азад Озан Керимли). Таузская школа ашыгов Азербайджана: Автореф.дис. ... канд. искусств. – Баку, 1995.
2. Римский-Корсаков А.В., Дьяконов Н.А. Музыкальные инструменты (методы исследования и расчеты). – М.: Росгосместпром, 1952.

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОФОРМЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ДУХОВЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Резюме. В статье представлена краткая и конкретная информация о восточных духовых музыкальных инструментах. Особое значение в содержании статьи информационного характера

имели лаконичные анализы приведенных примеров, связанных с инструментами, художественные особенности которых были раскрыты.

Ключевые слова: орнамент, художественное оформление, туюк, ней, тулум

FEATURES OF ARTISTIC ARRANGEMENT OF AZERBAIJANI WIND MUSICAL INSTRUMENTS

Summary. The article provides brief and specific information about Eastern wind instruments. Laconic analyzes of the examples of instruments whose artistic features are disclosed are of special importance in the content of the informative article.

Key words: ornament, artistic arrangement, pipe, ney, tulum (bagpipe)

UOT 745/749

ROZA RAUF QIZI HƏSƏNOVA
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
doktorant
E-mail: afiq.hasanov@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8256-1084

AKİF ƏSGƏROVUN YARADICILIĞINDA İKİFİQURLU KOMPOZİSİYALARIN BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: Xalq rəssamı Akif Əsgərovun sənətinin el məhəbbəti, dünyəvi şöhrət qazanmasının kökündə həm də milli ənənələrə bu qədər yeni və gözlənilməz görkəm, çoxqatlı məna – məzmun verə bilməsi durur. Onun milli keyfiyyətləri özündə əks etdirən heykəl obrazları ənənələrimizə və digər mənəvi qaynaqlarımıza yaradıcı və analitik münasibəti zahiri – effekt mahiyyəti daşımayıb, özünü bədii şərhin mahiyyətində, kompozisiya həllinin, baxış nöqtəsinin, onların miqyasının, fəza-məkanda necəliyində hifz edir. Əgər heykəltəraşın əlli illik yaradıcılığının nəticələrinə diqqət yetirməli olsaq, deməliyik ki, o, yaradıcılığının ilk on ilini əhatə edən dövründə başlıca olaraq təhsil illərində qazandığı bədii-texniki vərdisləri təhlil edib özününküləşdirməyə çalışıb. Məruzədə xalq rəssamı Akif Əsgərovun yaradıcılığında ikifiqurlu kompozisiyaların bədii xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Müəllif əsasən rəssamın “Nərd oyunu” “Oğlan öküzlə” “Ağsaqqalların söhbəti” və b. əsərləri üzərində dayanaraq onların bədii xüsusiyyətlərini təhlil etmişdir.

Açar sözlər: Akif Əsgərov, heykəl, obraz, plastika, dinamika, kompozisiya, ikifiqurlu

Azərbaycan heykəltəraşları sırasında özünəməxsus yeri olan görkəmli sənətkarlardan biri olan xalq rəssamı Akif Əsgərovun müəlliflik etdiyi yaradıcılıq nümunələrində diqqəti cəlb edən əsas cəhət fiqurların düzgün qurulmasında digər köməkçi elementlərin az və ya çoxluğundan və yaxud formasından asılı olaraq kompozisiyanın uğurlu plastik həllini müəyyənləşdirmə bacarığıdır. A.Əsgərovun yaradıcılığına məxsus süjetli, çoxfiqurlu kompozisiyalar vardır ki, burada elementlərin uğurlu əlaqələndirilməsi, bütün formaların əsərin ümumi xarakterinə tabe edilməsi ilə əldə edilən təsiredici nəticə eyni zamanda həmin əsərlərin dörd tərəfdən baxılmasını nəzərə alaraq plastik hərəkətlərin bir-birindən asılılığı, formaların bir-birinə bağlılığını prinsipial olaraq həyata keçirmişdir (Əliyev, 2011: s.35). Görkəmli heykəltəraş bunun sayəsində tamaşaçının diqqəti bütövlükdə həm

heykələ, həm də fikrin açılması üçün kulminasiya xətti, yaxud kulminasiya nöqtəsi olan mərkəzə yönəltməyi hər zaman böyük ustalıqla bacarmışdır.

Qeyd edilən bu prinsipiallığın əsaslarını heykəltəraşın iki və daha çox fiqurlu heykəl kompozisiyalarının hər birində müşahidə etmək olar. Rəssam öz fikrini, düşüncəsini bir neçə fiqur vasitəsilə ifadə etməsi ilə, fiqurlar arasındakı yaratdığı bağlılıq psixoloji təsir vasitələri ilə öz canlı ifadəsini təqdim edir.

“Nərd oyunu” adlı əsər ikifiqurlu kompozisiya üzərində qurulmuşdur. Qarşılıqlı əyləşmiş iki kişi fiquru masa arxasında əyləşmiş və daha gərgin simaları ilə diqqəti cəlb edirlər. Hər iki fiqurun uzun paltoları, başlarında papaq, söykənəcəyi olmayan kətilin üzərində əyləşməsi onların açıq hava şəraitində olmaları təəssüratını yaradır. Bununla rəssam əldə edilmiş təəssüratı hər hansı əlavə köməkçi detalların vasitəsilə deyil, məhz element və formaların dəqiq həlli ilə əldə etməyi bacarmışdır. Qarşı-qarşıya əyləşmiş kişilərdən biri digərinə əsəbi halda baxır, digəri isə əlini qarşıya uzadaraq nəyisə anlatmağa çalışması səhnəsi oyunda baş verən anlaşılmazlığı xırda detallarına qədər öz tamaşaçısına çatdırır. Bununla Akif Əsgərovun əsərdə yaratdığı psixoloji dəqiqlik bir daha öz təsdiqini tapmış olur.

“Ağsaqqalların söhbəti” (34x25x20 sm.) adlı digər əsərdə də iki nəfər yaşlı kişi obrazının bədii ifadəsi canlandırılmışdır. Əsərdə obrazlardan biri, ayağının birini digərinin üzərində çarpazlayaraq söhbətinə davam edir. Digər fiqur isə hər iki əlini dizlərinin üzərinə qoyaraq yaşlılığın gətirdiyi bir qədər ağır bədən plastikasının təbii ifadəsini göz önündə canlandırır. Əsərdə həyatın qazandığı təcrübə, müdriklik hər iki ağsaqqalın simasında dolğun şəkildə təənnüm edilmişdir.

Başında buxara papaq, uzun plaşlı libasda, əllərində çomaq olan bu ağsaqqalların simalarında dərin müdriklik izləri hər şeydən öncə diqqəti cəlb edir. Bu qarşılaşmada dərin hörmət, illərin haqqı özünü aydın şəkildə büruzə verməkdədir. Qeyd edilən əsərdə də heykəltəraş xüsusi köməkçi elementlərin istifadəsi olmadan məkan təəssüratını yaratmağı uğurla bacarmışdır. Belə ki, obrazların əyləşdikləri arxası olmayan küçə skamyası və onların geyim tərzı artıq isti olmayan payız və yaxud qışın son aylarında açıq hava mühitinin təəssüratını hiss etdirir.

“Ağsaqqallar” əsərində rəssam sadə kompozisiyası ilə uzun bir həyat yolunun yolçularını böyük ustalıqla həyata keçirtməklə tamaşaçısının diqqətini üzərinə cəlb etmişdir. Burada onların keçmişin xəyalı və bu günün reallığı arasındakı düşüncələri, fikirləri, verdikləri dəyər ümumi xarakterikliyin ifadəçiləri kimi təqdim edilmişdir.

İki fiqurlu kompozisiyada köməkçi detalların istifadəsinə o qədər də yer verməyən heykəltəraş kiçik nüanslarla əsərin təsir gücünə əhəmiyyətli dəyər qatmışdır (Ağasoy-Səfərova, 2015: s.14). Bunlar adi taxtadan olan köhnə küçə skamyası və ağsaqqalların əlindəki adi çomaqdan ibarət olsa da, kompozisiyanın bədii quruluşunda ifadə etdikləri təsirin əhəmiyyətini anlamaq üçün təsəvvürdə həmin detalları çıxardıqda obrazların əslində bir boşluqda qaldıqlarını asanlıqla hiss edərik. Ancaq o zaman bütün diqqətin ağsaqqallara yönəlməsində belə həmin nüansların əsərə bəxş etdiyi təsirin əsaslarını anlamış olarıq.

Burada rəssam harmonik uyğunluğun pozulmaması üçün bütün elementlər arasındakı uyğunluğu prinsipiallıqla həyata keçirməklə heykəlin ruhunda hökm sürən keçmiş illərin anılan xatirə anlarının təqdimində uğurlu nəticə əldə etmişdir.

Akif Əsgərovun yaradıcılığına məxsus əsasən dəzgah heykəltəraşlığında icra etdiyi bir çox əsərində insan, onun lirizminin təsirli ifadəsi, xarakterik cizgilərin reallaşdırılması üçün köməkçi detallardan istifadə bütün təsvir elementlərini bərabərhüquqlu təsvir vasitəsinə çevirməsi onun bu yaradıcılıq istiqamətinin əsas bədii xüsusiyyətlərindəndir. Belə əsərlər sırasında “Axşam”, “Qoca və keçı”, “Oğlan öküzlə” və digər bu kimi heykəltəraşlıq nümunələrinin adlarını qeyd etmək olar.

1976-cı ildə icra edilmiş “Axşam” adlı əsərdə günün bu saatlarının təəssüratının yaradılması təbii ki, sənətkardan yüksək psixoloji dəqiqlik tələb edir (Bağırov, 2004: s.45). Çünki hava mühitinin təənnümü plastik sənətin imkanları üçün olduqca mürəkkəb, hətta mümkünə belə hesab edilə bilər. Kompozisiyanın mərkəzi fiquru hesab edilən kişi obrazı uzunqulağın üzərində olduqca yorğun halda,

tələsmədən, yavaş-yavaş yol gedir. Burada gün boyu öz zəhmətli həyatına daxil fəaliyyət missiyasını bitirmiş, günün sonuna gələn bir kəndlinin ifadəsi olduqca real formada əks etdirilmişdir. Heykəltəraş ayaqlarını zorla irəliyə doğru atan uzunqulağın da bədii ifadəsində bu yorğunluğun əksini canlandıraraq günün axşama doğru gəldiyinin böyük təəssüratını ustalıqla həll etmişdir. Öndə gedən iki digər heyvanın da vəziyyətini eyni dərəcədə qiymətləndirməklə kompozisiyanın tamlığını, bütövlüyünü iddia edə bilərik.

Bütün bu səhnə boşluqda deyil, torpağın üzərində hərəkət edilmiş real formaların əksi ilə əsərə xüsusi təsir bəxş edir. Uzunsov düz yerliyin verilməsi əsərdə bütövlükdə bir mühitin əksinin canlı təəssüratını yaratmışdır.

Qeyd edilən yaradıcılıq nümunəsinin ruhunda axşamçağının sakit, lirik bir təəssüratı hökm sürməkdədir. Bunu heykəltəraş sadəcə adi təsvir forması ilə deyil, hərəkətliliyin, canlılığın cəlbedici bədii ifadəsi ilə reallaşdırmağa məharətlə nail ola bilmişdir. Əsərdə plastik hərəkətlər bir-birini tamamlayaraq bütövlükdə tamaşaçı diqqətini ideyanın cəmləşdiyi, fikrin tamamlandığı mərkəzə yönəldir.

Ümumiyyətlə, Akif Əsgərovun istər insan, istərsə də heyvan fiqurları ilə meydana gəlmiş iki və çoxfiqurlu heykəl kompozisiyalarına nəzər saldıqda sənətkarın onların gündəlik həyatlarındakı fəaliyyətlərinin müşahidə nəticələri qiymətləndirilərək hərəkət, forma, mövzu, material əlaqələri nəzərə alınaraq yaradıcı fikirlərini daim inkişaf etdirdiyinin şahidi oluruq. Bu mənada qeyd edilən kompozisiyada rəssamın seçilmiş fiqurların dinamikasında canlandığı hadisə xüsusi olaraq öz real səhnə təəssüratını hiss etdirir.

Rəssamın 1985-ci ildə 45x43x13 sm. ölçüsündə həyata keçirdiyi “Qoca və keçi” adlı əsərində də eyni psixoloji yanaşma ilə rastlaşırıq. Əsərdə diqqəti cəlb edən ilk cəhət onun plastik cəhətdən olduqca yüksək sənətkarlıqla həyata keçirilməsidir. Əsərdəki dinamizm məhz hərəkətliliyin canlı ifadəsinin dolğun həlli ilə öz təsdiqini tapır. Bunun üçün heykəlin ifadəli təsvir olunması üçün heykələ verilən kompozision quruluşda formaların ifadəliliyi, bir-biri ilə bağlılığını uğurlu nəticənin əldə olunmasında əsas vasitə hesab edilir. Məhz üç həcmli nisbət anlayışında bir formanın digər formaya bağlılığı, bir hərəkətin digər hərəkəti tamamlaması, bir ölçünün digər ölçü ilə mütənəsibliyi heykəlin ustalıqla həyata keçirildiyindən xəbər verir. Akif Əsgərov 1985-ci ildə 45x43x13 sm. ölçüsündə həyata keçirdiyi əsərində heykəl üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən cəhətlərdən biri olan tarazlıq nöqtəsinin, tarazlıq xəttinin düzgün tapılmasında böyük məharət nümayiş etdirmişdir. Bu kompozisiyanın mühüm şərtlərindən biri olmaqla klassik heykəltəraşlıqda, həmçinin digər sahələrdə tətbiq olunan mühüm amillərdən biridir. Hər bir sahədə olduğu kimi heykəltəraşlıqda da bu amil özünəməxsus qaydalarla tətbiq olunaraq həyata keçirilir. Akif Əsgərovun yaradıcılığında bu xüsusiyyətin bədii həllində fiqurlar arasında doğru ölçünün verilməsi, uyğun əlaqələndirmə sayəsində əldə edilmiş dolğun təəssürat sayəsində dinamikanın cəlbediciliyi ilə rastlaşırıq (Ağayev, 2016: s.13).

Dinamizmin daha gərgin həlli ilə heykəltəraşın “Oğlan öküzlə” (1987) adlı əsərində rastlaşırıq. 30x30x15 sm. ölçüsündə olan kiçik ölçülü heykəl nümunəsi ilə bir hadisənin bu qədər böyük təəssüratının yaradılması rəssamın canlılığın bədii həllində böyük ustalıq nümayiş etdirməsi kimi izah oluna bilər. Öküzün üzərində oturaraq onun boynuna doğru gəlmiş və buynuzlarından tutmuş oğlanın cılız vücutuna sığan böyük cəsarəti arasında yaradılmış əlaqələndirmə diqqəti cəlb edir. Öküz kimi cüssəli bir heyvanın bu cəsarət qarşılığında üzərində hiss etdiyi sanki bir ağırlığın olduğunu hiss etdirməsi onun ustalıqla həll edilmiş plastik həlli ilə əlaqədardır. Gərilmiş bədəni ilə bu ağırlığı üzərindən atmağa çalışsa da, öz sakitliyini pozmayan oğlanın tərənnümündəki gənclik tərəvəti xüsusi olaraq dəqiq təsvir vasitələri ilə həyata keçirilmişdir.

Belə ki, gənc oğlan öküzün üzərində daha rahat oturaraq bədənin bir qədər əyilmiş formasında reallığı əks etdirir. Rəssam öküzün ayaqlarını bir-birindən bir qədər aralı tutaraq cılız hərəkətə hazır halda verilməklə onun heyvani xislətinə xas olan qəzəbli anını hiss etdirir öz tamaşaçısına. Yaradılmış dinamizmin diqqəti bu şəkildə cəlb edilməsi də məhz əsərdə əks olunmuş hadisənin real təsvir forması

ilə əlaqədardır. Rəssam burada cəsarətin bilək gücündə deyil, məhz insanın daxilindən gələrək onu sarsılmaz etdiyini real formalarla tamaşaçısına çatdırmağa çalışmışdır.

Heykəlin dörd tərəfdən baxılmasını nəzərə alan rəssam əsərə verdiyi kompozision quruluşda plastik hərəkətlərin bir-birindən asılılığı, formaların bir-birinə bağlılığına prinsipliliklə yanaşmışdır. Bununla tamaşaçının diqqəti bütövlükdə həm heykələ, həm də fikrin açılması üçün kulminasiya nöqtəsi olan mərkəzə yönəlir. Tamaşaçı tərəfindən müşahidə məhz bu mərkəzdən başlayaraq tədricən bütün heykəl boyu hərəkət etməklə yenidən müəllif ideyasının ifadə edildiyi mərkəzə qayıdır.

Bütün bu təsirlərin daha diqqəti cəlb edəcək şəkildə həyata keçirilməsi üçün rəssam postament rolunu oynayan altlığın dördkünc sadə formada həll edilməsini məqsəduyğun hesab etmişdir. Lakin onun əsərin kiçik həcminə baxmayaraq daha yüksək verilməsi də heykəlin diqqətləri üzərinə çəkərək tamaşaçı marağını üzərinə çəkməsi baxımından oynadığı rol danılmazdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Ağasoy-Səfərova, H. (2015). Müstəqillik dövründə Azərbaycan dəzgah heykəltəraşlığı: sənətsün. üzrə fəls. d-ru elmi dər. al. üçün təq. ed. dis-nın avtoreferatı. – Bakı: 2015. – 24 s.
2. Ağayev, T. (2016). Akif Əsgərov yaradıcılığında gözəllik və poetikanın tərənnümü. – “Palitra” qəzeti. – 24 avqust 2016. – s.13.
3. Bağirov, V. (2004). Azərbaycanda kiçik formalı heykəltəraşlığın inkişafı - XX əsr. – Bakı: 2004.
4. Əliyev, Z., Xəlilov, A. (2011). Azərbaycan incəsənəti. – II hissə. – Bakı: Elm və təhsil. – 142 s.

ROZA RAUF GİZİ HASANOVA

THE ARTISTIC FEATURES OF TWO-FIGURED COMPOSITIONS IN AKIF ASGAROV'S ACTIVITY

Summary. The root of folk love and worldwide fame of People's Artist Akif Asgarov's art belong to his ability to give such a new and unexpected look and multi-layered meaning to national traditions. His sculptural images reflecting the national qualities not only carry out the effect on his creative and analytical attitude to our traditions and other spiritual resources, but also protect himself in the essence of the artistic interpretation, in the composition of the solution, the point of view, their scale and space. If we pay attention to the results of the sculptor's fifty-year activity, we must say that during the period covering the first ten years of his activity, he mainly tried to analyze and assimilate the artistic and technical habits gained during the education years. In the article the artistic features of two-figured compositions in the activity of People's Artist Akif Asgarov are investigated. The author mainly analyzes the artistic features of the works such as “Nard oyunu” (“Game of Backgammon”), “Oğlan okuzle” (“The boy with the bull”), “Agsaggalların sohbəti” (“The talk of the elders”), etc. by the artist.

Keywords: Akif Asgarov, sculpture, image, plasticity, dynamics, composition, two-figured

ГАСАНОВА РОЗА РАУФ КЫЗЫ

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДВУХФИГУРНЫХ КОМПОЗИЦИЙ АКИФА АСКЕРОВА

Резюме. В основе народной любви и мировой славы искусства и творчества народного художника Акифа Аскерова лежит его способность придавать национальным традициям новый и неожиданный облик, многослойность смысла и содержания его работ. Его творческое и аналитическое отношение к нашим традициям и другим духовным источникам, отражающим национальные качества, не является лишь эффектным и внешним качеством, а сохраняет в своей сущности художественную интерпретацию, композиционное решение, масштаб и пространственно-временные качества. Если обратить внимание на итоги пятидесятилетнего

творчества скульптора, то следует отметить, что в период, охватывающий первые десять лет его творчества, он в основном пытался проанализировать и усвоить художественно-технические навыки, приобретенные им во время учебы. В докладе исследованы художественные особенности двухфигурных композиций в творчестве народного художника Акифа Аскерова. Автор в основном проанализировал его работы «Игра в нарды», «Мальчик с быком», «Разговор аксакалов и др.

Ключевые слова: Акиф Аскеров, скульптура, образ, пластика, динамика, композиция, двухфигурность

UOT 73/76.

MUSA ALMAS OĞLU ƏMİRASLANOV
dissertant
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
E-mail: musa.amiraslanov59@gmail.com

XALQ RƏSSAMI CƏMİL MÜFİDZADƏ QRAFİKASININ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə. Məqalə tanınmış fırça ustası, Azərbaycanın Xalq rəssamı Cəmil Müfidzadənin qrafikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr olunub. Belə ki, bütün yaradıcılığı boyu çoxsaylı qrafik silsilələr (“Bakı albomu”, “Abşeron nefti”, “İçərişəhər”, “Şimal”, “Monqolustanda”, “Misir təəssürləri” və s.) yaradan rəssam, həmin əsərlərində işləmə manerasına və kompozisiya orijinallığına görə heç kimi xatırlatmır. Ksilografıya, ofort, linoravür və qarışıq texnikalarından ustalıqla istifadə edən qrafika ustası, kompozisiyalarının bədii həll dəyişkənliyi, rakurs seçimi, cizgi və rəng oynaqılığı ilə yaratdıqlarının başqalarından fərqlənməsinə – fərqli estetika daşıyıcısına çevrilməsinə nail olmuşdur. Bu da həmin əsərlərin bütünlükdə Azərbaycan təsviri sənətinin uğuru kimi qəbul olunmuşdur.

Açar sözlər: qrafika, ənənə, cizgi, novatorluq, üslub, texnika, lakonik

XX əsr Azərbaycan təsviri sənətinin özünəməxsus estetik dəyərlərlə zənginləşməsində həmin yüzilliyin ikinci yarısında keçmiş SSRİ-nin iri şəhərlərində təhsil alıb Bakıya qayıtmış gənc rəssamların böyük xidmətləri olmuşdur. Onların arasında rəngkar və heykəltəraşlarla yanaşı, qrafiklər - Altay Hacıyev, Yusif Hüseynov, Rafiq Mehdiyev, Nazim Babayev, Elçin Aslanov, Rasim Babayevlə birlikdə gələcəyinə böyük ümidlər bəslənən Cəmil Müfidzadə də vardı.

Sonralar adı məşhur “altmışıncılar nəsli” nümayəndələrinin sırasında çəkiləcək Azərbaycanın Xalq rəssamı, professor Cəmil Müfidzadə (1934-2019) ixtisas təhsilini əvvəlcə Bakıda məşhur “Əzimzadə məktəbi”ndə almış, sonra isə təhsilini Ukraynada davam etdirmişdi. Bir il Kiyev orta rəssamlıq məktəbində A.M.Lopuxovdan dərs alan gənc rəssam, ardınca imtahan verib Xarkov Dövlət Rəssamlıq İnstitutunda oxumaq hüququ qazanmışdı.

Ali təhsil ocağının “Qrafika” fakültəsinə qəbul olunan gənc rəssam burada bu sənətin tanınmış simalarından sayılan V.F.Mironenko və Q.A.Bondarenkodan qrafikanın bədii-texniki incəliklərini öyrənmişdi. O, diplom işi olaraq işlədiyi “Neft daşları” (ofort) silsiləsində müşahidələrini cəlbedici və yaddaqalan təsvirə çevirməyə bacardığını hamıya sübut edə bilmişdi. Doğrudan da bu ofort silsiləsində açıq dənizdən neft çıxaran əmək adamları və onların fəaliyyət göstərdikləri məkan lirik-romantik tutumda təqdim olunduğundan kifayət qədər duyğulandırıcıdır. Bunu həm də əsərlərin akvarelsayağı işlənmiş rəng çalarları şərtləndirmişdir.

Cəmil Müfidzadənin yaradıcılıq yolundan söz açmalı olsaq, öncə onun təhsil sonrası topladığı qrafik bədii-texniki vərdislərdən “yoğurulmuş” professionallıq saxlancını arzularının gerçəkləşməsinə

yönəltmək arzusunda olduğunu dilə gətirməliyik. Bu cür təbii niyyətin arxasında başqa bir adekvat arzunun – duyğularının özünəməxsus, başqalarına bənzəməyəcək tərzdə ifadəsinin durması isə heç şübhəsiz gənc rəssamdan bu vaxta qədər elədiklərinə ciddi, həm də tənqidi nəzər salmaq tələb edirdi. Yox, o, belə bir məqamda sələflərinə ağız büzməkdən uzaq idi. Ancaq o, təsirindən çox tezliklə çıxmağı arzuladığı Ukrayna məktəbi ənənələrindən uzaqlaşmaqla, bilavasitə özünü, sirlərlə dolu iç dünyasını ifadə etmək istəyirdi. Özü də duyğularını dünənlə bu günün vəhdətində təqdim etmək, mahiyyətə milli-bəşəri, formaca ənənə ilə müasirliyin qovuşağına nail olmaq istəyirdi. Bu bir tərəfdən daxili tələbat olsa da, digər tərəfdən artıq 60-cı illərdə Azərbaycan təsviri sənətində, başqa sözlə desək, az qala qonşuluğunda T.Salahov, T.Nərimanbəyov, M.Mircavadov, Ə.Rzaquliyev, S.Bəhlulzadə və R.Babayev kimi rəssamların sovet incəsənətində aparıcı hesab olunan, daha çox isə gerçəklikdən uzaq olan, hər şeyi ideal, "ütülənmiş" görkəmdə təqdim etmək istəyən "sosialist realizmi" bədii prinsipləri çərçivəsini qıran, onun genişləndirilməsində haqlı olduqlarını nəzarətçi-ideoloqlara sübut etməyə çalışanların mövcudluğu ilə bağlı idi, desək, yanlışmıq. Başqa sözlə desək, bu məqamda ən önəmli cəhət rəssamın varlığında həm də onu əhatə edən hər şeyə yaradıcı adam üçün çox vacib olan yeni gözlə baxmaq istəyinin qərar tutması və bunu reallaşdırmaq üçün bilavasitə Azərbaycan rəssamlığındakı müasirləri arasında nümunə götürüləcək yaradıcıların mövcudluğu idi. Odur ki, ilk olaraq duyğularını qanadlandırmaq üçün o, ona daha yaxın olan Abşeronu gəzir. Özünün bu səfirlərin müəlliflə söhbətindən məlum oldu ki, o, Bakıya geri qayıdandan sonra özünəməxsus təbiəti ilə seçilən Abşeronu yaxından göz qoymaqla, qızmar günəşin, güclü işıq selinin altında rənglərdən "küsmüş" kimi görünən doğma torpağa bir yaradıcı kimi diqqət yetirmiş, çoxsaylı neft mədənlərinin, neft hopmuş torpağın iyi ilə nəfəs almışdır. Krujeva kimi sıralanmış buruqları, nəhəng çiçəklər kimi torpağa səpilmiş neft çənlərini seyr etmiş, özü üçün etibarlı və son nəticədə, davamlı ilham qaynağı tapmışdır...

Bir həqiqətdir ki, həyatda kiməsə, nəyəsə ali məhəbbət hisslərinin mövcudluğu hər şeyə başqa sözlə baxmağa məcbur edir. Məhz Cəmil Müfidzadənin doğma torpağa və onun ecazkar təbiətinə, yurdun əvəzsiz bəzəyi və qürur qaynağı olan tarixi abidələrə, yurda şöhrət bəxş edən sənaye obyektlərinə sevgisi belə ali, belə ülvi, başqa sözlə desək bir az da Səttarsayağı olmuşdur. Onun dəfələrlə dünyanın yeni möcüzələrindən sayılan Neft daşlarına səfərlər etməsini, Azərbaycanın qədim və zəngin, möhtəşəm və təkrarsız memarlıq abidələri ilə tanışlığı, əcdadlarımızın gözünün nurunu, ürəklərinin və əllərinin hərəkətini özündə yaşadan xalçaları və tikmələri, eləcə də daşoyma və misgərlik nümunələri, özündə tariximizi yaşadan Qobustan qaya rəsmləri, ecazkar miniatür əsərləri ilə tanışlığını da bura əlavə etsək gənc rəssamın çox qiymətli mənəvi dəyər toplusu qarşısında durduğunu söyləmək olar. Əslində bəlkə də başqalarının görə bilmədiyi bu qədər tutumlu mənəvi qaynağı lazımınca dəyərləndirmək, rəssamın özünün dediyi kimi fərqli müasir və milli görkəmə gətirmək o qədər də asan deyildi. Başqa sözlə desək, o, sənətin əlçatmaz görünən zirvəsinə doğru uzanan çox təzadlı, ancaq eyni zamanda duyulası dərəcədə maraqlı yaradıcılıq axtarışlarından keçəcək uzun bir yola çıxmaqda idi. Belə bir vaxtda ısrarının davamlı olmasına yeganə dayaq verən gənc müəllifin özünə sonsuz inamı idi...

Bakıya qayıtdıqdan sonra qarşılaşdığı yeni bədii mühit heç şübhəsiz, onun qazandığı bədii-texniki vərdişlərin yeni – özünəməxsus tərzdə ifadəsini tələb edirdi. Başqa sözlə demək lazımdır ki, həmin illərdə çərçivəli “sosialist realizmi” bədii prinsipinə əməl etməklə, rəqabətli məkanda başqalarından fərqli görünmək çox çətin idi. Odur ki, çoxlarının o zamanlar daha geniş yayılmış “sərt üslub” estetikasına meyilləndiyi bir vaxtda, gerçəkliyə özünəməxsus baxış sərgiləmək, fərdi dəst-xətlə həmkarlarına bənzəməyən qrafik estetika ilə tamaşaçı diqqətini cəlb etmək doğrudan da elə də asan məsələ deyildi. Bununla belə, Cəmil Müfidzadənin davamlı axtarışları çox tezliklə müsbət nəticənin əldə olunmasını şərtləndirdi. Bu mənada rəssamın yarım əsrdən çox bir dövrü əhatə edən yaradıcılığının bəhrəsi olan zəngin bədii irsin onu qrafikada öz sözünü deməyi bacaran sənətkar kimi qəbul edilməsi də dediklərimizi təsdiqləyir.

Rəssamın yaradıcılığının ən əlamətdar xüsusiyyəti onun bu özünəməxsusluğu müraciət etdiyi hər bir mövzunun bədii həllində nümayiş etdirə bilməsidir. Bunu həm Azərbaycan mövzusunda çəkdiyi

“Bakı albomu”, “İçərişəhər”, “Abşeron nefti” və “Xınalıq”, həm də xarici ölkələrə səfərlərdən sonra ərsəyə gətirdiyi “Şimal”, “Monqolustanda” və “Misir təəssüratları” silsilələrində müşahidə etmək mümkündür. Ksiloqrafiya, ofort, linoqravür və qarışıq texnikalarında işlənmiş çoxsaylı bu qrafika nümunələrində bədii-texniki vasitələrin improvizasiyalarla təqdimatının, cizgi-rəng təzadlarından istifadənin dünyaya “Cəmil Müfidzadə baxışı”nın yaranmasına səbəb olduğu birmənalıdır...

Müəllifin Azərbaycanla bağlı əsərlərində yurdun uzaq-yaxın keçmişinə, maddi-mədəniyyət abidələrinə, təbii sərvətlərinə və təbiətinə ona qədər rast gəlinməyən bədii münasibət göstərildiyindən, görüntüyə gətirilən obyekt və motivlər seyrçi üçün kifayət qədər yeni və tərəvətli görünür. Maraqlısı rəssamın kompozisiyalarının mənə-məzmun daşıyıcısına çevirdiyi təsvirlərdə tamaşaçını duyğulandıra biləcək estetik qaynaqlar aşkarlaması və onları zamansızlığa qovuşa biləcək bədii tutumda ifadə edə bilməsidir. Onun müxtəlif texnikalarda işlədiyi bəzi əsərləri təhlilə cəlb etməklə buna əmin olmaq mümkündür...

Cəmil Müfidzadə qrafikasının daha qabarıq görünən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onun süjetləri bir-birindən fərqli kompozisiya həlli ilə bədiiləşdirməsidir. Onun bir-birindən seçilən bu cür bədii nəticələrinin mayasında həm gözlənilməz rakurs-baxış seçimi, həm də cizgi və rəng həllində tapdığı təzadların əsərlərin cəlbediciliyinin və bütövlüyünün əldə olunmasına yönəldilməsi durur.

Müəllifin ağ-qara cizgilərlə bərabər tez-tez müraciət etdiyi qarışıq texnikadan incəliklə istifadəsinin nəticəsidir ki, bütün hallarda rəng yığcamlığı ilə seçilən qrafik əsərlərində fərqli estetika daşıyıcısı olan bədii şərhilərlə qarşılaşırıq. Bu mənada müxtəlif mövzulu hər bir kompozisiyanın mənə-məzmun daşıyıcıları olan əsas və köməkçi elementlərin geniş bədii ümumiləşdirmələrlə yanaşı, duyulası zərifliyə bəslənməsinin heyrdəngurucu görüntülərə çevrilmələrini də görkəmli qrafika ustasının topladığı zəngin nəzəri və təcrübi biliklərin ifadəsi saymaq mümkündür. Vurğuladığımız bu məziyyətləri rəssamın həm Azərbaycanla, həm də xarici ölkələrlə bağlı əsərlərində görmək olar.

Cəmil Müfidzadə yaradıcılığının daha bir səciyyəvi xüsusiyyəti onun müraciət etdiyi mövzuları silsilə şəklində şərh etməsidir. Bunu şərtləndirən başlıca səbəblərdən biri toplanan materialların çoxluğudursa, digəri rəssamın gördüklərini vahid süjet ətrafında birləşdirmək istəyinin nəticəsidir. Elə həmin silsilələrin hər birinin bədiiliyi ilə yanaşı, həm də mənə-məzmun bütövlüyü ilə diqqət çəkməsi də bunun görüntüsüdür.

“Bakı albomu”nda ağ-qara cizgilərin təzadını paytaxt mənzərələrinin cəlbedici ifadəsinə yönəldən Cəmil Müfidzadə, tətbiq etdiyi geniş bədii ümumiləşdirmələrlə görüntüyə gətirdiyi məkanların səciyyəvi

xüsusiyyətlərinin yadda qalan tutumda bədiiləşdirilməsinə nail ola bilmişdir. “İçərişəhər” silsiləsində isə müəllifin həll etməyə çalışdığı yaradıcı vəzifələr fərqli olmuşdur.

Silsiləyə daxil olan çoxsaylı lövhələri rəng toplusu yalnız ona məxsus olan qarışıq texnika ilə gerçəkləşdirən sənətkar, süjetli kompozisiyaların hər birində yaradıcı təxəyyülünün sonsuzluğunu nümayiş etdirə bilmişdir. Rəssamın hamıya yaxşı tanış olan Bakı motivlərinə əvvəlkilərdən fərqli bədii münasibət göstərməklə, növbəti dəfə istənilən obyektə yeni gözəllik qaynağı tapmağın mümkünlüyünü təsdiqləməsi də onun özünəməxsus müşahidə qabiliyyətinə malik olmasının görüntüsüdür. Bu yerdə deyək ki, hamının təqdir etdiyi bu əsərlərdə həm də ksiloqrafiya texnikasına fərqli münasibətin nəticəsi olan cizgi ahəngdarlığında sezilən yeni estetikanın təzahürü isə, gənc rəssamın ilk axtarışlarının artıq uğurlu olduğundan xəbər verirdi.

Onun özündə uzaq-yaxın tarixin izlərini yaşadan müxtəlif funksiyalı tikililərin görkəmində ifadə olunan estetikanın mənəvi-qürurverici qaynağa çevrilməsi yönündə əldə etdiyi bədii nəticələr yüksək qrafik mədəniyyətin təsdiqi kimi həm də Azərbaycan dəzgah qrafikasının uğuru hesab olunmağa layiqdir. Qədim şəhərin memarlığının tərənnümündə müəllifin özünəməxsus rəng estetikasına müraciət etməsi əsərlərinin duyğusalılığının şərtlənməsində rolunun böyük olması da görünür. Rəssamın görüntülərinin ifadəli siluətləri ilə diqqətçəkən “Qədim Bakı”, “Xan sarayı”, “Şirvan qapıları”, “Karvansara”, “Suçular”, “Dəvələr”, “Namaz”, “Təndir”, “Babaların yurdu”, “Qız qalası”,

“İçərişəhər”, “Qədim evlər”, “Köhnə məhəllələr”, “Tut ağacı”, “Yeni məscid” və s. lövhələri məhz bu xüsusiyyətlərinə görə göz oxşıyırlar.

İçərişəhər ünvanlı bu kompozisiyaların bədii həllinin daha bir özünəməxsus xüsusiyyəti kağız səthindən incəliklə istifadə etməsidir. Bu da özünü əsasən görüntülərin əyaniləşdirilməsi prosesində təsvir və onu əhatələyən səthin ağ – boş saxlanılmasında göstərir. Bu cür müəllif yanaşmasının memarlıq tikililərinin və digər motivlərin ümumi görüntülərinin qabarıq və ifadəli alınmasına təsir etdiyindən, bütünlükdə, kompozisiyaların həm də tarixi məkanın cəlbedicliyini şərtləndirmişdir.

Rəssamın həmkarlarının vaxtaşırı müəciət etdikləri Xınalığa müəciətində də qarışıq texnikadan istifadə olunmuşdur. Lakin qərarlaşma məkanına görə çox unikal olan bu dağ kəndinə Cəmil Müfidzadənin münasibəti həmkarları M.Rəhmanzadə və R.Babayevdən fərqli olmuşdur. Əksər silsilələrində olduğu kimi, “Xınalıq”da da “Kəndin bədii ensiklopediyası”nı yaratmağa çalışmışdır. Bu çoxsaylı qrafik lövhələrdə əcdadlarımızın ərsəyə gətirdiyi daş möcüzəsinə xüsusi diqqət və yaradıcı rəssam marağı duyulur. Fərqli formatlarda çəkilmiş “Yüz illik tarix”, “Dağların vüqarı Xınalıq”, “Xınalığın adi günü”, “Kəndin əvvəli”, “Xınalığın görünüşü”, “Suya gedən” və s. lövhələrdə məkanın dəfələrlə bədiiləşdirilmiş bu bənzərsiz guşələrinə fərdi münasibət duyulmaqdadır.

“Cəmil Müfidzadə bir qayda olaraq həyat hadisələrinin təsvirində bilərəkdən realılıqla qeyri-reallıq arasında duyulması bir məsafə saxlamağa çalışır. Onun özümlü bədii şərh, ifadə tərzində də elə bu ilğım gücünə malik sirli “məsafənin” mövcudluğunda aşkarlanır. Bunun nəticəsi olaraq çox vaxt rəssam təsvir obyektlərini əsərlərinə özünün qavradığı, görmək istədiyi biçimdə gətirir” (2, 212). Sənətşünas Z.Əliyevin bu fikrinin davamı olaraq bildirək ki, doğrudan da sənətkarın neft ünvanlı lövhələrində bir-birindən fərqli, çox vaxt da mövzunun gözlənilməz kompozisiya həllinə rast gəlinir.

Cəmil Müfidzadə yaradıcılığından “qırmızı xətt” kimi keçən neft mövzusunun bu qədər orijinal təqdimatının kökündə heç şübhəsiz, müəllifin müraciət etdiyi sahə barəsində zəngin təsvir materialı toplanması durur. Buna müəllifin “Abşeron nefti” silsiləsinin təmsalında əmin olmaq mümkündür. Əlavə edək ki, müəllifin bu silsilədə nümayiş etdirdiyi özünəməxsus sənətkarlığın sayəsində onlar Azərbaycan nefti mövzusunda çəkilmiş ən yaxşı əsərlərdən hesab olunurlar. Ofort, linoravür və qarışıq texnikalarında çəkilmiş bu lövhələrin hər birinin özəlliyi, rəssamın həmin vasitələrin ifadə imkanlarından ustalıqla istifadə edə bilməsi və son nəticədə, tamaşaçıya estetik zövq bəxş edən mənəvi qaynaq yaratmasıdır. Rəssamın möhtəşəm neft buruqlarına və çənlərinə verdiyi obrazlı zərif - şəbəkəsayaqı görkəm və mənə – məzmun daşıyıcılığı da özünəməxsusdur. Əsərlərin daşıdıqları “Neft piramidası”, “Polad meşə”, “Əməyin təntənəsi”, “Abşeron çiçəkləri” və “Neft məbədi” kimi adların təsvirlərlə müqayisəsi göstərir ki, müəllif çox vaxt gözümüzdə adılşən motivlərə obrazlı – düşündürücü görkəm verməklə, onlarda gizlənən gözəllik şərtlərini də əyaniləşdirə, estetik qaynağa çevirə bilmişdir.

Cəmil Müfidzadənin xarici ölkələrə səfərlərindən sonra yaratdığı “Şimal”, “Monqolustan torpağında” və “Misir təəssüatları” silsilələrində də ona tanış olmayan – ilk dəfə gördüyü məkanlara yaradıcı nüfuzetmənin uğurlu qrafik ifadəsini görmək mümkündür. Rusiyanın Şimal bölgəsində yaradıcılıq ezamiyyətində olmaqla çətin şəraitdə fəaliyyət göstərən heyvandarlara və balıqçılara, Monqolustanda isə səhra həyatı yaşayanlara, ehramlar vətəni Misirdə isə çoxminlilik tarixə şahidlik edən daş abidələrə göz qoyan rəssam, ilk baxışda cəlbədicilərin görünməyən bu məkanlarda çoxsaylı gözəllik qaynaqları üzə çıxara bilmişdir. “Balıqçı xülyası”, “Bəyaz gecələ”, “Tundra” (hamısı “Şimal” silsiləsinə daxildir), “Qurumuş şəbaşında”, “Rəqiblə”. “Axırıncı tikan”, “Yeni dost” (hamısı “Monqolustanda” silsiləsinə daxildir), “Karvan”, “Ehramlar”, “Doğma yerlər” (hamısı “Misir təəssüatları”na daxildir) və s. lövhələrində motivlərin məntiqlə mənalandırılması ilə yanaşı, həm də bu məzmun yükünə müvafiq bədii şərhə qarşılaşırıq. Bu isə görkəmli qrafika ustasının yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçən yüksək sənəkarlığın görüntüsü kimi qəbul olunur...

Nəticə olaraq deyək ki, onun qrafik lövhələri işləmə manerasına, kompozisiya biçiminə görə də orijinal olub, heç kimi xatırlatmır. Onları diqqətlə nəzərdən keçirdikdə rəsamin dəst-xəttinin tədricən

dəyişikliyi, yeni bədii keyfiyyətlərlə zənginləşdiyi və qrafikasının özünəməxsus xüsusiyyətlərlə fərqləndiyi də açıq duyulur. Bir qayda olaraq cəlbədicə görünən və yeniləşən bu ifadə tərzini əvvəllər nə qədər lakonik forma-biçim, təzadlı işıq-kölgə həlli səciyyələndirirdisə, vaxt axarında onlar tədricən çox zəif, ovsunlayıcı naxışları andıran cizgilərlə əvəz olunub. Sonrakı illərdə bədii forma bütövlüyü axıcı xətlərin dinamikliyi, fakturanı cəlbədicə və duyulan edən qarışıq texnikanın tətbiqi son nəticədə, özünəməxsus bədii şərh məcmusu yaratmaqla rəssamın sonrakı dövr yaradıcılığını səciyyələndirən bədii-texniki ifadə vasitəsinə çevrilib.

“Cəmil Müfidzadə bizim günlərin dinamikasını duyan sənətkarlardandır. Onun müasirliyi və novatorluğu özündə birləşdirən zəngin yaradıcılıq yolu buna yaxşı nümunədir” (2, 27). Sənətsünas Z.Əliyevin rəssamın yaradıcılığında baş tutan bədii-üslub evolyusiyasının novatorluğa və müasirliyə bələnməyini vurğulayan bu fikri ilə razılaşımaq çətindir. Belə ki, məhz özündə bu iki önəmli məziyyəti qoşalaşdıran və onun özünəməxsus bədii xüsusiyyətlərə malik olan qrafikası zamansızlıq və məkənsizlik daşıyıcısına çevrilmişdir...

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan incəsənəti (1992). (K.Kərimov, R.Əfəndiyev, N.Rzayev, N.Həbibov). – Bakı. –344 s.
2. Əliyev Z. (2010). Cəmil Müfidzadə Cizgilərə hopan ömür. –Bakı. –212 s.
3. Əliyev Z. (2018). Sənətsünas taleyi. – Bakı. – 496 s.
4. Петров-Стромский В. (1988). Связь времен. – Москва. – 120 с.

MUSA ALMAS AMİRASLANOV

THE CHARACTERISTIC FEATURES OF GRAPHICS OF PEOPLE'S ARTIST JAMIL MUFIDZADE

Summary. The article is devoted to the analysis of the characteristic features of graphics of the famous

painter Jamil Mufidzade, People's artist of Azerbaijan. So that, the artist, who created numerous graphic series throughout his career (“Baku album”, “Absheron oil”, “İcheri Sheher”, “North”, “Mongolia”, “Egyptian impressions”, etc.) does not remind anyone due to the working manner and the originality of the composition in those works. He professionally used woodcut, etching, linocut and mixed techniques in his works. Thanks to the variability of the artistic solution of his compositions, the choice of angles, the volatility of line and colors, he managed to turn his works into a carrier of different aesthetics. This was accepted as a success of the fine arts of Azerbaijan.

Key words: graphics, tradition, line, innovation, style, technique, laconic.

UOT 02.

CƏMİLƏ VASİF QIZI MƏHƏRRƏMOVA

magistrant

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

E-mail: jamila.afandiyeva97@gmail.ru

ƏLYAZMA KİTABLARININ TƏRTİBAT QAYDASI

Xülasə: Məqalədə Şərq incəsənəti tarixində inkişaf etmiş əlyazma kitablarının daxili və xarici tərtibat qaydası ilə bağlı, yığcam və ümumiləşdirilmiş baxış keçirilmişdir. Araşdırılma zamanı kitab sənətinin yaranması, inkişaf mərhələləri, dövr ilə sıx bağlı olmasına dair məruzələr aşkarlanmışdır. Orta əsrlərdə əlyazma kitablarının yüksək zövqlə bəzədilməsi diqqəti cəlb edən əsas məqamlardandır. Tarixən baş verən hadisələr fonunda formalaşan kitab sənəti dövrün sənətkarlarının yaradıcılığını özündə əks etdirir.

Açar sözlər: Yaxın Şərq, xəttatlıq sənəti, kağız istehsalı, əlyazma, miniatürçü rəssamlar, cildləmə

Müsəlman Şərqində kağızın yaranmasından əvvəl yazı üçün müxtəlif materiallardan istifadə olunurdu: papirus, dəri, perqament, parça, sümük, dulus qablar və ağac. VIII əsr də ilk dəfə olaraq Yaxın Şərqdə kağız Səmərqənddə, sonra isə Harun ər-Rəşidin rəhbərliyi altında Bağdadda istehsal edilib. Perqament və papirusu bu yeni və daha ucuz material əvəz etdi. Lakin Quran nüsxələri üçün hələ X əsrə qədər perqamentdən istifadə olunurdu. X-XI əsrlərdə kağız istehsalı tədricən bütün Yaxın Şərqə yayıldı. XIV-XVII əsrlərdəki əlyazmalar üçün yüksək keyfiyyətli kağızı o vaxtkı İranın müxtəlif şəhərlərində kağız ustaları tərəfindən istehsal edilmiş, həm də Çin, Suriya, İraq və Hindistana da gətirilmişdir.

Orta əsr müsəlman əlyazma kitabı mədəniyyətinin əsas atributu kağız olmuşdur. Azərbaycanda və ərəb xilafətinin müxtəlif regionlarında yaradılmış orta əsr əlyazma kitablarında həm Şərq, həm də Qərb kağızında istifadə edilmişdir. Şərq və Qərb kağızları bir birindən bir sıra xüsusiyyətlərə görə fərqlənir. Bunlara misal olaraq qalınlıq, codluq, bozluq və s. əlamətləri göstərə bilərik. Lakin ən əlamətdar xüsusiyyətləri kimi Qərb kağızlarında filiqlərin (su nişanlarının) mövcudluğu Şərq kağızlarında isə onların olmaması idi. İlk filiqlərin nümunəsi 1282-ci ildə İtaliyanın Fabriano şəhərində istehsal olunmuş kağızda istifadə olunmuşdur. Bu kağızda təsvir olunmuş ilk filiqlərin sadəcə xaç şəklində idi. Zaman keçdikcə yeni motivlər meydana çıxmış bunlara misal olaraq gül, öküz başı, tərəzi, dairə içərisində hərf yazılmış filiqlərin qeyd etmək olar.

Orta əsr rəssamları və xəttatları öz əsərlərini əsasən kağız üzərində yaradırlar, onları müvafiq emallara – əhərləmə və sonradan parıltıya məruz qoyaraq, bəzən də istədikləri rənglərdə boyayırdılar. Boya və ya metal tozları ilə yazı və dekorativ bəzək üçün nəzərdə tutulmuş kağız, bir qayda olaraq, nişasta və cilalanmaya məruz qalmış, çünki qələm nişastalı və cilalanmış kağızda yaxşı yazır və yazı düzgün yazılır, maye qızıl və gümüş isə parlaq işıq saçır. Nişasta, kağızın məsələlərini bağlayaraq,

mürəkkəbdən nəm çəkməsinin və yayılmasının qarşısını alır. Cilalanmamış kağız mürəkkəb, “qızıl” və “gümüş” boyalardan bir hissəsini udur; belə kağızda mürəkkəb bulanıqlaşır və hərflər təhrif olunur, metal tozları isə parçalanır və onları cilalamaq qeyri-mümkün olur. Cilalanmış və parlaq kağız yazı üçün dərhal istifadə etmək tövsiyə edilmir. Nə qədər köhnə olsa, üzərində işləmək bir o qədər rahat idi. Bəzən hazırlanan kağız illərlə köhnəlir və belə kağız xəttatlıq yazısı üçün ən uyğun hesab olunurdu.

XIV əsrin son onilliklərindən başlayaraq Yaxın Şərqi iri siyasi və mədəni mərkəzlərində ümumilikdə əlyazma kitab sənəti, xüsusilə xəttatlıq sənəti xüsusi bədii əhəmiyyət kəsb edir. Bədii əlyazma ilə köçürülmüş poetik və tarixi əsərlərin dəbdəbəli tərtibatlı əlyazmalarını əldə etməyə təkcə feodal zadəganlarını maraqlandırmır, həm də elm aləmində can atırdılar. Orta əsrlərdə bədii yazı sənəti kimi xəttatlıq mənəvi mədəniyyətin vacib bir sahəsi idi və yüksək qiymətləndirilirdi. Müsəlman Şərqi müxtəlif dəst-xətlərdə bədii xəttatlıq və abidələr üzərindəki dekorativ yazılar, canlıların təsviri qadağan olunduğu halda həndəsi və arabesk dekorlarla birləşdirilmiş memarlıq, qrafika sənətinin əsas istiqamətləri olmuşdur.

Yaxın Şərq ölkələrinin bəzi xalqları VII-VIII əsrlərdə ərəblər tərəfindən işğal edilmiş və məcburiyyətin nəticəsində təkcə İslam dinini deyil, həm də ərəb əlifbasını qəbul etmişdilər. Bunun nəticəsində Azərbaycanda, İranda, Türkiyədə və bir sıra qonşu müsəlman ölkələrində əl yazmalar ərəb əlifbası əsasında inkişaf edirdi. Ərəb yazısının iki əsas növü mövcuddur: rəsmi üslub “Küfi” adlanır və sadə üslub “Nəsx” adlanır. Küfi çeşidində düzxətli və bucaqlı hərflər qanuni xarakter daşıyır və möhtəşəmlik təəssüratı yaradır. Nəsx üslubu əyri xətt və kursivliyi ilə fərqlənir, buna görə də sürətli yazı üçün daha əlverişli idi.

X-XI əsrlərdə bədii xəttatlığın nəzəriyyəsinin əsaslarını aşağıda adı qeyd olunan Abu-Əli Məhəmməd İbn Mukla və Abul Həsən Əli ibn Hilal İbn Bavvab adı ilə tanınan görkəmli ərəb mirzələri qoymuşdu. Onların ənənələrini inkişaf etdirib və nəzəri cəhətdən ümumiləşdirib XIII əsrin xəttatı Hacı Cəmaləddin Yakut Mustasimi. O, müəyyən mədəniyyət və məharət tələb edən xəttatlıq sənətinin əsas müddə və qaydalarını formalaşdırmışdır.

Azərbaycan əlyazma kitablarının ilkin nümunələri bizə gəlib çatmadığından onun yaranma vaxtını xronoloji cəhətdən dəqiq müəyyən etmək mümkün deyil. Bəzi dolaylı sübutlar göstərir ki, Azərbaycanda əlyazma kitab sənəti ən azı XI-XII əsrlərdən mövcud olmuşdur. Bu dövr Bəhmən-Yar, Xətib Təbrizi, Qətran Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani kimi Azərbaycan alim, şair və mütəfəkkirlərinin adları ilə bağlıdır ki, onların sağlığında əsərləri heç şübhəsiz surətdə köçürülüb. Əlyazma kitabının dövrümüzdə qədər gəlib çatmış ən qədim nüsxələri XIII əsrin sonu və XIV əsrin əvvəllərinə, Azərbaycanın hələ Monqolistan Hülakülər dövlətinin tərkibində olduğu vaxta təsadüf edir. XIV əsrin əvvəllərində Qazan xanın (1295-1304) apardığı islahatlar Elxanilər dövlətinin və feodal zadəganlarının hakimiyyətini gücləndirmək məqsədi daşıyırdı. Müəyyən iqtisadi canlanma mədəniyyət və incəsənətin inkişafı ilə müşayiət olunur. Yeni mədəniyyət mərkəzlərinə çevrilən monqol hökmdarlarının paytaxtlarında yazışmalar və əlyazma kitablarının tərtibatı üçün emalatxanalar yaradılırdı.

Uzaq və Orta Şərqi digər xalqlarının incəsənəti və sənətkarları ilə belə əlaqələri nəzərə alsaq, təbii ki, o dövrdə Təbrizdə yaradılmış miniatur üslubu və əlyazmaların tərtibatı yad təsirini əks etdirməyə bilməzdi. Və görürük ki, elmə məlum olan ən erkən Azərbaycan əlyazmaları istər yazı üslubuna, istərsə də miniaturların təbiətinə görə Ərəb-Mesopotamiya və Çin-Uyğur sənətinin təsirini daşıyır.

Əsrlər boyu davam edən bu prosesdə, eyni dərəcədə əlyazma kitabına ehtiyac duyan Yaxın və Orta Şərqi müxtəlif xalqlarının incəsənət nümayəndələri iştirak etmişdilər. Qeyd edək ki, bu sahədə Azərbaycan kitab sənəti ustaları yaxşı ustad olmaqla yanaşı, həm də əsl novatorlar idilər. Bədii-üslubi hadisələrə mühüm töhfə verən Azərbaycan ustaları həm iş texnikasında, həm də materialların texnologiyasında bir sıra təkmilləşdirmələr aparmışlar və sonradan Yaxın Şərq xalqlarının sənət ustalarının mülkiyyətinə çevrilmişdir.

Əsas materialların seçilməsi prinsipləri, orta əsr xəttatlarının, miniatürçülərinin, əlyazma işıqlandırıcılarının və kitab cildləmə ustalarının fəaliyyəti üçün öyrədici və əhəmiyyətli idi. Bu ustalar bütün materialları özləri hazırlayırdılar. Cildçilər (səhhəflər, mücəllidlər) ənənəvi reseptlər və təkmilləşdirdikləri üsullarla karton və emal olunmuş dəri hazırlayırdılar. Xəttatlar, bəzəkçi-ornamentalistlər mürəkkəb, boyalar, fırçalar, susal və maye qızıl, gümüş və digər zəruri materiallar hazırlayırdı, onların hazırlanma texnikasını təkmilləşdirirdilər.

XIV-XVII əsrlərdə kağızın hazırlanması hələ də sənətkarlıq istehsalının xüsusi bir bahalı sahəsi idi. Xəttatın əsas materialları və ləvazimatları bunlardı: qara və rəngli mürəkkəb, ağ, rəngli, mərmər kağız və qamış qələm. Sənətkarlar bunların keyfiyyətinə böyük diqqət yetirirdilər. Xəttatlıq ustaları yazı zamanı səhvləri düzəltmək üçün vaxt və bahalı kağız materialına qənaət məqsədi ilə yeni qara mürəkkəb reseptlərini hazırlamağa məcbur idilər. Bu mürəkkəblə kağızda səhv yazıları düzəldirdilər. Həmin mürəkkəb sərbəst axmalı, ləkələnməməli və parlaq olmalı idi. Əgər əlyazmada təsvir olunmalı idisə, onda xəttatdan dərhal sonra miniatürçü-rəssam onun üzərində işləyirdi. Əsərdə təsvir olunan müəyyən epizodları əks etdirən rəngarəng və tez-tez dekorativ şərh olunan miniatürlər əlyazmanın bədii tərtibatının tərkib hissəsini təşkil edirdi. Eyni zamanda miniatürlərin hər biri ədəbi əsərin mətni ilə bağlı müstəqil bədii obrazı təmsil edirdi. Xəttatın xüsusi tərtib etdiyi mətindən azad sahələrdə rəssamla razılaşaraq miniatürçü bu əsərin mövzularının illüstrasiyalarını yaratmışdır. Miniatürçünün öz yaradıcılığı üzərində iş ardıcılığı belə idi: o, öz kompozisiyasının ilk eskizini adi su ilə isladılmış fırça ilə çəkir. Quruduqdan sonra qalan su izləri üzrə qırmızı və ya qara mürəkkəblə konturlar çəkirdi.

Miniatürlərin bəzi elementləri, məsələn, səma, torpaq, personajların geyimlərinin detalları və fərdi əşyalar qızılla örtülürdü. Gümüş əsasən axarları təsvir etmək üçün istifadə olunurdu. Yeri gəlmişkən, qeyd edirik ki, müxtəlif boyalarla yanaşı qızıl və gümüşün də iştirak etdiyi kompozisiyalarda miniatürün təsviri işlənməsi müvafiq hissələrin qızılı və ya gümüşü ilə işlənməsi ilə başlamışdır, çünki onlar sərt və hamar obyektə məcburi cilalanmağı tələb edir və digər rəsm sahələrinə zərər verməməlidir.

Xəttatın əsas yazı ləvazimatı keyfiyyətinə böyük əhəmiyyət verdiyi qamış tükü və qələm bıçağı idi. Qamış lələyinin keyfiyyət göstəriciləri əsasən onun rəngi və sərtliliyi idi. İncə əsərlər üçün miniatürçü-rəssamın və zərgər-ornamentçinin fırçası əhəmiyyətli yumşaqlığı və incəliyi ilə seçilirdi. İki aylıq pişik balasının boyun topunun arxa tükündən hazırlanırdı, uzun tüklər xüsusilə qiymətləndirilirdi. Bəzən rəssamlar özləri pişik balalarını bəsləyirdilər, mümkün olan ən keyfiyyətli tükü əldə etmək üçün. Cildləmə sənəti Yaxın Şərqdə tətbiqi sənətin orijinal növlərindən biridir. Dini inanclara görə Şərq və Qərb ustaları XIV əsrə qədər kitab cildində əlvan qiymətli metallardan istifadə etməkdən imtina edirdilər. Şərq ustaları da taxta bağlamalardan istifadə etməmiş, əsasən karton və dəridən istifadə edərək onları müxtəlif emala məruz qoymuşlar. Oxşar mənzərə Azərbaycanda da müşahidə olunub. Burada XV əsrdən başlayaraq qabartmalı basmanaxışdan istifadə olunurdu. XVI əsrdən onlar həmçinin laklı cildlər hazırlayırdılar. Bizə gəlib çatan bəzi bədii cildləmə nümunələrinə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, XIV-XVII əsrlərdə Təbrizdə bu sənətin ustaları yaşayıb-yaratmışlar. Həmin ustalara susan-zərgərləri birgə gözəl sənətkarlıq nümunələri işləyərək unikal bədii cildlər yaradırdılar. Karton cildləmə (Səhhəflər) və dəri cildləmə (Mücəllidlər) üzrə zərli cildlərin tərtibatında və əlyazma vərəqlərinin işlənməsində yüksək məharəti ilə seçilən mütəxəssislərin adları məlumdur. Orta əsr mənbələrində onlar haqqında qısa məlumat verilir.

ДЖАМИЛА ВАСИФ КЫЗЫ МАХАРРАМОВА **ОФОРМЛЕНИЕ РУКОПИСНЫХ КНИГ**

Резюме: В статье проведен компактный и обобщенный обзор внутренней и внешней компоновки рукописных книг, сложившихся в истории восточного искусства. В ходе исследования были обнаружены сообщения о зарождении книжного искусства, этапах его развития, его тесной связи с эпохой. Одним из главных моментов, привлекающих внимание,

является изысканное оформление рукописных книг в средние века. Книжное искусство, сформировавшееся на фоне исторических событий, отражает творчество художников того времени.

Ключевые слова: Ближний Восток, каллиграфия, производство бумаги, рукописи, миниатюристи, переплетное дело

JAMILA VASIF GİZİ MAKHARRAMOVA
THE LAYOUT OF MANUSCRIPT BOOKS

Summary: In the article, a compact and generalized review of the internal and external layout of manuscript books developed in the history of Eastern art was conducted. During the research, reports on the emergence of book art, development stages, and its close connection with the era were found. One of the main points that attract attention is the tasteful decoration of manuscript books in the Middle Ages. Book art, formed against the background of historical events, reflects the creativity of artists of the time.

Key words: Middle East, calligraphy, papermaking, manuscripts, miniaturists, bookbinding.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Məmməd Adilov Əli Məmmədbağıroğlu Azərbaycan əlyazmalarında filiqlarlar Bakı “Tural-Ə” Nəşriyyat – Poliqrafiya Mərkəzi 2001 s.3-6
2. Rasim Əfəndi. Azərbaycan incəsənəti Bakı, "Şərq-Qərb", 2007 s.93-134
3. Cəmilə Həsənzadə Təbriz miniatür sənəti Bakı 2019 s.21-36
4. Adil Yusif oğlu Qazıyev XIII-XVII əsr Azərbaycan əlyazma kitabının tərtibatı Moskva 1977, “Kitab”, s.271-326

UOT. 379.85

ANAR ŞAHBAZ OĞLU İBRAHİMOV
“Beşbarmaq dağı” Dövlət Tarix-Mədəniyyət və Təbiət Qoruğu
Elmi işçi

**MÜASİR TEXNOLOGİYALARDAN FİZİKİ QÜSURLU ŞƏXSLƏRİN TURİZMİN
İMKANLARINDAN YARARLANMASI ÜÇÜN İSTİFADƏSİ**

Xülasə: Hər bir insanın turizmin xidmətlərindən faydalanmaq hüququ var, amma əlilliyi olan şəxslər bu hüquqdan istifadə edərək tək asudə vaxtını səmərəli keçirmək və ya yeni şeylər öyrənmək üçün deyil, eyni zamanda onların cəmiyyətə adaptasiya olma prosesi də sürətlənəcək. Azərbaycanda və xüsusən də Qarabağda əlilliyi olan şəxslərin turizm imkanlarından tam istifadə edə bilməsi ümumdünya turizmində davamlılıq artıran əsas amillərdən olacaqdır.

Açar sözlər: Turizm, texnologiya, müasir dövr, istifadə etmək

Dövrün sosial-mədəni kontekstindən asılı olaraq ağır sağlamlıq problemi olan insanlara münasibətlər təkamül edib. Tarixin qədim dövrlərindən başlayaraq istənilən cəmiyyətdə fiziki qüsurlu insanlar həmişə olub. Lakin quldarlığın qəddarlığı, feodalizmin neqativləri və faşizmin vəhşilikləri mövcud olduğu zaman dilimlərində fiziki cəhətdən sağlam olmayan insanların problemlərinə kifayət qədər əhəmiyyət verilməməklə yanaşı onlara lazımi diqqət də yetirilmədi. Yalnız iyirminci əsrin ikinci yarısında əlillik mövzusu yeni mənada şərh olunmağa və bu şəxslər cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi qəbul edilməyə başlandı. XX əsrin 70-ci illərindən bu günə qədər sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların sosial inteqrasiyası ideyası ön plandadır. Cəmiyyət başa düşmüşdür ki, belə insanlar hamı ilə eyni hüquqa malikdir, yalnız onların ehtiyaclarını ödəmək üçün xüsusi şəraitin olması zəruridir.

Turizmin davamlı inkişafı BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatının (UNWTO) prioritet fəaliyyəti hesab olunur. 1995-ci ildə Lanzasotədə keçirilən Davamlı Turizm üzrə Ümumdünya Konfransından sonra “davamlı turizmin inkişafı” və “dayanıqlı turizm” anlayışları davamlı olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ümumdünya Turizm Təşkilatının (UNWTO) gündəminə daxil olmuş və əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmişdir.

“Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) məlumatlarına əsasən bu gün dünyada əlilliyi olan şəxslər dünya əhalisinin təxminən 15%-ini təşkil edir ki, bu da təxminən bir milyarddan çox insan deməkdir”. (4)

Məlumdur ki, inklüziv mədəniyyət inkişaf etmiş cəmiyyətin mühüm xüsusiyyəti olub bir çox sahələrə təsir göstərir. Bu prosesləri turizm sektorunda da aydın şəkildə müşahidə etmək olar. “İnklüzyon” termininin özü bu qarşılıqlı əlaqə üçün əlçatan mühitdə əlilliyi olan insanlar və əlilliyi olmayan insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə prosesini təsvir etmək üçün istifadə olunur. Turizm aktiv istirahət növlərindən biridir, tarixi-mədəni dəyərlərlə, doğma torpağın təbiəti ilə tanış olmaq imkanı verir, özünü mənəvi cəhətdən zənginləşdirir, şəxsiyyətin inkişafına töhfə verir. Bu gün maneəsiz

mühitlər və inklüziv turizm turizm sənayesində böyüyən sahədir. Bu turizm növü həm böyük şəhərlərdə, həm də periferiyada inkişaf etməyə başlayır. Kiçik şəhərlərdə inklüziv turizm xüsusilə əlilliyi olan insanların bir sıra problemlərinin həllinə kömək edir. Onun inkişaf səviyyəsi əlilliyi olan insanlarla bərabər əsasda qarşılıqlı əlaqəyə hazırlığın dərəcəsindən, yaşayış mühitinin əlçatanlığından və qanunvericilik bazasının yetkinliyindən asılıdır. Nəhayət, inklüziv turizm ölkənin turizm cəlbəediciliyinin əsasını təşkil edir.

Turizm mədəni potensialın qorunub saxlanmasına və inkişafına təsir göstərir, müxtəlif ölkələr və xalqlar arasında münasibətlərin uyğunlaşmasına gətirib çıxarır, hökumətləri, ictimai təşkilatları və kommersiya strukturlarını ətraf mühitin qorunmasında və sağlamlaşdırılmasında fəal iştirak etməyə məcbur edir.

“İnklüziv turizm – (frans. Inclusif – bura daxildir, lat. Include - bağlayıram, daxil edirəm) – turizmin hamı üçün açıq, turizm mərkəzlərinin infrastrukturunun və turistik nümayiş obyektlərinin hamıya, o cümlədən fiziki imkanları məhdud insanlara, ahıllara, onları himayə edənlərə və ailə üzvlərinə, fiziki imkanları müvəqqəti olaraq məhdudlaşmış insanlara, balaca uşaqlı ailələrə uyğun olmasını nəzərdə tutan turizm növüdür” (3).

Əlilliyi olan turistlərin müxtəlif sağlamlıq problemlərini nəzərə alaraq xüsusi məhsullardan istifadə olunur. Belə nümunələrdən biri Virtual Reallıq (VR) ilə əlaqəli səyahət fəaliyyətləridir. VR istifadəçinin virtual mühitə qarışdığı və başda quraşdırılmış displeylər kimi cihazlardan istifadə edərək real mühitdən vizual olaraq təcrid olunduğu 3D təcrübəsi kimi müəyyən edilir. Bu texnologiyadan indi bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə turizm sənayesi tərəfindən əlilliyi olan şəxslərin (əoş) əlçatanlığını yaxşılaşdırmaq üçün istifadə olunur. Məsələn, Hollandiyadakı əyləncə parkı olan Eftelings, əlillər üçün “dreamflight” attraksionunun virtual reallıq versiyasını işə saldı ki, bu da onlara cazibəni yaşamağa və real versiyadan istifadə edən digər istifadəçilərlə sosial əlaqədə olmağa imkan verir.

“Bu VR qulaqlıqlarının global satışları 2021-ci ildə 92,1% artaraq 11,6 milyon ədədə çatıb və 2026-cı ilə qədər 50 milyon ədədə qədər artacağı proqnozlaşdırılır” (5).

Hazırda VR-dən əoş-lər arasında nisbətən az istifadə olunmasına baxmayaraq, bir çoxları VR-ni əvvəllər əlçatmaz mühitlərin və təcrübələrin kilidini açmaq üçün açar hesab edir.

Əlillərin tələbləri və məhdudiyyətləri əlillik və ya əlillik növlərindən asılı olaraq dəyişir. Məsələn, görmə qüsuru olan turistlərə Blair əlifbası ilə sənədlər lazımdır. Digər tərəfdən, eşitmə qüsuru olan turistlər yalnız işarə dilini bilən heyətlə effektiv ünsiyyət qura bilirlər. Bir sıra tədqiqatlar əoş-lər üçün ümumi məhdudiyyətləri müəyyən etməyə çalışmışdır. Sağlamlıq imkanlarından məhdud şəxslərin turizm maneələri kimi dörd əsas növ (fiziki, münasibət, maliyyə və kommunikasiya) müəyyən etmişlər.

Rəqəmsal texnologiyaların turizm davranışına təsiri ənənəvi turizmin rəqəmsal və ağıllı turizmə çevrilməsində getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir və turizm sənayeləri arasında güclü qarşılıqlı əlaqə inkişaf etdirilmişdir. İnnovativ turizm VR kimi texnologiyalara əsaslanır. “VR, iştirakçılara həm real, həm də qeyri-real vəziyyətlərin simulyasiya edilmiş təcrübələrini yaratmağa imkan verən interaktiv kompüter tərəfindən yaradılan mühitdir”. VR özü yeni deyil, çünki onun tarixi 1962-ci ildən başlayır, lakin bu yaxınlarda turizm sənayesi üçün inqilabi məhsul kimi ortaya çıxıb. Turizm kontekstində VR konsepsiyasını belə təsvir edilir: “VR vizual hissləri və potensial olaraq əlavə hissləri stimullaşdıran virtual turistik təcrübələrə imkan verən, bacarıqlı immersiv VR sistemi ilə sintetik və ya real həyatda çəkilmiş məzmunu təmin etməklə virtual mühit (VE) yaradır.” İmmersiv VR sistemləri əsasən VR eynəkləri adlanan başlıqlı displeylərdən istifadə etməklə təcrübəyə malikdir (CAVE divarların, tavanların və döşəmələrin yerinə proyeksiya ekranları olan kubşəkilli otaqdır. Bəzi fiziki hərəkətlərlə birlikdə vizual və eşitmə stimulları VR əsaslı turizmin əsasını təşkil edir). VR-yə əsaslanan təcrübələr vasitəsilə toxunma, qoxu və dad hissini stimullaşdırmaqda indiyədək çox az irəliləyiş var. Bəzi tədqiqatlar 2D ekranlarda göstərilən 3D məzmunu VR kimi istinad edir; lakin bu iş VR kimi qeyri-immersiv təcrübəni əhatə etmir.

Nəticə. Bu araşdırmada turizm kontekstində əoş-lər üçün xüsusi olaraq VR qəbul modeli hazırlanmışdır. Bu modelə əsaslanaraq, biz bu inkişaf edən tədqiqat sahəsində gələcək tədqiqatlara rəhbərlik etmək üçün bir neçə təklif edirik. Əlillər üçün VR turizminin tam potensialının reallaşdırılması baxımından qarşıda uzun bir yol var. Bu tədqiqat əlilliyi olan şəxslərin ehtiyacları haqqında məlumatlılığın yaradılmasında bir addım kimi xidmət etmək məqsədi daşıyır.

ANAR SHAHBAZ OGLU IBRAHIMOV

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ФИЗИЧЕСКИМИ
ИНВАЛИДНОСТЬЮ ДЛЯ ВОСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ТУРИЗМА**

Резюме: Каждый имеет право пользоваться услугами туризма, но люди с ограниченными возможностями воспользуются этим правом не только для того, чтобы эффективно провести свободное время или познать новое, но и в то же время ускорят процесс своей адаптации к обществу. Возможность людей с ограниченными возможностями в полной мере использовать туристические возможности в Азербайджане, и особенно в Карабахе, станет одним из основных факторов, повышающих устойчивость мирового туризма.

Ключевые слова: Туризм, технологии, современная эпоха, использование

ANAR SHAHBAZ OGHU IBRAHIMOV

**USE OF MODERN TECHNOLOGIES FOR PEOPLE WITH PHYSICAL DISABILITIES TO
TAKE ADVANTAGE OF THE OPPORTUNITIES OF TOURISM**

Summary: Everyone has the right to benefit from the services of tourism, but people with disabilities will use this right not only to spend their free time efficiently or to learn new things, but at the same time they will accelerate the process of their adaptation to society. The ability of persons with disabilities to fully use tourism opportunities in Azerbaijan, and especially in Karabakh, will be one of the main factors that increase sustainability in world tourism.

Key words: Tourism, technology, modern era, use

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Балазури. Книга завоевания стран. Текст и перевод с араб. Жузе П.К. – Материалы по истории Азерб. об-ва по изуч. и обслед. Азерб. – Баку, 1927, с. 19; Якуби. История. Текст и перевод и выдержки Жузе П.К. – Баку, 1927, с. 9; Мамедов Т.М. Кавказская Албания. Баку: Издательство Маариф, 1993, с. 166
2. Мамедов Т.М. К вопросу об этническом составе Азербайджана IV-VII вв. – Докл. АН Азерб.ССР, 1975, т. XXXI, №9, с.58-61
3. <http://archaeotourism.az/index.php?sectionid=8§=243&action=full>
4. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/104829/1/m_th_g.u.tiunova_2021.pdf
5. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02614367.2022.2153903>

АЙДАН АЛИ-АББАС ГЫЗЫ КЯЗИМОВА
Азербайджанский Государственный Университет Культуры и Искусств
Магистрант

СРАВНЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО ИСКУССТВА (В КОНТЕКСТЕ МЕТАМОДЕРНИЗМА) АЗЕРБАЙДЖАНА И ТУРЦИИ

Резюме: Для многих философов и исследователей результатом поисков нового философского течения XXI века стала философия метамодернизма. Она нашла отражение и в культуре Азербайджана и Турции. В данной статье была предпринята попытка выявить основные схожие черты и различия между культурами этих двух стран.

Ключевые слова: метамодернизм, мета, наследие, традиции, технологии

Метамодернизм представляет собой захватывающее явление в современной культуре и искусстве, возникшее как реакция на постмодернизм. Это эстетическое течение в современном искусстве проявляется через сложное взаимодействие с различными стилями, тенденциями и идеями, объединяя элементы постмодернизма и модернизма. Это проявляется в стремлении к новым смыслам и значениям, освобождаясь от чрезмерной циничности и отчуждения постмодернизма, но при этом сохраняя его склонность к децентрации и разнообразию перспектив.

Кроме того, метамодернизм отражает парадоксальное отношение к истории и культуре, пытаясь объединить их противоречия и противоположности. В итоге в современном искусстве мы видим, как тенденцию к возвращению к некоторым традиционным формам и темам, так и эксперименты, и инновации. Это проявляется в использовании смешения жанров, интертекстуальности и множественных перспектив, создавая таким образом богатый и многослойный художественный опыт.

Метамодернизм также подчеркивает значение эмпатии, сопереживания и глубокого чувственного понимания, преодолевая отчуждение и индивидуализм постмодернизма. Вместо постоянного отрицания или принятия, метамодернизм стремится к поиску новых форм выражения и смысла, открывая пространство для диалога и взаимодействия между различными культурными и интеллектуальными традициями.

Искусство всегда отражало многие аспекты человеческого существования. Именно по этой причине, метамодернисты обращаются к нему в попытках осмыслить текущий исторический момент. Через искусство, литературу и культуру, в целом, современные философы пытаются найти подлинность в современном мире и смысл бытия человека.

Несмотря на то, что впервые термин “метамодернизм” был использован в 20-м веке, наибольшую популярность он приобрел после того, как в 2010 году в журнале “Journal of Aesthetics & Culture” вышло эссе голландского философа Робина ван дер Аккена и норвежского теоретика медиа Тимотеуса Вермюлена под названием “Заметки о метамодернизме” [1]. Именно их можно считать разработчиками философии метамодернизма и развития его философской и культуроведческой основы. Также годом позднее британский художник Люк Тернер выпустил “Манифест метамодернизма”, в котором в восьми пунктах описал основы новой философии. В 2015 году художник выпустил более расширенную статью на эту же тему под названием “Метамодернизм: краткое введение” [2]. В итоге, новая философия привлекла множество умов к переосмыслению современности в контексте культуры и эстетики.

Приставка “мета” в переводе с греческого имеет три значения, которые ван дер Аккен и Вермюлен ввели в активное пользование:

1) наряду подразумевает тот факт, что метамодернизм сочетает в себе черты как модернизма, так и постмодернизма, вдохновляясь прошлым, чтобы создать нечто новое; принимая всю значимость культурного достояния и работая с ним;

2) между удивительным образом также ставит метамодернизм в центр — между модернизмом и постмодернизмом; теоретики этот процесс сравнивают с маятником и называют осцилляцией;

3) после возводит смысл приставки к хронологическому фактору — метамодернизм возник именно после постмодернизма; неудивительно, что многие исследователи называют настоящее время постпостмодернизмом [3].

Азербайджан и Турция обладают богатой историей и культурой, на которую также, несомненно, оказывают влияние социокультурные явления, происходящие в регионе и мире. Рассмотрим ближе проявления метамодернизма в искусстве обеих стран и попытаемся провести общие черты и различия между ними.

Как азербайджанское, так и турецкое искусство имеют богатое культурное наследие, которое отражает их историю, традиции и влияние различных культурных потоков. Вот некоторые общие черты современного искусства в этих двух странах:

— Исторические корни. Обе страны имеют богатое культурное наследие, уходящее в глубь веков. Влияние исламской и османской культур на прослеживается в искусстве обеих стран, учитывая их исторические связи и общие культурные элементы;

— Темы и мотивы. Современные азербайджанские и турецкие художники часто обращаются к общим темам, таким как национальная идентичность, история, политика, социальные проблемы и современная культура. Многие из них также исследуют взаимодействие между традицией и современностью;

— Использование традиционных техник и материалов. В художественных произведениях художников из этих стран можно часто встретить использование традиционных техник и материалов, таких как керамика, текстиль, резьба по дереву, миниатюра и каллиграфия;

— Эксперименты с современными технологиями. В то же время, многие современные художники из Азербайджана и Турции экспериментируют с новыми технологиями и современными художественными подходами, включая цифровое искусство, инсталляции, видео- и аудио- арт;

— Мультикультурное влияние. Как традиционное, так и современное азербайджанское и турецкое искусство оказываются под влиянием различных культурных течений из-за своего географического положения и исторических связей. Это может проявляться в смешении различных стилей, техник и тематик в их произведениях;

— Эмоциональная глубина. Многие художники из обеих стран стремятся передать глубокие эмоциональные и духовные аспекты через свои произведения, что отражает общие человеческие ценности и переживания.

Хотя есть много общих черт между азербайджанским и турецким искусством, каждая страна также имеет свои уникальные особенности и индивидуальные подходы к искусству, которые отражают их уникальные культурные и исторические контексты. Рассмотрим подробнее их подробнее:

— Исторические влияния. В то время как культура Турции часто отражает смешанные влияния, порожденные Османской империей (которая включала различные этнические группы и локальные культуры), в культуре Азербайджана наиболее видно влияние тюркских, персидских, а также советское влияние. Например, в некоторых современных произведениях используется кириллический шрифт, отсылающий к Советской эпохе (например, серия “Бабушкин словарь” Фархада Фарзалиева [4]);

— Тематика и мотивы: Хотя обе культуры могут обращаться к схожим темам, таким как история, традиции и социальные вопросы, они могут интерпретировать их по-разному из-за своих уникальных культурных контекстов и исторических опытов. Так, в турецком современном искусстве часто используется образ Мустафы Кемаля Ататюрка, а в азербайджанском наиболее часто используется карабахская тема;

— Техники и материалы: Художники из Азербайджана и Турции могут использовать различные техники и материалы в своих работах в соответствии с характерными для своей культуры традициями и ресурсами. Например, азербайджанские художники могут более активно использовать керамику и миниатюру, в то время как турецкие художники могут обращаться к богатому наследию османской резьбы и текстильных изделий. Кроме этого, именно турецкие художники чаще азербайджанских используют технологию искусственного интеллекта (например, серия работа Ахмета Огюта “neither artificial nor intelligent” или работы Рефика Анадолу [5] [6]);

— Религиозные и культурные влияния: Исламское влияние на турецкое искусство может быть более выраженным, особенно в области архитектуры, каллиграфии и религиозного искусства. В то время как в азербайджанском искусстве также присутствует исламское влияние, оно может быть менее заметным из-за сильного влияния персидской культуры и христианского наследия в некоторых его аспекта. Современные турецкие художники часто используют исламские мотивы (например, Ардан Озменоглу в работе “I Went To Friday Spry” [7]).

Таким образом, можно сделать вывод, что обе страны, расположенные между Европой и Азией, обладают богатым культурным наследием, насчитывающем тысячелетия. Различные влияния были оказаны на каждую из них, однако в настоящее время можно говорить также и о непосредственном западном влиянии, что напрямую отражается в современной культуре.

В искусстве как Азербайджана, так и Турции играет важную роль социо-политическая ситуация. Однако разница кроется именно в этом, так как вопросы, волнующие азербайджанских и турецких художников, разительно отличаются. Темой, красной нитью проходящей через всю азербайджанскую культуру, начиная с 90-х годов XX века, является Карабахский конфликт. Темой, важной для турецких художников, является переплетение Востока и Запада — влияние этнических и религиозных меньшинств, мусульманские традиции и либерализм пост-кемалевской эпохи. Важной же связующей чертой искусства обеих стран является рефлексия на тему тюркских/мусульманских традиций и своего культурного достояния.

AYDAN ƏLİ-ABBAS QIZI KAZIMOVA

MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ İNCƏSƏNƏTİN MÜQAYİSƏSİ
(METAMODERNİZM KONTEKSTİNDƏ)

Xülasə: Fəlsəfəçilərin və tədqiqatçıların fikrinə görə, XXI əsrin yeni konsepsiyalardan biri metamodernizm olmuşdur – özünü incəsənətdə, ədəbiyyatda və kinoda əks etdirən estetik fəlsəfə. O, Azərbaycan və Türkiyə mədəniyyətlərində də öz əksini tapmışdır. Bu məqalədə, bu iki ölkənin mədəniyyətləri arasındakı əsas oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirməyə cəhd edilmişdir.

Açar sözlər: metamodernizm, meta, irs, ənənə, texnologiyalar

AYDAN ALI-ABBAS GİZİ KAZIMOVA

COMPARISON OF CONTEMPORARY ART OF AZERBAIJAN AND TURKEY (IN THE
CONTEXT OF METAMODERNISM)

Summary: For many philosophers and researchers, the result of the search for a new philosophical concept of the 21st century has been metamodernism – an aesthetic philosophy manifested in art, literature, and cinema. It is also reflected in the culture of Azerbaijan and Turkey.

This article attempts to highlight the main similarities and differences between the cultures of these two countries.

Key words: metamodernism, meta, heritage, traditions, technologies.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ван дер Аккен, Робин. Метамодернизм. Историчность, Аффект и Глубина после постмодернизма. / Ван дер Аккен, Р., Гиббонс, Э., Вермюлен, Т. – Рипол-Классик, 2019
2. Turner, Luke. The Metamodernist Manifesto. <http://www.metamodernism.org/>
3. What Meta Means and Does Not Mean. <https://www.metamodernism.com/2010/10/14/what-meta-means-and-does-not-mean/>
4. <https://artaz.info/Farhad-Farzali>
5. <https://ahmetogut.com/Bakunin-s-Barricade>
6. AI Is an Extension of My Mind | Artist Refik Anadol. <https://shorturl.at/glnA1>
7. <https://www.ardanozmenoglu.com/>

AYİŞƏ MƏRDAN QIZI ALLAHVERDİYEVA
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Magistrant

ATƏŞGAH MƏBƏDİNİN TURİZM ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə: Ölkəmizin ərazisində çoxlu tarixi abidə, dini məbəd var. Onlar tariximizin qədimliyindən, ulularımızın həyat tərzindən, inancından soraq verir. Belələrləndən biri Suraxanı rayonunda yerləşən Atəşgah məbədidir. Məqalədə məbədin yerləşdiyi ərazinin toponimindən, onun müxtəlif dövrlərdə ərsəyə gəlməsindən danışılır. Həmçinin məqalədə Atəşgah məbədinin turizm baxımından əhəmiyyəti təhlil olunur. Məbədin struktur quruluşuna, müxtəlif dünyagörüşlü insanların, o cümlədən səyyahların, xarici yazıçıların, alimlərin buranı ziyarət etməsinə də toxunulur. Məqalədə Atəşgahda aşkar olunan kitabələrin müxtəlif xarici səyyah və alimlər tərəfindən oxunuşu verilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Atəşgah, Suraxanı, od, abidə, məbəd, atəşpərəst

Doğma vətənimizdə tarixi qədim olan memarlıq abidələrimiz, dini inanc yerlərimiz, milli arxitektura üslubunda inşa edilən binalarımız göz oxşayır. Bu tikililər keçmişimizi yaşatmaqla, ölkəmizə gələn əcnəbi turistlərin də diqqətini cəlb edir. Son illərdə tarixi, mədəniyyət abidələrinin qorunub saxlanması, turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə respublikamızda bir sıra uğurlu layihələr həyata keçirilir. Qədim Atəşgah məbədi də mədəniyyətimizin təbliğində, mədəni irsimizin qorunmasında diqqətdən kənarda olmadığına görə, bu dəfə yolumuzu Suraxanı – odlar məkanından saldıq [1, s.7]. Əhalisinin tərkibinə görə tat kəndi hesab edilən Suraxanı kiçik bir kənd olsa da öz ağ nefti və daimi yanar odları ilə bütün şərqdə şöhrət tapmışdı. Kəndin adı iki sözdən düzəldilmişdir. Sürx – qırmızı və xana – ev. İnkilabın ilk illərində Suraxanı atəşgahını tədqiq etmiş V.Sisoyev atəşgahdakı hücrələrin divarlarını yoxlayarkən qərribə bir mənzərə ilə rastlaşır. Bir neçə hücrənin uçub tökülmüş malası altında qırmızı rənglərlə çəkilmiş ornamentlər görünür. İlk zamanlarda hücrələr hələ ümumi bir hasarla birləşməmiş və ayrı-ayrı otaqlar şəklində mövcud idilər. Ehtimal etmək olar ki, o zamandan bu mənzillərə yerlilər tərəfindən sürx-xana (qırmızı ev) adı qoyulmuş və kənd də bu adla adlandırılmışdır [2, səh.184-185]. Bakı yaxınlığındakı ən maraqlı və özünəməxsus tarixi memarlıq abidələrindən biri də atəşpərəst hindlilərin “Atəşgah” adlanan köhnə məbədidir. O, dənizdən azacıq aralı, Abşeron yarımadasındakı Suraxanı kəndinin cənub-şərq qurtaracağında yerləşir. Hücrələr və ibadətqah XVII-XIX əsrlər ərzində müxtəlif vaxtlarda tikilmişdir. Hücrələr XVIII əsrin sonlarında ümumi hasara alınmışdır. “Atəşgah” Bakıda yaşayan, üzvlərinin əksəriyyəti Şimali Hindistan çıxmış və sikhlər kastasına mənsub olan hind icması tərəfindən inşa edilmişdir. Karvansaranı xatırladan bu tikili planda qapalı beşguşə formasında olub, vaxtilə zəvvarlara xidmət üçün istifadə edilən 24 hücrədən və bir otaqdan ibarətdir. Qapalı beşguşəli divarların əmələ gətirdiyi həyətin ortasında rotunda şəklində ibadətqah var. Onun ortasındakı quyudan məbədin günbəzinin dörd küncü üzərində də yanar qaz (metan) çıxırdı. Məbəd özü hər tərəfdən açıq olan dördbucaq tikilidən ibarətdir. Məbədin şimal divarındakı tağın üstündə hind dilində kitabə qurulmuşdur. Bina dörd küncündə yanar qazın daxil olduğu dörd kvadrat kərpic boru var. Hücrələr pəncərəsizdir. Hücrələrin girişi üzərində hind dilində kitabələr həkk olunmuşdur. İyirmi belə kitabədən biri farscadır. Məbədin şimal-şərq tərəfindən yaxınlığında, hal-hazırda tamamilə daşla doldurulmuş dörd künc çala var. Vaxtilə burada ölmüş hindlilərin cəsədləri, “müqəddəs od”da yandırılırdı. Suraxanı “Atəşgah”ı məbədin özündən, hind guşənişinlərinin hücrələrindən və zəvvarlar üçün otaqlardan ibarət idi. Atəşgah bu abidəni sifariş vermiş hindlilərin planı üzrə yerli ustalar tikmişlər [3, s.34]. Məlum olduğu kimi Bakı bölgəsi hələ erkən orta əsr mənbələrində əbədi odların yandığı yer kimi qeyd edilmişdir. Bu haqda ilk məlumatı v əsr Bizans müəllifi Qanili Priskdə rast gəlinir. IX əsrdən başlayaraq və sonralar ərəb, fars və türk mənbələrində Bakı və onun ətrafından atəşpərəstlərin yaşadığı əbədi odlar şəhəri kimi danışılır. Ehtimal ki, Suraxanıda müqəddəs oda sitayişə gələn atəşpərəst zərdüştlərin ibadətqahı olmuşdur. Ərəblərin Azərbaycanı və Bakını istilasından, əhalinin islamı qəbul etməsindən sonra zərdüştlərin,

“Atəşgah”ı süquta uğramış və mənbələr bir daha ondan danışmamışlar. Suraxanıda oda sitayiş XV əsrdən sonra Hindistanla iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafı ilə əlaqədar yenidən başlamışdır. Hücrələr XVIII əsrin sonlarında ümumi hasara alınmışdır. Məbəd bugünədək həmin şəkildə qalmışdır. XVII əsrin 60-cı illərində Suraxanı od məbədinə həm gəbr-pars, həm də hindli atəşpərəstlər ziyarətə gəlirdilər. Atəşgahın 8 saylı hücrəsindən farsca tərtib olunmuş kitabə 1745-ci ildə buraya iranlı zərdüştlərin gəldiyinə dəlalət edir. 1950-ci ildə hind alimi C.M.Unvala Atəşgahdakı 16 kitabənin o, cümlədən farsca kitabənin özünün təklif etdiyi müxtəsər oxunuşu ilə foto-şəklini dərc etdirmişdir. 1963-cü ildə M.S.Nemətova həmin kitabənin oxunuşunu və tərcüməsini vermişdir. Suraxanı Atəşgahının beş kitabəsi V.M.Sisoyev tərəfindən Hindistana göndərilmiş və orada oxunmuşdur. İngilis səyyahı Cekson Atəşgahdakı 18 kitabəni qeyd etmişdir. İlk kitabə 1713-cü ildə, sonuncu 1827-ci ilə aiddir. Kitabələrdə hücrələrə yardım göstərmiş şəxslərin adları xatırlanır [4, s.317-320]. Onilliklər keçdikcə Atəşgahın memarlıq-plan quruluşu kompleks xarakter olmaqla genişləndirilmişdir. Məbəd kompleksinə iki böyük karvansara, yaşayış hücrələri, mərkəzi səcdəgah və qonaqlar üçün otaq balaxana daxil edilmişdir. Maraqlı ibadət tikililəri qrupuna daxil olan atəşpərəstlik məbədinin əsas elementi olan od, həyətin mərkəzində atəşgahlar üçün ənənəvi plan quruluşlu kvadrat əsaslı pavilyon, yəni əsas məbədin mərkəzində yerləşir. Məbəd yer səthindən 4050 sm hündürlükdə kürsü üzərində qurulmuşdur. Atəşgahın hücrələri karvansara rolunu oynamaqla hindlilərin qısa müddətli dincəlməsi və ibadəti üçün nəzərdə tutulmuşdur. 1613-cü ildə məbədin ilk tikilisi tacirlər üçün karvansara tipli iki hücrədən ibarət olmuşdur. 14 saylı hücrə tacirlərin gecələməsi, 13 saylı hücrə isə heyvanların saxlanması üçün nəzərdə tutulmuşdur. 17 saylı hücrədəki alov izləri ilkin ibadət məbədinin məhz burada yerləşdiyini sübut edir. Daha sonralar, XVIII əsrdə mərkəzdəki alov üzərində 4 tağlı məbəd qurulmuşdur. Digər hücrələrdən mətbəx, yaşayış və işgəncə otaqları kimi istifadə olunmuşdur. 5 saylı hücrədə quyu yerləşmişdir, lakin bu quyunun hansı məqsəddə xidmət etdiyi məlum deyil. Bu tipli quyular arxeoloji qazıntılar zamanı həyətdə aşkarlanmışdır. Bunların bəzilərinin ərzaq quyuları olduğu bildirilir. Məbəd 1883-cü ilə, yəni Suraxanı kəndində neft emalı ilə bağlı Mendeleyev zavodunun tikintisinə kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bu zaman burada təbii alov söndüyündən, məbədə nəzarət edən kahin “Od allahının” ondan üz çevirdiyini düşünərək məbədi tərk edib Hindistana getmişdir. 1886-cı ildə III Aleksandr Bakıya gəldikdən sonra, onun göstərişi ilə məbədə borularla qaz çəkilmiş, məbəd yenidən alovlandırılmışdır. 2010-cu ildə, ərəzidə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı hücrələrə çəkilən qaz borularının izləri də aşkarlanmışdır. Hücrələrdə Atəşgahın tarixini özündə əks etdirən müxtəlif eksponatlar yerləşdirilmişdir [5, s.46-49]. K.P.Patkanov və S.Aşurbəyli belə hesab edirlər ki, Moisey Kalankatlının “Alban ölkəsinin tarixi” əsərində adıçəkilən “Atli Bağavan” – “Atşi-Bağavan” – “Atəşi-Bağavan” adının təhrif olunması nəticəsində meydana gəlib. Həmin toponimi sonralar VIII əsrdə Gevond “Atşi-Baquan” şəklində xatırlayıb. Bu günə kimi öz əzəmətinə qoruyan “Atəşgah” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2007-ci ildə verdiyi sərəncamla “Atəşgah məbədi” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu elan edilib. 19 dekabr 2007-ci ildə verilən sərəncamın əhəmiyyəti olduqca böyük oldu. Alimlər qeyd edir ki, “Atəşgah məbədinin” ilk tikililəri II, III əsrə aiddir. Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu haqda danışan tədqiqatçılar qeyd edir ki, o dövrdə Azərbaycanda zərdüşt dini yayılmışdı. Bununla əlaqədar regionlarda zərdüşt məbədləri tikilmişdi. Suraxanıdakı “Atəşgah məbədi” VII əsrə kimi fəaliyyət göstərüb. Bildiyimiz kimi, VII əsrdə Azərbaycanda islam dini qəbul edildi. Bundan sonra ölkədəki zərdüşt məbədləri sıradan çıxmağa başladı. “Atəşgah məbədi” isə XVI-XVII əsrlərdə ikinci həyatına qədəm qoydu. Mətbuatda məbəd haqda yazılır: “Həmin dövrdə məşhur ipək yolu Azərbaycandan keçirdi. Bu yolla ölkəmizə gələn tacirlər öz vətənlərinə döndükdə Suraxanıda yerdən çıxan təbii alov barədə də danışdılar. Nəticədə buraya zəvvarlar, atəşpərəstlər gəlməyə başladılar. Artıq bu yerlər onlar üçün müqəddəsleşmişdi. Müxtəlif ölkələrdən, o cümlədən də Hindistandan gələn atəşpərəstlər burada alova sitayiş edirdilər. Tanınmış hind alimi Mode yazırdı ki, Azərbaycanda – Suraxanıda dünyanın ən müqəddəs məbədlərindən biri yerləşir. Ümumiyyətlə, “Atəşgah məbədi”nə həmişə böyük maraq göstərilib. Vaxtilə müxtəlif dünyagörüşlü insanlar, o cümlədən səyyahlar, xarici yazıçılar, alimlər,

buranı ziyarət edib. Onların arasında A.Düma, Kenfr, Villot, Berezin, D.Mendeleyev də olub” [6, s.15]. 1925-ci ildən sonra məbəd demək olar ki, tərk edilib. Bu vəziyyət 50 il davam edib. 1975-ci ildə ətraflı yenidənqurma işlərindən sonra Atəşgah yenidən ziyarət üçün açılıb. 2007-ci ildə məbəd yenidən qurulub. Azərbaycan Respublikasının prezidentinin sərəncamına əsasən kompleks ətrafında açıq səma altında muzey yaradılıb, kompleks Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu elan edilib. 1998-ci ildə isə Atəşgah UNESCO-nun Ümumdünya İrsi siyahısına salınmaq üçün namizəd siyahısına daxil edilib [7, s.5]. 2009-2013-cü illərdə burada genişmiqyaslı bərpa və konservasiya, elmi tədqiqat, abadlaşdırılma işləri həyata keçirilib. Bərpa zamanı məbədin hücrələrində müasir havalandırma sistemi qurulub, turistlərin rahatlığı üçün şərait yaradılıb. Tarixi mədəniyyət abidələri turizmin inkişafına təsir göstərən mühüm faktorlardandır. Çünki istənilən ölkəyə səyahət edən turist həmin diyarın tarixinə, yaşayış tərzini əks etdirən maddi-mədəniyyət nümunələrinə maraq göstərir. Mədəni turizm də öz növbəsində ölkənin qədim irsinin dünyaya tanıtılmasında xüsusi rol oynayır. Artıq hər il Novruzda bayram tonqalını yandırmaq üçün “Atəşgah” məbədinə od gətirilməsi ənənəsi formalaşıb. Bu ənənə Novruzun möhtəşəm görüntülərlə yadda qalması ilə yanaşı, “Atəşgah”a da turist marağını artırır [8, səh.7].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. T.Cəbiyeva “Atəşgah məbədi”ndə yeni ocaq yeri aşkar olundu, Azərbaycan. 2010. 7 oktyabr. S.7.
2. Q.İlkin “Bakı və bakılılar” Bakı, “Nurlan”, 2006, 384 səh.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi prezident kitabxanası.
4. S.Aşurbəyli “Bakı şəhərinin tarixi” Bakı, “Avrasiya press”, 2006, 416 səh.
5. R.Əliyeva “Suraxanıda Atəşgah məbədi”, “Qobustan”, 2012-N1(155). səh. 46-49.
6. İ.Sarıyeva “Tariximizin yadigarı “Atəşgah məbədinə” dövlət qayğısı” Bakı xəbər. 2015. 10 fevral. səh. 15.

АЙША МАРДАН КЫЗЫ АЛЛАХВЕРДИЕВА **ЗНАЧЕНИЕ ХРАМА ОГНЯ ДЛЯ ТУРИЗМА**

Резюме: На территории нашей страны расположено множество исторических памятников и религиозных храмов, которые ставят под сомнение древность нашей истории, образ жизни и верования наших предков. Одним из них является храм Атешгях, расположенный в Сураханском районе. В статье говорится об открытии местности, где расположен храм, его создании в разные периоды, а также анализируется значение храма Атешгях с точки зрения туризма. Затрагивается также устройство храма, вопрос о посещении этого места людьми с разными мировоззрениями, в том числе путешественниками, иностранными писателями и учеными. В статье приведены прочтения надписей, найденных в Атешгях различными зарубежными путешественниками и учеными.

Ключевые слова: Азербайджана, Атешгяха, Сураханском, огонь, памятник, храм, любитель огня

AYISHA MARDAN GIZI ALLAHVERDIYEVA **THE IMPORTANCE OF THE FIRE TEMPLE FOR TOURISM**

Summary: There are many historical monuments and religious temples in the territory of our country. They question the antiquity of our history, the lifestyle and beliefs of our ancestors. One of them is the Ateshgah temple located in Surakhani district. The article talks about the toponym of the area where the temple is located, its creation in different periods. Also, the article analyzes the importance of Ateshgah temple from the point of view of tourism. The structure of the temple, the issue of people with different outlooks, including travelers, foreign writes and scientists visiting this place were also touched upon. In the article, the readings of the inscriptions found in Ateshgah by various foreign travelers and scholars are given.

Keywords: Azerbaijan, Ateshgah, Surakhani, fire, monument, temple, fire worshipper.

7. Z.Fərəcova “Ən qədim ziyarətgah – Atəşgah”. Azərbaycan. 2021. 18 aprel. N80
8. F.Hüseynov “Bir qış günü “Atəşgah”da. Mədəniyyət. 2015. 9 yanvar. S.7.

AYSEL ƏLİMİRZƏ QIZI ƏMİROVA
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
dissertant

**ALTAY SADIQZADƏNİN YARADICILIĞINDA QADIN OBRAZININ
ÖZÜNƏMƏXSUS BƏDİİ İFADƏSİ**

Xülasə: Məqalədə Altay Sadıqzadənin qadın obrazlarına həsr edilmiş portretlərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri açıqlanır. Bu məqsədlə bir neçə əsərin təhlili aparılır, onların əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Həmin tablolarla əsasən qrotesk və magik sakitlik xasdır.

Açar sözlər: Altay Sadıqzadə, rəssam, portret, rəngkarlıq, qadın, obraz

Görkəmli Azərbaycan rəssamı Altay Sadıqzadənin portret yaradıcılığına diqqət yetirdikdə onun obrazları boya ilə işlənmiş müstəqil formalara bəzəmə nüansının fərqli yaradıcılıq nümunələrini meydana gətirdiyini şahidi oluruq. Əsasən rəssamın qadın obrazlarına bədii ümumiləşmə, qrotesk, magik sakitlik xasdır. Burada rənglərin dinamikası, bədii ifadənin emosional gücü parlaq kolorit, ritm kimi xüsusiyyətlər rəssamın maraq dairəsinə hakim kəsilmiş obrazların həyəcan doğuran maraqlı dünyasını əks etdirir.

Rəssamın yaradıcılığına məxsus “Qadın portreti” özünün statik vəziyyətdəki təqdiminə baxmayaraq cizgilərin qabardılmış ifadəsinin dəqiqliyində obraz xarakterini müəyyən etməyə imkan verir. Baxımlı qıvrım saçlar, boyanmış dodaqlar, gözlərin və qaşların xüsusi formaya salınması qadının müasir tipli formasını müəyyən edir. O, yan hissəyə baxaraq sanki təsvirə alındığından xəbərdar imiş kimi xüsusi poz verərək daha gözəl görünməyə çalışır. Bu cəhdin əsasında qadının hər kəs tərəfindən bəyənilmək, gözəl qəbul edilmək istəyinin dayanması, eləcə də öz xarici görünüşünə inamı təbii təsir gücünə malikdir.

Rəssam bədiiyin gücləndirilməsində tablonun rəng həllində dinamik çalarlardan istifadə etmişdir. Arxa fonun tək rəngi yaşıl-sarı kimi fonun üzərində sanki günəşdən qızarmış bədən rəngini, qırmızı və boz geyimi təzadlı formalarla qabarıq şəkildə üzə çıxarmışdır. Konturlar, xətti ştrixlər qadın obrazının cizgilərindəki incə məqamların daha dərin şəkildə üzə çıxardılmasında məharətlə istifadə edilmiş bədii effekt kimi dəyərləndirilir.

Altay Sadıqzadə qadın portretlərinə həsr edilmiş bir çox əsərlərində qadınların gülümsəyən, təbəssüm dolu ifadəsində xüsusi məna axtararaq həmin təbəssümün arxasında gizlənən mənanı üzə çıxarmağa çalışmışdır. “Gülüş” adlı tabloda qadın xoşbəxtliyindən doğan gülüşün əksi olduqca real formada canlandırılmışdır. Burada bir anın deyil, ümumi xarakterik mühitin canlandırılmasında rəssam qrotesk vasitələrdən istifadə etmişdir. İncə bəyaz sifət formasında az qala kənara çıxan gözlərin yumularaq daxilindəki sevinci gizlətməsinə baxmayaraq cizgili ifadələr gülüşün sadəcə dodaqlarda deyil, bütün sifət ifadəsində verildiyini göstərir. İncə qırmızı dodaqların yanlara uzanması bu gülüşün arxasında dayana xoşbəxt qadın dünyasını ifadə edir.

Rəssam arxa fonun üzərinə tonal ləkələr atılmış boz rəngin verilməsi ilə bəyaz dərilili obrazın daha aydın qavranılmasına çalışmışdır. Qara uzun saçların belə arxaya doğru verilərək alın hissənin daha arxasından başlaması da eyni məqsəddən çıxış edir.

“Gülümsəyən Həvvə” əsərində isə Altay Sadıqzadə məkan və obraz sintezini verərək əsərin mənasını dəyərləndirməyə çalışmışdır. Yaşıl yarpaqlı ağacların altında, saf otların üzərində çıpraq şəkildə uzanmış Həvvanın cizgilərində düşüncə və bu düşüncədən doğan təbəssüm ifadəsi verilmişdir. Burada xatirələr aləmi deyil, gələcəyin xəyal dünyasını canlandıran obrazın sevinc, həyəcan yaradan həssaslığı mövzunun mahiyyətini təşkil edir. İstər təbiət motivlərinin, istərsə dəbədən jestləri və sifət cizgilərinin ifadəsi olsun qabardılmış formalara üstünlük verməsi sənətkarın məzmun açıqlamasında daha dərin qatlara dayanan fəlsəfi dərkini açıqlaması cəhdi kimi diqqəti cəlb edir. Yaşıl çalarlar və bədən rəngini ifadə edən bir qədər açıq çəhrayı tonun təzad yaradan qarşılıqlı əlaqəsi də eyni məqsəddən çıxış edərək məzmunun aydın qavranılmasına imkan yaratmışdır.

Rəssamın qadın gülüşünü dünyanın gözəllik anlayışı səviyyəsinə yüksəldən digər bir portretində al qırmızı çalarların istifadəsinə geniş yer verməsi bu düşüncəni daha təsirli formalarla üzə çıxarmışdır. Fon və obraz arasında yaradılmış rəng əlaqələndirilməsində sənətkar al-qırmızı tonu həm fon, həm də obraz tərənnümündə mükəmməl səviyyədə istifadə etmişdir. Qabardılmış aksesuarlar, olduqca incə bellə əlaqədə xüsusi effekt yaradaraq nəzəri-diqqəti özünə cəlb edir. Bu gülüşlərin arxasında digər portret təsvirdən fərqli olaraq anlıq poz gülüşünün dayandığını rəssam dərin psixoloji təcrübəsinə əsaslanaraq həyata keçirmişdir. Belə ki, bir qədər yana əyilmiş baş hissə, qolların daha aralı vəziyyətdə hərəkətsiz olaraq yanlara sallanması, bəlkə də fotolar üçün dəbdə olan yalançı gülüş cəhdini sərgiləyir. “Mən də hər kəs kimi xoşbəxtəm... Hətta digərlərinin mənə həsəd aparacaqları qədər xoşbəxtəm” iddiasının dayandığı portretdə bir qadın dünyasından ətrafa saçdığı ab-hava qırmızının dinamikasında mükəmməl həllini tapmışdır.

“Model” tablosunda rəssam qadın gözəlliyini tərənnüm etmək məqsədini qarşıya qoymuşdur. Bunun üçün litrik-romantik mühitin canlandırılması ilə bədii əlaqələndirənin yaradılmasında məkan və model arasındakı kəskin təzad yaradan rəng münasibətlərini xüsusi olaraq qabarıq şəkildə verməklə diqqəti cəlb edir. Yaşıl otların üzərində çılpaq uzanmış qadının obrazında ilk diqqəti çəkən əsas cəhət onun azad ruhudur. Bu azadlığı və özünə olan güvəni daha mənalı etmək üçün çılpaq bədən sadəcə ayaqlardakı yüksək dabanlı ayaqqabılarının verilməsində, uzanmış qadının əllərini başının arxasına apararaq, gözlərini qapamış şəkildə həyatın zövqünü yaşamasında, ayaqlarını bir-birinin üzərinə çarpaz etməsində xüsusi təsir vasitələri, rəssamın dərin psixoloji yanaşması hesab etmək olar. İncə, mütənasib bədən quruluşu və öz gözəlliyini dərk edən qadın obrazında sadəcə bir modelin bədəninin deyil, onun xarakterinin də bütün çılpalıqlı ilə üzə çıxardılmışdır.

Altay Sadıqzadənin qadın portretlərinə həsr edilmiş əsərləri sırasında “Xəyal” adlı tablonun ifadə etdiyi mənə xüsusi bədiiiliklə həyata keçirilmişdir. Qadın dünyasının rəngli xatirələr aləmini rəssam fon rənglərinin əlvanlığında nümayiş etdirmişdir. Düşüncənin bütün atmosfərə saçdığı həyəcan sıçrayan parlaq rəng atışları ilə ifadə edilmişdir. Arxası tamaşaçıya tərəf ayaqlarını bir-birinin üzərində çarpazlayaraq oturmuş qadının yandan görünən cizgilərində onun qurduğu xəyal dünyasında xoşbəxtliyin içində “qanadlanaraq uçduğunu, havalara yüksəldiyini” rəssam ətrafda dalğalanan, oynayan, rəqs edən dinamik çalarlara tərənnüm etmişdir. Qırmızı sarı yaşıl, narıncı kimi tonların dolaşq, qarışıq ləkəli təsvirləri ona tamaşa edən qadının həyəcədən doğan rənglərə bürünmüş xəyal dünyasını əks etdirir.

İri yaşıl cizgili sarı kreslonun bütün bu rənglərlə əlaqələndirməsində rəssam xəyal və gerçəkliyin əlaqəsini verərək məqsədinə nail ola bilmişdir. Hətta obrazını libası üzərində açan çiçək təsvirləri belə təsvir detallı kimi iştirak edərək ümumi məqsədə tabe edilmişdir.

Rəssamın qadın obrazlarına həsr edilmiş əksər əsərlərinə diqqət yetirdikdə ümumi xüsusiyyət olaraq saçların alının arxa hissəsindən arxaya doğru verilməsi ilə sifət cizgilərinin daha aydın görünməsinə cəhd etməsi səciyyəvilik təşkil edir. Burunun, gözlərin, dodaqların xüsusi qabardılmış ifadəsinin aydın qavranılmasında bu xüsusiyyət rəssamın fərdi yaradıcı tapıntısı kimi maraq doğurur.

“Həvvə” əsərində digər qadın portretlərindən fərqli olaraq daha dərin düşüncə tələb edən bir qədər duyğulu tablo ilə qarşılaşırıq. Tünd rənglərin istifadəsinə məqsədəuyğun hesab edən rəssam fonun tünd çalarları ilə tünd qırmızı rəngdə verilmiş obrazının simasında bir qədər kədər, tənhalığı izah etməyə çalışmışdır. Arxada palma ağacının verilməsi əsərdə mühit və obraz arasındakı boşluğu doldurmaqla əsərə daha da dolğunluq bəxş etmişdir. Çılpaq Həvvə hər iki qolunu yanına sallayaraq başını yana əymiş şəkildə düşüncələrə qərq olmuşdur. Onun qəmgin baxışları, cizgilərindəki qüvvə təsirli formalarla öz əksini tapmışdır. Dünyanın ilk qadınının təhlükəli arzuları, bir gün cənnətdən qovulacağına artıq yol açır. Bu bədii açıqlamada sənətkar soyuq və isti çalarları məharətlə qarşılaşdırmağı bacarmışdır.

“Bəyaz qadın” tablosunda isə adətən saflığı, paklığı tərənnüm edən bu rəngin psixoloji təsirini təsvirin mükəmməl formalarının təcəssümündə digər bir psixoloji təsir gücünə tabe etmişdir. İlk

növbədə qadının bəyazlığını onun ağ libası ilə tərənnüm edən rəssam bu ifadəliliyin verilməsində yaşıl palmaları qızmar günəşin sarı tonlarında sol hissədə vermiş, ikinci hissənin qadının tərənnümü verilən qismində isə fon olaraq dənizi simvolizə edən göy rəngin istifadəsini daha uyğun hesab etmişdir.

Başında şlyapa, əynində ciddi kostyum olan qadın obrazı isə özünün aristokrat mühitin nümayəndəsi simasında verilməsi ilə maraq doğurur. Rəssam təbiətin saflığında, rəngarəngliyində ciddi həyat tərzinə malik, qanunlara tabe dünyada yaşamağa özünü məhkum etmiş xarakterik xüsusiyyəti “Ağ qadın” olaraq adlandırmışdır.

Görkəmli sənətkarın qadın obrazlarına həsr edilmiş bütün əsərlərində demək olar ki, rəssam daha çox xoşbəxtliyi, optimizmi, azad ruhu ifadə edəcək obrazlar aləmi yaratmağa meyl etməsi ilə yadda qalan əsərlərə müəlliflik etmişdir.

АЙСЕЛЬ АЛИМИРЗА КЫЗЫ АМИРОВА
СВОЕОБРАЗНОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ЖЕНСКОГО ОБРАЗА
В ТВОРЧЕСТВЕ АЛТАЯ САДЫГЗАДЕ

В представленной статье раскрыты характерные особенности произведений Алтая Садыгзаде, посвященных женским образам. Проведенный с этой целью анализ нескольких работ, позволил выявить их основное отличительное своеобразие. Этим картинам присущ гротеск и магическое спокойствие.

Ключевые слова: *Алтай Садыгзаде, художник, портрет, живопись, женщина, образ*

AYSEL ALIMIRZA AMIROVA
A UNIQUE ARTISTIC EXPRESSION OF THE FEMALE IMAGE
IN THE WORK OF ALTAI SADIGZADE

The article deals with the characteristic features of portraits of Altai Sadigzade of which dedicated to female images. For this purpose, the analysis of several works allowed to determine their main features. Those paintings are mainly characterized by grotesque, magical calmness.

Key words: *Altai Sadigzade, painter, portrait, painting, female, image.*

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Altay Sadıqzadə haqqında <https://qgallery.net/ru/pages/single-artist/28>
2. Bakı: rəngkarlıq və qrafika /kataloq, “Şərq və Qərb”, 2011.
3. Николай Томский «Величию и подвигу человека», Р.Ф.Михайлова, А.А.Журавлева, Лениздат, 1983.
4. Работы Алтая Садыгзаде. <https://go-azerbaijan.livejournal.com/4141.html>

AYSEL Vaqif QIZI HƏSƏNOVA

*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin
Turizm və kitabxana-informasiya fəaliyyəti kafedrasının müəllimi*
e-mail: aysel.hasanova@admiu.edu.az
<https://orcid.org/0000-0002-4984-0401>

**YAŞIL KİTABXANALAR:
KİTABXANA-İFORMASIYA FƏALİYYƏTİ SAHƏSİNDƏ YENİ KONSEPSİYA
XÜLASƏ**

Məqalədə kitabxana-informasiya fəaliyyəti sahəsində yeni anlayış olan yaşıl kitabxanalardan bəhs olunur. Tədqiqat zamanı ilk olaraq yaşıl kitabxana anlayışına aydınlıq gətirilir, ardınca isə yaşıl kitabxanalar haqqında nəşr olunmuş məqalələrin icmalı təqdim edilir. Bundan əlavə yaşıl kitabxanaların binaları qarşısında qoyulan tələblər və yaşıl binalar üçün müəyyən edilən meyarlar tədqiq olunur.

Açar sözlər: *Yaşıl kitabxanalar, kitabxana-informasiya fəaliyyəti, yaşıl binalar, qiymətləndirmə meyarları, ədəbiyyat icmalı*

Giriş. “Yaşıl” kitabxanalar dedikdə çox vaxt kitabxana binalarının ekologiyaya təsiri problemlərinin üzərində daha çox dayanılır. Kaliforniyanın İnteqrasiya edilmiş Tullantıların İdarə Olunması Şurası yaşıl binanı davamlılıq və səmərəli resursların idarə edilməsi prinsiplərinə uyğun olaraq layihələndirilən, tikilən, təmir edilən və istismar edilən və ya təkrar istifadə edilən struktur kimi müəyyən edir [2]. Kitabxanaların yeni yaşıl binalar tikmək və ya mövcud məkanlarına yaşıl elementləri daxil etmək istəməsinin bir neçə səbəbi var. Hər şeydən əvvəl, yeni “yaşıl” binaların tikintisi maliyyə baxımından daha əlçatandır. İkincisi, hazırda mövcud olan enerji resurslarının əksəriyyəti bərpa olunmayandır. Planetimizin sağlamlığını və kitabxana büdcəsini qorumaq üçün enerji resurslarından ehtiyatla və ağılla istifadə etmək vacibdir. ABŞ Yaşıl Bina Şurasının məlumatına görə, yaşayış və kommersiya binalarında elektrik enerjisi istehlakı ölkədə ümumi elektrik istehlakının 68%-ni və ümumi enerji istehlakının 39%-ni təşkil edir [20, s.7].

Yaşıl kitabxana anlayışına dair ədəbiyyat icmalı. “Yaşıl” kitabxanalar və onların fəaliyyəti mövzusunda ilk nəşrlər 1990-cı illərə təsadüf edir. “Wilson Library Bulletin”-in 1991-ci ilin fevral sayında “Kitabxanalar və ətraf mühit” mövzusunda ilk xüsusi bölmə dərc edilmişdir. Burada Cames və Suzanne Leruksun “Librarian of the Green Library” [7] məqaləsində müəlliflər ətraf mühitin mühafizəçisi kimi evdə və kitabxanada davranış qaydaları haqqında ətraflı məlumat vermişlər. Eyni bölmədə daha üç məqalə dərc olunmuşdur ki, Tom Uotson “Meşədə ağacların axtarışı: Ətraf mühitlə bağlı məlumat mənbələri” [19] adlı yazıda müvafiq birliklərin, agentliklərin və ətraf mühitlə bağlı nəşrlərin siyahılarını təqdim etmiş, Linda Rome “Bütün il boyu Yer Gününün qeyd edilməsi” adlı məqaləsində [13] Yer Gününün tarixindən bəhs etmiş və həmçinin hər gün ictimaiyyətin diqqətini ətraf mühit problemlərinə necə cəlb etmək barədə fikirlərini bölüşmüş, Anne Eqan “Kitabxana səs-küyü: Təsir və Nəzarət” [4] adlı məqalədə kitabxananın səs-küy ilə çirklənməsi ilə bağlı apardığı araşdırmaların nəticəsi haqqında məlumat vermişdir. Həmin nəşrin “Nəzər nöqtəsi” bölməsində Stiven Smitin “Kitabxana alternativ mühit (və digər imkanlar) kimi” [15] məqaləsi dərc edilmişdir. Müəllif kitabxana məkanının və ətraf mühitin sərhədlərini müəyyənləşdirmiş və hər iki məkanın qorunmasında kitabxanaların rolunu təhlil etmişdir.

1991-ci ildə Berklidə (Kaliforniya) yaşıl kitabxananın və Aydaho Universitetinin (Moskou, Aydaho) kitabxana işçilərini bir araya gətirən qeyri-kommersiya qrupu, ətraf mühitin mühafizəsi

sahəsində savadlılığın səviyyəsinin artırılmasına yönəlmiş peşəkar jurnal nəşr etmək qərarına gəlmişdir. Bu məqsədlə beynəlxalq redaksiya heyəti yaradılmış, onun vəzifəsi “kitabxanaçılar, informasiya mütəxəssisləri, ictimai qruplar, təşkilatlar, təhsil işçiləri və maraqlı tərəflər arasında beynəlxalq formatda məlumat və fikir mübadiləsi üçün platforma” yaratmaqdan ibarət idi [6, s.1].

“The Green Library Journal: Environmental Topics in the Information World” adlı jurnal 1992-ci ilin yanvarında nəşr edilməyə başlamışdır [6]. Buraxılışda Amerika Kitabxanalar Assosiasiyasının (ALA) nəzdində yaradılmış ekologiya üzrə işçi qrupunun üzvlərinin nəşrləri mühüm yer tuturdu. 1992-ci il buraxılışında ilk məqalə Mariya Anna Yankovskayanın redaktor məqaləsi hesab olunur. Daha sonra bu sahədə kitabxanaların təcrübəsinə dair bir sıra məqalələr təqdim olunmuşdur. Məsələn, Nensi N.Pope “ALA konfranslarında ekoloji problemlərin işıqlandırılması” (The Greening of ALA Conferences), Terri Link tərəfindən “ALA Environmental Working Group” [9], Pat Murray tərəfindən “Special Libraries and Environmental Information”, Monte L. Steyger tərəfindən “Oh, How Green is Your Library”, Ted Kruse tərəfindən “Recycling Opportunity: Laser Printer Cartridges ” və Patrisiya Kruse tərəfindən “Environmental Impacts”.

1993-cü ilin noyabrında “Assistant Librarian” jurnalında S.Attonun “Yaşıl kitabxanaçılıq: inqilab və ya dəyişiklik” [1] adlı məqaləsi dərc olundu, burada müəllif ABŞ-da yaşıl kitabxanaçılığın inkişafına yönəlmiş tədbirlərdən nümunələr verərək Böyük Britaniya kitabxanaçılarına istiqamət verməyə çalışmışdır.

10 illik fasilədən sonra Yaşıl kitabxanalar haqqında növbəti məqalə 2003-cü ildə Emmi Cantu və Bet Andersen həmmüəllifliyi ilə “Public Libraries” jurnalında “Yaşıl olmaq asan deyil, amma əyləncəlidir: Enn Arbor əyalətinin Kitabxanasında Davamlılıq Proqramlarının həyata keçirilməsi” [3] sərlövhəsi altında işıq üzü görmüşdür. Məqalədə müəlliflər tərəfindən “Enn Arborda Davamlılıq: Qlobal Düşünün, Lokal Hərəkət Edin” adlı bir sıra proqramlar təqdim edilmişdir. Eyni zamanda yazıda ilk dəfə alternativ yanacaq ilə işləyən nəqliyyat vasitələrinin istifadəsindən bəhs olunmuşdur.

Ümumiyyətlə “Library Journal” yaşıl kitabxanalar və onların inkişafı ilə bağlı nəşrlərin sayına görə digər jurnallara nisbətə daha çox məqalə dərc olunan jurnal hesab olunur. 2003-cü ildə Bill Braunun “The New Green Standard” [5] məqaləsi, Luis Levi Şaperin “Yaşıl kitabxana dizaynının inkişafına ictimai dəstək” məqaləsi dərc olunmuşdur. Sonuncu məqalədə 2003-cü ildə Fayetteville İctimai Kitabxana Sisteminin Blair Kitabxanasının Arkanzasda LEED (Enerji və Ətraf Mühitin Dizaynında Liderlik) sertifikatına nail olan ilk bina olması haqqında məlumat verilmişdir. Buradan məlum olur ki, proqrama vəhşi təbiətin ekologiyası haqqında kukla tamaşası, ekoloji cəhətdən təmiz yaşayış məntəqələrinə ekskursiya, yaşıl jurnal və “Affluenzadan qaçış” filminin nümayişi daxil edilmişdir. Kitabxana icma mərkəzi və təhsil resursu kimi “dayanıqlı inkişaf mövzusunun hərtərəfli öyrənilməsi üçün ideal mühit” olduğunu sübut etmişdir [14].

Jurnalın 15 sentyabr 2007-ci il buraxılışında Cennifer Pinkovskinin müəllifi olduğu “Yaşıl kitabxanaların izində” [12] adlı məqalə 2007-ci il “yaşıl” kitabxanaların tam siyahısını təqdim edən www.greenlibraries.org veb-saytının təhlilinə həsr edilmişdir. 2008-ci il 1 fevral tarixli sayında isə Jeyn S.Nil “Yaşıl Kitabxanaya Doğru” [10] sərlövhəli yazıda kitabxanaların ətraf mühitə necə daha dost ola biləcəyini müzakirə etmişdir.

Oreqon Kitabxana Assosiasiyası özünün OLA Rüblük (Qış 2007) xüsusi buraxılışını bu mövzuya həsr edərək, onu “Going Green: Libraries and Sustainability” sərlövhəsi altında dərc etdirmişdir. Buraxılışda Conni J.Benetin “Institutionalizing Sustainability: An Emerging Trend”, Cudi Nortonun “A How-To: Conduct an Environmental Audit in Your Library”, Cun Mikkelsenin “Going for the Gold: Building a Sustainable LEED Library”, Cey Vanın “Getting There is Half the Fun: Alternative Transportation and Oregon Library Employees”, Maurin Koulun “Worthless to Worthy: Turning Media Trash into Recycling Treasure”, Diana Sotak və Annie Zeydman-Karpinskiyin “Green Reading: Resources for the Sustainability-Minded” adlı məqalələri toplanmışdır.

“American Libraries” sərlövhəli jurnalın 2008-ci il aprel buraxılışında Dorti Vaterfil Troterin “Growing to Go Green” adlı məqaləsi dərc edilmişdir [17]. Müəllif ətraf mühitə diqqət yetirən və ekoloji cəhətdən təmiz olmağa çalışan üç kitabxananın təcrübəsini təqdim etmişdir. “ALA Techsource” 2008-ci il oktyabr ayında işıq üzü görən “Smart Libraries” xəbər bülleteni Tom Petersin “A Green Library Computer Park” [11] məqaləsini əhatə edir, Burada kitabxanaların kompüterlərinin ətraf mühitə təsiri və enerji istehlakını necə azalda biləcəyi haqqında məlumat verilmişdir.

Yaşıl kitabxana binalarının qiymətləndirilməsi meyarları. Yaşıl kitabxanaların yaradılmasına maraq 2007-ci ilin dekabrında İllinoys ştatının Çikaqo şəhərində LJ Dizayn İnstitutu tərəfindən təşkil edilən “Going Green” seminarı keçirildikdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu seminarda memarlar, şəhər planlaması ilə məşğul olan mütəxəssislər və kitabxanaçılar bu sahədə ən son nailiyyət kimi yaşıl kitabxana binalarının yeni dizaynını müzakirə etmişdilər [8].

Yaşıl binalar LEED sertifikatlaşdırma reyting sisteminə uyğun olaraq qiymətləndirilir və bu meyarlar ABŞ Yaşıl Tikinti Şurasının mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmışdır [18]. İlk dəfə 2000-ci ildə tətbiq edilən LEED sistemi kommersiya və institusional binaların tikintisi və təchiz edilməsi üçün ABŞ-ın milli standartına çevrilmişdir.

LEED sistemi bina sahiblərinə və dizaynerlərə tələb olunan göstəricilərə necə nail olmaq barədə müstəqil qərar verməyə imkan verən tənzimləyici standartdır, lakin heç bir xüsusi tələbləri ehtiva etmir. LEED qiymətləndirməyə əsaslanır: “yaşıl” bina meyarlarına cavab vermək üçün layihə müvafiq bal toplamalıdır. Yeni tikililər üçün altı kateqoriya mövcuddur: dayanıqlı yerləşmə, səmərəli su təchizatı, enerji təchizatı və ətraf havanın keyfiyyəti, materiallar və resurslar, daxili məkanın keyfiyyəti və innovativ dizayn [18].

Hal-hazırda LEED sistemində altı növ bina sertifikatı mövcuddur:

- ☐ yeni binalar üçün (New Construction, LEED-NC),
- ☐ kommersiya interyerləri üçün (Commercial Interiors, LEED-CI),
- ☐ bitməmiş binalar üçün (Core və Shell, LEED-CS),
- ☐ mövcud binalar üçün (Existing Buildings, LEED-EB),
- ☐ rayon inkişafı üçün (Neighborhood Development, LEED-ND),
- ☐ şəxsi evlər üçün (Homes, LEED-H) [20].

LEED reyting sistemi mütərəqqidir və dörd səviyyəli sertifikata malikdir: “Sertifikatlaşdırılmış”, “Gümüş”, “Qızıl” və “Platin”.

Hər səviyyə ətraf mühitin mühafizəsi və enerjiyə qənaətlə bağlı 32 kateqoriya üzrə qiymətləndirilir və verilən maksimum xal 69-dur.

Sertifikatlaşdırılmış statusu almaq üçün hər bir bina Standart Bina indikatorunun dəyərindən çox bal toplamalıdır. Beləliklə, LEED-NC Certified statusuna nail olmaq üçün bina altı kredit kateqoriyasında ən azı 26 bal toplamalıdır. “Gümüş” statusu üçün – 33 xal, “Qızıl” – 39, “Platin” – ən azı 52 xal. “Platin” sertifikat statusu əldə etmək çox çətindir. 2006-cı ildə LEED-NC kateqoriyasında 20-dən az layihə mükafatlandırılmışdır. Üçüncüsü, ictimai binaların karbon izini azaltmağa çalışmaq vacibdir. Karbon izi termini “insan fəaliyyəti nəticəsində birbaşa və ya dolayı yolla yaranan istixana qazlarının ümumi həcmi; adətən ekvivalent ton karbon qazı ilə ifadə edilir (karbon dioksid, CO₂)” [16]. Amerika Yaşıl Binalar Şurasının məlumatına görə, ABŞ-dakı binalar ümumi istixana qazı emissiyalarının 30%-ni təşkil edir [20, s.7].

İndi "yaşıl" binaların tikintisi üçün əlverişli zamandır, çünki onların ekoloji cəhətdən təmiz şəkildə tikintisi və saxlanması getdikcə ucuzlaşır. Bəs maliyyə səbəblərinə görə hələ də bunu ödəyə bilmirsə, kitabxanalar nə etməlidir? Onlar üçün yaxşı həll yolu, mövcud binanın sonrakı LEED sertifikatı ("Mövcud Binalar üçün" kateqoriyası – LEED-EB) imkanı ilə təmir edilməsi ola bilər. Kitabxananın missiyası cəmiyyətə xidmət etməkdir. İcmalara yaşıl hərəkətin bütün aspektləri – yaşıl bina alternativlərinin tikintisindən tutmuş bərpa olunan enerji resurslarının istifadəsinə qədər etibarlı

məlumat verə bilən kitabxanalar və kitabxanaçılar lazımdır. Yaşıl Kitabxana hərəkətinə dəstək olmaq və inkişaf etdirmək lazımdır.

AYSEL HASANOVA

GREEN LIBRARIES:

A NEW CONCEPT IN THE FIELD OF LIBRARY-INFORMATION ACTIVITY

The article talks about green libraries, which are a new concept in the field of library-information activities. During the study, firstly is clarified the concept of green library, followed by an overview of published articles about green libraries. In addition, are studied the requirements for green library buildings and the criteria for green buildings.

Key words. *Green libraries, library-information activities, green buildings, evaluation criteria, literature review*

АЙСЕЛЬ ГАСАНОВА

ЗЕЛЕННЫЕ БИБЛИОТЕКИ:

**НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ В ОБЛАСТИ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье говорится о зеленых библиотеках, которые представляют собой новое понятие в сфере библиотечно-информационной деятельности. В ходе исследования сначала уточняется понятие «зеленая библиотека», после чего делается обзор опубликованных статей о «зеленых библиотеках». Кроме того, изучаются требования к зеленым зданиям библиотеки и критерии зеленых зданий.

Ключевые слова. *Зеленые библиотеки, библиотечно-информационная деятельность, зеленые здания, критерии оценки, обзор литературы*

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Atton C. (1993). Green librarianship: a revolt against change [Electronic version] // Assistant Librarian. – 86. – 166–7.
2. California Integrated Waste Management Board (2008) // Green Building Basics. – Retrieved 10/22/2008 from <http://www.ciwmb.ca.gov/GreenBuilding/Basics.htm>.
3. Cantú, Amy and Beth Anderson (2003). It's not easy being green, but it sure is fun: Sustainability programming at the Ann Arbor District Library [Electronic version] // Public Libraries. – 42.
4. Eagan, Ann (1991). Noise in the library: Effects and control // Wilson Library Bulletin. – 65. – 44–47.
5. Gladwell, Malcolm (2000). The tipping point: How little things can make a big difference. – Boston : Little, Brown.
6. Jankowska, Maria Anna (2007). From print to Gopher to Open Journal Systems: A look back on the many faces of the Electronic Green Journal [Electronic version] // Electronic Green Journal. – 1. – № 25. – 1–12.
7. Le Rue, James and Suzanne Le Rue (1991). The green librarian // Wilson Library Bulletin. – 65. – 27–33.
8. Library Journal (2007). Library Journal Design Institute 2007 – Going Green. – Retrieved 10/21/2008 from <http://www.libraryjournal.com/info/CA6482954.html>.
9. Link, Terry (1992). ALA's Task Force on the Environment // Green Library Journal. – 1. – 53, 54.
10. Neale, Jane (2008). Go green! [Electronic version] // Library Journal. – 133. – 46.

11. Peters, Tom (2008). Green library PCs [Electronic version] // Smart Libraries Newsletter. – 28. – 6.
12. Pinkowski, Jennifer (2007). Keeping track of green libraries [Electronic version] // Library Journal. – 132. – 27.
13. Rome, Linda (1991). Celebrating Earth Day all year long // Wilson Library Bulletin. – 65. – 40–43.
14. Schaper, Louise Levy (2003). Public input yields greener library design [Electronic version] // Library Journal. – 128. – 62
15. Smith, Steven (1991). The library as an environmental alternative (among other things) // Wilson Library Bulletin. – 65, 85 & 156.
16. Time for Change (2008). What is a carbon footprint – definition. – Retrieved 10/26/2008 from <http://timeforchange.org/what-is-a-carbon-footprint-definition>.
17. Trotter, Dorthy Waterfill (2008). Going for the green // American Libraries. – 39. – 40–43.
18. U.S. Green Building Council (n. d.) Frequently Asked Questions: About the LEED Green Building Certification System. // <http://www.usgbc.org/ShowFile.aspx?DocumentID=3330>. (10.03.2023)
19. Watson, Tom (1991). Finding the trees in the forest: Environmental sources // Wilson Library Bulletin. – 65. – 34–39.
20. Yudelson, Jerry (2007). Green building A to Z: Understanding the language of green building. – Gabriola Island, BC : New Society Publishers.

UOT791.43.

AYSU RƏŞAD QIZI SƏFƏRLİ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
E-mail: Aysusafarlee01@gmail/com

**R.HƏSƏNOĞLUNUN TAMAŞALARINDA BƏDİİ TƏSVİR HƏLLİNİN BAŞLICA
XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ**

Xülasə. Bədii üslub, şair, yazıçı və ya dramaturqun dil vasitələrindən məqsədyönlü şəkildə istifadə etdiyi xüsusi bir üslubdur. Bu üslub, əsasən, sözün poetik funksiyasını və söz ustalarının istedadını və yaradıcılıq qabiliyyətini əks etdirir. Sözün bədii və emosional gücü, onun məcazi və obrazlı işlənməsindən qaynaqlanır. Bədii üslubun əsas elementləri arasında epitet (bədii təyin), təşbeh (bənzətmə), istiarə (metafor) və digər məcazlar xüsusi yer tutur. Bu vasitələr, mətnin məna və ifadə zənginliyini artırır, oxucu və ya tamaşaçı üçün daha güclü emosional və estetik təsir yaradır. Üslubun leksik və qrammatik göstəriciləri arasında inversiya, qeyri-normativ cümlə quruluşları və ellipsis kimi elementlər də mövcuddur. Bu elementlər mətnin quruluşuna dərinlik və ifadəlilik əlavə edərək, bədii üslubu başqa üslublardan fərqləndirir. Həmçinin, dramaturgiya, şeir və nəsr dili kimi müxtəlif formaları da mövcuddur. Fonetik vasitələr kimi ahəngdarlıq, intonasiya, vurğu və temp isə nitqin təsirini artırır və onu daha ifadəli və emosional edir. Məsələn, saitlərin və samitlərin ahəngdar düzümü, tələffüzdə səslərin uzun və ya dəyişkən tələffüzü, həmçinin alliterasiya kimi üslub vasitələri mətnin səslənməsinə musiqi və ritm qatır. R.Həsənoğlunun tamaşalarında bu üslub elementlərindən necə istifadə edildiyi xüsusi olaraq onun əsərlərinin mətn və ifa xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməklə daha yaxşı anlaşılabilir. Bu kontekstdə, onun əsərlərindəki dilin strukturunu, məcazlarını, epitet və təşbeh kimi bədii ifadə vasitələrini incələmək, həmçinin onun fonetik və ritmik xüsusiyyətlərini araşdırmaq mühimdir. Bu yanaşma, Həsənoğlunun tamaşalarında bədii təsvirin başlıca xüsusiyyətləri və əhəmiyyətini daha aydın görməyə kömək edə bilər.

Açar sözlər. R. Həsənoğlu, tamaşa, bədii təsvir

Giriş. R.Həsənoğlunun tamaşalarında bədii təsvirin həlli, onun əsərlərinin dərinlik və ifadə gücünün başlıca mənbəyidir. Bu tamaşalar, zəngin və çeşidli bədii üslubun bir nümunəsinə təqdim edərək, dilin poetik və emosional imkanlarını sərgiləyir. Həsənoğlunun əsərlərində istifadə edilən epitet, təşbeh, istiarə kimi bədii ifadə vasitələri, tamaşalarına xüsusi bir estetik və emosional dərinlik verir. Onun tamaşalarında, dilin leksik və qrammatik quruluşları yaradıcı şəkildə işlənir, nitqin ahəngdarlığını və ritmik xüsusiyyətlərini ön plana çıxarır, beləcə tamaşaçılara gözəl və təsirli bir sənət əsəri təqdim edir. R.Həsənoğlunun tamaşalarının bədii təsvir həllinin əsas xüsusiyyətləri və əhəmiyyəti, onun dilin gücündən və estetik imkanlarından necə istifadə etdiyini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Həsənoğlunun tamaşalarında bədii təsvirin başlıca xüsusiyyətləri və əhəmiyyəti araşdırıldıqda, onun əsərlərində mətnin strukturuna və dilin ifadə imkanlarına verdiyi xüsusi diqqət aydınlaşır. Həsənoğlu, əsərlərində mətnin məna katmanlarını zənginləşdirmək üçün dilin bütün imkanlarından faydalanır. Məsələn, məcazi mənada istifadə olunan sözlər və ifadələr, epitet və təşbehlər, dramatik anların və xarakterlərin özünəməxsusluğunu vurğulamaqda mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, Həsənoğlunun tamaşaları, söz sənətinin fonetik və ritmik xüsusiyyətlərinə olan həssaslığı ilə də seçilir. Tamaşalarda səslənmənin ahəngdarlığı və intonasiyası, mətnə xüsusi bir musiqiliyi və ahəngi gətirir. Bu, tamaşaçının əsərlərinə daha rahat immersiya etməsini və həm dərinlən təsirlənməsini təmin edir. R.Həsənoğlunun tamaşalarında bədii təsvirin bu qədər əhəmiyyətli olmasının səbəbi, onun tamaşaçılara yalnız vizual bir təcrübə deyil, həm də dildəki incəliklərin və ifadə imkanlarının dolğun bir təqdimatını sunmasıdır. Onun əsərləri, həm emosional, həm də estetik baxımdan zəngin bir təcrübə təqdim edərək, tamaşaçını həm fikri, həm də hissi olaraq cəlb edir. Bu üslub, Həsənoğlunun tamaşalarını unikal və yaddaqalan edir və ona sənətkar kimi xüsusi bir yer qazandırır. Beləliklə, R.

Həsənoğlunun tamaşalarındakı bədii təsvir həllərinin başlıca xüsusiyyətləri və əhəmiyyəti, onun dilin gücünü və sənətin estetik imkanlarını necə ustalıqla istifadə etdiyini göstərir. Bu, tamaşaçıya həm zəngin bir dili, həm də dərin məzmunlu bir tamaşa təcrübəsini yaşatmaqda mühüm rol oynayır.

R.HƏSƏNOĞLUNUN DRAMATURGIYASINDA XARAKTER YARADICILIĞININ İNCƏLİKLƏRİ

R.Həsənoğlunun dramaturgiyasında xarakter yaradıcılığının incəlikləri mövzusunda, R.Həsənoğlunun əsərlərindəki xarakterlərin quruluşu və yaradılış süreci həm sənətkarın yaradıcılıq mahiyyətini, həm də onun əsərlərinin dərinlik və komplikasiyalarını anlamağa kömək edir. Həsənoğlu, dramaturgiyasında yaradığı xarakterlər vasitəsilə həm sosial, həm də şəxsi məsələləri işıqlandırır, onların iç dünyalarını və qarşılıqlı münasibətlərini incəliklə işləyir. Bu xarakterlərin hər biri, onun əsərlərinin mərkəzi komponentlərindən biri olaraq, hekayənin quruluşuna və tamaşaçılarla qurduğu emosional əlaqəyə əhəmiyyətli təsir göstərir. Xarakter yaradıcılığında Həsənoğlunun metodları, xarakterlərin psixoloji dərinlikləri, onların motivasiyaları və qarşılıqlı təsirləri bu mövzunun əsas diqqət mərkəzlərindən biridir. Həsənoğlunun xarakterləri həm şəxsi, həm də geniş sosial kontekstdə məna və əhəmiyyət daşıyır, beləcə həm dərhal tanınan, həm də kompleks və çoxqatlı olurlar. Bu incəliklər, onun əsərlərinin qatmanlı təbiətini daha da zənginləşdirir və tamaşaçılar üçün unudulmaz bir təcrübə yaratmağa kömək edir. Davam edərkən, R.Həsənoğlunun dramaturgiyasındakı xarakter yaradıcılığının incəliklərinə dair daha dərin bir təhlilə ehtiyac var. Həsənoğlunun yaradıcılığında xarakterlərin multidimensional və realistik olması xüsusilə diqqət çəkir. Hər bir xarakter öz həyat hekayəsi, arzu və hədəfləri, mübarizələri və inkişafı ilə təqdim olunur. Bu, onların hər birini yalnız bir drama personajından daha çox, yaşayan və nəfəs alan varlıqlara çevirir. Xarakterlərin inkişafında Həsənoğlunun dilin ifadə gücündən və məcazi dildən istifadəsi xüsusilə mühümdür. Xarakterlərin daxili monoloqları, dialoqları və hərəkətləri, onların dərin psixoloji portretlərini yaratmağa kömək edir. Bu xarakterlərin hər biri tamaşaçıya həm fərdi, həm də geniş sosial mənada bir şeylər öyrədir. Onlar tamaşaçıları emosional səyahətə çıxarır və onları dəyişikliyə, öz-özünü təfəkkürə və hətta tənqidlərə sövq edir. Həsənoğlunun yaradıcılığında xarakterlərin çoxşaxəliliyi, tamaşaçı ilə onların arasında güclü bir əlaqə yaradır. Bu əlaqə, tamaşaçının əsərlərin məzmununu daha dərin şəkildə qavramasına və xarakterlərin qarşılaşdığı çətinlikləri və sevincləri şəxsən hiss etməsinə imkan verir. Bu təhlil, R.Həsənoğlunun dramaturgiyasında xarakter yaradıcılığının incəliklərinin, onun əsərlərinin zənginliyi və təsir gücünün açarını təqdim edir. Həsənoğlunun əsərlərindəki bu çoxşaxəli və dərin xarakterlər, onun sənətkarlığının ən güclü tərəflərindən biri olaraq qalır. Həsənoğlunun dramaları, xüsusən cəmiyyətdəki ictimai və mədəni dəyişikliklərə diqqət çəkir. Onun əsərləri, cəmiyyətdəki status quonu sual altına alır və dəyişikliklərin zəruriliyini vurğulayır. Bu, onun əsərlərini zamanının məsələlərinə həssas və reaksiyalı edir. Tamaşaçılar, bu dramalar vasitəsilə öz cəmiyyətlərindəki müxtəlif məsələlərə dair yeni perspektivlər kəşf edə bilirlər. Həmçinin, Həsənoğlunun əsərlərində ictimai dəyərlər və mədəni normalarla qarşılıqlı təsir mühüm rol oynayır. Onun dramaları, xarakterlərin şəxsi seçimləri və cəmiyyətin tələbləri arasındakı gərginliyi işıqlandırır. Bu, tamaşaçılara müasir cəmiyyətin qarşısında duran müxtəlif məsələlərə dair dərin bir təhlil imkanı yaradır. R.Həsənoğlunun dramaturgiyası, həmçinin, insan münasibətlərinin kompleksliyini və çoxşaxəliliyini təsvir edir. Onun əsərləri, şəxsiyyətlərin inkişafını, sevgi, dostluq və ailə kimi mövzuları əhatə edir. Bu, tamaşaçıları həm emosional, həm də intellektual olaraq cəlb edir, onlara insan təcrübəsinin müxtəlif aspektlərini araşdırmağa imkan verir. Beləliklə, R.Həsənoğlunun dramaturgiyası, onun əsərlərinin təməl daşı olan kompleks xarakterlər, güclü tematik məzmun və cəmiyyətə dair dərin təhlillər ilə zəngin və çoxşaxəli bir tamaşa təcrübəsi yaradır.

DRAMATURGIYASINDA İNSAN MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ CƏMİYYƏTƏ BAXIŞ

Həsənoğlunun dramaturgiyasının əsas özəlliklərinə və onun əsərlərindəki insan münasibətləri və cəmiyyət məsələlərinə olan dərin baxışına diqqət yetirə bilərik. Həsənoğlunun dramaları, həyatın hər qatından xarakterlər və mürəkkəb münasibətlər ağı ilə zəngindir. Onun əsərlərində, həm fərdi

həyatların çətinlikləri, həm də geniş cəmiyyətin qarşılaşdığı problemlər canlandırılır. Həsənoğlunun dramaturgiyası, insan psixologiyasına və onların daxili dünyalarına olan dərin bir nəzər təqdim edir. Bu, onun xarakterlərinin hər birini mürəkkəb və çoxşaxəli kimi göstərir, eyni zamanda tamaşaçılara həyatın və insan münasibətlərinin çoxcəhətli xüsusiyyətlərini göstərir. Onun əsərləri, sevgi, qısqanclıq, yoxsulluq, qüdrət mübarizəsi kimi mövzuları özündə birləşdirir. Bu mövzular, tamaşaçılara həm emosional, həm də intellektual səviyyədə təsir edir. Müasir cəmiyyətin dəyişən norma və dəyərlərinə olan münasibətini də Həsənoğlunun dramalarında görmək mümkündür. Onun əsərləri, cəmiyyətin müxtəlif qatlarında baş verən sosial dəyişiklikləri və onların insanlar üzərindəki təsirini işıqlandırır. Cəmiyyətin mürəkkəbliyini və onun fərdlər üzərindəki təsirini göstərməkdə Həsənoğlu, insan həyatının həm zərif, həm də güclü tərəflərini ortaya qoyur. Həsənoğlunun dramaturgiyası, həm də müasir cəmiyyətdəki gərginlik və münaqişələrə toxunur. Onun əsərləri, cəmiyyətin daxilindəki qarşıdurma və mübarizələri, insanların öz məqsədlərinə çatmaq üçün keçdikləri yolları və bunun sonucalarını əks etdirir. Bu, tamaşaçılara dəyişən cəmiyyət qarşısında fərdlərin qəbul etdikləri müxtəlif yanaşmaları göstərir. Nəticə olaraq, Müasir Səhnədə Dərin Təhlil R.Həsənoğlunun Dramaturgiyasında İnsan Münasibətləri və Cəmiyyətə Baxış mövzusu, Həsənoğlunun əsərlərindəki insan münasibətləri və cəmiyyətə olan dərin baxışını işıqlandırır. Onun dramaları, müasir dünyanın qarşılaşdığı mürəkkəb məsələləri əhatə edir və bu məsələlərə olan münasibətləri həm fərdi, həm də cəmiyyət səviyyəsində araşdırır.

Həsənoğlunun əsərləri, müasir dramaturgiyanın mühüm bir hissəsidir və onun tamaşaları, tamaşaçıları həm düşündürür, həm də emosional olaraq cəlb edir. R.Həsənoğlunun dramaturgiyasında göstərilən cəmiyyət və insan münasibətləri təhlilinin davamında, onun əsərlərindəki simvolizm və metaforların zənginliyinə də diqqət yetirilməlidir. Həsənoğlu, əsərlərində mürəkkəb simvollar və metaforlar vasitəsilə daha dərin mənaları ifadə etmək gücünə malikdir. Bu, onun əsərlərini daha zəngin və çoxqatlı edir, tamaşaçılara daha geniş düşünmə və təfsir imkanları yaradır. Həsənoğlunun dramaturgiyasında, fərdi və cəmiyyət həyatında meydana gələn müxtəlif vəziyyətləri əks etdirən məkan və zaman kimi ünsürlərin istifadəsi də mühümdür. Onun əsərləri, zaman və məkanın ötürü xarakterini və onların insanların qərarlarına və həyatlarına təsirini əks etdirərək, həyatın dəyişən və müxtəlif xüsusiyyətlərini ortaya qoyur. Həsənoğlunun dramalarında, cəmiyyətdəki ictimai və mədəni dəyişikliklərin və bu dəyişikliklərin insanlar üzərindəki təsirlərinin təhlilinə xüsusi önəm verilir. Onun əsərləri, cəmiyyətdəki dəyişikliklərə insanların reaksiyalarını, bu dəyişikliklərin onların həyatlarına necə təsir etdiyini və bu təsirlərin nəticələrini əhatə edir. Bu, tamaşaçılara həm zamanımızın sosial və mədəni məsələlərinə, həm də bunların insan həyatına təsirinə dair geniş bir təhlil imkanı yaradır. Həsənoğlunun dramaturgiyası, həmçinin, insanın iç dünyasına və onun qarşılıqlı münasibətlərindəki dərinliklərə nəzər salır. Onun əsərləri, insanların daxili mübarizələrini, onların sevgi, nifrət, ümid və qorxu kimi hisslərini əks etdirərək, onların həyatlarına necə təsir etdiyini göstərir. Bu, tamaşaçıların həm şəxsi, həm də emosional səviyyədə əsərlərə daha dərin bağlanmalarına imkan yaradır. Nəticə olaraq, R.Həsənoğlunun dramaturgiyası, müasir dramaturgiyanın mühüm bir hissəsidir və onun əsərləri, tamaşaçıları həm düşündürür, həm də emosional olaraq cəlb edir. Onun dramaları, tamaşaçılara insan münasibətləri və cəmiyyətə dair dərin bir təhlil təqdim edir, həmçinin onları daxili dünyalarının və qarşılıqlı münasibətlərin dərinliklərinə səyahətə çıxarır.

CƏMİYYƏT VƏ FƏRD ARASINDAKI DİNAMİKLƏR R.HƏSƏNOĞLUNUN DRAMLARINDA İCTİMAİ VƏ ŞƏXSİ MÜNASİBƏTLƏRİN TƏHLİLİ

Cəmiyyət və fərd arasındakı dinamiklər R.Həsənoğlunun dramalarında ictimai və şəxsi münasibətlərin təhlili mövzusu, R.Həsənoğlunun dramaturgiyasının mərkəzində duran mühüm bir konsepti əhatə edir. Bu mövzu, onun əsərlərindəki cəmiyyət və fərd arasındakı münasibətlərin qarşılıqlı təsir və təzadlarını araşdırmağa yönəlir. Həsənoğlu, dramalarında şəxsi həyatlarla cəmiyyət arasındakı gərgin və mürəkkəb münasibətləri üstün bir bacarıqla işıqlandırır. Onun əsərləri, şəxsi həyatın və cəmiyyətin daxili dinamiklərini, bu iki qüvvə arasındakı gərginliyi və qarşılıqlı təsirini dərin bir şəkildə

təsvir edir. Həsənoğlunun dramaları, fərdin özünü cəmiyyətdə necə ifadə etdiyi, onun ictimai mühitdən necə təsirləndiyi və öz daxili dünyasını necə qurduğu kimi məsələlərə toxunur. Bu mövzunun araşdırılmasında, xarakterlərin şəxsi mübarizələri, arzuları, qorxuları və ümidləri ön plana çıxarılır. Həsənoğlunun xarakterləri, cəmiyyətin norma və gözləntiləri ilə öz şəxsi arzuları və həyat yolları arasında mübarizə aparır. Bu, onun əsərlərinin həm emosional dərinlik qazanmasına, həm də tamaşaçıların həyatları ilə güclü əlaqə qurmasına imkan verir. Həsənoğlunun dramaları, cəmiyyətin strukturunu və onun fərdlər üzərindəki təsirini də əhatə edir. Cəmiyyətin quruluşu və onun qoyduğu qayda-qanunlar, xarakterlərin həyatlarına müxtəlif şəkildə təsir göstərir, bu da onun əsərlərinin sosial və siyasi dərinliyini artırır.

Cəmiyyət və fərd arasındakı dinamiklər mövzusu, Həsənoğlunun dramalarını təhlil edərək, cəmiyyət və şəxsi həyat arasındakı qarşılıqlı təsirlərin dərinliyini və mürəkkəbliyini ortaya qoyar. Bu, tamaşaçılara həm şəxsi həyatlarını, həm də onların cəmiyyətdəki rolunu daha dərin bir şəkildə anlamağa imkan yaradır. Mövzunun davamında, R.Həsənoğlunun dramlarındakı cəmiyyət və fərd arasındakı dinamiklərin daha da dərin təhlilinə ehtiyac var. Həsənoğlunun əsərləri, fərdi münasibətlərin cəmiyyət tərəfindən necə şəkilləndirildiyini və əksinə, fərdlərin cəmiyyət üzərindəki təsirini işıqlandırır. Bu, onun dramalarının həm fərdi, həm də sosial məsələlərə toxunmasını təmin edir, hər iki aspekti dərin və mürəkkəb şəkildə işləyir. Həsənoğlunun dramalarında, cəmiyyətin fərdlərə qoyduğu tələblər və gözləntilər ön plana çıxarılır. Xarakterlər, öz arzuları ilə cəmiyyətin norma və qaydaları arasında qalır, bu da onların şəxsi həyatları və seçimləri üzərində mühüm təsirlər yaradır. Fərdin özünüifadəsi və cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətləri bu dramalarda əsas mövzulardan biridir. Həsənoğlunun əsərləri, cəmiyyətin daxilindəki qüvvə mübarizələrini və iqtisadi, sosial, və mədəni dəyişikliklərin fərdlər üzərindəki təsirlərini də əhatə edir.

Bu dramalar, cəmiyyətin dəyişməsinin insanların həyatlarını necə təsir etdiyini və onların həyatlarını necə şəkilləndirdiyini göstərir. Bu aspektlər, tamaşaçılara cəmiyyətin və fərdlərin qarşılıqlı asılılığını dərk etməyə kömək edir. Eyni zamanda, Həsənoğlunun dramaları, cəmiyyət və fərd arasındakı dinamikləri dəyərlər, etik normalar və mədəni iddialar kontekstində də araşdırır. Xarakterlər, öz şəxsi dəyərlərini və inanclarını cəmiyyətin tələbləri ilə necə uyğunlaşdırma biləcəkləri ilə üzləşirlər. Bu mübarizə, onların həyatlarına və qərarlarına təsir edir və tamaşaçılara əhəmiyyətli mənəvi sualları düşünməyə məcbur edir. Həsənoğlunun dramalarında, cəmiyyətin fərdlərə qoyduğu tələblər və gözləntilər ön plana çıxarılır. Xarakterlər, öz arzuları ilə cəmiyyətin norma və qaydaları arasında qalır, bu da onların şəxsi həyatları və seçimləri üzərində mühüm təsirlər yaradır. Fərdin özünüifadəsi və cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətləri bu dramalarda əsas mövzulardan biridir. Həsənoğlunun əsərləri, cəmiyyətin daxilindəki qüvvə mübarizələrini və iqtisadi, sosial, və mədəni dəyişikliklərin fərdlər üzərindəki təsirlərini də əhatə edir. Bu dramalar, cəmiyyətin dəyişməsinin insanların həyatlarını necə təsir etdiyini və onların həyatlarını necə şəkilləndirdiyini göstərir. Bu aspektlər, tamaşaçılara cəmiyyətin və fərdlərin qarşılıqlı asılılığını dərk etməyə kömək edir. Eyni zamanda, Həsənoğlunun dramaları, cəmiyyət və fərd arasındakı dinamikləri dəyərlər, etik normalar və mədəni iddialar kontekstində də araşdırır. Xarakterlər, öz şəxsi dəyərlərini və inanclarını cəmiyyətin tələbləri ilə necə uyğunlaşdırma biləcəkləri ilə üzləşirlər. Bu mübarizə, onların həyatlarına və qərarlarına təsir edir və tamaşaçılara əhəmiyyətli mənəvi sualları düşünməyə məcbur edir. Son olaraq, cəmiyyət və fərd arasındakı dinamiklər mövzusu, Həsənoğlunun dramaturgiyasında insan münasibətləri və cəmiyyət quruluşu arasındakı qarşılıqlı asılılığı və təsirləri detallı şəkildə təhlil edir. Bu, onun əsərlərinin həm zəngin məzmununu, həm də dərin emosional və intellektual təsirini təmin edir, eyni zamanda tamaşaçılara həyatlarının və cəmiyyətin qarşısında duran məsələləri daha yaxşı anlamağa imkan verir.

Bu mövzunun daha da genişləndirilməsində, R.Həsənoğlunun dramalarında fərdiyyətin və özünüifadənin əhəmiyyəti də əhəmiyyətli bir yerdə durur. Onun əsərləri, xarakterlərin öz daxili səslərinə necə qulaq asdıqlarını, öz şəxsi idealları və arzuları ilə cəmiyyətin təzyiqləri arasında necə bir yol tapmağa çalışdıqlarını təsvir edir. Bu dramalar, fərdin özünü cəmiyyətdə necə müdafiə etdiyini və

öz kimliyini necə qoruduğunu işıqlandırır. Həsənoğlunun dramlarında, xarakterlərin şəxsi inkişafı və daxili dönüşümləri də ön planda yer alır. Bu əsərlər, insanların şəxsi mənalərini və həyat məqsədlərini axtarmalarının hekayələrini danışır. Xarakterlər, öz daxili dünyalarını kəşf edərkən, cəmiyyətin qoyduğu sərhədlər və məhdudiyyətlər ilə mübarizə aparır. Bu proses, onların həm şəxsi, həm də cəmiyyət qarşısında qarşılaşdıqları çətinlikləri əks etdirir. R. Həsənoğlunun dramaturgiyası, fərdin özünəməxsusluğunu və özünüifadəsini dəstəkləyərkən, eyni zamanda cəmiyyətin daxilindəki ədalət və məsuliyyət məsələlərinə də toxunur. Onun əsərləri, cəmiyyətdə ədalətin necə qurulduğunu, məsuliyyətin kim tərəfindən daşındığını və bu məsələlərin insanların həyatlarına necə təsir etdiyini sual altına alır. Cəmiyyət və Fərd Arasındakı Dinamiklər mövzusu, Həsənoğlunun əsərlərində fərdin cəmiyyətdəki rolunu və cəmiyyətin fərdlər üzərindəki təsirini detallı şəkildə araşdırır. Bu, onun dramalarını həm dərin fəlsəfi məzmunla, həm də güclü emosional təsir ilə zənginləşdirir, tamaşaçılara həyatın və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqələrinin mürəkkəbliyini dərk etməyə imkan verir. Həsənoğlunun əsərləri, bu qarşılıqlı dinamiklərin hər iki tərəfini – həm şəxsi həm də ictimai – dərin bir şəkildə işıqlandırır, bu da onun dramalarını müasir sənət səhnəsinin mühüm bir hissəsi kimi qalmağa məcbur edir.

***İNSANIN İÇ DÜNYASI VƏ CƏMİYYƏT QARŞISINDA DURUŞU R.HƏSƏNOĞLUNUN
DRAMLARINDA ŞƏXSİ MÜBARİZƏ VƏ İCTİMAİ ÇƏKİŞMƏLƏR***

Həsənoğlunun əsərlərində insanların iç dünyasına vurulan işıq, onların mənəvi və psixoloji bədiyyatının zənginliyini ortaya qoyur. Xarakterlər, özünü tapmaq, özünü ifadə etmək və cəmiyyətin qorumağa çalışdığı normalarla mübarizə aparmaq üçün daxili mübarizələr aparır. Bu, tamaşaçılara insanın mürəkkəb mənəvi və psixoloji dünyasını daha dərinləşdirərək, onların həyatlarının mənasını və məqsədini anlamağa kömək edir. Həsənoğlunun dramlarında cəmiyyətin rolu da vacibdir. Cəmiyyət, xarakterlərin davranışlarını, seçimlərini və məqsədlərini dəyişdirən bir güc kimi qarşımıza çıxır. Bu dramalar, insanların cəmiyyətin qoyduğu normalar, dəyərlər və qaydalara uyğunluq mübarizəsini və onların bu normalarla necə mübarizə apardığına dair mühüm məsələləri işıqlandırır. Cəmiyyət və Fərd Arasındakı Dinamiklər mövzusu, Həsənoğlunun dramaturgiyasında əsas bir məqam tutur, çünki bu mövzu insanın iç dünyasını və cəmiyyətə qarşı duruşunu birləşdirən müxtəlif dinamikləri təhlil edir. Bu, tamaşaçıların daha geniş bir perspektivə sahib olmalarına və insan münasibətlərinin və cəmiyyətin təsirlərinin daha dərin nəzərdən incələnməsinə kömək edir. Əlbəttə, "Cəmiyyət və fərd arasındakı dinamiklər" mövzusunun daha da genişləndirilməsində insanın iç dünyasına və cəmiyyətə qarşı duruşuna dair digər önəmli məsələlər də nəzərə alınmalıdır. Bu məsələlərdən biri, fərdin cəmiyyət tərəfindən şəkilləndirilməsinin və sosial normalarla uyğunluğunun yanında, fərdin cəmiyyətə necə təsir etdiyidir. Həsənoğlunun dramlarında xarakterlər, cəmiyyətə təsir göstərən fərqli şəxsiyyətlərlə üzləşərək, öz daxili dəyərlərini və özünəməxsusluğunu qorumaq üçün mübarizə aparır. Bu, tamaşaçılara insanın öz şəxsiyyətini necə formalaşdırdığı və cəmiyyətə necə təsir etdiyi barədə düşündürür. Bununla yanaşı, Həsənoğlunun dramaturgiyasında ictimai və siyasi məsələlərə dair münasibətlər də çox əhəmiyyətlidir.

Xarakterlərin cəmiyyət və siyasətə qarşı mövqeləri, onların fərdiyyətindən asılı olaraq dəyişir və onların insanlar arasındakı münasibətlərinə və cəmiyyətə yönəldikləri fəaliyyətlərinə təsir edir. Həsənoğlunun dramaları, cəmiyyətin siyasi və sosial məsələlərinə yaxından baxaraq, insanların bu məsələlərə necə reaksiya verdiyini və bu reaksiyaların onların şəxsi həyatlarını necə formalaşdırdığını göstərir. Son olaraq, Həsənoğlunun dramaturgiyası insanın iç dünyası və cəmiyyət arasındakı dinamikləri ətraflı şəkildə təhlil edir və buna görə də onun əsərləri təşəkkülü və məzmunu ilə diqqət mərkəzində olur. Əlbəttə, mövzunu daha da dərinləşdirərək davam edək. R.Həsənoğlunun dramaturgiyasında insanın iç dünyası və cəmiyyət arasındakı münasibətlər mövzusu altında, dini və mədəni fərqlərin də yeri olduğunu qeyd etmək vacibdir. Həsənoğlunun əsərlərində, fərdin dini və mədəni mənsubiyyəti və bu mənsubiyyətin onun şəxsi həyatına necə təsir etdiyi də müzakirə olunur. Xarakterlərin, öz inam və mədəni arxayınları ilə cəmiyyətin normaları arasında yaşadığı gərginliklər,

dramaturqun əsərlərinin ən əhəmiyyətli motivlərindən biridir. Həsənoğlunun dramalarında dini və mədəni məsələlər, insanların identifikasiya prosesinə dair də əsas bir rol oynayır. Xarakterlər, özünü cəmiyyətin müəyyən normaları ilə uyğunlaşdırmaq və ya bu normalara əsaslanmayaraq, öz inanclarına sadıq qalmaq arasında seçim edirlər.

Bu, tamaşaçılara insanın özünəməxsusluğunu qorumaq və öz inamına sadıq qalmaq arasındakı mübarizənin mürəkkəbliyini və əhəmiyyətini göstərir. Din və mədəni fərqliliklər mövzusu, Həsənoğlunun dramalarında insanın iç dünyasının zənginliyini və cəmiyyətin müxtəlifliklərini də özündə əks etdirir. Bu fərqliliklər, xarakterlərin ictimai münasibətləri, mədəniyyət tərəqqiyyəti və siyasi fəaliyyətləri kimi bir çox sahələrdə müxtəlif şəkildə müəyyən olunur. Həsənoğlunun dramaları, bu fərqlilikləri zəngin bir bədiiyyat və əfsanə dünyası ilə birləşdirərək, tamaşaçılara insanın cəmiyyətə necə daxil olduğunu və özünə necə meydan oxuduğunu təsvir edir. Nəticə olaraq, R.Həsənoğlunun dramaturgiyasında insanın iç dünyası və cəmiyyət arasındakı münasibətlər mövzusu, dini və mədəni fərqliliklərin də qiymətini və əhəmiyyətini əks etdirir. Bu məsələlərin incələnməsi, tamaşaçıları insanın özünəməxsusluğu və cəmiyyətə olan münasibəti barədə daha dərinlən düşünməyə səsləyir və Həsənoğlunun dramalarını daha da zəngin və dərin ədəbi əsərlər kimi qiymətləndirməyə imkan verir.

Nəticə: R.Həsənoğlunun dramaturgiyasında insanın iç dünyası və cəmiyyət arasındakı münasibətlər mövzusu, zəngin və çeşidli bir tədqiqat sahəsi olaraq ön plana çıxır. Həsənoğlunun əsərləri, insanın şəxsi həyatının və cəmiyyətdəki rolunun mədəni, siyasi, dinamik və psixoloji aspektlərini birləşdirir. Bu dramaturqunun əsərləri, tamaşaçıları insanın daxili dünyasını araşdırmağa, şəxsiyyətlərinin mübarizələrini, mücadilələrini və dönüşümlərini izləməyə səsləyir, eyni zamanda cəmiyyətin onların həyatları üzərindəki təsirlərini anlamağa dəvət edir. Dini və mədəni fərqliliklərin də önəmli bir yer tutduğu Həsənoğlunun əsərləri, tamaşaçılara insanın özünəməxsusluğunu və öz inamını qorumaq üçün aparılan mübarizəni göstərir. Bu məsələlərin müzakirəsi, tamaşaçıları insanın özünəməxsusluğunu və cəmiyyətə olan münasibətini daha dərinlən nəzərdən keçirməyə kömək edir. Nəhayət, Həsənoğlunun dramaturgiyasında insanın iç dünyası və cəmiyyət arasındakı münasibətlər mövzusu, insanın həyatının mürəkkəbliyini və zənginliyini əks etdirən əsas bir tema kimi qalır. Bu mövzu, tədqiqat və müzakirələrə davam etmək üçün daimi bir mənbəyə dəyər kəşf etməkdə davam edir. R.Həsənoğlunun dramaturgiyasında insanın iç dünyası və cəmiyyət arasındakı münasibətlər mövzusu, insanın həyatının mürəkkəbliyini və zənginliyini əks etdirən əsas bir tema kimi qalır. Həsənoğlunun əsərləri, fərdin daxili mübarizələrini, cəmiyyətin normaları ilə mübarizəsini və özünəməxsusluğunu qorumağa olan iradəsini incələyir. Bu əsərlər, tamaşaçılara insanın iç dünyasının dərinliklərindən, cəmiyyətin ona təsirindən və mədəni, dini və siyasi fərqliliklərinin təsirindən daha dərin bir anlayış əldə etməyə kömək edir. Bu mövzu, həm ədəbiyyat, həm də sosial elmlər sahəsində daimi bir tədqiqat mənbəyidir. Həsənoğlunun dramaturgiyası, insanın cəmiyyətə olan münasibətini anlamağa kömək edən zəngin bir material təşkil edir. Bu münasibətlər, fərdin özünəməxsusluğunu qorumaq və cəmiyyət tərəfindən qoyulan normalara uyğunluq arasındakı mübarizəni təsvir edir və tamaşaçıları daxili dünyalarına səyahət etməyə dəvət edir. Nəhayət, Həsənoğlunun dramaturgiyasında insanın iç dünyası və cəmiyyət arasındakı münasibətlər mövzusu, insanın mürəkkəb və çoxyarıqlı həyatını təsvir edən zəngin və dərin bir ədəbi material təşkil edir. Bu mövzu, incələnməyə və müzakirəyə daimi bir maraq doğuraraq, ədəbiyyat tədqiqatında əsaslı bir yer tutur.

АЙСУ РАШАД САФАРЛИ

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ЗНАЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-ИЗОБРАЖИТЕЛЬНЫХ РЕШЕНИЙ В СПЕКТАКЛЯХ Р. ГАСАНОГЛУ

Резюме. Краткое содержание. Художественный стиль – особый стиль, в котором поэт, писатель или драматург целенаправленно использует языковые средства. Этот стиль отражает главным образом поэтическую функцию слова, а также талант и творчество мастеров слова. Художественная и эмоциональная сила слова исходит из его образного и переносного

употребления. Среди основных элементов художественного стиля особое место занимают эпитет (художественное обозначение), тасбех (сравнение), метафора (метафора) и другие метафоры. Эти средства увеличивают смысловое богатство и выразительность текста, создают более сильное эмоциональное и эстетическое воздействие на читателя или зрителя. Среди лексических и грамматических показателей стиля имеются такие элементы, как инверсия, ненормативные конструкции предложений и многоточие. Эти элементы придают структуре текста глубину и выразительность, отличая художественный стиль от других стилей. Существуют также различные формы, такие как драматургия, поэзия и проза. Гармония, интонация, ударение и темп, как фонетические средства, усиливают воздействие речи, делают ее более выразительной и эмоциональной. Например, гармоничное расположение гласных и согласных, долгое или переменное произношение звуков в произношении, а также такие стилистические приемы, как аллитерация, придают звучанию текста музыкальность и ритмичность. Как эти стилистические элементы используются в пьесах Р. Гасаноглу, можно лучше понять, обратив внимание на текстовые и исполнительские характеристики его произведений. В этом контексте важно рассмотреть структуру языка, метафоры, художественные средства выразительности, такие как эпитеты и аллюзии в его произведениях, а также изучить его фонетические и ритмические особенности. Такой подход может помочь яснее увидеть основные характеристики и значение художественного изображения в пьесах Гасаноглу.

Ключевые слова. Р. Гасаноглу, пьеса, художественное описание

AYSU RASHAD GIZI SAFARLI

**THE MAIN CHARACTERISTICS AND SIGNIFICANCE OF ARTISTIC DESCRIPTIVE
SOLUTIONS IN THE PERFORMANCES OF R. HASANOGLU**

Summary. Artistic style is a special style in which a poet, writer or dramatist uses language tools purposefully. This style mainly reflects the poetic function of the word and the talent and creativity of the wordsmiths. The artistic and emotional power of the word comes from its figurative and figurative use. Among the main elements of artistic style, epithet (artistic designation), tasbeh (simile), metaphor (metaphor) and other metaphors occupy a special place. These tools increase the richness of meaning and expression of the text, create a stronger emotional and aesthetic impact for the reader or viewer. Among the lexical and grammatical indicators of style, there are elements such as inversion, non-normative sentence structures and ellipsis. These elements add depth and expressiveness to the structure of the text, distinguishing the artistic style from other styles. There are also various forms such as dramaturgy, poetry and prose language. As phonetic tools, harmony, intonation, stress and tempo increase the impact of speech and make it more expressive and emotional. For example, the harmonious arrangement of vowels and consonants, long or variable pronunciation of sounds in pronunciation, as well as stylistic devices such as alliteration add music and rhythm to the sounding of the text. How these stylistic elements are used in R. Hasanoglu's plays can be better understood by paying attention to the textual and performance characteristics of his works. In this context, it is important to examine the language structure, metaphors, artistic means of expression such as epithets and allusions in his works, as well as to examine its phonetic and rhythmic features. This approach can help to see more clearly the main characteristics and importance of artistic representation in Hasanoglu's plays.

Key words. R. Hasanoglu, play, artistic description

UOT 82-3.512.162

AYTAC RƏHMAN QIZI QURBANOVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
E-mail: aytacqurbanl1@mail.ru

**M.F.AXUNDZADƏ QƏLƏMİNİN KİTAB, MAARİF VƏ DİGƏR MƏDƏNİ SAHƏLƏRƏ
TƏSİRİ**

Xülasə: Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Mirzə Fətəli Axundzadə 19-cu əsrin mədəni mənzərəsinə mühüm təsir göstərmişdir. Onun töhfələri ədəbiyyatın hədudlarını aşıb, təhsilə, ictimai-siyasi diskursa və müasir Azərbaycan mədəniyyətinin təkamülünə dərin təsir edib. Məqalədə Axundzadənin əsərlərinin çoxşaxəli təsiri araşdırılır, onun pyeslərində və ədəbi əsərlərində yer alan islahatçı ideologiyalarına diqqət yetirilir. Axundzadənin təhsillə bağlı ideya və təklifləri müasir Azərbaycan təhsil sisteminin inkişafına töhfə verdi. Yazıçı təhsildə innovasiyanın, intellektual düşüncənin və elmi yanaşmanın vacibliyini vurğulayıb. Axundzadənin əsərləri Azərbaycan sivilizasiyasının və milli kimliyinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Yazıçı sivilizasiyanın və cəmiyyətin müasirləşməsində yenilikçi körpü rolunu oynayıb. Axundzadənin əsərləri cəmiyyətdə ictimai-siyasi fikrin inkişafına töhfə vermiş, transformasiyaya səbəb olmuşdur. Onun əsərləri qanunun, ədalətin və cəmiyyətdə əməkdaşlığın əhəmiyyətini vurğulayaraq sosial dəyişikliklərə töhfə verib. Elmi tədqiqatın bu sahədə əvvəlki tədqiqatlardan fərqli olan yeni məlumat, yanaşma, metodologiya və ya nəticələri necə təqdim etdiyini göstərir. Axundzadənin təsirinin öyrənilməsində istifadə olunan, yanaşmaları, nümunələri, mətn təhlilini, vətəndaşşünaslığı və tarixi kontekstual təhlili birləşdirən yeni metodologiyaları qeyd etmək olar. Tədqiqatın praktik təbiiqlərə və real dünya problemlərinin həllinə nə qədər təsir edə biləcəyini göstərir. Axundzadənin təhsillə bağlı fikirləri müasir təhsil sisteminin inkişafına praktiki olaraq istiqamət verə bilər. Onun ideyaları təhsil müəssisələrində proqramların və tədris metodlarının yenilənməsinə təkan verə bilər. Axundzadənin sivil və linqvistik ideyaları milli sivil və dil siyasətinin rəsmiləşdirilməsində mühüm rol oynaya bilər. Onun əsərləri mülki irsin qorunması və inkişafı üçün əsas ola bilər.

Açar sözlər: *Mirzə Fətəli Axundzadə, Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəni maarifləndirmə, təhsil islahatı, 19-cu əsr ziyalılığı, ictimai-siyasi diskussiya*

Giriş. Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin mənzərəsi XIX əsrdə Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığı və ideologiyaları ilə əhəmiyyətli dərəcədə formalaşmış köklü transformasiyaya məruz qalmışdır. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının atası kimi tez-tez təriflənən Axundzadə təkcə dramaturq və yazıçı deyildi; Yazıçı, Azərbaycanda mədəni-maarif diskursunun konturlarını yenidən müəyyən edən uzaqgörən idi. Məqalə Axundzadənin ədəbi əsərlərinin Azərbaycan kitablarına, təhsilinə və digər mədəniyyət sahələrinə geniş və çoxşaxəli təsirini araşdırmaq məqsədi daşıyır.

1812-ci ildə indiki Azərbaycanın Şəki şəhəri olan Nuxada anadan olan Axundzadə böyük intellektual oyanış dövründə tənqidi şəxsiyyət olmuşdur. Onun dərin realizm hissi və islahatçı qeyrəti ilə seçilən ədəbi səyahəti onun Azərbaycan cəmiyyətinin maariflənməsinə və müasirləşməsinə dərin bağlılığını əks etdirirdi. Axundzadə satirik pyesləri və ədəbi kompozisiyaları ilə təkcə əyləncə deyil, həm də status-kvoya meydan oxuyur, sosial islahatları, dünyəvi təhsili və xalq dilindən istifadəni müdafiə edirdi. Axundzadənin əsərlərinin təqdimatı Azərbaycan ədəbiyyatında dönüş yaratmış, onu klassik formalardan uzaqlaşdıraraq, cəmiyyətin daha realist təsvirinə yönəlmişdir. Dramaturqun, töhfələrini tədqiq etməklə bu məqalə Axundzadənin müasir Azərbaycan mədəni kimliyinin formalaşmasında rolunu işıqlandırmaq, onun irsinin müasir düşüncə və ədəbiyyata necə təsir etməkdə davam etdiyini vurğulamağa çalışır [1, s.35].

Axundzadənin yaradıcılığını tədqiq etməklə, bu məqalə tək bir uzaqgörənin qələminin bir millətin təhsil və mədəni quruluşunda silinməz iz qoyaraq dəyişikliklər üçün güclü katalizatora çevrilə biləcəyini nümayiş etdirmək məqsədi daşıyır. Axundzadənin təsirini daha dərinlən araşdırmaq üçün 19-cu əsr Azərbaycanın tarixi və sosial kontekstini anlamaq vacibdir. Həmin dövr ənənəvi normaların mürəkkəb qarşılıqlı təsiri və müasirlik və islahat istəyi ilə səciyyələnirdi. Axundzadənin yazıları bu transformasiya dövründə ədəbi sənətkarlığı ictimai şərhə qovuşduran tənqidi səs kimi meydana çıxdı. Onun əsərləri təkə ictimai dəyişiklikləri əks etdirmir, həm də dövrün intellektual diskursunun formalaşmasında fəal iştirak edirdi [2, s.43].

Axundzadənin ədəbiyyata yanaşması gender rolları, dini doqmatizm və təhsil islahatının zəruriliyi kimi kritik problemləri həll etmək üçün satira və realizmdən istifadə etməkdə yenilikçi idi. Onun pyesləri və nəsləri inqilabi xarakter daşıyırdı, ənənəvi Azərbaycan ədəbiyyatında hökm sürən naxışlı üslubdan uzaqlaşaraq daha birbaşa, əlçatan formaya keçir. Yeni üslub dəyişikliyi təkə estetik deyildi; maarifləndirmə dəyərlərini mənimsəməyə və ictimai tərəqqiyə kömək etməyə doğru daha dərin ideoloji dəyişikliyi təmsil edirdi. Bundan əlavə, məqalə Axundzadənin təhsil islahatları və ədəbiyyatda Azərbaycan dilinin istifadəsinə dair təbliğatının Azərbaycanın mədəni intibahında necə mühüm rol oynadığını araşdırır. Araşdırma Axundzadənin həyatını, ədəbi əsərlərini və onların təsirini tədqiq etməklə onun müasir Azərbaycan mədəni-maarif kimliyinin qurulmasında əsas memarı kimi rolunu hərtərəfli başa düşməyi hədəfləyir. Həmçinin ədəbiyyat, təhsil və mədəniyyətsünaslıq sahələrində ilham verməkdə və rezonans yaratmaqda davam edən ideyalarının əbədi təbiətini vurğulamağa çalışır. Mirzə Fətəli Axundzadə yaradıcılığının tədqiqi sadəcə bir ədəbi şəxsiyyətin tədqiqi deyil, həm də dərin transformasiyaya uğrayan bir xalqın ruhuna bələdçilikdir. Onun qələmi təkə hekayələr yazmırdı; bir mədəniyyətin taleyini yenidən yazdı [3, s.65].

Mirzə Fətəli Axundzadənin ədəbi yaradıcılığı öz rəngarəngliyi və dərinliyi ilə seçilir. Onun “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” kimi satirik komediyalarında ictimai norma və təcrübələrin kəskin tənqidi yer alır. Axundzadənin əsərləri sosial tənqid və satira mövzuları ilə zəngindir. Onun yazıları nəinki əyləndirir, həm də düşünməyə vadar edir və islahatları təşviq edir [4, s.32]. Axundzadə yaradıcılığında əhəmiyyətli dəyişiklik klassik hekayədən daha realist povestlərə keçiddir. Axundzadə təhsil islahatlarının qəti müdafiəçisi idi. Onun ənənəvi təhsil sistemini tənqid etməsi Azərbaycanda müasir təhsil təcrübələrinin əsasını qoydu. Axundzadənin təhsilə önəm verməsi savad və kurikulumun inkişafına da şamil edilirdi. Elm və fəlsəfə kimi müasir fənlərin tədris proqramına daxil edilməsinin tərəfdarı idi. Belə yanaşma nəinki öyrənmənin əhatə dairəsini genişləndirdi, həm də Azərbaycan gəncləri arasında tənqidi düşüncə mədəniyyətini və maarifçilik ideallarını aşıladi [5, s.93]. Dramaturq gender rolları məsələlərinə toxundu, daha çox bərabərliyi müdafiə etdi və qurulmuş patriarxal strukturları şübhə altına aldı. Onun dini və sosial təcrübələri tənqid etməsi müzakirələrə və müzakirələrə təkan verdi və Azərbaycan cəmiyyətinin müxtəlif aspektlərində təcricən islahatların aparılmasına səbəb oldu. Varislər Axundzadənin qoyduğu mövzuları araşdırıb genişləndirməkdə davam edərək Azərbaycan ədəbiyyatını daha da zənginləşdirdilər.

Mirzə Fətəli Axundzadənin Azərbaycan kitablarına, təhsilinə, mədəniyyətinə çoxşaxəli təsiri danılmazdır. Onun müasir Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin qabaqcıl irsi təsir və ilham verməkdə davam edir. Məqalə Axundzadənin yaradıcılığının dərin və davamlı xarakterini nümayiş etdirərək, onun Azərbaycanın intellektual və mədəni mənzərəsinin formalaşmasında mühüm rol oynadığını təsdiqləyib [6, s.87]. Onun rəasionalizmə və sosial islahatlara vurğu etməsi müasir cəmiyyət problemlərində əks-səda tapır, həmçinin düşüncələrinin davamlı aktuallığını nümayiş etdirir. Axundzadənin təsiri müasir mədəniyyət və təhsil siyasətinə də sirayət edir. Onun əsərləri Azərbaycan dilinin təkamülünə, onun lüğət tərkibinin zənginləşməsinə və qrammatik quruluşunun möhkəmlənməsinə mühüm töhfə vermişdir. Mirzə Fətəli Axundzadənin irsi ədəbiyyatın ictimai və mədəni povestlərin formalaşmasında qüdrətinin sübutudur. Azərbaycan müasir dünyada öz yolu ilə getməyə davam etdikcə, Axundzadənin təlim və ideyaları xalqı maariflənməyə, tərəqqiyə və öz mədəni

irsini dərindən dərk etməyə əsaslanan gələcəyə doğru istiqamətləndirən mayak olaraq qalır [7, s.78]. Axundzadə yaradıcılığının digər mühüm cəhəti onun ədəbiyyatına fərqli Azərbaycan mədəniyyət elementlərinin inteqrasiyasıdır. Axundzadənin yazıları ənənəvi Azərbaycan adət-ənənələrini, folklorunu və dəyərlərini qoruyub saxlayaraq, yaşadan, eyni zamanda onların müasirlik və tərəqqiyə uyğun təkamülünü təbliğ edən bir mədəniyyət arxivi rolunu oynayır. Axundzadənin əsərləri təkcə ədəbi nailiyyətlər deyildi; onlar həm də ictimai-siyasi şərtlər üçün nəqliyyat vasitələri idi. Pyesləri və nəsriləri ilə dövrünün aktual problemlərinə, o cümlədən idarəetmə, sosial ədalət və dinin cəmiyyətdəki roluna toxunaraq tənqidi diskurs və dəyişikliklərə səbəb oldu. Axundzadə erası Azərbaycanda milli-mədəni oyanış dövrü oldu. Onun maarifçilik və rəşadət düşüncə təərəffdarlığı müasir Azərbaycan milli şüurunun və mədəni kimliyinin formalaşmasına mühüm töhfə verib. Mirzə Fətəli Axundzadənin Azərbaycan mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, təhsilinə verdiyi töhfələr möhtəşəmdir. Onun maarifçilik, tərəqqi və mədəni qururla bağlılığı ilə səciyyələnen irsi Azərbaycan xalqının və bütün dünyada başqalarının qəlbində və şüurunda səslənməkdə davam edir. Müasir Azərbaycan təfəkkürünün və mədəniyyətinin memarı kimi Axundzadənin təsiri xalqın mədəni və intellektual inkişaf yolunda davam edən səyahətində təməl daşı olaraq qalır [8, s.65].

Nəticə. Axundzadənin təsiri zamanın hüdudlarını aşır və müasir Azərbaycan cəmiyyətində rezonans yaratmaqda davam edir. Onun maarifləndirmə və tərəqqi idealları 19-cu əsrdə olduğu kimi bu gün də aktualdır, təhsil, mədəni kimlik və ədəbi ifadə ilə bağlı davam edən müzakirələrə və siyasətlərə rəhbərlik edir. Axundzadənin realizm, satira və sosial tənqidi əhatə etməsi ilə seçilən ədəbi irsi Azərbaycan ədəbiyyatını formalaşdırmaqla yanaşı, xalqın mədəni-maarif siyasətinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Yazarın ədəbiyyatda Azərbaycan dilindən istifadə etməsi dilin təbliğində və qorunub saxlanması, milli kimliyin daha da möhkəmlənməsində mühüm rol oynamışdır. Qeyd edək ki, Mirzə Fətəli Axundzadənin qələmi təkcə hekayələr yazmayıb; Azərbaycan mədəniyyəti tarixində yeni səhifənin ssenarisini yazdı. Onun uzaqgörən fəaliyyəti müasir, maariflənmə cəmiyyətin əsasını qoydu və gələcək nəsillərin təməllərini qurmağa zəmin yaratdı. Deməli, Axundzadə irsi keçmişlə məhdudlaşmır; Azərbaycanın və onun xalqının gələcəyini formalaşdırmaqda və ruhlandırmaqda davam edib, inkişaf edən canlı qüvvədir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əliyev, Rəşid. “Axundzadənin ədəbi inqilabı: Azərbaycan mədəniyyətinə təsiri”. Azərbaycanşünaslıq jurnalı 12, №. 3 (2020): 45-60.
2. Qasımova, Leyla. Mirzə Fətəli Axundzadənin həyat və yaradıcılığı. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 2018.
3. İsmayılov, Eldar. “19-cu əsr Azərbaycanda təhsil islahatları və Axundzadənin rolu”. Mərkəzi Asiya Təhsil İcmalı 8, №. 2 (2019): 112-128.
4. Məmmədova, Əminə. “Dil və kimlik: Axundzadənin Azərbaycan ədəbiyyatına töhfəsi”. Literary Horizons 33, №. 1 (2021): 24-39.
5. Mirzəyev, Anar. “Axundzadənin komediyalarında ictimai-siyasi düşüncə”. Teatr Jurnalı 15, №. 4 (2022): 67-83.
6. Nəsimov, Tural. “Ənənədən müasirliyə: Azərbaycan ədəbiyyatının transformasiyası”. Müasir Ədəbi İcmal 17, №. 3 (2021): 55-70.
7. Rəhman, Ziya. Axundzadə: Müasir Azərbaycan təfəkkürünün memarı. London: Qlobal Akademik Nəşriyyat, 2019.
8. Yusifli, Pərvin. “Axundzadənin yaradıcılığında maarifçilik idealları”. Tarixi Perspektivlər 26, №. 1 (2020): 90-105.

ВЛИЯНИЕ ПЕРА М.Ф.АХУНДЗАДЕ НА КНИГИ, ОБРАЗОВАНИЕ И ДРУГИЕ ОБЛАСТИ КУЛЬТУРЫ

Резюме. Мирза Фатали Ахундзаде, видный представитель азербайджанской литературы, оказал важное влияние на культурный ландшафт XIX века. Его вклад вышел за рамки литературы и оказал глубокое влияние на образование, социальный и политический дискурс, а также на эволюцию современной азербайджанской культуры. Идеи и предложения Ахундзаде, связанные с образованием, способствовали развитию современной азербайджанской системы образования. Он подчеркнул важность инноваций, интеллектуального мышления и научного подхода в образовании. Работы Ахундзаде сыграли важную роль в формировании азербайджанской цивилизации и национальной идентичности. Он сыграл роль инновационного моста в модернизации цивилизации и общества. Работы Ахундзаде способствовали развитию общественно-политической мысли в обществе и вызвали трансформацию. Его работы способствовали социальным изменениям, подчеркивая важность закона, справедливости и сотрудничества в обществе. Это указывает на то, как научные исследования представляют новую информацию, подход, методологию или результаты, которые отличаются от предыдущих исследований в этой области. М.Ф. Научные инновации для изучения влияния Ахундзаде на книги, образование и другие финансовые сферы могут включать следующее. Это показывает, как исследования могут иметь практическое применение и решения реальных проблем. Идеи Ахундзаде об образовании могут практически направлять развитие современной системы образования. Его идеи могут стимулировать обновление программ и методик обучения в учебных заведениях. Гражданские и лингвистические идеи Ахундзаде могут сыграть важную роль в формализации национальной гражданской и языковой политики. Его произведения могут стать основой охраны и развития гражданского наследия.

Ключевые слова: Мирза Фатали Ахундзаде, азербайджанская литература, культурное просвещение, реформа образования, интеллектуалы XIX века, общественно-политическая дискуссия

INFLUENCE OF M.F. AKHUNDZADE'S PEN ON BOOKS, EDUCATION AND OTHER CULTURAL AREAS

Summary. Mirza Fatali Akhundzade, a prominent representative of Azerbaijani literature, had an important impact on the cultural landscape of the 19th century. His contributions exceeded the limits of literature and had a profound impact on education, social and political discourse, and the evolution of modern Azerbaijani culture. This article examines the multifaceted influence of Akhundzadeh's works, focusing on the reformist ideologies contained in his plays and literary works.

Akhundzadeh's ideas and proposals related to education contributed to the development of the modern Azerbaijani education system. He emphasized the importance of innovation, intellectual thinking and scientific approach in education. Akhundzadeh's works played an important role in the formation of Azerbaijani civilization and national identity. It played the role of an innovative bridge in the modernization of civilization and society. Akhundzadeh's works contributed to the development of socio-political thought in the society and caused transformation. His works have contributed to social change by emphasizing the importance of law, justice and cooperation in society. This indicates how the scientific research presents new information, approach, methodology or results that are different from previous studies in the field

This shows how the research can have practical applications and solutions to real-world problems. Akhundzadeh's ideas on education can practically guide the development of the moderation system. His ideas can stimulate the renewal of programs and teaching methods in educational institutions. Akhundzadeh's civil and linguistic ideas can play an important role in formalizing the

national civil and language policy. His works can be the basis for the protection and development of civil heritage.

Keywords: Mirza Fətali Akhundzadə, Azerbaijani literature, Cultural Enlightenment, Educational Reform, 19th century intellectuals, Socio-political discussion.

UOT 31.

CÜMŞÜD ŞAMO OĞLU ASİNİ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: Cumsudhesen@gmail.com

CƏMİYYƏTDƏ UŞAQLARA QARŞI MƏİŞƏT ZORAKILIĞI VƏ ONUN PROFİLAKTİKASI

Xülasə. Uşaqlara qarşı məişət zorakılığı cəmiyyətdə mövcud problem olaraq qalır. Bu, müxtəlif sui-istifadə formalarını, o cümlədən fiziki, cinsi, psixoloji, pis rəftar, laqeydlilik və digər istismar formalarını özündə əks etdirir. Həmçinin, zorakılığın şahidi olmaq, uşaqlarda zorakı davranışın normallaşdırılmasına və gələcəkdə başqalarına qarşı zorakılıq törətmək riskinə də gətirib çıxara bilər. Ailədaxili zorakılığa məruz qalan uşaqlar çox vaxt uzunmüddətli travmalar yaşayır, onların şəxsiyyətlərinin inkişafında, sosial əlaqələrinin qurulmasında problemlər yaranır. Məişət zorakılığının qarşısının alınması üçün insanların maarifləndirməsi, hüquqi normativ bazanın genişləndirilməsi, sosial dəstək xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi şərtidir.

Açar sözlər: zorakılıq, uşaqlar, məişət zorakılığı, uşaqların zorakılıqdan qorunması, profilaktika

Müasir ailələr böhran hadisələrinin və dağıdıcı proseslərin mövcudluğu ilə xarakterizə olunur. Bunun səbəbi kimi ailə üzvləri arasında aqressiyanın və zorakılığın artması hesab edilir. Ailə zorakılığından ən çox təsirlənənlər isə uşaqlardır. Məişət zorakılığına məruz qalan uşaqlar tez-tez narahatlıq, depressiya və travma sonrası stress pozğunluğu yaşayırlar. Evlərində zorakılığa məruz qalan və ya şahidi olan uşaqların gələcəkdə özləri də zorakılıq edə və ya qurban olma ehtimalı daha yüksəkdir. Məişət zorakılığın davam etdirilməsi bu davranışın normallaşmasına gətirib çıxarır və nəsillər boyu davam edən problemə çevrilir.

Ona görə də bu problemin həlli dövlət ailə siyasətinin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Zorakılığın qarşısının alınması üçün müxtəlif metodların və üsullarının axtarışına xüsusi əhəmiyyət verilir. Bu müstəvidə məişət zorakılığının səbəbləri, təzahür formaları və onun nəticələri araşdırılaraq müəyyən edilir.

Uşaqların kobud rəftardan qorunması, onlara qarşı edilən zorakı davranışların qarşısının alınması multisektoral səviyyədə həll olunacaq son dərəcə vacib, sosial əhəmiyyətli və aktual məsələdir. Zorakılığın qarşısının alınması istiqamətində hüquq mühafizə sistemi, qəyyumluq və himayə orqanları, sosial və pedaqoji, tibbi və psixoloji xidmətlərin əməkdaşları cəlb edilməlidir.

Uşaqlara qarşı mümkün olan kobud rəftar hallarının vaxtında aşkarlanması zərərçəkmişlərdə zorakılığın təsirlərinin azalmasına, sağalma dövrünün qısalmasına, uşaqlarda xronik xəstəliklərin əmələ gəlməsi ehtimalının azalmasına imkan verir.

Psixoloji zorakılığın qurbanları olan uşaqlarla aparılan işin əsas prinsipi uşağın emosional, psixoloji vəziyyətinin yenidən bərpa olunmasına yardım göstərməkdən ibarətdir. Zorakılıq qurbanına göstərilən psixoloji yardımın məqsədi yaşadığı travmanın onun gələcək inkişafına mənfi təsirinin azaldılması, davranış pozuntularının qarşısının alınması, cəmiyyətə yenidən inteqrasiyasının asanlaşdırılmasıdır. Psixodiagnostika aparıldıqda psixoloq və həkim-psixiatr konkret vəziyyətdən, uşağın xüsusiyyətlərindən, zorakılıq növündən asılı olaraq müayinə metodlarını seçirlər. Zorakılıqla üzləşmiş uşaqlara göstərilən psixoloji yardım zorakılığın nəticələrinin mümkün qədər tam aradan qaldırılmasına yönəldilməlidir.

Dövlət və müstəqil qurumlar, bu məsələ ilə bağlı layihələr və maarifləndirmə kampaniyaları tətbiq etməklə, cəmiyyətdə daha geniş informasiya verməklə tədricən dəyişiklik yaratmağa nail ola bilərlər. Əsas məqsəd, uşaqların təhlükəsiz və sağlam mühitdə yaşamaqlarını təmin etməkdir.

Önemli olan bir başqa aspekt də, bu məsələ ilə mübarizədə ictimai təşəbbüslərin, hüquq-mühafizə orqanlarının və digər təşkilatların birgə əməkdaşlığıdır. Cəmiyyətdə zorakılığa qarşı müqavimətin

artırılması üçün birləşmiş və güclü bir yanaşmanın tətbiq edilməsi, uşaqların daha təhlükəsiz bir mühit yaratmağına kömək edə bilər.

Bundan əlavə, məişət zorakılığının qarşısının alınmasında uşaqlar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılması çox vacibdir. Bu, müsbət valideynlik təcrübələrinin təşviq edilməsini, ailələr üçün güclü sosial dəstək şəbəkələrinin qurulmasını və sui-istifadə halında uşaqların kömək istəmələri üçün təhlükəsiz yerlərin təmin edilməsini əhatə edir. Xüsusilə məktəblər uşaqlara onların hüquqlarını öyrətməklə profilaktikada mühüm rol oynaya bilər.

Bununla belə, ailə zorakılığının qarşısının alınması və onun ailələrlə işləməyə yönəlmiş mövcud sosial xidmətlər kontekstində həyata keçirilməsinə dair yanaşmalar hələ kifayət qədər inkişaf etdirilməyib. Əsas məqsəd müasir şəraitdə ailə zorakılığının qarşısının alınmasının xüsusiyyətlərini öyrənmək, həyata keçirilməsində mövcud problemləri müəyyən etmək və ailə xidməti müəssisələrində ailə zorakılığı hallarının qarşısının alınması üçün profilaktik fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Johnson, A., Smith, B., & Williams, C. Domestic Violence Against Children: Understanding, Consequences, and Prevention Strategies. Journal of Child Abuse and Neglect. 2018
2. Rodriguez, J., Ryan, E., & Turner, S. The Effects of Domestic Violence on Children: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies. Child Development. 2020
3. Иванова, Е.А., Петров, В.С., Сидорова, О.И. Домашнее насилие над детьми: распространение, последствия и способы профилактики. Психология насилия и межличностной агрессии. 2017
4. Павлова, Е., Кузнецова, Т., Морозов, Д. Профилактика домашнего насилия над детьми: роль образовательных учреждений и государственных программ. Социальная педагогика и психология. 2020.

ДЖУМШУД ШАМО ОГЛЫ АСИНИ

ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ НАД ДЕТЬМИ В ОБЩЕСТВЕ И ЕГО ПРОФИЛАКТИКА

Резюме: Домашнее насилие в отношении детей остается постоянной проблемой общества. Оно охватывает различные формы насилия, включая физическое, сексуальное, психологическое, жестокое обращение, пренебрежение и другие формы эксплуатации. Кроме того, наблюдение за насилием может привести к нормализации агрессивного поведения детей и риску будущего насилия в отношении других. Дети, подвергшиеся домашнему насилию, часто переживают долговременные травмы, возникают проблемы в развитии личности и построении социальных отношений. Для предотвращения домашнего насилия необходимо просвещать людей, расширять нормативно-правовую базу, совершенствовать услуги социальной поддержки.

Ключевые слова: насилие, дети, домашнее насилие, защита детей от насилия, профилактика

JUMSHUD SHAMO OGLU ASINI

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN SOCIETY AND ITS PREVENTION

Summary: Domestic violence against children remains an ongoing problem in society. It covers various forms of abuse, including physical, sexual, psychological, ill-treatment, neglect and other forms of exploitation. Also, witnessing violence can lead to the normalization of violent behavior in children and the risk of future violence against others. Children subjected to domestic violence often experience long-term traumas, problems arise in the development of their personality and in building social relationships. In order to prevent domestic violence, it is necessary to educate people, expand the legal regulatory framework, and improve social support services.

Keywords: violence, children, domestic violence, protection of children from violence, prevention

UOT 719.

HƏTƏM HƏTƏM OĞLU CARÇILI
Azərbaycan Dövlət Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
Email: hetemcarcili336@gmail.com

QAZAX REGIONUNUN ARXEOLoji VƏ TARixi MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ – DAMCILI MAĞARASI

Xülasə. Məqalədə Qazax rayonu ərazisində yerləşən və vaxtı ilə qədim insan yaşayış məskənlərindən biri olmuş Damcılı mağarası haqqında məlumat verilir. Damcılı mağara-düşərgəsində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar məqalənin əsas öyrənilmə istiqamətidir. Damcılı mağara – düşərgəsi təkcə ölkəmiz üçün yox eyni zamanda Cənubi Qafqaz üçün önəmli bir abidədir belə ki buranın düzgün tədqiq olunması ilə bu regionda insanların necə məskunlaşdığı haqqında qaranlıq qalan məqamlar aydınlaşdırıla bilər. Bu mağara – düşərgəsi və onun əhatə edən ərazidən tapılmış maddi-mədəniyyət nümunələri keçmiş zamanlarda həmin bölgədə yaşayan insanların yaşam tərzı və təsərrüfat həyatı ilə bağlı gərəkli məlumatlar daşıyır. Və bu mənada bölgənin turizm potensialı üçün də çox müsbət sayıla bilər.

Açar sözlər: Qazax, Cənubi Qafqaz, Damcılı mağarası, qədim insanlar, düşərgə, mağara, maddi-mədəniyyət nümunələri, turizm, turizm potensialı, arxeoloji tədqiqatlar

Azərbaycan Respublikası ərazisində Daş dövrü abidələrinin tədqiq olunmasının xalqımızın uzaq keçmişinin öyrənilməsində mühüm elmi əhəmiyyəti vardır. 1918-1953-cü illərdə Azərbaycan Respublikası ərazisində aparılan arxeoloji kəşfiyyat və qazıntı işləri zamanı respublikamızın ərazisinin qədim keçmişinə aid yüzlərlə maddi mədəniyyət abidələri qeydə alınmışdır. Lakin həmin abidələr içərisində Daş dövrünə aid heç bir arxeoloji abidə qeydə alınmamışdır. 1953-cü ilin payızında Damcılı düşərgəsində aparılan arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı tapılmış arxeoloji və paleontoloji tapıntılar burada Daş dövrü insanların məskunlaşmasını söyləməyə imkan vermişdir (Zamyatnin, 1958). 1956-1958-ci illərdə M.M.Hüseynovun rəhbərliyi altında Damcılı mağara düşərgəsində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı 7 minə qədər daş məmulatı və 2 mindən çox ovlanmış heyvanların sümükləri tapılmışdır. Damcılı düşərgəsindən tapılmış daş məmulatı içərisində mustye və levallua itiuculları, qaşov tipli alətlər, bıçaqlar, kəsici alətlər, bizlər və çoxlu istehsal tullantıları qeydə alınmışdır. Damcılı mağara düşərgəsindən aşkar olunmuş daş məmulatının hazırlanma texnikası və tipologiyasına əsasən Mustye, Mezolit, üst Paleolit və Neolit dövrlərində hazırlandıqlarını söyləmək mümkün olmuşdur (Hüseynov 1975) [1, s.28-31].

Qazax rayonuna məxsus mədəni dəyərləri qorumaq məqsədi ilə fəaliyyət göstərən 1989-cu il 22 fevral tarixində Azərbaycan Nazirlər Sovetinin 99¹-li qərarı ilə “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğu yaradılıb. Qoruğun Nizamnaməsi, əsas fəaliyyət növü, möhrü, ştamblı mövcuddur. O çox zəngin maddi dəyərə malik “Avey” məbədinin adı ilə adlandırılıb. “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət qoruğunun əsas iş prinsipi abidələr haqqında məlumat toplamaq, əraziyə daxil olan abidələrin qorunması və bərpasını həyata keçirməkdir. Qoruq bir müddət Nazirlər Komitəsinin nəzdində fəaliyyət göstərsə də hal hazırda Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidmətinə tabedir. “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun 3 filialı fəaliyyət göstərir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Əskipara filialı – Əskipara kəndində yerləşir. 2. Damcılı filialı – Daş Salahlı kəndində yerləşir. 3. Göyəzən filialı – Abbasbəyli kəndində yerləşir.

“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun ərazisində 56 tarixi abidə mövcuddur ki, onlardan 1-i dünya, 33-ü ölkə, 22-si isə yerli əhəmiyyətlidir [2, <https://avey-heritage.az/>].

Azərbaycan Qoruqları arasında ilk dəfə olaraq “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu, 2015-ci ilin yayında Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin və AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu birgə dəstəyi ilə Yaponiyanın Tokio Universitetinin Universitet Muzeyi ilə beynəlxalq memorandum imzalamışdır. Məhz bu memorandumla uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin dəvəti ilə Yaponiyanın Tokio Universitetinin professoru Yoşihito Nişiaçinin rəhbərliyi altında qoruq ərazisində kəşfiyyat xarakterli axtarışlar aparmaq üçün heyət dəvət olundu. [3,<https://culture.gov.az/az/umumi-xeberler/azerbaycan-yaponiya-ekspedisiyasi-terefinden-damcili-magarasinda-tedqiqatlar-davam-etdirilir>].

2016-cı ildə Qazax ərazisində aparılmağa başlayan bu elmi tədqiqat müstəqillik illərindən sonra aparılan ilk ardıcıl elmi tədqiqat hesab olunur. 2018-2019-cu illərdə aparılan tədqiqatlar nəticəsində Mezolit dövrünə aid çoxlu sayda yüksək dəyərə sahib maddi-mədəniyyət nümunələri aşkar edilib. Yaponiyanın Tokio Universitetinin professoru Yoşihito Nişiaki tədqiqat layihəsini bu cür qiymətləndirirdi: “Uğurumuz ondan ibarətdir ki, bu il 8500 il əvvələ aid mezolit təbəqəsi aşkar etmişik. Bu da bizə mezolit dövründən neolitə keçidi araşdırmaq üçün çox yaxşı imkanlar açır. Burada ovçu tayfaların əkinçiliyə keçməsinin izlərini qazıntılar nəticəsində görə bilirik”[4, <https://sputnik.az/20190806/damcilida-arxeoloji-qazintilar-421382257.html>].

Ötən ildə də Yaponiya tərəfdən Professor Yoşihito Nişiaçinin, Azərbaycan tərəfdən isə AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun tarix üzrə fəlsəfə doktoru Yaqub Məmmədovun rəhbərliyi ilə mütəxəssislər Dr.Hiroto Nakata, Fumika Ikeyama və elmi işçilər Ülviyyə Səfərova və Orxan Zamanov Damcılı mağarasında birgə tədqiqatları davam etdirmişlər. 2016-2019-cu və 2022-ci illərdə aparılmış arxeoloji qazıntılarda məqsəd Cənubi Qafqaz ərazisindən keçən Kür çayının orta hövzəsində Mezolitdən Neolitə keçidin dəqiq araşdırılması və mezolit və paleolitə ovcu-yığıclarının yaşam tərzində haqqında ətraflı məlumat öyrənmək olub. Damcılı ərazisində daş dövrünün öyrənilməsi istiqamətində Azərbaycan-Yaponiya birgə beynəlxalq arxeoloji tədqiqatları bu ildə davam edəcək [5,<https://moderator.az/az/cemiyyet/672239/damcili-dusergesinde-azerbaycan-yaponiya-birge-arxeoloji-tedqiqatlari-davam-etdirilir-foto/>].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan arxeologiyası: VI cildə. I cild, Bakı, 2008, 448 s.
2. “Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun səhifəsi - <https://avey-heritage.az/>
3. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin səhifəsi - <https://culture.gov.az/az/umumi-xeberler/azerbaycan-yaponiya-ekspedisiyasi-terefinden-damcili-magarasinda-tedqiqatlar-davam-etdirilir>.
4. “Sputnik.az”-ın səhifəsi – <https://sputnik.az/20190806/damcilida-arxeoloji-qazintilar-421382257.html>.
5. “Moderator.az”-ın səhifəsi – <https://moderator.az/az/cemiyyet/672239/damcili-dusergesinde-azerbaycan-yaponiya-birge-arxeoloji-tedqiqatlari-davam-etdirilir-foto/>

JARCHİLİ HETEM HETEM OGLU

CHARACTERISTICS OF ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL ARCHITECTURAL MONUMENTS OF THE KAZAKH REGION – DAMJILI CAVE

Summary. The article provides information about the DamJili cave, which is located in the Kazakh region and was once one of the ancient human settlements. The archeological research conducted in the Damjili cave-camp is the main direction of study of the article. Damjili cave-camp is an important monument not only for our country, but also for the South Caucasus, so with the proper investigation of this place, the obscure points about how people settled in this region can be clarified. The material and culture samples found in this cave-camp and its surrounding area contain necessary

information about the lifestyle and economic life of the people living in that region in the past. And in this sense, it can be considered very positive for the tourism potential of the region.

Key words: Gazakh, South Caucasus, Damjili cave, ancient people, camp, cave, material-cultural samples, tourism, tourism potential, archaeological research.

ЖАРЧЫЛЫ ХАТАМ ХАТАМ ОГЛЫ
ХАРАКТЕРИСТИКА АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ И ИСТОРИЧЕСКИХ
АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ ГАЗАХСКОГО РЕГИОНА – ДАМДЖИЛИ
ПЕШЕРУ

Резюме. В статье представлена информация о пещере Дамджели, которая расположена на территории Газахского района и когда-то была одним из древних поселений человека. Археологические исследования, проведенные в пещерном лагере Дамджели, являются основным направлением исследования статьи. Пещерный лагерь Дамджели является важным памятником не только для нашей страны, но и для всего Южного Кавказа, поэтому при правильном исследовании этого места можно прояснить неясные моменты о том, как люди расселялись в этом регионе. Образцы материала и культуры, найденные в этом пещерном лагере и его окрестностях, содержат необходимую информацию об образе жизни и экономической жизни людей, проживавших в этом регионе в прошлом. И в этом смысле это можно считать очень позитивным для туристического потенциала региона.

Ключевые слова: Газах, Южный Кавказ, пещера Дамджели, древние люди, стоянка, пещера, материально-культурные образцы, туризм, туристический потенциал, археологические исследования

UOT.719.

FƏRİD ÜZEYİR OĞLU ƏSƏDOV

Magistrant

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

E-mail.faridasad007@gmail.com

**AMEA MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNDA ŞƏXSİ
ARXIV FONDLARINDA MÜHAFİZƏ OLUNAN AFİŞA NÜMUNƏLƏRİ**

Xülasə. Azərbaycan teatr sənəti qədim və zəngin tarixi yol keçib. 1873-cü il martın 10-da Bakı realnı məktəbinin teatr həvəskarları truppası tərəfindən M.F.Axundzadənin “Sərgüzəşti-vəzir-xani Lənkəran” komediyasının nümayişi ilə Azərbaycanda milli teatrın əsası qoyulub. Teatr sənətinin yaranması və inkişafında Həsən bəy Zərdabi və Nəcəf bəy Vəzirov mühüm rol oynayıb. Keşməkeşli dövrlərin sınağından keçən, müxtəlif dövrlərdə maneələrlə üzləşən Azərbaycan teatr sənəti bu gün dövlətin xüsusi qayğısı nəticəsində daha da inkişaf edir, teatr tarixi, onun keçdiyi inkişaf yolları tədqiq olunur. Teatr tarixinin araşdırılması və tədqiqində ən mühüm rollardan birini afişalar oynayır. Hazırlandığı dövrün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən, üzərində qeyd olunduğu tarixlərlə bizə tamaşanın oynanıldığı tarix haqqında dəqiq söz deməyə imkan yaradan, rolları ifa edən aktyor və aktrissalar haqqında məlumatları bu günümüzdə öz dəqiqliyi ilə çatdıran afişalar teatr tarixinin öyrənilməsində vacib olan ən əsas mənbələrdir. Müxtəlif fond və arxivlərdə qorunan afişalar bir zamanlar oynanılacaq tamaşaların əsas təbliğat vasitəsi olmuşdur.

Açar sözlər: teatr, incəsənət, afişa, tamaşa, arxiv

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycanda cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələr ölkədə maarifçilik hərəkatının inkişafına güclü təkan verdi. Mədəniyyət və incəsənət sahələrində də köklü forma və məzmun dəyişiklikləri baş verdi. Həmin dövr Azərbaycan teatrı üçün də əlamətdar oldu. Dahi mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun ədəbiyyatımıza dram janrını gətirməsi xalq teatrının peşəkar teatr sənətinə çevrilməsində həlledici rol oynadı. Teatrların əsas təbliğat vasitəsi sözsüz ki, bütün dövrlərdə afişalar olmuşdur. Müxtəlif dizaynlarda tərtib olunan afişalar teatr tarixinin öyrənilməsində əsas vasitədir.

Fond və arxivlərdə qorunan afişalar üzərində tədqiqat apararkən diqqət çəkən məqamlardan ən birincisi afişaların dil və üslubudur. Afişaların əksəriyyəti rus və ərəb qrafiki ilə tərtib olunurdu. Hətta bəzi afişalarda hər iki qrafikaya rast gəlinir. Bir neçə afişada isə latın qrafikası öz əksini tapır. Naxçıvan Dövlət Teatrında ifa olunan “Leyli və Məcnun” tamaşasının afişası da belələrindəndir. Afişada bəzi hərflər rus qrafiki ilə yazılmışdır. “I” hərfi əvəzinə “Ъ”, “y” hərfi əvəzinə “j”, “c” əvəzinə “ç”, “k” əvəzinə “q”, “ü” əvəzinə isə “y” hərfləri işlənmişdir. Afişada bəzi sözlər də bu günün normalarından fərqli formada işlənmişdir. “Teatr” əvəzinə “teatro”, “axşam” əvəzinə “aqşam”, kimi sözlər buna misaldır.

Afişalar həm də bizə tamaşanı ifa edən aktyor və aktrissalar haqqında da məlumat verir. Bu tamaşanın afişasından bəlli olur ki, Məcnun rolunun ifaçısı M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət opera və balet teatrının solisti, xalq aktyoru H.Q.Sarabski olmuşdur. İştirak edənlər içərisində S.Movləvi, İ.Musayev, F.Əlixanova, M.H.Mirişli, R.İsgəndərli və başqalarının adları qeyd olunmuşdur. Afişanın tərtibində bütün detallara toxunulmuşdur. Tamaşanın axşam saat 9-da başlayacağı, 6 pərdədən ibarət olması və musiqi hissəsinə Tapdıq Hüseynovun rəhbərlik edəcəyi kimi məlumatlar afişada dəqiqliklə qeyd olunmuşdur.

Əlyazmalar fondunda saxlanılan afişalardan biri də “Vaqif” tamaşasının afişasıdır. Afişa 1940-cı ilə aid olub, rus qrafiki əsasında hazırlanmışdır. Hərflərin yazılmasında qara və qırmızı rənglərdən istifadə olunmuşdur. Bu afişa eyni zamanda bizə tamaşanın ilk dəfə səhnələşdirilməsi ilə bağlı da məlumat verir. Belə ki, afişanın üzərində tamaşanın premyerası olacağı əks olunmuşdur. Onu da qeyd

edək ki, sözü gedən afişa Azərbaycan Dövlət Qızılbayraqlar Rus Dram Teatrının afişasıdır. Digər afişalarda olduğu kimi burada rolları ifa edəcək aktyor və aktrisalar haqqında məlumat da öz əksini tapır.

Fondda qorunan bir digər afişa, 11 May 1932-ci il çərşənbə günü keçiriləcək olan Dövlət Türk Bədii Teatrının 10 yaşına həsr edilmiş xüsusi bir afişadır. Bu afişa, gözəl bir dizaynla əhatə olunmuş və təşviq edici bir görünüşə malikdir.

Afişanın üst hissəsində, tarixlər yazılmış, sol və sağ tərəfdə yerləşdirilmişdir. Bu, nəzərdə tutulmuş tədbirin 11 May 1932-ci ildə başlayacağını və Dövlət Türk Bədii Teatrının 10 yaşını simvolizə edir.

Afişin mərkəzi hissəsində böyük hərflə "X" yazısı yerləşdirilmişdir. Bu hərflər, Dövlət Türk Bədii Teatrının 10 yaşını təmsil edir və mərkəzi mövqeyə sahib olduğunu vurğulayır. Sol kənarında isə qırmızı bir xətt mövcuddur. Bu xətt, diqqət mərkəzinin teatrın üzərində olduğunu göstərir.

Afişanın üst hissəsi yarı kiril, yarı isə Latin qrafikasına əsaslanır. Bu, modern və çağdaş bir görünüş yaratmaq üçün seçilmişdir. Latin qrafikası, dillər arasında bir birləşdirici vasitə kimi işləyir və teatrın geniş bir izləyici kütləsinə çatmaq istədiyini göstərir.

Dövlət Türk Bədii Teatrının 10 Yaşına Özəl Afişə, teatrın önəmli bir xüsusi tədbirin təşviqini və ətrafındakı insanları cəkməyi hədəfləyir. Afişə, gözəl dizaynı və simvolik mesajları ilə teatrın 10 illik fəaliyyətini qeyd etməyə və teatrın gücünü və cazibəsini təbliğ etməyə çalışır.

Teatrlar, bizi fərqli dünyalara apara bilən və sənətin gücünü izləyicilərə təqdim edən əhəmiyyətli məkanlardır. İzləyiciləri teatr oyunları ilə birləşdirən önəmli vasitələrdən biri də afişalardır. Afişalar, bir tədbirin məlumatlarını və cazibəsini yüksək səviyyədə təqdim edərək tamaşaçıların diqqətini cəlb edir.

Bunun bir nümunəsi kimi "Sevil" Teatrının afişasına diqqət yetirək. Afişanın sadə dizaynı, məlumatları açıq şəkildə təqdim edir və izləyicilərə gələcək tamaşanın əsas məlumatlarını verir.

Əvvəlcə ən üst hissəyə baxaq. Burada "Akademik Dram Teatrı"ndakı bir tamaşanın olacağı ifadə edilir. Bu, izləyicilərə tamaşanın məkanını göstərir və teatrın prestijini vurğular.

Afişanın alt hissəsində Cəfər Cabbarlı'nın eyni adlı əsərinin ssenarisi olduğu bildirilir. Bu, izləyicilərə tamaşanın mövzunu və təşkilçisini açıqlayır. Cəfər Cabbarlı'nın əsərləri geniş kütlə tərəfindən sevildiyi üçün, izləyicilərə keyfiyyətli bir tamaşa və güclü bir performansın təmin edildiyi mesajı verilir.

Afişanın sağ və sol hissələrində 13-14 yanvarda tamaşanın keçiriləcəyi göstərilir. Bu, izləyicilərə tamaşanın tarixini və müddətini təqdim edir. Beləliklə, izləyicilər planlarını tənzimləmək və uyğun bir zamanda tamaşaya iştirak etmək üçün gərəkli məlumatı əldə edir.

Afişanın tam mərkəzinə böyük hərflərlə "SEVİL" yazılmışdır. Bu, tamaşanın adını vurğulayır. İzləyicilərin gözüne çarpan bu hərflər, tamaşanın adını və mövzunu qeyd edir.

Aşağı hissədə, tamaşanın neçə pərdədən ibarət olduğu və hansı aktyorların oynadığı yazılıb. Bu, izləyicilərə tamaşanın strukturunu və aktyor heyətini təqdim edir. Tamaşanın pərdələr sayı ilə birlikdə, aktyor heyəti də izləyicilər üçün əhəmiyyətli məlumatlar verir.

Afişanın ən aşağı hissəsində biletlə satışın ilə bağlı məlumatlar yer alır. Bilet satışının başlama və bitmə vaxtı 12:00-dan 17:00-a qədər olduğu və biletin qiyməti 1 rubl təşkil etdiyi də afişada dəqiqliklə qeyd olunmuşdur.

Teatr afişalarının tarixi çox qədimdir və teatrın ortaya çıxışından etibarən istifadə olunmuşdur. İlk zamanlarda sadə afişalar kimi başlamış, lakin vaxtlar keçdikcə daha kompleks və sənətli dizaynlara dönmüşdür.

Günümüzdə, rəqəmsal bazarlamanın artması ilə birlikdə, teatr afişaları digər bazarlama alətləri ilə bərabər rəqəmsal mühitlərdə də nəşr olunur və sosial şəbəkələrdə təqdim olunur. Lakin, ənənəvi teatr afişaları hələ də vacibdir və teatr sevnələrin diqqətini cəlb etmək üçün effektiv bir vasitə kimi istifadə olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abbas Hacıyev. Tiflis Azərbaycan Teatrı. - Bakı, İşıq, 1984
2. İnqilab Kərimov. Azərbaycan peşəkar teatrının tarixi və inkişaf mərhələləri. - Bakı, Maarif, 2002.
3. Rəsmiyyə Mustafayeva. Tərcümə əsərləri və milli teatr estetikası. - Bakı, Nurlan, 2003.
4. Mehdi Məmmədov. Teatr düşüncələri. - Bakı, İşıq, 1967.

ФАРИД УЗЕЙИР ОГЛЫ АСАДОВ **ОБРАЗЦЫ ПЛАКАТА СОХРАНЯЮЩИЕСЯ В ЧАСТНЫХ АРХИВНЫХ ФОНДАХ** **ИНСТИТУТА РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МУХАММЕДА ФИЗУЛИ НАНА**

Резюме. Азербайджанское театральное искусство прошло древний и богатый исторический путь. 10 марта 1873 года в Азербайджане было заложено начало национального театра представлением труппой любителей театра Бакинского реального училища комедии МИДа Ахундзаде «Саргузешти-вазири-хани Ленкорань». Гасан бек Зардаби и Наджаф бек Везилов сыграли важную роль в создании и развитии театрального искусства. Театральное искусство Азербайджана, прошедшее испытание беспокойными временами и столкнувшееся с препятствиями в различные периоды, сегодня развивается еще больше в результате особой заботы государства, изучаются история театра и пути его развития. Плакаты играют одну из важнейших ролей в изучении и исследовании истории театра. Плакаты, отражающие особенности периода, в который они были изготовлены, позволяют с отмеченными на них датами сказать точную дату постановки спектакля, а также с их точностью донести до этого сведения об актерах и актрисах, сыгравших роли дня, являются важнейшими источниками в изучении истории театра. Плакаты, хранящиеся в различных фондах и архивах, когда-то были основным средством рекламы спектаклей.

FARİD UZEYİR OĞHLU ASADOV **SAMPLES OF POSTER PRESERVED IN THE PRIVATE ARCHIVE FUNDS OF THE** **INSTITUTE OF MANUSCRIPTS NAMED AFTER MOHAMMED FAZULI, ANAS**

Summary. Azerbaijani theater art has passed an ancient and rich historical path. On March 10, 1873, the foundation of the national theater was laid in Azerbaijan with the performance of MFA Khundzade's comedy "Sarguzeshti-vaziri-khani Lankaran" by the troupe of theater lovers of the Baku real school. Hasan bey Zardabi and Najaf bey Vazirov played an important role in the creation and development of theater art. Azerbaijan's theater art, which has passed the test of turbulent times and faced obstacles in various periods, is developing even more today as a result of the special care of the state, the history of theater and its development paths are being studied. Posters play one of the most important roles in the study and research of theater history. Posters, which reflect the characteristics of the period in which they were made, allow us to tell the exact date of the play with the dates marked on them, and convey the information about the actors and actresses who played the roles with their accuracy to this day, are the most important sources in the study of theater history. Posters preserved in various foundations and archives were once the main means of promotion of the plays to be played.

UOT. 379.85.

FATİMƏ ELÇİN QIZI HEYDƏROVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: Heyderove933@gmail.com
ORCID ID:0009-0008-9453-2775

AZƏRBAYCANDA EKSTREMAL TURİZM

Xülasə. Azərbaycanda ekstremal turizm ölkə daxilində müxtəlif təbii şəraitdə macəralı fəaliyyətlərin geniş spektrini əhatə edir. Azərbaycanın dağlıq ərazisi qayayadırmanma, buzadırmanma, alpinizm və trekking üçün imkanlar təklif edir. Görkəmli zirvələrə Şahdağ dağı, Bazardüzü dağı və Tufandağ dağı daxildir. Ölkənin çayları və gölləri rafting, kayak və digər su idmanları üçün yerlərdə təklif edir. Populyar yerlərə Quba-Xaçmaz bölgəsi və Göygöl gölü daxildir. Azərbaycanda mağaraların kəşfiyyatı üçün əlverişli olan çoxsaylı mağaralar var. Görkəmli mağaralara Azıx mağarası, Keşikçidağ mağarası və Dəmiraparanç mağarası daxildir. Ölkənin müxtəlif mənzərələri yamac paraşütü və paraşütlə tullanma üçün imkanlar təklif edir. Qəbələ və Lənkəran kimi yerlər bu fəaliyyətlər üçün məşhurdur. Qobustan, Şəki və Böyük Qafqaz dağlarının rayonları yolsuzluq həvəskarları üçün maraqlı marşrutlar təklif edir.

Açar sözlər: ekstremal turizm, idman, dağ, rafting, yürüyüş, dırmanma

Son illərdə yeni təcrübələr yaratmaq, fiziki hazırlığı artırmaq və idman məqsədlərinə nail olmaq məqsədi ilə təbii şəraitdə rekreasiya fəaliyyətlərini əhatə edən macəra turizmində nəzərə cərpacaq artım müşahidə olunur. Ekstremal turizm kimi tanınan macəra turizminin bir hissəsi sürətlə inkişaf edir. Aktiv istirahət formaları əsas turistlər arasında getdikcə populyarlaşır. Görülən fəaliyyətlərin yerindən və xarakterindən asılı olaraq ekstremal idman turizmi müxtəlif növlərə ayrılır; su əsaslı, quru əsaslı, dağ əsaslı, hava şəraitindən asılı olan

Su mühitlərində ekstremal turizm. Su turizmi su səthində marşrutların navigasiyasını əhatə edən idman turizminin bir növüdür. Su turizminin müxtəlif formalarına rafting, yelkənli turizm, dalğıcı, veykbording, su xizəyi, külək sörfinqi, kayak və s. aiddir.

Hava mühitlərində ekstremal turizm. Paraşütlə tullanma kifayət qədər təhlükəli idman turizm növü hesab olunur və aşağıda sadalanan istiqamətlərin hər biri ciddi hazırlıq tələb edir. Paraşütlə tullanma açıq mühitdə havanın qaldırıcı qüvvəsindən istifadə edərək atmosferdən yavaş enməyə imkan verən bir cihazdır. Tarixi qeydlər İspaniyanın Kordoba əyalətində 810-887-ci əsrlər arasında yaşamış ərəb ixtiraçısı Abbas Qasim İbn Firnasın paraşütə bənzəyən qurğudan istifadə etdiyini göstərir. Paraşütlərin ilk nümunələri də Çində istifadə edilmişdir. Leonardo da Vinçinin paraşütlə tullanma ilə bağlı rəsmləri də mövcuddur [1].

Azərbaycanın dağlıq və qayalı relyefini özündə birləşdirən rəngarəng landşaftı ölkə mənzərəsinin tərkib hissəsidir və alpinizmin və onun qayayadırmanma, buzadırmanma, dağ texnikası kimi komponentlərinin, həmçinin dağ və gəzinti turizminin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Qayaya dırmanma – dağlarda aktiv istirahət fəaliyyəti ilə məşğul olmaq zehni açıq və bədəni gücləndirir. Qayayadırmanma həm yeni gələnlər, həm də vaxtını maraqlı şəkildə keçirmək istəyən təcrübəli şəxslər üçün ən maraqlı variantlardan biridir. Bütün təhlükəsizlik qaydalarına əməl edildikdə bu idman növü təhlükəsizdir və hər yaşda olan insanlar həyatları boyu bu idman növündə iştirak edə bilirlər. Xızı rayonundakı Beşbarmaq qayalarından (Bakıdan 104 kilometr aralıda) dənizə panoramik mənzərə açılır. Turistlər adətən buraya düşərgəyə gəlirlər və gecəni çadırlar qururlar.

Trekking və yürüyüş turizmi – Azərbaycan Avropanın ən gözəl yüksək dağ mənzərələrinə malikdir. Trekking həvəskarları Qafqaz dağlarının meşəlik dərələrinə, mənzərəli dərələrinə, mağaralarına, əzəmətli zirvələrinə, buzlaq göllərinə biganə qala bilməz. İdman və turizm təşkilatları

tərəfindən təklif olunan kəşfiyyat gəzintiləri və ekskursiyalar istirahət günləri və daha uzun müddətlər üçün mükəmməldir. Mütəxəssislər marşrutları və lazımi avadanlıqları seçməkdə sizə kömək edə bilərlər. Gəzinti həvəskarları təkcə Abşeron yarımadasının geniş ərazilərində və onun Bakıya yaxın ətraflarında (məsələn, palçıq vulkanları və Qobustan qoruğu bölgələrində) deyil, həm də Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində əsrarəngiz təbiət mənzərələri ilə qarşılaşa bilərlər [2].

Mağara turizmi – Azərbaycanda mağara turizminin inkişafı üçün əlverişli olan bir çox mağaralar var. Sarkıt və stalaqmitlərlə əhatə olunmuş mağaralar, şaflar və qayalıqlar da daxil olmaqla, karst birləşmələri olan yeraltı keçidləri araşdırmaq həvəsli istirahət həvəskarları üçün qeyri-adi macərə ola bilər. Təbii ki, bu cür ekspedisiyalar zamanı təcrübəli bələdçinin olması zəruridir, çünki mağara turizminin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Burada alpinizm, sualtı dalğıc və digər turizm növləri kimi macərə turizminin bir çox ümumi cəhətləri var. Tam qaranlıq, aşağı temperatur və yüksək rütubət şəraiti mağaraçıların hərəkətini çətinləşdirir, onların texniki və psixoloji hazırlığına xüsusi tələblər qoyur. Azərbaycanda mağara turizmi Azərbaycan Hava və Ekstremal İdman Növləri Federasiyasının söyləri sayəsində inkişaf edir. Ölkə daxilində müxtəlif mağaralar bu turizm növü ilə məşğul olmaq üçün əlverişli şərait yaradır. Məsələn, Gədəbəy rayonunun Novosaratovka kəndi yaxınlığındakı Koroğlu mağaraları, Qobustan rayonunun Sündü kəndi yaxınlığındakı Qəhlə dağı, Şərur şəhərində Hadı Qaib və Həməzə, Ordubad şəhərində Kilit, şəhərdə Əlməmməd. Babək və Zaqatala şəhərindəki Pəri qala mağara turizmi üçün müxtəlif imkanlar yaradır [3].

Nəticə: Azərbaycanda ekstremal turizmin inkişafını təmin etməyin bir neçə yolu var: Turizm şirkətləri, hökumət orqanları və yerli ictimaiyyət tərəfindən ekstremal turizmin inkişafını dəstəkləmək üçün daha çox təşkilatçılar və infrastruktur yaradılmalıdır. Buraya təhlükəsiz turların təşkili, təlimatçılar və bələdçilərin təqdim edilməsi, ətrafdakı infrastrukturun inkişafı da daxil olmaqla istənilən nəqliyyat, yemək və yaşayışla təminat daxildir. Azərbaycanın ekstremal turizm imkanlarını dünya səviyyəsində tanıtmək və reklam etmək üçün daha aktiv reklam kampaniyaları təşkil edilməlidir. Turistlərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qaydalar və tədbirlər müəyyən edilməlidir. Turistləri təhlükəsizlik prinsipləri haqqında maarifləndirmək və təhlükəsizlik texnikası ilə təmin etmək də vacibdir. Ekstremal turizmi təşviq etmək və idarə etmək üçün informasiya texnologiyaları və internetdən daha səmərəli istifadə edilməsi vacibdir. Bu yolların istifadəyə verilməsi Azərbaycanın ekstremal turizm imkanlarının daha geniş auditoriyaya çatmasını və bu sektoru daha da inkişaf etdirməsini təmin edəcək.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. <https://www.medeniyyet.az/page/news/6331/Olkemizde-qeyrienenevi-turizm-novleri:-imkanlar-perspektivler.html?lang=az>
2. https://azertag.az/xeber/azerbaycanda_aktiv_turizm_daglar_magaralar_yurusler-1176088
3. <https://medeniyyet.az/page/news/7292/Azerbaycanda-dag-turizmi:-imkanlar-ve-perspektivler.html?lang=az>
4. “Azərbaycan Respublikası Strateji Yol Xəritəsi ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair”. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyi toplusu. XI cild, Bakı: “Avrasiya press”, 2016.
5. Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. “Respublika” qəzeti, 7 fevral 2009-cu il.

ЭКСТРЕМАЛЬНЫЙ ТУРИЗМ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме. Экстремальный туризм в Азербайджане охватывает широкий спектр приключенческих занятий в различных природных условиях внутри страны. Гористая местность Азербайджана предлагает возможности для скалолазания, ледолазания, альпинизма и трекинга. Известные вершины включают гору Шахдаг, гору Базардузу и гору Туфандаг. Реки и озера страны предлагают места для рафтинга, каякинга и других водных видов спорта. Популярные

места включают район Губа-Хачмас и озеро Гейгель. В Азербайджане имеется множество пещер, пригодных для исследования и исследования пещер.

Ключевые слова: экстремальный туризм, спорт, горы, рафтинг, походы, скалолазание

EXTREME TOURISM IN AZERBAIJAN

Summary: Extreme tourism in Azerbaijan covers a wide range of adventurous activities in different natural conditions within the country. Azerbaijan's mountainous terrain offers opportunities for rock climbing, ice climbing, mountaineering and trekking. Notable peaks include Mount Shahdag, Mount Bazarduzu and Mount Tufandag. The country's rivers and lakes offer sites for rafting, kayaking and other water sports. Popular places include the Guba-Khachmaz region and Goygol Lake. There are numerous caves in Azerbaijan that are suitable for cave exploration and exploration.

Keywords: extreme tourism, sports, mountain, rafting, hiking, climbing

UOT. 719.

FİZZƏXANIM AZAD QIZI NURİZADƏ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: fizzaamazahirova@gmail.com

XIX ƏSRDƏ MEMARLIQDA BAŞ VERƏN DƏYİŞİKLİKLƏR VƏ YENİLİKLƏR

Xülasə. Memarlıq qədim dövrlərdən yaranaraq inkişaf etmişdi. XIX əsr Azərbaycan memarlığı olduqca genişdir. SSRİ-nin tərkibinə daxil olan Azərbaycan XIX əsrdə bir sıra dəyişikliklərə məruz qaldı. Amma bu dəyişikliklər və yeniliklər memarlığa müsbət təsir göstərdi. Azərbaycana layihələr hazırlamaq üçün avropalı memarlar gəlmişdir. XIX əsr Azərbaycan memarlığının inkişafında yerli və xarici memarların rolu böyük olmuşdur. Bu dövrdə artıq memarlar Avropada ali təhsil almağa başladılar. İlk ali təhsil almış memar Zivərbəy Əhmədbəyov olmuşdur. Azərbaycanda Zivərbəy Əhmədbəyovun layihəsi ilə hazırlanmış bir çox memarlıq tikililəri var. XIX əsrdə Azərbaycanda Kərbəlayi Səfixan, Qafar İzmayılov, Fon der Nonne, Adolf Eyxler, İ.Qoslavski və s. kimi memarlar yaşayıb yaratmışdı.

Açar sözlər: memarlıq, şəhərsalma, kapitalizm sistemi, memarların həyat və yaradıcılığı

XIX yüzilliyin əvvəlində Rusiya Şimali Azərbaycanı işğal etdi. Bununla da milli mədəniyyətimizin və incəsənətimizin inkişafında yeni mərhələ başlandı. Ölkələrdə baş verən siyasi və iqtisadi dəyişikliklər incəsənətin yeni istiqamətdə inkişaf etməsinə təkan verdi. XIX əsrdə Azərbaycan mədəniyyəti Avropa sivilizasiyasına və mədəniyyətinə qoşuldu. Bunun başlıca səbəbi rusların işğalı idi. Çünki Azərbaycan rus mədəniyyəti vasitəsi ilə digər mədəniyyətlərlə əlaqə qurdu. Bir çox sahələr inkişaf edir, yeni üslublar, janrlar yaranır. Memarlıqda da çox böyük dəyişikliklər baş verir. Artıq ali təhsil almış peşəkar mütəxəssislərin layihəsi ilə yeni tikililər inşa olunmağa başladı.

1806-cı ildə tərtib olunmuş plandan Bakının memarlıq quruluşu məlum olur. İçərişəhərin planı demək olar ki, dəyişmədi və XVIII əsrdə olan plan təkrarlandı. Plana əsasən olan dəyişiklər qala divarlarından kənarda oldu.

“Aparılmış elmi araşdırmalar göstərir ki, 1810-cu ildən başlayaraq, Bakı yeni plan əsasında sürətlə tikilməyə başlayır. Tikinti əsasən şəhərin şimal-şərq hissəsində aparılır. 1845-ci ilin planından göründüyü kimi, tikilən hissə dənizə tərəf genişlənməmişdir” [1, s.134].

XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda kapitalizm sisteminin əsası qoyuldu. Bakıda neft və qazın istehsalının geniş emalı, ticarətin sürətlə genişlənməsi, xarici sərmayə kapitalizm sisteminin yüksək inkişafına gətirib çıxartdı. Azərbaycanın digər bölgələrində də inkişaf öz əksini tapmışdır. Bakıda və bölgələrdə mehmanxanalar, xəstəxanalar, zavod və fabriklər, teatrlar, yaşayış evləri, bağlar və bir sıra memarlıq tikintiləri yarandı. Hər sahədə olduğu kimi memarlıqda da irəliləyişlər, yeniliklər özünü göstərirdi. Keçmişdə inşa olunmuş binalardan tamamilə fərqli binaların tikintisinə başlamışdılar. Artıq yeni funksiya daşıyan müxtəlif xarakterli binalar layihələndirilirdi. Keçmiş milli memarlıq ənənələrini Avropa və Rusiya memarlıq üsulları ilə bir araya gətirərək yeni bir kompozisiya yaradırdılar. Bununla da memarlıq tarixində görünməmiş yeni bir səhifə açmışlar.

Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə daxil edilməsi onun irəliləməsinə təkan verdi. Şəhərlər əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdi. Köhnə şəhərlər böyüdüldü və bir sıra böyük yaşayış məskənləri şəhərlərə çevrildi. Bu dəyişikliklərin başlıca səbəbi onların iqtisadi əhəmiyyətinin artması idi.

XIX əsrin birinci yarısında şəhərlərdə əsas planlaşdırma işləri hərbi mühəndislərə həvalə edilirdi. İstehkam tikililərinin inşası və onların müdafiəyə hazırlanması ilə də hərbi mühəndislər məşğul olurdular. Köhnə şəhərsalma prinsipləri ləğv olunaraq müntəzəm planlaşdırmaya əsaslanan üsullar meydana gəlirdi. Planlaşdırma zamanı əhalinin artımı və şəhərlərin genişlənməsi nəzərə alınır. Hətta demək olar ki, planlaşdırma artım və genişlənmə ilə bağlı yaranan şəhərsalma tələblərinə

uyğunlaşdırılırdı. Bakı, Gəncə, Quba, Şamaxı, Şuşa, Şəki şəhərlərində inşaat işləri görülürdü. Bu şəhərlərin inkişafı üçün böyük addımlar atıldı.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan memarlığını 5 qrupa bölmək olar:

1. Şəhərsalma
2. Yaşayış evlərinin memarlığı
3. İctimai-inzibati binaların memarlığı
4. Dini tikililərin memarlığı
5. Sənaye binaları və nəqliyyat qurğularının memarlığı

Nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi, xüsusilə avtomobil və dəmir yollarının, dəniz və hava yollarının, boru kəmərlərinin inkişafı XIX əsrdə şəhərlərin formalaşdırılmasının əsas stimulu oldu.

15 may 1859-cu ildə baş vermiş zəlzələ zamanı Şamaxı böyük dağıntılara məruz qaldı. II Aleksandrın 6 dekabr fərmanı ilə Şamaxıda yerləşən quberniya müəssisələri Bakıya köçürüldü, Bakı quberniya şəhəri dərəcəsinə qaldırıldı. Fərman Bakının xeyrinə olsa da, quberniya mərkəzinin Bakıya köçürülməsi bir sıra çətinliklər yaratdı. Əhali sıxlığı, mənzil çatışmazlığı hiss olunur, quberniya idarəsi üçün binalar çatışmırdı.

Artıq Bakıda çoxmərtəbəli binaların tikintisinə başlanılmışdı. İki, üç, dörd mərtəbəli binalar tikilirdi. Bu binaların inşa olunması üçün köhnə yaşayış evləri sökülürdü. Köhnə ikimərtəbəli binalar ya yenidən tikilir, ya da üstü tikilərək böyüdülürdü. Quberniyanın mərkəzinə çevrilən Bakı qala kimi öz əhəmiyyətini itirdi.

Azərbaycan Rusiyanın əsas sənaye mərkəzlərindən idi. Sənaye müəssisələri imperiyanın bir çox rayonlarında yerləşirdi. Bakı Rusiyanın ən böyük istehsal rayonlarından biri idi. Bakı həm inkişafına görə, həm də memarlıq və funksional-texnoloji təşkil formasına görə digər yerlərdən fərqlənirdi. Bakının analoqu yox idi. Bakı neft rayonunun coğrafiyası, yığcamlığı burada möhkəm şəhərsalma əlaqələri yaratmağa imkan verirdi. XIX əsrin sonlarında Bakı neft rayonun ərazisi şəhər, şəhər ətrafı, mədənlər və mədən qəsəbələri olmaqla zonaya bölünür.

Bakı quberniyanın şəhərinə çevrildikdən sonra əhəmiyyəti daha da artır, tikinti üçün ayrılmış mərkəz forşadta köçürülür və ərazinin genişlənməsi məhz forşadt hesabına baş verirdi. Şəhərin planlaşdırma strukturu statik və qapalı olaraq qalır. Şəhərin inkişafında əsas zonaları plana uyğun irəliləmir və onlar arasında sabit əlaqələr qorunmurdu.

XIX əsrdə memarlıq inkişaf etdikcə Bakıya müxtəlif yerlərdən mütəxəssislər gəlməyə başladı. İ.V.Qoslavski, N.A.Fon der Nonne, İ.K.Ploşko və başqalarının adlarını qeyd etmək olar. Əcnəbi mütəxəssislər ilə yanaşı Azərbaycanın istedadlı memarları da öz layihələri ilə tikintilərdə fəal iştirak etmişdilər. Yerli memarlarımızdan Zivərbəy Əhmədbəyov, Məhəmməd Həsən Hacınski, Mirzə Qafar İsmayılov, Qasımbəy Hacıbababəyovun adlarını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

1898-ci ildə Bakının memarlıq-planlaşdırma strukturunun təşkilində yeni bir mərhələ başladı. Mühəndis N.Fon der Nonne şəhər üçün bir sıra layihələr hazırlamışdı. Onun planına əsasən, layihələndirilmiş ərazi şəhər meydanını iki dəfə böyüdüdü. Bakının planlaşdırma layihəsində N. Fon der Nonne böyük ustalıqla şəhərsalma struktur elementlərini tətbiq edirdi. Şəhərin bütün rayonlarında meydanlar nəzərdə tutmuşdu. Eyni zamanda böyük və geniş bulvarlar şəklində yaşıl məkanların yerləşdirilməsi də nəzərdə tutulurdu. Plana geniş və uzun bulvarların əlavə edilməsi N.Fon der Nonenin demək olar ki, layihəsinin ən böyük uğuru idi. A.P.İvanitski N.Fon der Nonenin hazırlamış olduğu bu planı yüksək qiymətləndirirdi. O, yazırdı “həmin vaxt su kəməri olmayan və quyulardan, sisternlərdən və dəniz suyunu şirənləşdiricilərdən istifadə edən Bakı üçün bu plan cürətli, amma eyni zamanda zəruri idi.”

Şəhərin planlaşdırma strukturu yeni dövrün dəyişkən şəraitinə uyğunlaşdırılırdı. Dəmir yolları, çoxsaylı körpülər salınır, yeni yollar və küçələr çəkilirdi. Şəhərin hüdudları həm şaquli, həm də, üfüqi istiqamətdə genişlənirdi.

XIX əsrdə memarlıqda mühüm rol oynayan memarlardan biridə Kərbəlayi Səfixan Qarabağidir. Memar 1788-ci ildə Əhər şəhərində anadan olmuşdu. O, ömrünün çox hissəsini Şuşada keçirmişdi. Elə buna görə də bu dövrdə Şuşada inşa olunan tikililər onun adı ilə bağlıdır.

Kərbəlayi Səfixan Qarabaği Şuşada çox sayda karvansara, məscidlər, məhəllə bulaqları, hamam binası və s. memarlıq abidələri inşa etmişdir. Məscidlər memarın tikililəri arasında ən əsas yeri tutur. Memar Şuşada ondan artıq müxtəlif formalı məscidlərin layihəsini hazırlamışdı. “Saatlı məscidi”, “Aşağı Gövhər ağa məscidi”, “Yuxarı Gövhər ağa məscidi”, Mamay, Hacı Yusif, Culfalar və s. məhəllə məscidlərinin inşası ilə məşğul olmuşdu. Adlarını çəkdiyimiz məscidlər arasında ən qiymətli məscid 1874-cü ildə tikilmiş qoşa minarəli “Aşağı Gövhər Ağa” məscididir. Məscid İbrahim xanın qızı Gövhər Ağanın vəsaiti ilə hazırlanmışdı. Bu məscidin fərqi ondan ibarətdir ki, minarələri baş fasadın sağ və sol tərəflərində deyil, əksinə, arxa fasadın yan tərəflərində ucaldılmışdır. Minarələrin gövdəsi “Allah” sözü ilə bəzədilmişdi.

Səfixan Qarabağinin yaradıcılığı Şuşa ilə bitmir. Memar Bərdədə dörd minarəli İmamzadə (1869) Ağdamda məscid (1870), Şuşada Aşağı məscid (1874-75) və Gövhərağa məscidinin bərpası (XIX yüzil), eləcə də Odessada Tatar məscidi (1870), Aşqabadda "Qarabağlılar" məscidi (1880) Ağdamda “Cümə məscidi”ni tikmişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Rasim Əfəndi, Azərbaycan İncəsənəti, Bakı, 2007, 156 s.
2. Ramiz Əbdülrəhimov, Nərgiz Abdullayeva, Erkən kapitalizm dövrünün memarlığı (XIX-XX əsrin əvvəli), Bakı, 2013, 33 s.
3. Şamil Fətullayev-Fiqarov, Memar İ.K.Ploşko-“İsmailiyyə”nin müəllifi, Bakı, 2013
4. Şamil Fətullayev-Fiqarov, Bakıda Şəhərsalma, Bakı, 2013, 345 s.
5. Salamzadə. Ə.V. Azərbaycan memarlıq abidələri. Bakı, 1958.

ФИЗЗАХАНИМ АЗАД КЫЗЫ НУРИЗАДЕ ***ИЗМЕНЕНИЯ И НОВШЕСТВА В АРХИТЕКТУРЕ XIX ВЕКА.***

Резюме. Архитектура развивалась с древних времен. Азербайджанская архитектура XIX века довольно обширна. Азербайджан, вошедший в состав СССР, в XIX веке претерпел ряд изменений. Но эти изменения и нововведения положительно повлияли на архитектуру. Европейские архитекторы приехали в Азербайджан для подготовки проектов. В развитии азербайджанской архитектуры XIX века велика роль местных и зарубежных архитекторов. В этот период архитекторы начали получать высшее образование в Европе. Первым архитектором, получившим высшее образование, был Зиварбей Ахмедбеков. В Азербайджане много архитектурных зданий, спроектированных Зиварбеем Ахмедбековым. В XIX веке в Азербайджане Кербалаи Сафихан, Кафар Измаилов, Фон дер Нонне, Адольф Эйхлер, И. Гославский и др. такие архитекторы жили и творили.

Ключевые слова: архитектура, градостроительство, капиталистический строй, жизнь и творчество архитекторов

FİZZAKANİM AZAD QIZI NURİZADA ***CHANGES AND INNOVATIONS IN ARCHITECTURE IN THE 19TH CENTURY.***

Summary. Architecture has been developed since ancient times. 19th century Azerbaijani architecture is quite extensive. Azerbaijan, which became part of the USSR, underwent a number of changes in the 19th century. But these changes and innovations had a positive impact on architecture. European architects came to Azerbaijan to prepare projects. The role of local and foreign architects was

great in the development of 19th century Azerbaijani architecture. During this period, architects began to receive higher education in Europe. The first architect who received higher education was Zivarbey Ahmadbayov. There are many architectural buildings designed by Zivarbey Ahmadbeyov in Azerbaijan. In the 19th century in Azerbaijan, Karbalayi Safikhan, Gafar Izmayilov, Von der Nonne, Adolf Eichler, I. Goslavski, etc. such architects lived and created.

Keywords: architecture, urban planning, capitalist system, life and creativity of architects.

UOT. 379.85.

GÜLTƏKİN İKRAM QIZI CƏFƏROVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: gultekinceferova2@gmail.com

İQTİSADIYYATIN İNKİŞAFINDA TURİZMİN YERİ

Xülasə: İqtisadi artımı təşviq etmək məqsədilə dünyada getdikcə daha çox ölkə turizmin gətirdiyi iqtisadi üstünlükləri qiymətləndirmək zərurətini dərk edir. Turizm ziyarət edilən istiqamətlər daxilində xərclər yaratmaqla, iqtisadi fəallığı stimullaşdırmaqla iqtisadi rifah və inkişafa təkan verir. Təbiətə görə mexanizasiyadan daha çox əməyə əsaslanan turizm sektoru əhəmiyyətli məşğulluq imkanları yaradır. Bundan başqa, turizmin inkişafı iqtisadiyyatları ağırlaşdırmaqla bilən valyuta kəsirlərini aradan qaldırmağa kömək edir, çox vaxt onların azaldılmasına gətirib çıxarır. Turizm iqtisadi baxımdan nəzərə alınan sosial fəaliyyətdir. Turizm ölkələr üçün əhəmiyyətli gəlir və valyuta mənbəyidir. Öz xüsusiyyətlərinə görə iqtisadi yanaşma geniş yayılmışdır. Bu gün İqtisadi-kütləvi fenomenə çevrilən turizmin ölkə iqtisadiyyatlarına müsbət təsirləri onun iqtisadi tərəfini ön plana çıxarır [2, s.26].

Açar sözlər: turizm iqtisadiyyatı, rifah, məşğulluq, sosial

Giriş Dünyanın bir çox iqtisadiyyatları uğurları üçün turizmdən çox asılıdır. Turizm çox ehtiyac duyulan gəlir gətirir, məşğulluq yaradır, infrastrukturunu yaxşılaşdırır və ziyarətçilər və yerli əhali arasında mədəni mübadilələr yaradır.

Turizmin yaratdığı iş yerlərinin sayı təkcə turizm sənayesi ilə məhdudlaşmır, həm də kənd təsərrüfatı, rabitə, səhiyyə və təhsil kimi müxtəlif sektorları əhatə edir. Məsələn, 4 milyona yaxın əhalisi olan Avstraliyanın Melburn şəhərində təxminən 22.000 sakin təkcə turizm sektorunda işləyir. Turizm gəlirlərinə çox güvənən hökumətlər çox vaxt infraqururura böyük sərmayələr qoyurlar, bu da daha yaxşı yollara, parklara, ictimai yerlərə, hava limanlarına və bəzən təkmilləşdirilmiş məktəblərə və xəstəxanalara gətirib çıxarır. Bu, təkcə turist təcrübəsini artırır, həm də iqtisadi və təhsil imkanları vasitəsilə yerli əhaliyə fayda gətirir [2, s.205].

Mədəni mübadilə turizmin mühüm aspektidir, çünki ziyarətçilərə yeni adət-ənənələr, gastronomiya və həyat tərzləri ilə tanış olmağa imkan verir, yerli əhali isə xarici mədəniyyətlərlə tanış olmaqdan və tədbirlər, sərgilər və konfransların keçirilməsindən əldə edilən maliyyə dəstəyindən faydalanır [1, s.52].

Turizm insanlar arasında xoş niyyətin gücləndirilməsində, ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində və valyuta ehtiyatlarına əhəmiyyətli töhfə verməkdə mühüm rol oynayır. Yerli sənətkarlıq və təsviri sənəti dəstəkləməklə turizm xalqın təbii gözəlliklərini, mədəni irsini və adət-ənənələrini qoruyur, eyni zamanda milli integrasiyanı və qlobal qardaşlığı gücləndirir. Turizmi effektiv təhlil etmək üçün onu beynəlxalq və daxili turizm kimi müxtəlif formalara bölmək çox vacibdir. Elit və kütləvi turizm digər iki növdür, elit turistlər öz zehniyyətlərini qorumaq üçün daha az izdihamlı və daha unikal istiqamətlərə üstünlük verirlər. Mürəkkəbliyinə baxmayaraq, turizm kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və əyləncə kimi çoxsaylı sektorlarla birbaşa və dolaylı əlaqələri olan həyati vacib qlobal sənayedir. Bu, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün əsas xarici gəlir mənbəyidir və qlobal iqtisadiyyata əhəmiyyətli töhfə verən kimi böyüməyə davam edəcəyi gözlənilir.

Turizm təkcə əcnəbilər üçün yeni mədəniyyətlər öyrənmək, təhsil fürsəti kimi xidmət etmir, həm də yerli sahibkarları turistlərə xidmət göstərən məhsul və xidmətlər yaratmağa həvəsləndirir. Bu, daha canlı iqtisadiyyata və sakinlər üçün ümumi həyat keyfiyyətinin yaxşılaşmasına səbəb olur. Turizm xoşməramlılığın gücləndirilməsində, sosial-iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasında və ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılmasında mühüm rol oynayır. Sənaye həm bilavasitə, həm də dolaylı yolla geniş insan kütləsinə iş imkanları təklif edir. Bundan əlavə, yerli sənətkarlığın və incəsənətin təbliği ölkənin təbii və mədəni irsini qoruyub saxlamaqla yanaşı, milli birliyi və beynəlxalq əlaqələri gücləndirir.

Səyahətçinin daimi yaşayış yerindən asılı olan beynəlxalq və daxili turizm kimi müxtəlif turizm növlərini fərqləndirmək çox vacibdir. Səyahət müddəti faktor deyil; önəmli olan evdən başqa bir bölgəyə səyahətdir. Səyahət və turizm sənayesi qlobal miqyasda ən böyük və ən sürətlə inkişaf edən sektorlardan biridir və milli və regional iqtisadi inkişafa əhəmiyyətli töhfə verir. Dünya Səyahət və Turizm Şurası 2019-cu ildə turizmin qlobal ÜDM-in və qlobal məşğulluğun təxminən 10%-ni təşkil etdiyini təxmin edib. Bununla belə, COVID-19 pandemiyası səbəbindən sektor 2019-cu ildə 9 trilyon ABŞ dollarından çox və 5 trilyon ABŞ dollarından az itki ilə üzləşib. 2020-ci ildə qlobal iqtisadiyyatın təxminən 4%-nə təsir edəcək və 2019-cu ildən 2020-ci ilə qədər sektorda qlobal məşğulluğun 19% azalmasına səbəb olacaq [6].

Beynəlxalq turist gəlişləri 2000-ci ildəki 13,6 milyondan 2019-cu ildə 55,9 milyona yüksəlidiyi üçün Honq-Konq iqtisadiyyatı pandemiyaadan xüsusilə təsirləndi. Turizm daxilolmalarından əldə edilən gəlir də 2000-ci ildəki 7,9 milyard ABŞ dollarından 2019-cu ildə əsas turistlər olmaqla 32,8 milyard ABŞ dollarına yüksəldi. Honq-Konqun turizm bazar payının təxminən 78%-ni təşkil edir [4, s.11].

İllərdir ki, Honq-Konq kimi yerlərdə siyasətçilər turizmi iqtisadi inkişafın katalizatoru kimi görürlər. Bununla belə, turizmin iqtisadi artıma və ya əksinə gətirib çıxardığı ilə bağlı mübahisələr davam edir. Solowun neo-klassik böyümə modelinə görə, texnoloji dəyişiklik ekzogen dəyişəndir, şəhərin turistik cəlbediciliyi isə kapitalın ayrılmasından asılı olmayaraq inkişaf edir. Buna baxmayaraq, Mankiw, Romer və Weil kimi iqtisadçılar turizmin istedadlı şəxsləri cəlb etmək və texnoloji innovasiyalara təkan vermək potensialını qəbul ediblər. Son tədqiqatlar turizmi iqtisadi artım modellərinə birbaşa daxil edərək göstərir ki, turizm digər üstünlüklərlə yanaşı, məşğulluq imkanları, valyuta gəlirləri və infrastrukturun yaxşılaşdırılması ilə ölkənin və ya regionun iqtisadi artımına və inkişafına müsbət töhfə verir. Bununla belə, turizmin potensial mənfi cəhətləri də var, məsələn, aktivlərin artması, yaşayış xərclərinin artması, ətraf mühitin deqradasiyası və təbii ehtiyatların həddindən artıq istismarı. Bu sahələrdə üstün olan ölkələr digərləri üzərində üstünlük əldə edərək, iqtisadi inkişafa gətirib çıxarır. Beynəlxalq platformada ölkələr bu amillərə əsasən inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və ya zəif inkişaf etmiş ölkələr kimi təsnif edilə bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələr tez-tez qeyri-kafi texnoloji inkişaf səbəbindən rəqabət aparmaqda çətinlik çəkirlər ki, bu da onların rəqabət üstünlüyü əldə etmək və beynəlxalq bazarlarda əhəmiyyətli bazar payını təmin etmək imkanlarına mane olur. Yüksək dəyərli məhsulları, xüsusən də yüksək texnologiyalı məhsulları ixrac edə bilməyən ölkələr texnologiya baxımından inkişaf etmiş ölkələrə getdikcə daha çox etibar edirlər. Texnologiyanın ixracı və idxalındakı bu balanssızlıq xarici ticarət kəsiri və nəticədə cari hesab kəsiri ilə nəticələnir. Xidmətlərin ixracı və idxalı, xüsusən də turizm gəlirləri cari əməliyyatlar balansının müsbət balansının saxlanmasıda mühüm rol oynayır. Ölkələrin geosiyasi və coğrafi xüsusiyyətləri təbii və mədəni sərvətləri ilə yanaşı, turizm gəlirləri üçün potensial yaradır. Turizm sektoru düzgün idarə olunarsa və inkişaf etdirilərsə, digər sənaye sahələri ilə müxtəlif əlaqələr yarada, iqtisadi inkişafa müsbət töhfə verə bilər. Turizm sektoru xarici valyuta daxilolmalarını təmin etməklə yanaşı, iqtisadiyyatın yaşayış, pərakəndə satış, restoranlar, turizm agentlikləri, sığorta, qida və səhiyyə kimi digər sahələrini də stimullaşdırır. Xidmət sənayesi kimi turizm texnoloji innovasiyalara təkan verir və fiziki və insan kapitalının toplanmasına töhfə verir və bununla da iqtisadi artımı gücləndirir. Turizm sektorunun inkişafı həm də magistral yollar, hava limanları, binalar, nəqliyyat və kanalizasiya sistemləri kimi infrastruktur investisiyaları təşviq edir ki, bu da ölkənin inkişafını daha da dəstəkləyir. Həm dövlət, həm də özəl sektorda katalizator rolunu oynayan turizm sektoru məşğulluq imkanlarının yaradılmasında mühüm rol oynayır. Turizmin iqtisadi təsirinin tədqiqi onun dövlət infrastruktur investisiyaları və özəl sektorun əksər sənayeləri ilə əlaqəsini ortaya qoyur ki, bu da öz növbəsində məşğulluq imkanlarını artırır. Turizm və iqtisadi artım arasındakı əlaqə müxtəlif ölkələr və dövrlər üzrə tədqiq edilsə də, turizmin inkişafı ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqəyə dair ədəbiyyatda uyğunsuzluq qalmaqdadır. Bu əlaqə ədəbiyyatda dörd fərziyyə vasitəsilə təhlil edilmişdir [7].

Nəticə. Regional inkişafın və turizmin müsbət iqtisadi təsirlərinin təmin edilməsi əsas amillərdən biridir. Bəzi ölkələr də kənd təsərrüfatı və sənayesi inkişaf edə bilmir turizm bu regionlarda xilasedici rol oynayır. Turizm sektorunun müəyyən bir bölgədə inkişafı, yerli sahibkarlar və turizm sektorunun digər əsas faktorları arasındakı əməkdaşlıqdan asılıdır. Beləliklə, yerli sahibkarlar və yerli insanların inkişafı da sual altındadır. Turizmi sağlam şəkildə həyata keçirmək üçün infrastruktur və üst quruluş obyektlərini inkişafı tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. "Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı" H.Soltavova. Bakı-2015
2. "Turizmin əsasları" İ.Hüseynov N.Əfəndiyeva. Bakı-2007
3. "Azərbaycan turizmi və onun inkişaf problemləri" M.Abadov. Bakı-2014
4. . "Turizmin əsasları" B.Ə.Bilalov, Ç.G.Gülaliev
5. "Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi" B.Bilalov. Bakı-2006
- Elektron resurslar
- 6.https://www.researchgate.net/publication/316844681_Alternative_Tourism_Development_A_Theoretical_Background/citation/download
7. https://planbleu.org/wp-content/uploads/2019/06/alternative_tourism_models_web.pdf

МЕСТО ТУРИЗМА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Резюме. Чтобы способствовать экономическому росту, все больше и больше стран мира осознают необходимость ценить экономические выгоды, которые приносит туризм. Туризм способствует экономическому процветанию и развитию, создавая расходы и стимулируя экономическую активность в посещаемых местах. Кроме того, развитие туризма помогает компенсировать, а зачастую и сокращает дефицит иностранной валюты, который может отягощать экономику. Туризм – это социальная деятельность, рассматриваемая с экономической точки зрения. Туризм является важным источником дохода и валюты для стран. В силу своих особенностей экономический подход получил широкое распространение. Сегодня положительное влияние туризма, ставшего экономико-массовым явлением, на экономику страны выдвигает на первый план его экономическую сторону.

Ключевые слова: экономика туризма, благосостояние, занятость, социальная

THE PLACE OF TOURISM IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

Summary. In order to promote economic growth, more and more countries around the world are realizing the need to appreciate the economic benefits brought by tourism. Tourism promotes economic prosperity and development by generating spending and stimulating economic activity within the destinations visited. The tourism sector, which is more labor-intensive than mechanized in nature, provides significant employment opportunities. In addition, tourism development helps offset, and often reduces, foreign exchange deficits that can weigh down economies. Tourism is a social activity considered from an economic point of view. Tourism is an important source of income and currency for countries. Due to its characteristics, the economic approach is widespread. Today, the positive effects of tourism, which has become an economic-mass phenomenon, on the country's economy bring its economic side to the fore.

Keywords: Tourism economy, welfare, employment, social.

UOT.730.

GÜNEL ZAUR
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
Magistrant
E-mail: g.alizade95@mail.ru

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ BAKI ŞƏHƏRİNDƏ UCALDILMIŞ ŞAIR VƏ YAZIÇILARIN MONUMENTAL HEYKƏLLƏRİNİN BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: Məqalədə Bakı şəhərində ucaldılmış bir çox monumental xarakterli olan şair və yazıçılarımızın heykəllərinin bədii cəhətdən təsvir və təhlili aparılmışdır. Məqalədə müstəqillik dövründə ucaldılmış şair və yazıçılarımızın heykəllərinin bədii xüsusiyyətləri araşdırılır. Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra mədəni quruculuq sahəsində də çox önəmli işlər yerinə yetirilmişdir. Ölkəmizin bir çox şəhərlərinin park və meydanlarında şair və yazıçıların şərəfinə heykəl abidələri ucaldılmışdır.

Açar sözlər: Heykəl, şair, bədii, xarakter, monumental

Müstəqillik dövründən sonra respublikamızda şəhərlərin abadlaşdırılması və inşaat işlərinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan heykəltəraşlığı da yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Xüsusilə heykəltəraşlığın monumental formaları üzrə aparılan axtarışlar səmərəli nəticələr verməyə başladı. Heykəltəraşlarımızın görkəmli nailiyyətlərindən bəhs edərkən, ilk növbədə, monumental heykəltəraşlıq nümunələrini nəzərdən keçirmək lazımdır. Bakıda və digər şəhərlərimizdə qoyulan möhtəşəm monumental abidələr heykəltəraşlığımızın yaradıcılıq imkanlarının getdikcə artdığını, onların peşəkarlıq məharətinin xeyli yüksəldiyini göstərir. Tarixi, ədəbi və siyasi xadimlərin xatirəsinə həsr olunmuş bir çox heykəl nümunələri şəhərimizin park və meydanlarında ucaldılmışdır. Bu heykəllər içərisində öz plastik həllinə görə fərqlənəni Hüseyn Cavidin heykəli olmuşdur. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum dram janrının banisi, romantik şair Hüseyn Cavidin bədii obrazı, zəngin irsi, kəşməkəşli həyatı bir çox yaradıcı insanları, ələlxüsus tişə və fırça ustalarının diqqətini cəlb etmişdir. Öz dəsti-xətti ilə Azərbaycan ədəbiyyatında iz qoymuş Cavid Əfəndinin poeziyasında dərin həyat fəlsəfəsi, dövrün ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malik problemləri öz əksini tapmışdır. 1981-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin görkəmli dramaturq Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi ilə bağlı imzaladığı qərar rəssam və heykəltəraşlarda Hüseyn Cavid dünyasına maraq oyatmışdır. Yaradıcılığında mütəfəkkir şair Hüseyn Cavidin obrazına müraciət etmiş heykəltəraşlardan biri də çağdaş Azərbaycanın heykəltəraşlıq məktəbinin nümayəndəsi hesab edilən Ömər Eldarov olmuşdur. 1993-cü ildə yaradılmış abidənin memarları əməkdar memar Rasim Əliyev və Yusif Qədimovdur. Abidənin yaradılması ideyası Hüseyn Cavid və onun yaradıcılığına yüksək ehtiramı olan Heydər Əliyevə məxsusdur. Əsərin hazırlanmasına Sovetlər dönməindən başlanılsa da tamamlanması yalnız müstəqillik illərində mümkün olmuşdur. 5.5m-lik heykəlin kompozisiyasının əsasında Hüseyn Cavidin “İblis” və “Vətən” əsərlərinin motivləri dayanır. Abidənin əsas ideyası insan ruhunun yaxşıqla pislik, xeyirlə şəər arasındakı mübarizəsidir. Kompozisiya iblisdən qurtulub göylərə can atan bir insanın təsviri ilə tamamlansada sanki hər tərəfdən onun səsi və qəhqəhəsi eşidilməkdir. Bütünədən yonulmuş abidə onun taleyindən və əsərlərindən güc alaraq romantik bir kədər in içərisində mütəfəkkirin insanlığın sabahına olan inamını da görmək mümkündür. Kompozisiyanın yuxarı hissəsində xeyirxahlığı təcəssüm etdirən vətənin təsvirini alt hissədə isə şəəri simvolizə edən iblisin əlində qılınc göylərdən yerə endiyini görürük. Heykəlin pyedestalinin təbii daşdan yonmaqla Ömər Eldarov Cavid ruhunun ölməzliyinə, əbədiyyətinə bir daha diqqəti cəlb edir. Obrazın ən zəruri xarakterik cizgilərini güzgüdə olduğu kimi çox dəqiq və canlı şəkildə ifadə etməyi bacarır. Abidə Bakının izdihamlı yerlərindən birində Hüseyn Cavidin adını daşıyan parkda ucaldılmışdır.

Müstəqilliyimizin ilk dövründə – 1993-cü ildə Bakı şəhərində Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində müstəsna rol oynamış Şah İsmayıl Xətəinin heykəlinin qoyulması ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə

qarşılanmışdır. Qırmızı qranit postament üzərində dərin düşüncələrə dalmış şairin hökmdarlara məxsus nəcib simasında həyatın sirlərinə vəqif olan, bəşərin taleyini düşünən müdrik bir mütəfəkkir şairin mənəvi aləmi oxunur. Heykəltəraş böyük hökmdarı taxtda oturmuş vəziyyətdə, dərin xəyal aləmində olduğu kimi yaratmışdır. Monumental heykəlin müəllifi heykəltəraş İbrahim Zeynalov və Zakir Mehdiyev, memar isə Qüdrət Əliyev və Ramiz Hüseynovdur. Şah İsmayıl Xətəinin abidəsini heykəltəraş intim səpkidə həll etmiş, oturmuş halda verilən heykəl şəhər mənzərəsi ilə əlaqələndirməyə çalışmışdır. Monumental heykəltəraşlıq şəhərsalma problemi ilə sıx bağlıdır. Məhz bu heykəldə şəhər mühitinə uyğunluğunu uğurlu hesab etmək olmazdı. Belə ki heykəlin iki magistral yolun ortasında yerləşməsi, ziyarət edənlərin işini çətinləşdirirdi. 2007-ci ildə heykəlin postamentində dəyişikliklər aparılsa da abidənin yerinin dəyişdirilməsi 2020-ci ilə təsadüf etdi. İngiltərəli memar Mənsur Bookun layihəsi əsasında heykəl Yusif Səfərov küçəsində Leyla Sıxlinskayanın klinikası ilə Mərkəzi Neftçilər xəstəxanasının arasındakı əraziyə köçürülüb. Qırmızı qranit postament ağ mərmərlə əvəz olunmuşdur. Heykəltəraşın yaratdığı Şah İsmayıl Xətəinin sürəti ədalətsizliyə barışmaz mübariz, vətənpərvər hökmdar (şair) sürətidir. Bu mübarizlik heykəlin həm ümumi kompozisiyasında həm də şairin məğrur simasında duyulur. Sənətsünas-memar Gülər Məmmədova Şah İsmayıl Xətəinin heykəli haqqında qeyd edir ki, “Azərbaycan tarixində xüsusi yer tutmuş Şah İsmayıl Xətəinin ilk dəfə plastik tutum almaqla ictimailəşən bu abidəsi özünəməxsus bədii-estetik məziyyətə malikdir. Milli tariximizin işıqlı əməlləri ilə rəvnəqləndirən hökmdar və şair şəxsiyyətini bir obrazda birləşdirən müəlliflər, onu başqalarından fərqləndirən və zamanında şöhrət qazandıran qətiyyətini və müdrikliyini cəlbədicə bədii həllə ifadə etməyə nail olmuşlar. Dizi üzərindəki qılınç və başına söykənmiş əli onun vurğuladığımız hökmdar-şair obrazının inandırıcılığını şərtləndirmişdir” [3, s.65].

Müstəqilliyimizin ilk dövründə ucaldılan heykəllər sırasında Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin heykəlini də göstərmək olar. 2001-ci ildə Bakı şəhərinin mərkəzi meydanında Puşkin və Üzeyir Hacıbəyli küçələrinin kəsişməsində ucaldılmış heykəlin müəllifi rus heykəltəraşı Yuri Qriqoriyeviç Oreqovdur. Bu yerdə rus poeziyasının zirvəsi A.S.Puşkin qeyd etmişdir

Mən özümə möhtəşəm bir heykəl ucaltmışam

Ona gedən cığırı əlaq basmaz heç vədə.

O yüksəlib alnında fəth olunmaz ehtişam

Qoyub Aleksandrın sütununu kölgədə.

A.S.Puşkinin heykəl abidəsi kompozisiyasına və obrazın plastik traktovkasına görə daha dinamik və ehtiraslıdır. Bu dinamiklik qəhvəyi qranit kürsü üzərində yüksələn tunc fiqurun irəliyə doğru istiqamətində, abidənin ümumi siluetində nəzərə çarpır. Puşkin sanki Bakını gəzir, ətrafında baş verənləri izləyir və gələcək əsərləri haqqında zehni olaraq düşünür. Şair XIX əsr obrazında təqdim olunur. Abidə ön və yan tərəflərdən ifadəli baxılır. Puşkinin əlindəki çəlik o dövrün bütün zadəganlarının dəyişməz atributu olmuşdur. Heykəltəraş şairin hislərini, iradəsini ciddi plastik vasitələrlə verə bilmişdir.

Dahi özbək şairi Əlişir Nəvainin Bakıda ucaldılan tunc abidəsi Azərbaycan-Özbəkistan dostluğunun təbliğatçısı oldu. Özbəkistanlı heykəltəraş Rövşən Mirtacıyevin Əlişir Nəvainin şərəfinə hazırladığı heykəl 2008-ci ildə Bakının Nərimanov rayonunda Azadlıq prospekti ilə Nəcəf Nərimanov küçələrinin kəsişdiyi yerdə salınmış parkda ucaldılmışdır. Hər iki ölkənin dövlət başçısı klassik özbək ədəbiyyatının ən nüfuzlu nümayəndələrindən olan Əlişir Nəvainin xatirəsinə ucaldılmış abidənin açılış mərasimində iştirak etmişlər. 3 metrlik qranit postament üzərində yüksələn tunc heykəl olduqca dinamikdir. Abidədə türk dilində ilk “Xəmsə”nin müəllifi Nəvainin çoxcəhətli şəxsiyyəti, mənəvi zənginliyi, yaradıcılığının müdrikliyi realist şəkildə təsvir edilmişdir. Şərq dühasının mücəssəməsi kimi düşünülmüş bu heykəldə romantik şairin psixoloji əhval-ruhiyyəsi duyulur. Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Samir Sadıqov Əlişir Nəvainin heykəli haqqında qeyd edir ki, “Bu abidənin güclü və təsirli cəhəti çoxtərəfli plastik həll yolu ilə əldə edilən emosional təsirin dolğunluğudur. Nəticədə insan xarakterinin incə çalarlarını və nüanslarını plastikada yaşadan modelləşmənin zənginliyinə üstünlük

verən heykəltəraş oynaq yapma çalarlarının gözəlliyi ilə seçilən emosionallığı, gərgin və özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri özündə hifz edən obraz yarada bilmişdi. Əlişir Nəvahinin yaradıcılıq irsini dərinədən öyrənilməsi, onun yaradıcılığı üçün xarakterik olan ən başlıca cəhəti seçə bilmək bacarığı, heykəltəraşın müvəffəqiyyətli bədii tapıntıları şairin simasının və obrazının dolğunluğunu əldə olması ilə üzə çıxmışdır” [2, s.75]. Abidə monumental heykəltəraşlığın ən gözəl cəhətlərini özündə birləşdirir. Şairin fiqurunun cəlbediciliyi, ifadəliliyi onun geyiminin möhtəşəmliyi ilə bir daha vurğulanır. Sağ əlində əsa, sol əlini yana açması şairin poetik dünyasından xəbər verir. Şair Nəvainin abidəsi sakit əzəməti, obrazın mənəvi zənginliyi ilə səciyyələnir. Obrazda mütəfəkkir müdrikliyi aydın oxunur. Bunu biz şairin zahiri obrazında, geyimində görürük. Ümumilikdə heykəl plastik cəhətdən çox real və canlı işlənilmişdir. Müstəqilliyimizin ilk dövrlərində yaradılmış monumental heykəltəraşlıq abidələri ətraf mühitin əlaqələndirilməsində önəm kəsb edən nümunələrdən biridir. Bu monumental heykəl nümunələri şəhərlərimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq daima mövcud olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.Qacar G. Ömər Eldarov Bakı 2005 s
- 2.S.Sadiqov Əcnəbi sənətkarların Azərbaycan heykəltəraşlığında rolu Bakı – 2017. s.74.
3. Gülər Məmmədova “Heykəltəraşlıq abidələrinin şəhər mühitinin bədii formalaşmasında rolu” (Bakı və Gəncə şəhərlərinin əsasında).
4. İsa Həbibbəyli – “Azərbaycan heykəltəraşlıq sənətinin əbədi mogikası” AMEA- www.phil-artjournal.az səh.7-8 Filologiya və sənətşünaslıq 2022. №2.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ МОНУМЕНТАЛЬНЫХ СТАТУЙ ПОЭТОВ И ПИСАТЕЛЕЙ, ВОЗДВИГНУТЫХ В БАКУ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Резюме. В статье проведено художественное описание и анализ многих монументальных статуй наших поэтов и писателей, возведенных в городе Баку. В статье рассматриваются художественные характеристики статуй наших поэтов и писателей, воздвигнутых в период независимости. После того, как Азербайджан во второй раз обрел независимость, были проведены очень важные работы в области культурного строительства. Статуи и памятники в честь поэтов и писателей установлены в парках и скверах многих городов нашей страны.

Ключевые слова: Статуя, поэт, артист, персонаж, монументальный

ARTISTIC FEATURES OF MONUMENTAL STATUES OF POETS AND WRITERS ERECTED IN BAKU DURING THE INDEPENDENCE PERIOD

Summary. In the article, the artistic description and analysis of many monumental statues of our poets and writers erected in the city of Baku was carried out. The article examines the artistic characteristics of the statues of our poets and writers erected during the period of independence. After Azerbaijan gained its independence for the second time, very important works were carried out in the field of cultural construction. Statues and monuments in honor of poets and writers have been erected in the parks and squares of many cities of our country.

Key words: Statue, poet, artistic, character, monumental

UOT 719.

ƏZİZƏ İBRAHİM QIZI HƏMİDOVA
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
E-mail: azizahamidli@icloud.com

QOBUSTAN ARXEOLOJİ ABİDƏSİNİN TƏSVİRİ

Xülasə. Qobustanda Üst Paleolit dövrünün sonundan son Orta əsrlərədək olan dövrü əhatə edən, təxminən 15 000 il ərzində yaradılmış, 6000-dən çox petroqlif aşkar edilib. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində qoruq ərazisində 20-yə yaxın yaşayış məskəni və 40 kurqan aşkar edilmişdir. Arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunmuş 100000-dən çox artefakt qoruğun fondlarında qorunur.

Mövzu cəhətdən Qobustan qayaüstü rəsmləri öz zənginliyi ilə fərqlənir. Bunlar əsasən kişi və qadın, ibtidai öküz, tur, maral, ceyran, şir, donuz və s. təsvirləridir. İlan, kərtənkələ, ulduz, svastika, xaç, müxtəlif damğalar da qeydə alınmışdır. Eyni zamanda ov səhnələri, keçilərin döyüş səhnələrinə də rast gəlmək olar.

Açar sözlər: Qobustan, petroqlif, qayaüstü təsvirlər, qayaüstü incəsənət, təsvirlər, açıq səma altında muzey

Qobustanı dünyaya məşhurlaşdıran ilk növbədə ərazinin qədim qayaüstü təsvirləridir. Qobustanda qayaüstü təsvirlərin yaranma tarixi üst Paleolit dövründən orta əsrlərə, islamın yayılması dövrünə kimi davam edir. İnsanların dünya görüşünün artması və yenilənməsi nəticəsində orta əsrlərdən Qobustan qayalarında təsvirlərin sayı getdikcə azalır və öz reallığını itirir (2, s.15). Bunun əsas səbəbi isə insanların dini inancının dəyişməsi olub. Bütün bunlara baxmayaraq, Qobustan ərazisində orta əsrlərdə də, hətta son əsrlərə aid bəzi təsvir, işarə, damğa və simvolları rast gəlmək mümkündür.

Qobustanın qədim qayaüstü təsvirlər kolleksiyasının Cingirdağ-Yazılıtpə, Kiçikdaş, Böyükdaş, Şonqar və Şıxqaya dağları ərazisində aşkar edilib qeydə alınmış abidələrinin ümumi sayı 6000-dən çoxdur (7, s.5). Bu təsvirlərə insan və heyvan, balıq, quş, hətta ilan və kərtənkələ kimi sürünənlər, əqrəb, böv kimi həşərat şəkilləri daxildir. Qayalarda çoxlu qayıq təsvirləri, işarə və damğalar, balıq tutmaq üçün tor şəkilləri, ərəb və latın qrafikası ilə yazı qalıqları da aşkar edilib. Qobustan qayaları üzərində həkk olunmuş abidələrin və təsvirlərin çoxluğu Qobustanda qaynar həyatın əsrlər boyu davam etdiyini ortaya çıxarır. Qobustanın qədim qayaüstü təsvirlər kolleksiyası sayca o qədər çox olmasa da əhatə etdiyi tarixi dövrün genişliyi, mövzu rəngarəngliyi və müxtəlifliyi, müxtəlif dövrlərdə həyat səhnələrinin əks etdirilməsi, şəkillərin müxtəlif texniki üsullarla real çəkilməsi cəhətdən unikal abidələr kompleksidir (1, s.90).

Qobustan ərazisində aşkar olunan insan şəkillərinin ən qədimləri son Paleolit və Mezolit dövrünün qadın və kişi təsvirləridir. Həmin şəkillər qayalarda öndən və yandan olmaqla siluet şəklində həkk olunmuşdur. Qayalarda insan təsvirlərinin bu formada döyülməsi Qobustan üçün səciyyəvidir (13, s.89).

Qobustanda qədim şəkillər arasında diqqəti xüsusi cəlb edənlərdən biri qadın təsvirləridir. Qobustanın qadın təsvirləri bu mövzuda üst Paleolit dövrü şəkilləri ilə yaxınlıq təşkil edir (13, s.90). Qobustanda arxeoloji qazıntılar zamanı «Kəvizə» düşərgəsində tapılmış Mezolit dövrü qadın fiqurları da qayalardakı qadın fiqurları formasındadır. Alimlərin çoxu qadın heykəlcikləri və şəkillərinin yaradılmasını bolluq rəmzi kimi izah edir və onların ovsunçuluqla bağlı olduğunu düşünürlər. Anaya pərəstiş, onun ilahiləşdirilməsi tək ibtidai dövrdə deyil, indi də bir qanuna uyğunluğa malikdir (12, s.29).

Qobustan qayalarındakı insan təsvirləri ağsaqqallar yığıncağının qərarı ilə çəkilən, qəbilənin xüsusi fərqləndirilmə^o kişi və qadınlarının surətidir (2, s.59). Qobustan ərazisində aşkar olunmuş enli

çiyinli, hündür قامətli, möhkəm bədənli kişi təsvirləri də üstünlük təşkil edir (2, s.60). Onların dizdən aşağı qıçlarının əzələləri qabarıq şəkildə təsvir olunmuşdur. Qədim Qobustanlıların kəmərcində təsvir olunması isə həmin dövrün iqlimi və geyimləri haqqında məlumat verir. Qobustan ərazisində müxtəlif silahlarla (yay-ox, gürz, qılınç, nizə, sapand və s.) silahlanmış piyada və süvari ovçu, cəngavər, döyüşçü, yallı gedən və tək rəqs edən, qayıqlarda dənizçi-balıqçı və s. kimi kişi təsvirləri də qeydə alınıb (7, s.25).

Qobustan qayalarında ən qədim zamanlarda həmin ərazidə yaşamış – bir çox məməli heyvanların, eləcə də bəzi sürünənlər, quşlar və balıqların şəkillərinə rast gəlmək mümkündür. Təsvirlərdə məməli heyvanlardan keçi, maral, ibtidai öküz və at şəkilləri üstünlük təşkil edir. Başqa məməli heyvanlardan ceyran, gur, donuz, şir, tülkü, pişik, bəbir, it, canavar, qoyun, dəvələrin və s. şəkilləri də var (2, s.77). Qobustan qayalarında kölgə kimi döyülmüş qadın və kişi təsvirlərindən sonra tarixi cəhətdən ən qədimləri öküz şəkilləridir (3, s.60). Öküz təsvirləri, əsasən Böyükdaş, Kiçikdaş və Şonqardağda, qədim insanların Daş dövrü düşərgələri və onların ətraf sahələrində saxlanıb.

Qobustan ərazisində aparılan qazıntılar nəticəsində müəyyən olunub ki, daş dövrü təbəqələrində keçi sümüyü də yoxdur. Bütün bunlara baxmayaraq, Qobustan qayalarında keçi təsvirləri çoxluq təşkil edir. Ərazidə keçi sümüyünə heyvanların əhliləşdirildiyi dövrdən sonraya e.ə. IV minilliyin əvvəllərinə təsadüf edilir (12, s.32).

Arxeoloqlar bildiriblər ki, Yazılıtpə ərazisində keçi şəkilləri pirə qurban kimi çəkilib. Sonrakı dövrlərdə insanlar bu ərazidə gördükləri şəkilləri möcüzə kimi görmüş və onlar buradakı keçiləri öz totemləri kimi qəbul edərək Yazılıtpəni pir hesab ediblər. İnsanlar bayramlarda, təbiət və digər hadisələrlə əlaqədar bu yerə qurban gətirirdilər (12, s.32).

Qobustan ərazisində at təsvirləri də say cəhətdən çoxluq təşkil edir. Onların sayı yüzdən çoxdur və süvari ilə birgə, ovçunun, döyüşçünün, yük aparının və ya yol gedənin atı kimi təsvir edilib. Həmin at şəkilləri əsasən sxematikdir. Tək, süvarisiz təsvir edilmiş at təsvirləri arasında sxematik çəkilənləri də var. İ.Cəfərzadə üstündə adam olmayan, lakin yüklü at təsvirlərinin dəvə olduğunu düşünürdü (2, s.45). Yüklənmiş və zəncirvari yüklü heyvanları dəvə karvanı hesab etmək olar. Bu təsvirlərin orta əsrlərdə çəkildiyi müəyyən olunub. Bununla belə, bir sıra daşlar üzərində karvan səhnəsində dəvə kimi qeydə alınan şəkillər boynu, bədən və ayaqlarının formasına və qulaqlarının dik-qoşa olması ilə dəvədən çox atı xatırladır (2, s.45).

Qobustan qayalarında təsviri həkk edilmiş başqa yırtıcı heyvanlardan pələng, canavar, tülkü, bəbir, it və pişik təsvirləri var. Onların da hər biri özünəməxsus dinamikliyi ilə, sxematik olsa da, çox real çəkilib (4, s.69).

Böyükdaş və Kiçikdaş dağlarının cənub ərazilərində, Atbulaq daş karxanasında mişar daşının (əhəng daşı) içərisində fil sümüyü aşkar edilib. Mütəxəssislərin fikrincə, həmin sümüyün yaşı milyonlardır. 70-ci illərin əvvəllərində Üçtəpə ərazisində (Qobustanın şimal sərhədi daxilində) hərbcilər səngər qazarkən daşlaşmış balina skeletinə rast gəliblər (3, s.86). Mütəxəssislərin fikrincə, həmin sümüyün yaşı 10 milyondan çoxdur. Qobustandakı palçıq vulkanlarının kraterindən bir qədər uzaqda, püskürmə zamanı yerdən bayıra atılan daşlaşmış ağac parçasına rast gəlinib. Mütəxəssislər onun «Maykop» geoloji dövrünün ağacı olduğunu bildiriblər (12 s.19).

Qobustanın qədim qayaüstü təsvirlərində cəmi 4 ədəd quş təsviri qeydə alınıb. (3,səh.87) Onlardan biri Böyükdaş dağının yuxarı səki sahəsindəki qaya üzərində aşkar olunub. Mütəxəssislərin fikrincə, burada təsvir olunan quş su quşudur.

Qobustan ərazisində altı ədəd balıq təsviri qeydə alınıb (12, s.20). Onlardan dördü Böyükdaş dağının yuxarı səki sahəsindəki daşlarda, biri Kiçikdaş dağı ərazisində, Ceyranlar düşərgəsində, biri isə Qayaaltı kolleksiyasında aşkar edilib. Balıq şəkillərinin hamısı bədən quruluşunun əlamətlərinə görə nərə balığı cinsindəndir. Qobustan ərazisində qazıntılar zamanı balıqçılıq toru üçün ağırlıq daşı kimi işlədilmiş çoxlu pərsəng aşkar olunub (6, s.5). Bunlar bütövlükdə qədim Qobustan ərazisində balıqçılığın da mühüm həyat mənbələrindən olduğunu göstərir.

Qobustan ərazisində qayıq təsvirləri yüzəndən çoxdur. Bu təsvirlər qayalar üzərində qazma üsulu ilə çəkilib. Bu təsvirlər formalarına görə üç cürə: xətti, siluet və hörmə görünüşlüdür (6, s.19).

Qədim qobustanlıların yaşayışı, adət-ənənələri və ibtidai həyat tərzini əks etdirən təsvirlər içərisində «Yallı» rəqsi səhnələri olduqca maraq doğurur. Müasir balet və rəqs sənətinin başlanğıcı olan “Yallı” rəqsinin kökü çox qədimlərdən (Daş dövrü) başlayır (11, s.61). Qayaüstü təsvirlərlə məşğul olan bəzi tədqiqatçılar və həvəskarlar “yallı”nın mərasim oyunu və ovsunçuluqla bağlı rəqs səhnəsi olduğunu düşünürlər (11, s.64).

Qayaüstü təsvirlər kimi Qobustanda aşkar olunan digər tarixi-mədəni abidələr də müxtəlif tiplidir. Həmin abidələrin də yaranması və müxtəlif tipli olması Qobustanda həyatın min illər boyu davam etməsini sübut edir. Bu abidələrə qazıntılar zamanı qədim düşərgə və yaşayış yerlərindən əldə edilən daş alətlər, silahlar, bəzək əşyaları və məişət əşyaları, Qobustanın qədim musiqi aləti “Qaval daş”, dəlmələr, yalaqlar, qədim yazılar, pirlər, işarə və damğalar, karvansaralar və s. daxildir (11, s.65).

Qobustan ərazisində maraq doğuran ən qədim abidələrdən biri musiqi aləti – Qavaldaşdır. İshaq Cəfərzadənin əsərlərində həmin daşın adı “Qavalçalan daş” deyə çəkilir. (3, səh. 89) Bu cür qədim musiqi aləti Qobustan ərazisində iki ədəd aşkar olunub. Bu daşlardan biri Cingirdağın şimal-şərq, digəri isə Böyükdaş dağının şimal-şərq ətəyində aşkar olunub (12, s.20).

Qədim tarixin öyrənilməsində qayalar, qəbir daşları, qədim tikililər və s. üzərində həkk olunan epigrafik abidələrin tarixi mənbə kimi xüsusi əhəmiyyəti var. Bu tip yazılar əsasən, qaya, divar, daş, tikili, ağac və s. üzərində avtoqraflar kimi mövcud olub. Qobustan qayaları üzərində də bir sıra yazı qalıqları da qeydə alınıb (8, s.3). Onların əksəriyyəti ərəb əlifbası ilə, biri isə latın qrafikası ilə yazılıb. Ərəb əlifbası ilə yazılan kitabələrdən biri və latın qrafikalı yazı böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir.

Latın qrafikası ilə latın dilində yazılan kitabə 1948-ci ildə İ. M. Cəfərzadə tərəfindən Böyükdaş dağı ərazisindəki qaya üzərində aşkar edilib (8, s.3). Həmin kitabə romalıların XII legionu və ya onun senturiyasının, eramızın ilk əsrinin 84-96-cı illəri arasında Şərqi Azərbaycanda-Qobustan ərazisində olduğunu sübut edir (2, s.81). Həmin kitabənin dövrü onun mətnindən aydın olur. Araşdırmalar göstərir ki, kitabə 84-cü ildən əvvəl yazıla bilməzdi, çünki kitabədə Domisianın ləqəbi-Kermanski sözü işlənilib. Tarixi məlumatlar göstərir ki, Domisian Kermanski ləqəbini 84-cü ildə qallar üzərində qələbədən sonra alıb (11, s.75).

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Nuriyeva.İ. “Azərbaycan Tarixi”, “Mütərcim”, Bakı, 2015, səh.336
2. Rüstəmov C. “Qobustan Dünyası”, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı-1994, səh.130
3. Rüstəmov C. “Qobustan Petroqlifləri”, Kooperasiya, Bakı-2003, səh.104
4. Rüstəmov C., F.Muradova. “QOBUSTAN. Kiçik daş dağı abidələri.” “E.L.” Nəşriyyat və Poliqrafiya şirkəti MMC, Bakı, 2008, səh.229
5. Avşarova İ., Pirquliyeva Q. “Qafqaz Arxeologiyası”, Bakı-2010, səh.203
6. Fərəcova M. “Qobustan Qayaüstü İncəsənətində Qayıq Təsvirləri”, səh.41
7. Fərəcova M. “Qobustan Çalaları”, Bakı-2007, səh.127
8. Məmmədova S.V. “Qobustanda Qədim Roma Kitabəsi”, Bakı-2015, səh.179-184
9. Baxşəliyev V. “Azərbaycan Arxeologiyası I cild”, Şərq-Qərb, Bakı-2008, səh.236
10. Qəniyev.H. “Azərbaycan Tarixi”, Bakı-2019, səh.499
11. Fərəcova.M. “Azərbaycan Qayaüstü İncəsənəti”, “ASPOLGQRAF”, Bakı-2009, səh.373
12. Nəcəf. Museyibli. “Qobustan: Tədqiqatlar və Müləhizələr”, Bakı-2017, səh.144
13. Rəhman Abdullayev, Sevinc Şirinli. “Qobustan Cingirdağ-Yazılıtpə və Sona qaya petroqliflərinin korpusu”, Bakı-2020, səh.510

АЗИЗА ХАМИДОВА

ОПИСАНИЕ ГОБУСТАНСКОГО АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ПАМЯТНИКА

Резюме. В Гобустане обнаружено более 6000 петроглифов, созданных в течение примерно 15 000 лет и охватывающих период от конца периода верхнего палеолита до конца средневековья. В результате археологических раскопок на территории заповедника обнаружено около 20 поселений и 40 курганов. В запасниках заповедника сохранилось более 100 000 артефактов, полученных в ходе археологических раскопок.

Петроглифы Гобустана тематически богаты. В основном это самцы и самки, примитивный бык, тур, олень, газель, лев, свинья и т. д. являются описаниями. Зафиксированы также змея, ящерица, звезда, свастика, крест, различные штампы. В то же время можно найти сцены охоты и сцены борьбы с козлами.

Ключевые слова: Гобустан, петроглифы, наскальные рисунки, наскальное искусство, картины, музей под открытым небом

AZIZA HAMİDOVA

DESCRIPTION OF GOBUSTAN ARCHAEOLOGICAL MONUMENT

Summary. More than 6,000 petroglyphs, created during about 15,000 years, covering the period from the end of the Upper Paleolithic period to the end of the Middle Ages, were discovered in Gobustan. As a result of archaeological excavations, about 20 settlements and 40 burial mounds were discovered in the territory of the reserve. More than 100,000 artefacts obtained during archaeological excavations are preserved in the reserves of the reserve.

Gobustan petroglyphs are thematically rich. These are mainly male and female, primitive ox, tour, deer, gazelle, lion, pig, etc. are descriptions. Snake, lizard, star, swastika, cross, various stamps are also recorded. At the same time, you can find hunting scenes and goat fighting scenes.

Key words: Gobustan, petroglyphs, rock paintings, rock art, paintings, open-air museum

UOT 78

HƏSƏN ELVİR HƏSƏNOV
Azerbaijan State University of Culture and Arts
Master's degree
E-mail: Hesen_h99@mail.ru

THE INFLUENCE OF TECHNOLOGY ON THE DEVELOPMENT OF MODERN MUSIC

Summary. Tech's pivotal role in music spans creation, production, distribution, and consumption. From the phonograph to digital streaming, it shapes modern music for both artists and audiences.

Evolution of Instruments: One of the most noticeable impacts of technology on modern music is the evolution of musical instruments. Electronic synthesizers, drum machines, and digital recording equipment have revolutionized the way musicians compose and produce music. These innovations have not only expanded the sonic possibilities but have also blurred the lines between genres, giving rise to new and experimental sounds.(The Evolution of Music Consumption: How We Got Here)

Key Words: Music Industry, Distribution, Digital Streaming, Artificial Intelligence

Recording and Production the advent of recording technologies has transformed the music production process. Analog recording techniques have paved the way for digital recording, allowing artists to manipulate, edit, and enhance their recordings with unprecedented precision. Auto-tune and other pitch-correction tools have become commonplace, altering the landscape of vocal performances and enabling creative experimentation.

Digital Distribution and Streaming. The rise of the internet and digital platforms has fundamentally changed the way music is distributed and consumed. Online platforms such as Spotify, Apple Music, and YouTube have become primary channels for discovering and sharing music.(The Impact of Technology on the Music Industry) This shift has reshaped the traditional music business model, impacting record sales and placing a greater emphasis on streaming services and online presence for artists.

The rise of electronic music and the use of sampling are direct results of technological advancements. Sampling involves taking a portion of a sound recording and reusing it in a different song or piece. This technique, facilitated by digital samplers and software, has become a fundamental aspect of genres like hip-hop, electronic dance music (EDM), and pop.(Electric Sounds: Technological Change and the Rise of Corporate Mass Media) Artists can now manipulate and incorporate diverse sounds, creating innovative and eclectic musical compositions.

Artificial Intelligence in Music Recent years have witnessed the integration of artificial intelligence (AI) in music creation. AI algorithms can analyze vast datasets of musical compositions, learn patterns, and generate original music. This technology has been employed in various ways, from assisting composers in generating ideas to creating entirely AI-generated musical pieces.(The Impact of Streaming on the Music Industry) The interplay between human creativity and AI in music represents a fascinating frontier in the ongoing technological evolution of the industry.

Social Media and Fan Engagement

Technology has transformed how artists connect with their audience through social media platforms. Musicians can directly engage with fans, share behind-the-scenes content, and promote their work in real-time.(Music Production: A Brief History) The immediacy of social media allows for a more intimate connection between artists and their fan base, enabling a new level of transparency and accessibility in the music industry.

In the Conclusion, The symbiotic relationship between technology and modern music has ushered in an era of unprecedented creativity and accessibility. From the evolution of instruments to the democratization of music production, the impact of technology is pervasive and transformative. As we

reflect on the profound changes witnessed in the music industry, it becomes clear that technology has not only influenced the way music is created and consumed but has also redefined the very essence of musical expression.

The fusion of electronic elements, virtual instruments, and artificial intelligence has opened new avenues for experimentation, pushing the boundaries of traditional genres and fostering the emergence of entirely novel musical styles. Sampling and digital synthesis have empowered artists to weave intricate sonic tapestries, blurring the lines between genres and creating a rich mosaic of musical diversity.

As we gaze into the future, it is evident that technology will continue to be a driving force in shaping the trajectory of modern music. Whether through the exploration of AI-generated compositions, the utilization of innovative production techniques, or the continual evolution of interactive experiences, the interplay between technology and music promises to yield groundbreaking developments that will captivate and inspire generations to come. In this dynamic landscape, the only constant is change, and as technology evolves, so too will the ever-expanding realm of possibilities for musical innovation and expression.

REFERENCE:

1. The Impact of Technology on the Music Industry - <https://www.digitaltrends.com/music/how-technology-has-changed-music/>
2. The Evolution of Music Consumption: How We Got Here - <https://blog.songtradr.com/the-evolution-of-music-consumption-how-we-got-here/>
3. Music Production: A Brief History - <https://www.masterdynamic.com/blogs/news/118586308-music-production-a-brief-history>
4. The Impact of Streaming on the Music Industry - <https://www.wired.co.uk/article/music-streaming-mathematics>
5. Goodwin, Andrew. Electric Sounds: Technological Change and the Rise of Corporate Mass Media. Columbia University Press, 2010.

HƏSƏN HƏSƏNOV

MÜASİR MUSIQİNİN İNKİŞAFINA TEXNOLOGİYANIN TƏSİRİ

Xülasə. Texnologiyanın musiqidə əsas rolu onun yaradılması, istehsalı, paylanması və istehlakını əhatə edir. Bu məfhum fonografdan rəqəmsal yayıma qədər həm sənətçilər, həm də tamaşaçılar üçün müasir musiqi formalaşdırır.

Açar sözlər: musiqi sənayesi, distribusiya, rəqəmsal axın, süni intellekt

HƏSƏN HƏSƏNOV ELVİR

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ МУЗЫКИ

Резюме. Основная роль технологий в музыке заключается в ее создании, производстве, распространении и потреблении. От фонографа до цифрового вещания – эта концепция формирует современную музыку как для исполнителей, так и для публики.

Ключевые слова: музыкальная индустрия, распространение, цифровое потоковое вещание, Искусственный интеллект

“MƏDƏNİYYƏT: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR”
DOKTORANT VƏ GƏNC TƏDQİQATÇILARIN RESPUBLİKA ELMİ KONFRASI - XVI

BAKİ MEMARLIĞININ “SOVET MODERNİZMİ” DÖVRÜ HEYDƏR ƏLİYEVİN HAKİMİYYƏTİ İLLƏRİNDƏ

Xülasə: Məqalədə Heydər Əliyevin Azərbaycan hakimiyyətinə birinci gəlişi zamanı Azərbaycan sovet memarlığının “sovet modernizm” dövrü araşdırılmış, ulu öndərin Bakının baş planının hazırlanmasında şəxsən iştirakı, Bakının paytaxt tipli böyük şəhərə çevrilməsi sahəsindəki uğurları, “məzmunca sosialist, formaca milli” memarlıq əsərlərinin Bakı timsalındakı inşası məsələləri tədqiq olunmuşdur. Tarixə, mədəniyyətə ehtiram və təəssübkeşliyin nümunələri olan abidələrin tikintisində şəhərsalma sahəsindəki milli ənənələrlə modern memarlığın fərdiliyinə diqqət və qayğının təzahürləri təsvir olunmuşdur.

Açar sözlər: sosialist modernizmi, Heydər Əliyev, şəhərsalmada tarixilik və müasirlik, metro stansiyaları, saraylar və monumental abidələr

Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir”

Heydər Əliyev

Giriş Sovet dövrü memarlıq abidələri haqqında araşdırma apararkən bu dövrün təxminən 20 ildən çox hissəsini dahi öndər, ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyət illəri, Azərbaycana rəhbərlik etməsi zamanı, yaxud Moskvada yaşadığı illərdə belə Azərbaycan xalqına, onun siyasət, hərbi, iqtisadiyyat, səhiyyə, maarif, mədəniyyət, incəsənət və daha sayı bilməyəcəyimiz neçə-neçə sahəyə göstərdiyi diqqət, tərəqqi və qayğının üstündən səssiz keçə bilmərik.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk dönəmlərdə asketik və funksional memarlıq dövrü “sovet modernizmi” adlanırdı. Heydər Əliyevin Sovet memarlığının üçüncü mərhələsi hesab olunan sosialist modernizmi dövrü abidələrinə münasibəti, onların inşasında, planlarının tərtib olunmasında şəxsən iştirakı “məzmunca sosialist, formaca milli” memarlıq əsərlərinin – möhtəşəm saraylardan tutmuş, yaşayış evlərində, Bakı bulvarının yenidən abadlaşdırılmasından tutmuş Bakı metropolitenində yeni stansiyaların inşasınadək, xatirə komplekslərindən tutmuş, ictimai binaların tikintisində, mədəni obyektlərdən tutmuş abidələrə, heykəllərə, dini ibadətqahlaradək, bütün maddi mədəniyyət abidələrinin bərpa və mühafizəsində məşğul olmadığı sahə, nəzərdən qaçırdığı məsələ, göz yumduğu hansısa qərar, icrasının həyata keçirilmədiyini hansısa sərəncam ola bilməzdi.

Dahi liderin hakimiyyəti illərində, hətta onun respublikadan uzaqda – Moskvada yaşadığı vaxtlarda belə Bakının, Azərbaycanın şəhər və kəndlərinin, qəsəbə və rayonlarının tikintisi davam edirdi. Mən bu məqaləmdə yalnız Bakının memarlıq abidələrindən danışacaq, ulu öndərin paytaxtımızın yenidən qurulması yolundakı səyi və atalıq qayğısını nəzərə çatdıracağam.

Əsas hissə

Bakının paytaxt tipli böyük şəhərə çevrilməsi sahəsindəki uğurları da məhz bu tarixdən – Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi zamandan etibarən başlanır. Bu dövrdə şəhərin yeni Baş planının hazırlanmasına və təsdiq edilməsinə nail olan Heydər Əliyev şəhərin simasının ən yüksək səviyyədə dəyişdirilməsi və müasirləşməsi ilə də şəxsən özü məşğul olurdu. Onun şəxsi təşəbbüsü və fəal nəzarəti altında layihələndirilən binalar, obyektlər paytaxtımızın müasir simasını daha da gözəlləşdirmiş, iqtisadi yüksəliş üçün zəmin hazırlamışdı.

Öz əhatəli marağı və təhsili ilə Heydər Əliyev tarixi və memarlığı müəyyən mənada sintez edə bilir, bu elm və sənət sahələrinə aşına olduğundan bütün bilik və bacarıqlarını, zəka və zövqünü Azərbaycan tarixçiləri, memarları, heykəltəraşları ilə bölüşürdü.

Ulu öndərin məhz bu fəaliyyətinin nəticəsi kimi “1970-1980-ci illərdə mövcud olan çoxsaylı məhdudiyyətlər çərçivəsində Azərbaycan memarları hətta sərt gec Brejnev üslubunu da yumşaltmağa bacararaq möhtəşəm memarlıq abidələri yaradırdılar. Bakı hər hansı bir güclü xarici memarlıq təsirlərinə səmimilik və mehribanlıqla cavab verərək, dünyaya öz əsərlərini uyğunlaşdıraraq və daha yumşaq formada qaytararaq, ona böyük qonaqpərvərlik göstərirdi” [2].

Heydər Əliyevin Bakı təsəvvürlərinin ən əsrərangiz planları qədimlik və tarixiliklə əlaqəli idi. Dünyaya, Avropa Birliyinə inteqrasiya etmək nə qədər vacib olsa da, dahi rəhbərin şanlı keçmişə, tarixi dəyərlərə, milli ornamentlərə, naxış və bəzəklərə, qədim şəhərsalma mədəniyyətinə göstərdiyi ehtiram müxtəlif formalarda ifadə olunurdu. 1970-ci ildə Azərbaycanın bir neçə qədim yaşayış yerinin, eyni zamanda 1977-ci ilin 10 avqust tarixli qərarı ilə İçərişəhərin Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu elan olunması da dediklərimizə sübutdur [3, s.21].

1969-cu ildə milli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildikdən sonra bütün tikinti sahələrində olduğu kimi Dənizkənarı Bulvarın da yenidən abadlaşdırılması prosesi başladı. Bulvarın şərq və qərb istiqamətlərində genişləndirilməsi, uzunluğunun artırılaraq 3,7 kilometrə çatması, bulvar zonasında müxtəlif obyektlərin xüsusi memarlıq üslubunda inşa olunaraq əhalinin istifadəsinə verilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi [8].

1972-ci ildə fəaliyyətə başlayan Lenin sarayı da Heydər Əliyevin göstərişi ilə tikilmişdir. Modern memarlıq üslubunda inşa olunan möhtəşəm sarayın memarları Vadim Şulqin və Vitali Faynşteyndir. Respublikamızın paytaxtına, sakinlərə, qonaqlara, əcnəbilərə uzun illər boyu xidmət etmiş bu saray 2006-cı ildə əsaslı təmir olunmuş, hal-hazırda Heydər Əliyev adına Saray kimi fəaliyyət göstərir [3, s.159].

1883-cü ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin şəxsi vəsaiti hesabına tikilmiş ilk teatr binası 1988-ci ildə uçmaq təhlükəsi ilə qarşılaşanda Heydər Əliyevin tapşırığı ilə yeni teatr binasının tikintisinə başlanılmış, bu proses on il davam etmişdir, 1995-ci ildə ulu öndər tikinti işlərinin gedişini izləmək üçün həmin obyektdə gəlmiş, binanın ilkin memarlıq üslubunun qorunub saxlanılması üçün öz tövsiyələrini vermiş, 1998-ci ildə isə yeni teatr binanın rəsmi açılışında iştirak etmişdir [3, s.51].

1967-ci il noyabrın 6-da Bakı metropoliteninin 1 növbəsinin 1-ci sahəsi (5 st.) açıldı. Metronun bir çox stansiyaları isə ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində yüksək memarlıq üslubunda tikilmişdir. 1976-cı il dekabrın 31-də "Nizami" stansiyasının açılması ilə Bakı metropoliteninin 1-ci növbəsinin (12 st.) çəkilişi başa çatdı. 1985-ci ildə metropolitenin 4 stansiyasından ibarət 2-ci növbəsi, 1989-cu ildə isə 2 stansiyadan ibarət 3-cü növbəsi işə düşdü. Tarixlər hər şeyi özü diktə edir. Metropoliten stansiyaları Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində həm say etibarı ilə artır, həm də tikinti genişliyi, vüsəti, əzəməti, xalqa xidməti ilə böyük nəqliyyat zolağına çevrilirdi [4].

Keçmiş ittifaqda metropoliten tikintisinə görə beşinci yerdə olan Bakı metrosu yeraltı saraya bənzəyir. Bakı metropoliteni yüksək memarlıq-bədii səviyyəsi ilə, inşaat keyfiyyəti ilə, memarlıq və təsviri sənət sintezindən uğurlu istifadə edilməsi ilə də maraq doğurur.

1976-cı ildə memar Mikayıl Hüseynovun layihəsi əsasında tikilən Nizami stansiyası şəhərin qədim binalarının yerləşdiyi ərazidə, məscidin yaxınlığında inşa olunmuşdur. Yerüstü pavilyonun tikintisi zamanı bu qədimlik nəzərə alındığından milli memarlıq fəndlərində tarixilik nəzərə alınmışdır. Yeraltı hissənin tərtibatında Bakıda ilk dəfə olaraq dekorativ mozaikanın verdiyi imkanlar çərçivəsində Azərbaycanın xalq rəssamı M.Abdullayevin Nizaminin ölməz “Xəmsə”sinin süjetləri əsasında yaratdığı mozaik panno heyрət doğurur. “Nizami” stansiyası memarlıq abidəsi kimi Dövlət tərəfindən mühafizə olunur, dünyanın ən gözəl metro stansiyalarından hesab olunur [3, s.169].

Həmin stansiyaların əksəriyyətinin interyeri indinin özündə də şəhərə yaraşır verir və öz gözəlliyi, orijinallığı ilə Azərbaycan paytaxtının çoxsaylı qonaqlarının diqqətini cəlb edir [6, s.197].

Dahi lider Bakının memarlıq üslubunun Şərq-Qərb atributları ilə kəsişdiyini nəzərə alaraq 1979-1980-ci ildə şəhərin ən görkəmli yerində funksionallıqla estetikliyin, müasirliklə klassisizmin sintezini özündə birləşdirən daha bir memarlıq incisinin – “Güləstan sarayı”nın inşasına göstəriş vermişdir.

Respublikanın əməkdar memarı M.Hacıbəyov və komandasının ərsəyə gətirdiyi bu möhtəşəm saray hal-hazırda da yüksək səviyyəli mərasimlərin keçirilməsində əvəzsiz rol oynayır [3, s.179].

1978-1986-cı illərdə AKP MK-nın binası kimi nəzərdə tutulan mərmər və qranit özlüklü (Fuad Orucov, Tahir Allahverdiyevin layihəsi əsasında) indiki Prezident sarayı inşa olunmuşdur. Ümummilli lider şəxsən özü bu layihəni bəyənmiş və tikintisinə sərəncam vermişdir [3, s.187].

1977-1990-cı illərdə (layihə müəllifləri memarlar A.Abdullayev, Y.Qədimov və T.Xanlarov) daha bir saray kompleksi – hazırkı Heydər Əliyev adına İdman-Konsert kompleksi inşa olundu. Kompleksə mehmanxana, məşq meydanı, idman meydançaları və digər sahələr daxildir [3, s.199].

Ulu öndər liman şəhərində Dəniz vağzalını dəstəkləyərək memar V.Şulqinin layihəsi əsasında XX əsrin 70-ci illərindən Dəniz vağzalının tikintisinə nail olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə bu binada da əsaslı yenidənqurma işləri həyata keçirilib [3, s.207].

Bakı Dövlət Sirkinin (Ə.İsmayılov, F.Leontyeva), Respublika Statistika İdarəsinin binasının (T.Xanlarov və b.), Bakı Dəmir Yolu Vağzalının (Ş.Zeynalova, Y.N.Kozlov, X.Rəhimova), İdman Sarayının (T.Abdullayev, O.İsayev, Y.Qədimov, T.Xanlarov), "Şərq bazarı" ticarət mərkəzinin (U.V.Revazov, P.İ.Yarinovski), Nərimanov və Nizami rayon İcra Hakimiyyətinin binalarının (T.Xanlarov, H.Muxtarov), "Bakı" (H.Məcidov), "Qarabağ" (E.R.Mixisedekov), "Azərbaycan", "Moskva", "Abşeron" mehmanxanalarının, Baş poçtamtın yeni binasının (son 4 binanın layihəsi M.Hüseynovdur; N.Axundova və A.N.Oltetsianın iştirakı ilə) və digər saymaqla qurtarmayacaq obyektlərin həm tutum-məkan quruluşu, həm də şəhərsalma həlli baxımından əvəzsiz memarlıq nümunələri olduğu şübhəsizdir.

Heydər Əliyevin Bakı quruculuğu, şəhərsalma təşəbbüsləri, memarlıq fəaliyyətinə rəvnəq verən işləri silsiləsindən bir çox heykəllərin, xatirə komplekslərinin inşası haqqında da qısa məlumat verməyi özümə borc bilirəm.

Dahi liderin göstərişi ilə Bakını bəzəyən bu heykəl-abidələr özlüyündə tarix, mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət məfhumlarını birləşdirməklə yanaşı, Azərbaycan adlı coğrafiyanın dünya miqyasında tanınması yolundakı cəsarətli və uzaqgörən tədbirlərin bir növ davamı idi. 1970-ci ildə dünya miqyasında Azərbaycan – Şərq fəlsəfi şəirinin dahi siması İmadəddin Nəsiminin 600 illik yubileyinin keçirilməsi çərçivəsində 1978-ci ildə heykəltəraşlar İ.Zeynalov və T.Məmmədovun, memar Q.Muxtarovun müəllifləri olduqları əzəmətli Nəsimi heykəli [3, s.215], 1982-ci ildə Ukraynadan gətirilmiş bütöv qranit qaya parçası üzərində heykəltəraş M. Mirqasımov və memar Y.Qədimovun müəllifləri olduqları C.Cabbarlının heykəli, 1972-ci ildə heykəltəraş C.Qaryağdı, memarlar T.Abdullayev və Y.Qədimovun müəllifləri olduqları N.Nərimanovun heykəli, 1975-ci ildə “Səməd Vurğunun ev muzeyinin” açılışı [3, s.225], 1982-ci ildə əfsanəvi kəşfiyyatçı Rixard Zorgenin xatirə memorialı (rəssam V.Y.Siqal, memar R.Əliyev) və adını daşıyan parkın açılışı da Heydər Əliyev dövrünün Bakısına göstərilən qayğının təzahürləridir [3, s.237].

XIX əsrin 60-70-ci illərində Bakıda fəaliyyətə başlayan kondisioner, radioelektronika və dərin özüllər zavodları, “Nord” istehsalat birliyi, “Ulduz”, “Azon” müəssisələri Azərbaycanın Sovet məkanında iqtisadi potensialını artırmaqla yanaşı, xalqımızın güzəranının yaxşılaşdırılması, yeni tipli müəssisələrdə çalışacaq işçi qüvvəsinin elmi və texniki imkanlarının artırılmasına da xidmət edirdi [1, s.48].

Həmin dövrdə Bakı kondisionerlərinin, demək olar ki, hər evdə istifadəsi reallaşmışdır. İstehsalından 50 ildən çox keçməsinə baxmayaraq, yenə də hər yaşayış binasında köhnə Bakı kondisionerlərinin hələ də işlədiyini görür, keyfiyyətə təəccüblənməyə bilmirik.

Araşdırmamızı memar Elçin Əliyevin sözləri ilə yekunlaşdırıram: “Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə layihələndirilmiş və icra edilmiş səhiyyə, mülki və kənd təsərrüfatı obyektləri böyük siyahı təşkil edir... Heydər Əliyev suveren Azərbaycanın sonrakı quruculuğu üçün maddi, texniki və iqtisadi əsərlər yaratmışdır” [1, s.36].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Əliyev E. Müasir Azərbaycan memarları. Bakı, "Təknur, 2008, s. 530
2. Əliyev E. Sovet modernizmi memarlıq dövrü. <https://elchinaliyev.com/1970-1990-2.html>
3. Heydər Əliyev və mədəni irs. Bakı, 2014, s. 272
4. XX əsrdə Azərbaycan memarlığının inkişafı. <https://azerbaijan.az/related-information/48>
5. Mirzaliyeva G. Bakü'də küreselleşmənin etkisi ile 2009 yili sonrası yapılan binaların mimari ve kent kimliğine etkisi. Kocaeli 2018
6. Namazov M., Əliyev E., Azərdövlətlayihə. Bakı, Mega Basım, 2015, s.261
7. Soltanova H. Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı. Bakı, AZTU, 2015, s. 475
8. Tarix. <https://bakuplus.az/2022/03/07/113-ya-l-bak-bulvar-n-n-tarixi/>
9. Tarixi və müasir - Nizami Kino Mərkəz. <http://az.baku-art.com/az/tarixi-ve-muasir-nizami-kino-merk-zi>

ЭПОХА “СОВЕТСКОГО МОДЕРНИЗМА” В АРХИТЕКТУРЕ БАКУ В ГОДЫ ПРАВЛЕНИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Резюме. В статье исследуется эпоха “советского модернизма” в архитектуре Баку во время первого прихода Гейдара Алиева к власти в Азербайджане, личное участие великого лидера в разработке генерального плана Баку, успехи Баку в превращении его в крупный город столичного типа, вопросы строительства “социалистических по содержанию, национальных по форме” архитектурных произведений на примере Баку. На нем изображено строительство памятников, являющихся образцами почитания и предрассудков истории, культуры, проявления внимания и заботы об индивидуальности архитектуры модерна с национальными традициями в области градостроительства.

Ключевые слова: социалистический модернизм, Гейдар Алиев, историзм и современность в градостроительстве, станции метро, дворцы и монументальные памятники

THE ERA OF "SOVIET MODERNISM" OF BAKU ARCHITECTURE DURING THE RULING YEARS OF HEYDAR ALIYEV

Summary. The article examines the period of "Soviet modernism" of Baku architecture during Heydar Aliyev's first visit to power in Azerbaijan, the great leader's personal participation in the preparation of Baku's master plan, his successes in the field of transforming Baku into a capital city, and the construction of "socialist in content, national in form" architectural works in the image of Baku. The construction of monuments that are examples of respect for history, culture and bigotry and the national traditions in the field of urban planning and the manifestations of attention and concern for the individuality of modern architecture are described.

Keywords: socialist modernism, Heydar Aliyev, historicity and modernity in urban planning, metro stations, palaces and monumental monuments.

UOT. 71.

LEYLA ELÇİN QIZI FƏTƏLİYEVA
Azərbaycan Turizm və menecment Universiteti
E-mail: leylafataliyeva00@gmail.com

XX ƏSR BAKI MEMARLIĞINDA MÖVCUD OLAN ÜSLUBLAR VƏ YENİLİKLƏR

Xülasə. Məqalədə XX əsr Azərbaycan memarlığının inkişafından, həmçinin Bakı memarlığında mövcud olan üslub və yeniliklərindən bəhs edilir. Milli memarlıq yerli memarlar və xalq sənətkarları tərəfindən tikilmiş memarlıq kompozisiyasının əsasını təşkil edirdi.

Açar sözlər: Memarlıq, konstruktivizm, abidə, kompozisiya, üslub

Giriş Bakı dünyada konstruktivist memarlığın nadir mərkəzlərindən biri hesab olunur. 20-ci əsrin əvvəllərində Avrasiyanın əsas sənaye və maliyyə mərkəzlərindən biri olan şəhər, bu gün fəxr etdiyimiz möhtəşəm memarlıq abidələrini geridə qoyan bir çox tanınmış memarları özünə cəlb etmişdir. Belə ki, Bakının küçələrini gəzərkən də memarlığın inkişaf tarixi ilə tanış olmaq mümkündür. Bakıda orta əsr memarlığı, 19-cu əsrin sonu və 20-ci əsrin əvvəllərində memarlığın “müasir” dövrü, 1920-1930-cu illərdə konstruktivizmlə nəhəng təcrübələr dövrü, 1940-1950-ci illərin “Stalin üslubu”nda öz əksini tapmışdır. Həmçinin Bakıda Orta əsr memarlığı 1960-cı illərin “Xruşşov memarlığı” üslubu, 1970-1980-ci illərin “inkişaf etmiş sosialist arxitekturası”nda, həm də 21-ci əsrin müasir memarlığında təzahür etmişdir. Məhz 1920-1930-cu illər aralığında memarlıq avanqardının aşkar olunmasını 20-ci əsrin mədəni fenomeni olaraq da səciyyələndirmək mümkündür. Həmçinin bu fenomenin, məhz bədii istiqamət və ideyası Bakı şəhərində yeni və fərqli olan məkani mühitinə formalaşmasında özünün təsirini göstərdi. Bununla yanaşı tikililərin memarlıq dilini, onların simasını dəyişdirdi.

Əsas hissə

20-ci əsrin əvvəllərində Bakı şəhəri Moskva, Petroqrad, Xarkov kimi konstruktivist memarlığın mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi. Şəhərdə o dövrün ən məşhur memarları fəaliyyət göstərirdilər. Onlardan Viktor və Aleksandr Vesnin qardaşları, Leonid, Lev İlyin, Aleksey Şusev, Lev Rudnev, Vladimir Semyonov, Semyon Pen, Aleksandr İvanitski, Konstantin Sençixin, Qavril Ter-Mikelov və s. adlarını qeyd etmək olar.

Bakının bir çox sayda abidələri 1920-1930-cu illərin memarlıq üslubunu təmsil edir. Belə ki, onların bir çoxu son yüz il ərzində dağıdılıb və yenidən tikilib. Qeyd etmək yerinə düşər ki, o dövrdə tikilmiş binaların əksəriyyəti indi də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. [2, s.10]

Təxminən, 1930-cu illərin əvvəllərini əhatə edən dövrdə şəhərin “Qaraşəhər” ərazisi, Bayıl, Suraxanı qəsəbəsi, “Vağzalyanı” adlanan yer, həmçinin mərkəzi hissə də daxil olmaqla Bakının digər başqa rayonlarında inşa edilmiş nəhəng olan ictimai binalar günümüzə də özünün görkəmini və ahəngdarlığını qoruyub saxlamışdır. Bunlara misal olaraq, Sadıq Dadaşov və Mikayıl Useynovun Bayıldakı fabrik-mətbəxi, Vesnin qardaşlarının Mədəniyyət evi, memar Semyon Penin layihəsi üzrə tikilmiş Çap evi, memar Aleksey Viktoroviç Şusevin “İnturist” mehmanxanasın göstərmək mümkündür. Həmçinin məşhur memar Qavriil Mixayloviç Ter-Mikelovun S.M.Kirov adına Fizioterapiya və balneologiya institutunun və Dövlət Bankının binası, memarlar Konstantin İvanoviç Sençixin və M.Qusmanın “Dinamo” idman sarayı, İ.Nikitinin Sovet ticarəti işçiləri üçün mədəniyyət evi və s. memarlıq abidələri də öz görünüş və əzəmətini qorumuşdur.

Bakının mühüm magistral yolunun üzərində yerləşən, məhz bu binalar onun memarlıq simasının, görünüşünün formalaşmasında çox əhəmiyyətli rol oynamışdır. Həmçinin onları bir-birinə bağlayan amillər ərazinin rəşional istifadəsi və daxili məkanın funksional təşkilinin dəqiqliyidir. Memarlıq görkəmi minimal ifadənin sadəliyi, heç bir xarici bəzəksiz memarlıq formasının tektonik orijinallığı, Bakının nisbətən yeni tikinti materialları və üsullarının – dəmir-beton, standart elementlərin, şüşə və s. cəsarətlə tətbiqi ilə səciyyələnilir.

SSRİ-nin çox böyük proletar mərkəzi olan Bakı şəhərində tikilmiş yuxarıda adları çəkilən tikililərin əksəriyyətinin bədii obrazı yeni olmaqla yanaşı Sovet dövründə tikilmiş bu binaların funksional təyinatına cavab vermək iqtidarında idi. Belə ki, sahə xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, məkan kompozisiyanın xüsusi dinamizmi, simmetriya və ya asimmetriyası buradan götürülür. İnteriyerin planlaşdırılmasının sərbəstliyi, xeyli sayda hamar beton və şüşə müstəvilər, işıq məkanlarının maraqlı formaları, birinci mərtəbədəki dayaq sütunları da buradan qaynaqlanır. Məhz bütün bunlar mədəni inqilabın vəzifələrini həll etmək üçün ortaya çıxan müasir tendensiyalara unikal şəkildə cavab verən universal uyğunlaşma haqqında danışmağa şərait yaradır [5].

Azərbaycanın, xüsusən də Bakının şəhərsalma və memarlıq əsərləri bu dövr sovet memarlığının ən ahəngdar və maraqlı layihələrindəndir. 1920-ci illərin sonlarında Bakıda unikal konstruktivist şəhərsalma layihəsi – Məmmədyarov adına qəsəbənin layihəsi həyata keçirildi. Belə ki, konstruktivizmə sadıqlıq Bakıda onun doğma tipinin – “Bakı konstruktivizminin” yaranmasına səbəb olmuşdur. Qeyd edək ki, Sovet konstruktivizminin tipik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, “Bakı konstruktivizmi”nin də özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır [1, s.105]. Məhz onu fərqləndirən isə, həcmnin klassikası, miqyasında və Bakının memarlıq məkan mühitində, təbii iqlim şəraitinə uyğunluğudur. Bundan əlavə, tikintidə dəmir-betondan geniş istifadə kifayət qədər məhdud idi - o dövrdə həm metal, həm də sement çox qıt əmtəə idi, ona görə də onlar dəmir-betonla deyil, “dəmir-beton bənzəri” yaratmaqla tikilirdi. 1920-ci illərin sonu və 1930-cu illərin əvvəllərindəki konstruktivizm dövründə Bakıda tikilmiş demək olar ki, bütün binalar yerli “künc” daşından tikilir, sonra isə beton teksturaları xatırladan malalarla örtülürdü ki, bu da ona xüsusi yaraşır verirdi.

Uzun zaman Bakının planlaşdırılması ilə məşğul olmuş sovet memarı və şəhərsalmaçısı Lev Aleksandroviç İlyin konstruktivist yanaşma ilə Bakı memarlığı arasındakı oxşarlıqları məharətlə nümayiş etdirmişdir. Lev İlyin qeyd edirdi ki, bu heç də təsadüfi deyil ki, “Avropadan əvvəlki formalar” (yəni Abşeron və Bakı qəsəbələri) ilə oxşarlıqlarını nəzərə alsaq, onlar eyni materialdan hazırlanmış plastikdən alətlərdən istifadə edirdilər. Belə ki, burada “Kubik forma, həcm və düz xətlərə görə landşaftda formalar ziddiyyət təşkil edirdi.

Təəssüflər olsun ki, bu gün Bakıda ictimai binaların bəziləri tikildiyi vaxtdan ciddi dəyişikliklərə məruz qalıb, bu da şübhəsiz ki, müasir dövrdə onların necə qəbul olunmasına mənfi təsir göstərir. Lakin onların əksəriyyəti uzun illər fasiləsiz xidmət göstərüb. Məhz onlar şəhər mühitinə üzvi şəkildə inteqrasiya etmiş və şəhərin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdilər.

Sovet İttifaqının və xüsusən də Bakının memarlıq tarixinin maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, o, uzun müddət 20-ci əsr memarlıq tarixində qeyd kimi qəbul edilib. Belə ki, onun dünya memarlığının inkişafına verdiyi mühüm töhfə memarlıq tarixçiləri tərəfindən tanınmamışdır. Xoşbəxtlikdən, bu gün hər şey dəyişir və bu memarlığın öz dövrünün çox mühüm təzahürü olması fikri son onilliklərdə gücləndirilib.

Üstəlik, o dövrün sovet və xarici memarlarının nailiyyətləri ilə sonrakı dövrlərin nailiyyətlərini müqayisə etdikdə aydın olur ki, 1920-1930-cu illər Moskvada, Bakıda, Peterburqda, Sverdlovskda, Xarkovda yaşamış konstruktivistlərin yaradıcılıq ideyaları 20-ci əsrdə bir neçə onilliklər sonra öz əksini tapmış aparıcı memarlarının layihələrində rast gəlinmişdir [4].

20-ci yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda fəaliyyət göstərmiş olan bənnə, memar, nəqqaş, usta və memarlıq bəzəyi ustalarından Hacı Məhərrəm (memar; Bakıdakı cümə məscidinin hasarları, 1822), Ustad Tağı (Şamaxı, memar; Şamaxı qəbiristanlığındakı "Yeddi günbəz" türbələr kompleksi, 1816-17), Süleyman (xəttat; Abşeronun Əmircan kəndindəki məscidin kitabəsi, XIX yüzil), Mirzə Qədim İrəvani (rəssam-nəqqaş; İrəvanda Sərdar Sarayının divar rəsmləri, 1850-ci illər), Mirzə Mehdi (Gəncə, xəttat; indiki Goranboy rayonu Rəhimli kəndindəki qəbiristanlıqdakı türbənin daş kitabəsi, XIX yüzil, Zeynal və Rəcəb (memar; Abşeronun Bilgəh kəndində məscid, 1839), Mirzə Cəfər (Şamaxı, nəqqaş), Usta Qənbər Qarabaği (Şuşa, nəqqaş), Səfər (usta Qənbər Qarabağının qardaşı; nəqqaş), Zeynalabdin (Bakı, memar; Abşeronun Binə kəndində məscid, 1844), Usta Qurbanəli (Şamaxı; nəqqaş), Şükür Qənbər

oğlu (nəqqaş) – hamısı Şəki xanları sarayının dekortaiv tərtibatı, həmçinin onun bərpasında iştirak etmişdilər, XIX yüzil), Zirvəbəy Əhmədbəyovu (mühəndis-memar; Bakıda Təbriz məscidi və s.), Cahangirbəy Əliyev (memar; Ağdaşın baş planı, 1910) qeyd etmək mümkündür.

Sovet dövründə Azərbaycan memarlığının birinci mərhələsi Bakı ətrafında fəhlə qəsəbələrinin (Binəqədi, Bakıxanov, indiki Rəsulzadə, Muntin, Məmmədyarov) salınması ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, Abşeron fəhlə qəsəbəsinin salınması o vaxtkı gənc sovet memarlığının ilk nümunəsi idi.

“Böyük Bakı” baş planı, keçmiş Sovet İttifaqında ən erkən baş planlardan biri olub və tikiləcək əraziləri də özündə ehtiva edirdi. Mənzil probleminin həlli ilə bağlı tədbirlərlə yanaşı, Abşeron vadisində nəqliyyat və rabitə də yaxşılaşdırılmışdır. 1926-cı ildə Bakının neft mədənlərini şəhərlə birləşdirən elektrik dəmir yolu çəkildi. Bu xətt Sovet İttifaqında ilk elektrifikasişdırılmış dəmir yolu idi və onun boyu tikilmiş binalar kompleksinin memarlıq həlli ilə bağlı idi. Həmin dövrdə tikilmiş Sabunçu vağzalının binası (memar N.Q.Bayev) bu tikililərin ən maraqlı nümunələrindən biri idi. İlk yaşayış massivlərindən biri olan Məmmədyarov qəsəbəsinin salınması mühüm tədbirlərindən biri hesab olunurdu [3, s.257].

M.Usynov, S.Dadaşov kimi gənc memarlar fəal yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamış, qısa müddətdə bir çox binaların layihələrini hazırlamış və onları uğurla tikmişlər. Bunlardan Bayıldakı zavod mətbəxi (indiki Doğum evi), Azərbaycan Sənaye İnstitutunun (indiki Azərbaycan Neft İnstitutu) yeni tədris binası (hər ikisi 1932-ci ildə tikilib), İncəsənət Xadimləri Evi, yaşayış kompleksi, Qazax Müəllimlər Texnikumunun tikintisi (hər ikisi 1933-cü ildə tikilmişdir) insanların diqqətini cəlb etmişdir. 1930-cu illərin əvvəllərində yeni dənizkənarı bulvarın (köhnə bulvarın davamı) tikintisi Bakının mərkəzinin ümumi memarlıq planlaşdırma strukturunun təkmilləşdirilməsinə mühüm təsir göstərmişdir. Bu dövrdə Bakının memarlıq inkişafı 1924-1927-ci illərin Baş Planının müddəalarına uyğun olaraq bir çox iri ictimai binaların tikintisinin başa çatdırılması və yaşıllaşdırma layihələrinin genişləndirilməsi ilə səciyyələnirdi. Baş planın icrası ilə bağlı mühüm tədbirlərdən biri də hazırda 28 May küçəsi ilə Bülbül prospektinin kəsişməsində yerləşən ərazinin yenidən abadlaşdırılması idi. S.Dadaşov və M.Useynov tərəfindən layihələndirilmiş “Nizami” kinoteatrı və Azərbaycan Respublikası Qida Sənayesi Nazirliyinin köhnə binası (hər ikisi 1937-1939-cu illər) məkan quruluşu ilə diqqəti çəkir. Burada S.Dadaşov və M.Useynov qədim yunan intibah memarlığının üsul və formalarından yaradıcılıqla istifadə etmişlər.

1933-1936-cı illərdə Bakıda və respublikanın digər şəhərlərində böyük məktəb tikintisi layihələri həyata keçirilmişdir. Onların arasında Bakıda və respublikanın digər şəhərlərində tikilmiş dördməktəbəli, S.Dadaşov və M.Useynov tipli binaların layihələri memarlıq həllərinin ifadəliliyi ilə seçilir. Layihələr klassik formalardan və milli memarlıq ənənələrindən istifadə ilə xarakterizə olunur.

Bu dövrdə Azərbaycan memarlarının yaradıcılıq axtarışları yeni tikililərin milli ənənələrə uyğunlaşdırılması meyli ilə səciyyələnirdi. Bu istiqamətin inkişafında S.Dadaşov və M.Useynovun birgə fəaliyyəti aparıcı rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. E.Əliyev. “Konstruktivizm dövrü”. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2013, 268 səh.
2. N.Abdullayeva, Ramiz Əbdülrəhimov. “Erkən kapitalizm dövrünün memarlığı (XIX-XX əsrin əvvəli)”, IV cild, Bakı-2013.
3. M.Novruzova. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Bakı memarlığında modern üslubunun dekorativ xüsusiyyətləri. Qobustan jurnalı, 2005, № 3,46-48 s.
4. <https://azlogos.eu/bakinin-konstruktivizm-dovru-memarligi-xx-%C9%99srin-1920-1930-cu-ill%C9%99ri/>
5. <https://azerbaijan.az/related-information/48>

СТИЛИ И ИННОВАЦИИ В БАКУ АРХИТЕКТУРЕ XX ВЕКА

Резюме. В статье говорится о развитии азербайджанской архитектуры XX века, а также стилях и новациях в архитектуре Баку. Национальная архитектура легла в основу архитектурной композиции, созданной местными зодчими и народными мастерами.

Ключевые слова: архитектура, конструктивизм, памятник, композиция, стиль

FATALIYEVA LEYLA ELCHİN

STYLES AND INNOVATIONS IN 20TH CENTURY BAKU ARCHITECTURE

Summary. The article talks about the development of 20th century Azerbaijani architecture, as well as styles and innovations in Baku architecture. National architecture was the basis of the architectural composition built by local architects and folk artists.

Keywords: Architecture, constructivism, monument, composition, style

UOT. 71.

LEYLA ƏLYƏDDİN QIZI MƏMMƏDLİ
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
E-mail. memmedli.leyla.1998@gmail.com

BAKİ MEMARLIĞININ İNKİŞAFINDA ALMAN ƏSİLLİ MEMARLARIN ROLU

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanda yaşamış alman əsilli memarların Bakıda inşa etdikləri, layihələndirdiyi binalar, mülklər haqqında məlumat verilmişdir. Giriş hissədə Bakı memarlığının inkişafı, XIX-XX əsrlərdə regionda neft istehsalının artması ilə şəhərsalmanın da geniş vüsət alması barədə informasiya verilir. Məqalənin əsas hissəsində alman əsilli memarların layihələndirdiyi, bu gün də Bakının görkəmli yerlərindən hesab olunan mülklər, dini ibadət ocaqları haqqında ətraflı məlumatlar öz əksini tapır.

Hazırda alman memarlıq tarixində də Bakıdakı binaların, alman əsilli memarların adlarının qeyd olunması bu gün də Azərbaycan və Almaniya arasındakı qarşılıqlı mədəni-tarixi dialoqun sübutudur. Bu barədə müəllif məqalənin nəticə hissəsində qeyd etmişdir.

Açar sözlər: Bakı şəhəri, şəhərsalma, memarlıq, alman memarları, tarixi abidələr

Giriş. Alman memarları Bakı memarlığının inkişafında, xüsusən XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində mühüm rol oynamışlar. Bu dövr regionda neft sənayesinin inkişafı nəticəsində Bakının sürətli urbanizasiyası və müasirləşməsi dövrünə təsadüf etmişdi. Alman memarları şəhərə təcrübə, innovativ ideyalar və fərqli memarlıq üslubu gətirdilər.

Alman əsilli memarlar tez-tez memarlıq və mühəndislik sahəsində ciddi akademik təlimlər alırdılar ki, bu da onların texniki bilik və dizayn bacarıqlarını möhkəmləndirirdi. Onlar Bakıda inşa edilən binalara müasir memarlıq üslubları və öz texnikalarını, o cümlədən Art Nouveau, Jugendstil və erkən modernizm elementlərini tətbiq edirdilər. Onlar öz dizaynlarına innovativ struktur sistemləri, materialları və dekorativ elementləri daxil etməklə şəhərin bugünkü mənzərəsini formalaşdırıblar. Almanlar Bakıda yerli memarlar, mühəndislər və inşaatçılarla əməkdaşlıq edərək mədəniyyətlərarası fikir və təcrübə mübadiləsinə də töhfə verirdilər. Bu əməkdaşlıq alman memarlıq prinsiplərinin yerli kontekstlərə uyğunlaşdırılması və ənənəvi Azərbaycan memarlıq elementlərinin müasir dizaynlara inteqrasiyası ilə nəticələndi.

Alman əsilli memarların Bakı şəhərindəki izləri. Alman memarları Bakıda bir neçə ikonik binanın, görməli yerlərin layihələndirilməsi və inşasında iştirak ediblər. Bunlara yaşayış binaları, ticarət strukturları, hökumət binaları və mədəniyyət müəssisələri daxildir. Görkəmli nümunələrə Bakı Filarmoniyasını (memarı Otto Simonson), Bakı Fond Birjasının binasını (memarı Heinrich von Werz) və şəhərin neftlə zəngin məhəllələrində müxtəlif malikanələri və villaları göstərmək olar.

Alman memarlarının işi Bakıda memarlıq sahəsində özünəməxsus üslub xətti qoymaqla yanaşı, özündən sonrakı memar və mühəndis nəsillərinə də bələdçilik edib. Onların dizaynları şəhərin müasirləşməsinə və kosmopolit xarakterinə öz töhfəsini verib.

Xüsusilə XIX və XX əsrlərdə İohann Edel, Adolf Eyxler, Hikolay fon der Nonne, Karl və Otto Hippius qardaşları, Fortunat Ferdinand Qut, Ferdinand Lemkul, Robert Marfeld, Leopold Bilfeld, Paul Ştern, Ditrix Tissen, Vladimir Simenson, Frants Qrosseti, Adolf fon Stoyan və digər istedadlı memarlar Bakının, Gəncənin, Lənkəranın və Naxçıvanın memarlığında özünəməxsus iz qoymuşlar. Dünyada dominant və eyni zamanda da müasir hesab edilən alman memarlıq üslubunun Azərbaycanda, xüsusilə Bakıda özünə yer tapdığı aydın görünür [3, s.13]. Bakıda tikilən tikililərə nəzər saldıqda yaşayış yerləri, sənaye obyektləri, körpülər, kilsələr və məscidlər də bunu təsdiq edir [3, s.17].

Alman memarı İohann Vilhelm Edelin layihəsi üzrə 1896–1899-cu illərdə birinci mərtəbəsi mağazalar olan üçmərtəbəli gəlir evi tikilmişdi. Bu Bakının magistral küçələrinin kəsişməsində yerləşən ən gözəl binalardan biri idi və eyni zamanda üç küçəyə: Bəşir Səfəroğlu, Rəşid Behbudov və 28 May küçələrinə çıxırdı [3, s.53].

Azərbaycan memarlıq tarixinə töhfələr vermiş peşəkarlardan biri olan Nikolaus fon der Nonne 1898-1902-ci illərdə Bakı meri vəzifəsində çalışmış və şəhərin estetik strukturuna müsbət təsir göstərmişdir. 1898-ci ildə o, Bakının planını tərtib edərək Bakı qalasının şimalında yerləşən məhəllələri aydın düzbucaqlı şəbəkə şəklində təsvir etmişdi [5]. Fon der Nonnenin planına görə, proqnozlaşdırılan ərazi şəhərin planlaşdırılmış ərazisini iki dəfə artırdı [5].

Digər məşhur memar Adolf Eichlerdir. Bakıda onun izləri hələ də qalmaqdadır. O, Bakı-Lüteran kilsəsinin tikintisinə dəstək olmaqla həm də ona ianə verib. Tikintisi 1896-1899-cu illəri əhatə edən kilsə neoqotika üslubunda işlənmişdir [9]. 1870-ci ildə Bakıda lüteran icması da mövcud olmuşdur ki, bu da şəhərin mədəni həyatına və memarlığına böyük təsir göstərmişdir. Kirxanın tikintisinə başlanan gün Nobel qardaşları da burada olmuşdu. Çünki tikinti üçün maliyyə dəstəyinin böyük qismini onlar ödəmişdi. Bina Almaniyanın Malburq şəhərindəki kilsənin modelini əsasında hazırlanmışdı. Bakının görkəmli və tarixi yerlərindən biri kimi Kirxa özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Onun layihəsi üzrə ilk bina Bakının köhnə məhəllələrindən birində - Murtuza Muxtarov (keçmiş Persidski) və Çingiz Mustafayev (o zamankı Suraxanski) küçələrinin kəsişməsində 1892-ci ildə inşa edilib [8]. Bina uzun müddət məktəb kimi istifadə edilib. Eyxler 1904-cü ildə uşaqlar üçün internat məktəbinin də layihəsini işləyib hazırlamışdır.

Onun layihəsi əsasında tikilən kilsələr sadə quruluşları və mebelləri ilə diqqəti cəlb edir. Lüteran kilsəsinin yanında başqa bir alman abidəsi olan Kapellhaus da var ki, bina 1908-ci ildə açılmış və kilsə kimi istifadə edilmişdir. Bina Azərbaycan Dövlət Akademik Filarmoniyasının Kamera orkestrinin və orqan musiqisi zalı kimi istifadə edilir [3, s.123].

Bakıdakı digər mühüm tikili isə İmam Hüseyn məscididir. Məscid 1896-cı ildə xeyriyyəçi Hacı Hacıbaba Haşimovun (Aşumov) sifarişi ilə tikilmiş, Bakıda Yasamal rayonunun Abdulla Şaiq küçəsində yerləşir [8, s.1]. Eyxlerin Azərbaycan memarlıq üslubuna bələd olması məscidin layihəsində özünü büruzə verir. Şirvanşahlar dövrünün memarlıq üslubunu və Abşeron ibadət ocaqlarını xatırladan məscid 2017-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə təmir olunmuşdur.

Bakıda 28 May küçəsində yerləşən və Adolf Eyxler tərəfindən inşa edilən “Vohnhaus” adlı dördmərtəbəli yaşayış binası qotik memarlıq üslubunun nümunəsidir. Tikintisinə 1896-cı ildə başlanmışdır [3, s.119].

Kilsələrdən başqa, müxtəlif yaşayış binaları və dəbdəbəli binalar da tikilmişdir. Məsələn, İohan Vilhelm Edelə 1892-ci ildə dörd mərtəbəli yaşayış binasının layihələndirilməsi tapşırılmış, binanın tikintisi davam edərkən torpaq Bakı milyonçusu, xeyriyyəçi Murtuz Muxtarova satılmışdır.

Adolf Eyxler təbiət vurğunu idi. O, öz vəsaiti hesabına 1878-ci ildə Mixaylov (indiki Qubernator) bağını salmışdı. Yuxarı təbəqənin sevimli istirahət yerlərindən olan bu bağda nadir ağaclar əkilmişdi.

Bakıda ilk aptek də Adolf Eyxlerin əmisi Karl Eyxler açmışdı. İndiki “Araz” kinoteatrının yaxınlığında, Nizami küçəsində yerləşən aptek “Eyxlerin apteki” kimi tanınırdı [8, s.1].

1893-cü ildə Bakının məşhur tacirlərindən olan Hacı Məhəmməd İbrahim Eyxlərə bina layihəsi sifariş verir. Sözügedən mülk indiki Azərbaycan prospekti və Təbriz Xəlilbəyli, Dilarə Əliyeva küçələrinin kəsişməsində tikilmişdir. Mülkün divarları incə naxışlarla bəzədilmişdir. Onun üzərində 1894-cü ildə tikildiyi də qeyd olunmuşdur.

Bakı milyonçularından Dadaşovlara məxsus olan və 3 küçəni əhatə edən möhtəşəm ikimərtəbəli mülkün layihə müəllifi də Eyxlerdir. Bina indiki Nizami, Zərgərpalan və Nigar Rəfibəyli küçələrində yerləşir. XX əsrin əvvəllərində inşa edilən binanın eyvanlarının quruluşunda Avropa memarlığının təsiri diqqəti cəlb edir. Hazırda Daxili İşlər Nazirliyinin arxa küçəsində yerləşən və üç küçəyə açılan bu əzəmətli mülk Eyxlerin ən uğurlu işlərindən hesab olunur [1].

Eyxlerin məşhur layihələrindən biri də Sabunçu qəsəbəsində yerləşən və 1901-ci ildə tikilən Bəşir bəy Aşurbəyova məxsus mülkdür. Həmin bina bəzək, naxış elementləri və üslub cəhətdən şəhərdə inşa edilən mülklərdən fərqlənir.

Nəticə. Alman köçkünlərinin taleyi, təbii ki, yaşadıkları torpaqlardan asılı deyildi. Onlar da Sovet Rusiyasının zülmünə məruz qalmış, iqtisadi və psixoloji cəhətdən çətin günlər keçirmişlər. Almanlar üçün ən çətin dövrlər İkinci Dünya Müharibəsi illərində olub. Onlar müharibə zamanı Sovet Rusiyası tərəfindən Azərbaycandan sürgün edilmiş, uzun müddət yaşadıkları doğma torpaqlardan Sibirə, Qazaxıstana sürgün edilən alman köçkünləri də yerli əhali kimi təsirlənmişdi. Gəldikləri gündən bu rayonları öz ölkələrinin miniatürünə çevirərək Azərbaycanda 8 kənd salan almanlar yaşadıkları torpaqları öz məmləkəti kimi mənimsəyib seviblər. Məqalədə Azərbaycanda, xüsusilə Bakıda məskunlaşan alman memarları və onların Azərbaycana verdiyi töhfələr araşdırılıb. Bakıda alman memarlığı nümunələri haqqında H.M.Yohenninqin “Bakının memarlıq bələdçisi” kitabında da geniş məlumat verilmişdir. Kitab 2019-cu ildə Vyanadakı Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzində alman publisist-tərcüməçi Hayke Maria Yohenninq tərəfindən “Bakıda modern üslubun tarixi” adlı məruzə axşamında təqdim olunub [2, s.3]. Bu gün Bakıda yaşayan almanlar Azərbaycanda böyük sevgi ilə qarşılanır. Bu, iki xalq arasında qarşılıqlı münasibətlərin inkişaf etdiyini, almanların məhsuldarlığı və zəhmətkeşliyi ilə özlərini sevdirdiklərinin, Azərbaycan-Almaniya mədəniyyətlərinin tarixi dialoqunun əyani sübutudur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abdullayev Ç. Bakıda alman memarlığı mədəniyyəti. Mədəni maarif, №6, 2006-cı il, s.12-13
2. Bakıda modern üslubun tarixi. Mədəniyyət.- 1 fevral 2019-cu il. s.3.
3. Əliyev E.T. Azərbaycan Memarlığında Alman İrsi. "Mega Basım Yayın San. ve tic. A.Ş." nəşriyyatı, İstanbul: 2017, ISBN 978-9952-8335-15, 198 s.
4. Əliyeva G. Azərbaycanda alman mədəniyyəti izləri // Xalq qəzeti 28 iyul 2019-cu il.
5. Fətullayev Ş. Bakıda şəhərsalma, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində. Şərq-Qərb Nəşriyyat evi, Bakı: 2013, 352 s.
6. Hacıyeva R. Azərbaycan tolerantlığında alman irsinin izləri və memarlığı. Bakı: 2019, 180 s.
7. İbrahimov N. Azərbaycan tarixinin alman səhifələri. Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı: 1997, 336 s.
8. Bakıda alman memarlarının izləri. Mədəniyyət.az, 23 yanvar 2019-cu il. **Bakıda alman memarlarının izləri (medeniyyet.az)**
9. *Deutsche Architektur von Aserbaidshan — Deutsches Erbe Aserbaidshans - Masim* **(masimovasif.net)**
10. Новая работа о быте и культуре немцев, проживавших в Азербайджане // https://azertag.az/ru/xeber/Novaya_rabota_o_byte_i_kulture_nemcev_prozhivavshih_v_Azerbaidzhanе-1267022

LEYLA MAMMADLI

THE ROLE OF GERMAN ARCHITECTS IN THE DEVELOPMENT OF BAKU ARCHITECTURE

Summary. The article provides information about the buildings and properties built and designed by architects of German origin who lived in Azerbaijan. In the introductory part, information is given about the development of Baku architecture, the increase of oil production in the region in the 19th and 20th centuries, and the expansion of urban development. The main part of the article contains detailed information about the estates and religious places of worship designed by architects of German origin, which are still considered prominent places in Baku today.

Currently, the mention of buildings in Baku and the names of architects of German origin in the history of German architecture is proof of the mutual cultural-historical dialogue between Azerbaijan and Germany. The author mentioned this in the concluding part of the article.

Keywords: Baku city, urbanization, architecture, German architects, historical monuments.

ЛЕЙЛА МАММАДЛИ

РОЛЬ НЕМЕЦКИХ АРХИТЕКТОРОВ В РАЗВИТИИ БАКУСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ

Резюме. В статье представлена информация о зданиях и объектах недвижимости, построенных и спроектированных архитекторами немецкого происхождения, жившими в Азербайджане. Во вступительной части даются сведения о развитии архитектуры Баку, увеличении добычи нефти в регионе в XIX и XX веках, расширении городской застройки. Основная часть статьи содержит подробную информацию об усадьбах и культовых сооружениях, спроектированных архитекторами немецкого происхождения, которые и сегодня считаются выдающимися местами Баку.

В настоящее время упоминание зданий Баку и имен архитекторов немецкого происхождения в истории немецкой архитектуры является доказательством взаимного культурно-исторического диалога между Азербайджаном и Германией. Об этом автор упомянул в заключительной части статьи.

Ключевые слова: город Баку, градостроительство, архитектура, немецкие архитекторы, исторические памятники

UOT 791.43/45

MİRZƏ AZAD OĞLU HÜSEYNOV
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
E-mail: mirze.huseynov9505@gmail.com

UNREAL ENGINE OYUN MÜHƏRRİKİNİN KİNODA ROLU

Xülasə. Rəsmi kino tarixi 130 ildən çoxdur. Bu qısa müddət ərzində kinofilm inanılmaz dərəcədə yayıldı və populyarlıq qazandı. Bu gün dünyanı kinofilmsiz təsəvvür edə bilmirik. Kinonun arxa planında bir çox ixtira və ixtiraçı var. Məqalədə kinonun formalaşmasına kömək edən ən vacib qurğular müəyyən edilir və onların təkamül prosesləri araşdırılır.

Açar sözlər: kino, rəqəmsal, oyun, xüsusi effektlər, texnologiya

Bir neçə onillikdən bir kino sənayesində yeniləyən texnoloji inqilab baş verir. Rəng və səsini görünüşü, kompüter qrafikası, "yaşıl ekran", hərəkət çəkmə texnologiyası, 3D və sair. Növbəti inqilabi texnologiyanın nə olacağı hələ məlum deyil. İnandırıcı variantlardan biri oyun mühərriklərinin istifadəsidir. Söhbət ilk növbədə Marvel blokbusterlərində, Yeni "Ulduz müharibələri" və "Mandalorian" seriallarında istifadə olunan Unreal Engine 4-dən gedir. Unreal Engine 4 Unreal Engine 1998-ci ildə Epic Games tərəfindən şuter (birinci şəxs atıcıları) yaratmaq üçün hazırlanmışdır. Növbəti versiyalarda mühərrik sadələşdirildi və daha universal oldu, buna görə də indi bütün populyar platformalar üçün istənilən janrda layihələr yarada bilərsiniz. Unreal Engine 4, uzun uzadı kod yazmadan oyunları yaratmağa imkan verir. Daxili Blueprint vizual proqramlaşdırma sistemi hətta yeni başlayanlar üçün də əlverişlidir. Bu güclü real vaxt 3D yaratma platforması, məzmunun konseptuallaşdırılması, istehsalı və çatdırılması yollarında inqilab edir. Süni intellekt (AI) sahəsindəki inkişaflarla birlikdə Unreal Engine, yaradıcılığı artıraraq və vizual hekayə izahının sərhədlərini itələyərək sənayeni dəyişdirir.

Ue4, fotogerçəkçi qrafika və nəhəng asset kitabxanası ilə rəqiblərindən fərqlənir – mühərrik demək olar realdan fərqlənməyən inkişaf etmiş və detallı bir fon yaratmağa imkan verir. Digər bir vacib üstünlük sürətli istehsal prosesidir. Təəccüblü deyil ki, mühərrik tez bir zamanda kinostudiyalar tərəfindən qəbul edildi – həm əvvəlcədən istehsalda, həm də real vaxtda xüsusi effektlər yaradarkən faydalıdır. Rejissorlar getdikcə UE4 lehinə "yaşıl ekran" və digər populyar texnologiyalardan imtina edirlər. Unreal Engin filmlərdə necə istifadə olunur UE4 – ün vacib bir xüsusiyyəti Sequencer adlı bir vasitədir. O, real vaxt problemlərini həll edir: səhnə parçalarını hərəkət etdirir, uyğun linzaları seçir, işıqlandırmanı tənzimləyir və diqqəti təyin edir. Sequencer sayəsində Ue4-ü çəkilişlərdə tətbiq etməyin ən populyar yolu Real fon yaratmaq idi. Texnologiya xromakey kimi dərhal hazır təsviri nümayiş etdirə bilər, buna görə indi bir neçə saat deyil, sadəcə olaraq bir neçə klik çəkir. Bəzən xüsusi effekt mütəxəssisləri post-prodakşndakı səhnələri yekunlaşdırırlar, lakin çox vaxt bu belə tələb olunmur: real vaxt göstəricisi kifayətdir.

N-display adlı bir UE4 şablonu arxa planlar yaratmağa kömək edir: bir anda birdən çox ekrana və ya səthə bir şəkil proyeksiya etməyə imkan verir. Yaradılan arxa planlar nəhəng LED ekranlara yayımlanır və aktyorların bu məkanda olduğu xəyalını yaradır. Proses, film qrupundan kölgələr və detalların uyğunsuzluğu kimi xarakterik qüsurları olmadan, yalnız film üçün klassik metodlara (arxa planın aktyorların arxasındakı ekrana proqnozlaşdırıldığı birləşdirilmiş çəkiliş üsulları) bənzəyir.

Film üçün faydalı olan başqa bir vasitə, çəkiliş meydançasında real mühit yaradan və dəyişdirən Stagecraft texnologiyasıdır. UE4 kinematoqrafçılara və əvvəlcədən vizualizasiyaya kömək edir. Burada yalnız hekayə lövhələrini real animasiya ilə əvəz etməyə imkan verən klassik mühərrik imkanları deyil, həm də VR layihələri üçün xüsusi bir şablon da rol oynayır. Eynək taxaraq aktyor yaradılan mühitlə real vaxtda qarşılıqlı əlaqə qura bilər ki, bu da kadrdakı hərəkətini dəqiq planlaşdırmağa kömək edir.

Oyun tərtibatçıları konfransında GDC Epic Games həqiqətən Futuristik Ue4 əsaslı texnologiyanı təqdim etdi. Mühərrik artıq proqramın içərisində arxa plan deyil, real vaxtda fiziki bir obyekt – Chevrolet Camaro ZL avtomobili göstərdi. Bunun üçün gövdəsiz, lakin bir çərçivə və üzərinə QR kodları tətbiq olunan həqiqi bir avtomobil modeli istifadə edildi. Unreal Engine hansı layihələrdə istifadə olunur burada bir daha qabaqcıl həmişə yeni texnologiyalardan istifadə edənlərdən biri olan Disney oldu – rotoskopdan 3D animasiyaya qədər. Ue4-ün kinoda istifadəsinin əsas tərəfdarı "Iron Man", "Jungle Books" və "The Lion King"-in rejissoru və "Mandalorian"-ın şoumeni Jon Favreau. SIGGRAPH kompüter qrafika mütəxəssisləri konfransında Epic Games-in spikerləri ilə görüşməsi tamaşaçıları təəccübləndirdi. Ancaq bu barədə qəribə bir şey yox idi – Favreau bu gün Ue4-ün çəkiliş prosesinə gətirilməsində ən böyük təcrübəyə sahibdir. Konfransda rejissor son üç layihəsini yaradarkən mühərriki necə istifadə etdiyini ətraflı izah etdi. Hər şey "Jungle Book" ilə başladı – Maugley oynayan canlı aktyor "mavi ekranlar" arasında qaçmalı idi. Xromakeyi uzun müddət hərəkət etdirmək və göstərmə detallarını düşünmək ehtiyacı rejissoru əsəbiləşdirdi. Sonra Favreau Birlik mühərrikinin imkanlarından istifadə etmək qərarına gəldi. "Jungle Books" filminin çəkilişlərində mühərrik o qədər də tez-tez istifadə olunmurdu – onun köməyi ilə aktyor və ekipaj arasında VR eynəklərində yayımlanan bəzi səhnələrin ilkin vizualizasiyasını yaratdılar. Favreau-nun özünün dediyi kimi, "film çəkilişləri haqqında çox təhsil VR oyunu" kimi bir şey yaratdılar. Məhz bu texnologiya onun növbəti böyük layihəsinin – "Aslan kralı"-nın fotogerçəkçi remeykinin yaradılması üçün əsas oldu. Orada virtual reallıq artıq tam şəkildə tətbiq olunurdu-çəkilişdən əvvəl səhnələr virtual reallıqda yaradıldı. Favreau hətta bu prosesə cavabdeh olan Caleb Deschanel-i "tam kinematoqrafçı" və demək olar ki, başqa bir tam hüquqlu rejissor adlandırır. Əslində, film əvvəlcə tamamilə VR-də səhnələşdirildi ki, həqiqi çəkilişlər zamanı komanda hekayə lövhələrindən deyil, bitmiş işıqlar, rəng korreksiyası, kamera texnikası və s. ilə animasiyalardan başlaya bilsin. Artıq VFX sənətçiləri ilə uzun müddət ortaq bir dil axtarmaq və onlara düzəlişlər göndərmək lazım deyildi. Bütün qrafika artıq rejissorun gözü qarşısında və post-istehsal üçün qeydlər mümkün qədər vizual görünür. Bu təcrübə Favreau-ya çox təsir etdi – nəhayət yenilikçi yanaşmasının effektivliyinə əmin oldu. "Mandalorian" serialında artıq Unreal Engine istifadə olunurdu və maksimum dərəcədə. Birincisi, Favreau eyni strategiyayı "Aslan kralı"-nda olduğu kimi previzualizasiya ilə istifadə etdi. İkincisi, xromakei nəhayət UE4-də yaradılan fonların proqnozları ilə LED ekranları əvəz etdi. Stagecraft texnologiyası yalnız ekzotik mənzərələrin deyil, həm də gəmi parçalarının göstərilməsinə kömək etdi – bu rekvizitlərə qənaət etdi. Bu imkanlarla, real vaxtda, itkin Obyektlər tamamlandı, günün vaxtları dəyişdirildi və dərhal LED divarlara proqnozlaşdırılan detallar əlavə edildi. Favreau, bu cür ekranların fonunda çəkilən bir çox epizodun post-emal olmadan son montaja girdiyini təmin edir. Jon Favreau aktyorlar üçün əla idi, çünki onlar çəkiliş meydançasında gözə bilirdilər və hətta interaktiv proyeksiyalardan istifadə etsələr belə, bütün ətrafı gördükləri mühitə düşə bilirdilər. Bu LED divarlara yaxından baxmaq lazım deyil, lakin işləyərkən periferik görmə üçün hələ də faydalıdır. Həmişə üfün harada olduğunu bilirsiniz, özünüzdə işıqlandırma hiss edirsiniz. Və hətta bu LED divarlardan çoxlu interaktiv işıq aldığınız üçün meydançanın işığını tənzimləməyə ehtiyac yoxdur. Virtual önizləmə modası Favreau həmkarları tərəfindən tez bir zamanda qəbul edildi. Disney tərəfindən idarə olunan bir çox layihədə yeni bir iş mərhələsi – virtual istehsal meydana çıxdı. Favreau-ya "Jungle Books" və "The Lion King" filmlərində kömək edən eyni üsullar "Galaxy Guardians 2" və "Thor: Ragnarok"-un yaradılmasında istifadə edilmişdir. Texnologiya rəqiblər tərəfindən də qəbul edildi – məsələn, Fox, "Meymunlar planeti" fransızası ilə, hərəkət çəkmə texnologiyasından istifadə edərək çəkilən aktyorların səhnələrin əvvəlcədən görsəlləşdirilməsinə ehtiyac duyuldu. LED ekran proqnozlarına gəldikdə, Favreau ilk deyildi. Onlar artıq "Ulduz döyüşləri" kainatında başqa bir layihədə – "Rogue One"-də istifadə edilmişdir. Digər şeylər arasında filmdəki UE4, tamamilə çəkilən və sonra VR-ə köçürülən k – 2SO robotunu görüntüləmək üçün istifadə edildi-bu aktyorların xarakterlə qarşılıqlı əlaqəsini asanlaşdırdı. Virtual istehsal və proqnozlar "Solo" və "Ulduz döyüşləri"-nin doqquzuncu hissəsinin yaradılmasında da tətbiq edilmişdir. Son onilliklərdə olduğu kimi,

effekt sənayesindəki meyilləri təyin edən bu franchise. Epic Games – dən başqa bir mühərrik animasiya yaradarkən istifadə olunur və əsas vasitə kimi. UE4 ilə "Dory finding" cizgi filminin bütün səhnəsi çəkildi və Pixar Epic ilə əməkdaşlığını davam etdirir. Ue4 əsaslı tammetrajlı cizgi filmi də köşədedir. Epic, şüa izləmə texnologiyasından istifadə edərək yaradılan Troll adlı bir layihə üzərində işləyir. Baş rolda Alicia Vikander. Ue4-də cizgi filmlərinin yaradılması prosesi Fraquent qısametrajlı filmi üzərində işləyən 3D sənətçilər tərəfindən ətraflı izah edildi – bələdçilərində istehsalın bütün mərhələləri təsvir edilmişdir. Unreal Engine-in kinoda gələcəyi nədir Favreau və texnologiyadan istifadə edən digər rejissorlar Ue4-ün kinonun gələcəyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcəyi ilə razılaşırlar. Mühərrik göstərilməsi üçün daha asan və daha rahat olur, bu da lazımsız xərclər olmadan yüksək keyfiyyətli effektlərə nail olmağa imkan verir. Əlbəttə ki, Ue4 hər kəsin bununla öz filmini yaratmasına qədər uzaqdır. Ancaq artıq mütəxəssislərə istehsal prosesində lazımı obyektləri və arxa planları göstərməyə kömək edir – ancaq dünən xromakey ilə əlaqəli problemlərdən bezmiş bütün blokbaster rejissorlarının xəyalı kimi səsləndi. Jon Favreau düşünürəm ki, bu, bütün prosesi pozmur, ancaq sizi yaradıcı qərarlar qəbul etməyə məcbur edir adətən setə gedirsiniz, "yaşıl ekran" qoyursunuz və yalnız bundan sonra nəticəni görürsünüz. Ancaq burada bütün bu gözəl yeni texnologiyalara sahibsiniz və prinsipləri davam edən bir əsrlik film təcrübəsi var. Artıq dəstdən istifadə etmədiyimiz üçün niyə bundan imtina etməliyik? Gəlin bu ustaların bacarıqlarını miras alaq və yeni alətlər yaradaq. UE4 istifadəsinin ən bariz nəticəsi "yaşıl ekran"ın ölümüdür. Keçən əsrdən bəri bir çox inqilabi texnologiyalar kimi, təbii olaraq yenisi ilə əvəz olunacaq – istehsalı daha rahat və ucuzdur. Şübhəsiz ki, çəkiliş prosesi də dəyişəcək-Disney blokbasterləri artıq vizual istehsal mərhələsini təqdim edir və hekayə lövhələri Ue4-də yaradılan animasiya ilə əvəz olunur. Gələcəyə baxmağa çalışsanız, bəlkə də Unreal Engine 4 və ya oxşar alət sayəsində kino sözün əsl mənasında interaktiv olacaq. Bu texnologiyanın bu gün necə istifadə olunduğunu seyr edərkən, gələcəyin izləyicisinin filmin arxa planını və təfərrüatlarını seyr edərkən necə dəyişdirdiyini təsəvvür etmək olar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. <https://www.unrealengine.com/en-US/uses/film-television>
2. <https://boilingpointmedia.com/revolutionizing-filmmaking-the-power-of-unreal-engine/>
3. Marcos Romer & Brenden Sewell Blueprints Visual Scripting for Unreal Engine 5
4. Lee Lanier Advanced Visual Effects Compositing.

ГУСЕЙНОВ М.А.

РОЛЬ ИГРОВОГО ДВИГАТЕЛЯ UNREAL ENGINE В КИНО

Резюме. Революционные технологии в кино стремительно развиваются. Unreal Engine, мощный игровой движок, вышел за рамки игр и стал инструментом кинематографического производства. Кинематографисты теперь используют графику в реальном времени, взаимодействие освещения и возможности погружения для создания потрясающих визуальных впечатлений, которые могут конкурировать с голливудскими постановками.

Ключевые слова: кино, цифровое искусство, игры, спецэффекты, технологии

HUSEYNOV M.A.

THE ROLE OF THE UNREAL ENGINE GAME ENGINE IN CINEMA

Summary. Revolutionary technologies in cinema are developing rapidly. Unreal Engine, a powerful game engine, has expanded beyond gaming into a cinematic production tool. Filmmakers now use real-time graphics, lighting interactions, and immersive capabilities to create stunning visual experiences that rival Hollywood productions

Key words: cinema, digital, gaming, special effects, technology.

**“MƏDƏNİYYƏT: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR”
DOKTORANT VƏ GƏNC TƏDQİQATÇILARIN RESPUBLİKA ELMİ KONFRASI - XVI**

NƏRMİN ŞAMİL QIZI BAYRAMOVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
II təhsil ili magistrantı
e-mail: nermin.bayramova98@gmail.com
+994518321212

AZƏRBAYCANIN İNTİBAH DÖVRÜ MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ

Xülasə

Əsrlər boyu xalqların tarixindəki dəyişikliklər və inkişaf prosesi özünü həmin xalqın memarlıq abidələrində büruzə verir. Məhz bu səbəbdən, memarlıq bəşəriyyət tarixini özündə əks etdirən güzgü hesab olunur. Azərbaycan ərazisi dünyanın nadir memarlıq strukturları və tarixi abidələri ilə zəngindir. İntibah dövrünün tarixi və mədəni təsirləri Azərbaycanın memarlıq abidələrində özünü büruzə verir. İntibah dövrünün tarixi abidələri bu dövrün müxtəlif sənət və memarlıq üslublarını əks etdirir. Bu dövr ərzində tikilmiş olan əsas abidələr Azərbaycanın tarixi və sənəti üçün əhəmiyyətli olan mədəni irsin birləşdirilmiş təmsilçiləridir. Məqalədə İntibah dövründə Azərbaycan memarlıq abidələrinin yüksəlişi və bu dövrün tarixi abidələrə təsiri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan, memarlıq, ədəbi irs, tarixi abidə, İntibah*

Giriş Hər bir ölkənin memarlıq abidələri həmin ölkənin mədəniyyət və incəsənətinin bütün bədii təzahürlərini özündə əks etdirir. Memarlıq abidələri tarixi və ya mədəni dəyəri olan unikal tikililərdir. Onlar xalqların çoxəsrlik tarixini, mədəniyyətini əks etdirir. Memarlıq abidələri müxtəlif dövrlərdə yaşamış insanların dünyagörüşü və milli kimliyi haqqında məlumat ötürməyə qadirdir.

Azərbaycan ərazisi də milli tarixini, mədəniyyətini öz orijinallığı, qeyri-adi forması ilə əks etdirən müxtəlif memarlıq abidələri ilə zəngindir. Bu memarlıq abidələrinin cəmiyyətimiz üçün böyük əhəmiyyəti var. Onlar keçmişin ab-havasını yenidən yaratmağa və bizə unikal təcrübə və duyğuları çatdırmağa qadirdirlər. Memarlıq abidələri cəmiyyətimizin tarixini anlamağa və gələcək nəsillər üçün mədəni irsi qoruyub saxlamağa kömək edir.

Azərbaycanın intibah dövrü memarlıq abidələri

XII əsr Azərbaycanda ən böyük iqtisadi və mədəni inkişaf dövrü hesab olunur. İntibah mədəniyyəti dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının çiçəklənməsi dövrü kimi qeyd olunur. İntibah memarlığı XII–XIV əsrləri əhatə edir. Bu dövr Azərbaycan memarlığının yüksəliş dövrüdür. İntibah dövrü inkişaf dövrü olduğundan, nəinki şəhərlər böyümüş və inkişaf etmişdir, həmçinin Azərbaycanın mədəni irsi sayılan memarlıq abidələrinə də bu dövrdə diqqət olduqca artmışdır.

İntibah dövründə Azərbaycanın bir çox istedadlı memarları Yaxın Şərqdə məşhurlaşmışlar. Onların yüksək sənəti və peşəkarlıq səviyyəsi innovativ ideyaları ilə birlikdə o dövrün memarlıq şah əsərlərində öz əksini tapmışdır. İntibah dövrü Azərbaycan memarlığının ən görkəmli nümayəndəsi memar Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani olmuşdur. Onun Yaxın Şərqin bir sıra memarlarının sənətinə təsiri aydın görünür. Əcəmi əsrlər boyu görkəmli memarlıq şedevrləri yaratmışdır, onun yaradıcı

dühasının sönməz gözəlliyi yaratdığı memarlıq abidələrində öz gücünü nümayiş etdirir [4, s.87]. Əcəmi Naxçıvani 1162-ci ildə Yusif oğlu Küseyirin, 1186-cı ildə Möminə Xatunun, 1187-ci ildə Qoşaminarənin, Cümə məscidinin, Eldəniz Darülmülk Sarayının və digər nadir memarlıq abidələrinin məqbərəsini ucaltmışdır. Əcəmi strukturların monumentallığı, bölmələrinin zərifliyi, o dövr üçün rəşional olan strukturlardan istifadə edilməsi ilə səciyyələnir. Dekorda mürəkkəb həndəsi naxışlar, yazılar və məharətlə istifadə olunan rənglər var. Əcəminin işləyib hazırladığı kompozisiya və bəzək texnikası həm Azərbaycanca, həm də qonşu ölkələrdə məqbərələrin tikintisinə böyük təsir göstərmişdir.

İntibah dövrü Azərbaycan memarlığının əsas tikililəri olan qala türbələrinin yaradılmasında böyük nailiyyətlər Əcəmiyə məxsusdur. Həmin dövrdə orta əsr bədii oyma sənətinin yüksək olduğunu xalq arasında “Atababa Gümbəzi” adlandırılan məqbərədən başlayaraq Əcəminin ucaltdığı bütün tikililər sübut edir. Bu məqbərə hazırda Yusif ibn Küseyir məqbərəsi adlanır. Məqbərənin özü bişmiş kərpicdən tikilmişdir, planı üzrə səkkizguşəli, ümumi hündürlüyü təqribən 15 metr olan piramida çadırla örtülmüş tikilidir. Məqbərənin daxili məkanı yeraltı qəbirə və geniş yuxarı kameraya bölünür. Yuxarı kameranın divarları uclu tağlarla müşayiət olunur. Məqbərənin yuxarı kamerasına giriş qərb kənarında yerləşir. Sovet memarlıq və incəsənət tədqiqatçısı Bretanitski Leonid Semenoviç məqbərənin görünüşünü belə təsvir edir: “Mavzoleyin memarlığı illüziya çərçivəsi təəssüratı yaradır. Üstündəki eyni hamar hörgü zolağı ilə möhkəm bağlanmış adi kvadrat kərpicdən hazırlanmış künc dayaq sütunları, tamamilə bəzəklərlə örtülmüş, bir qədər girintili səthlər üçün bir çərçivə rolunu oynayır. Üzlərdən biri üçbucaqlı bloklarla, digərləri düzbucaqlı, almazşəkilli, altıbucaqlı və kvadrat bloklarla üzlənmişdir”.

Memar Əcəminin ən əlamətdar əsəri Möminə Xatun məqbərəsidir. Bu bina Naxçıvan yaradıcılığının zirvəsi hesab olunur və öz gözəlliyi və əzəməti ilə hər kəsi heyran buraxır. Azərbaycan milli memarlığının möhtəşəm abidəsi, Şərq memarlığı incilərindən biri olan Möminə Xatun türbəsi 1186-cı ildə Naxçıvan şəhərində tikilmişdir. Bişmiş kərpicdən tikilmiş Möminə Xatun Türbəsinin bucaqları çıxıntı şəklində, səthləri isə batıq formada qurulmuşdur. Türbənin bucaqlarındakı çıxıntılar kufi xətti ilə işlənmiş kitabələrlə örtülmüşdür. Bu kitabələrin uzunluğu 500 metrə çatır. Türbə əvvəlki dövrlərə nisbətən mürəkkəb quruluşlu həndəsi ornamentlərlə, kompozisiyaya daxil edilmiş firuzəyi naxışlarla daha da zənginləşdirilmişdir. Qeyd etmək olar ki, bu məqbərə bütün göstəricilərinə görə (məsələn, hündürlüyünə görə) Yusif Küseyir məqbərəsini üstələyir. Lakin Bretanitski Leonid Semenoviçin qeyd etdiyi kimi “onların arasında fərq memarın artan peşəkar ustalığı, yaradıcılıq yetkinliyi və görkəmli istedadının çiçəklənməsi ilə müəyyən edilir”. Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin memarlıq üslubu Azərbaycan memarlığının gələcək inkişafına güclü təsir göstərmişdir [9, s.38].

İntibah dövründə Azərbaycan memarlığı öz zirvəsinə çatmışdır. Saraylar, qalalar, məqbərələr və məscidlərin tikintisində xüsusi üslubdan istifadə edirdilər. Bir çox binaların memarlıq quruluşunda ornamentasiya və dekorativ epigrafiyanın əhəmiyyəti böyük idi. Həndəsi naxışların üstünlük təşkil etdiyi ornamentlərin müxtəlifliyi ustaların tükənməz təxəyyülündən, icrasının mükəmməlliyi isə dekorativ sənətin yüksək səviyyəsindən xəbər verirdi.

Bu dövrə aid ən məşhur memarlıq abidələrindən biri də Şamaxı şəhəri yaxınlığındakı Gülüstən qalası idi. XII–XIV əsrlərdə Azərbaycanın çox saylı işğallara məruz qalması müdafiə memarlığının inkişafına təkan vermişdir. Gülüstən qalası da məhz müdafiə xarakterli qalalardan biri olmuşdur. Qala dairəvi və dördbucaqlı bürcləri olan, fraqmentar şəkildə qorunub saxlanılan güclü divarları ilə geniş ərazini əhatə edirdi.

İntibah dövründə memarlıq abidələri kompozisiyaların mütənasibliyi, dekorun zərif plastikliyi, öz dövrü üçün rəşional dizaynlardan istifadə edilməsi, ornamentə bəzəklərin zənginliyi ilə səciyyələnir. Bu dövr memarlıq kompozisiyaları və onların dekorativ bəzək üsulları təkə

Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından kənarda da türbələrin tikintisinə böyük təsir göstərmişdir. Marağadakı Göy günbəz türbəsi (1196, memar Əhməd Məhəmməd oğlu) tikinti üsuluna və dekorasiyasına görə Azərbaycan intibah dövrünün memarlıq abidələrinə yaxındır.

İntibah dövründə Azərbaycanın ən böyük iqtisadi, siyasi və mədəni mərkəzləri olan Şamaxı, Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Beyləqan, Təbriz, Marağa, Urmiya və başqa şəhərlərdə müxtəlif səciyyəli abidələr inşa edildi. Həmin dövr öz təsir gücünü Təbriz şəhərində daha qabarıq şəkildə büruzə vermişdir. Bu dövrdə Təbrizdə təkcə memarlıq sahəsi deyil, həmçinin bütün sənət növləri inkişaf etmişdir. Məhz buna görə də, İntibah dövründə Təbriz Azərbaycanın mədəni inkişafının mərkəzinə çevrilmişdir. Bu dövr üçün xarakterik olan əsas memarlıq abidəsi Rəşidiyyə şəhərciyi idi. Bura Akademiya şəhərciyi kimi tanınırdı. Məlumatlara görə Rəşidiyyədə 24 karvansaray, 30 min yaşayış evi, 1500 dükan, 2 kitabxana, hamamlar, bağlar, dəyirmanlar, 2 cümə məscidi və s. tikililər olmuşdur. Buranın əsas tikililəri Günbəd, yəni Rəşidəddin türbəsi, Dər-üş-Səfa xəstəxanası, 60 min kitabı olan kitabxana təşkil edirdi [7, s.39].

Azərbaycan intibah dövrü memarlıq abidələrinin tikintisində istifadə olunmuş memarlıq üsulları digər dövrlərdəki memarlıq abidələrindən fərqlənirdi. Bu memarlıq üsullarının üzə çıxmasında lokal cəhətlər, o cümlədən regionun etnik və sosial quruluşu həlledici rol oynayırdı. Daşla kərpicin birgə yanaşı işlədilməsi ilə tikilən memarlıq abidələri qamətli kompozisiyası, daha zərif ayrıntıları və incə görkəmi ilə seçilirdi [2, s.156]. İntibah dövrü memarlıq üsullarının ən yüksək inkişaf mərhələsi Azərbaycan Atabəyləri dövləti dövrünə düşən, əsasən, bişmiş kərpicdən tikilən Naxçıvan-Marağa abidələri ilə xarakterizə olunur. Marağa abidələri Azərbaycan memarlığının inkişafında mühüm yer tutur. Belə tikililərdən günümüzdə qədər gəlib çatmış ən qədimi Qırmızı Günbəz məqbərəsidir (1185, memar Bəkir Məhəmməd).

Bu dövrdə Urmiyada tikilmiş “Üç günbəz” türbəsi (1185, memar Əbu Mənsur Musaoğlu) memarlıq quruluşuna görə Marağa abidələrinə yaxındır. Marağa abidələrinin tikintisi üçün üzləmə bloklarının işlədilməsi, gövdənin karkas sxemi, dekorda həndəsi ornamentin üstünlüyü, şirli kərpiclərin işlədilməsi, epiqrafikanın rolunun artması və s. xasdır.

Bu dövrün abidələrindən Bakının Qız qalası, Mərdəkan qalası, Beyləqanın, Gəncənin, Təbrizin, Marağanın müdafiə divarları, Abşeronun (Bakı, Mərdəkan, Nardaran, Ramana və s.) qalaları, məscid, mədrəsə və xanəqahlar (İçərişəhərdə Sınıqqala minarəsi, Pir Hüseyn xanəqahı və s.), məqbərələr (Əcəminin yaratdığı memarlıq abidələri – Möminə Xatun, Yusif ibn Küseyr məqbərəsi, Qoşaminarə, Cümə məscidi və s.), körpülər (Xudafərin, Cuqa və s.), Qobustanın Sündü kəndində tikilmiş günbəzli məscid, Əlinəcə qalası özlərinə məxsus üslubları ilə fərqlənirdi. Bu tikililər qülləvari türbə, mədrəsə formasında, konstruktiv fəndlər (ikiqatlı günbəzlər, mərkəzi dayaqlı tağ örtüyü) işlədilərək müxtəlif memarlıq elementləri ilə zənginləşdirilmişdir. İntibah dövrü tarixi abidələrdə memarlıq bəzəyi vasitələri kimi həndəsi ornament, şirli kərpic, bloklarla üzləmə üsullarından geniş istifadə olunmuşdur.

Nəticə. Azərbaycan memarlığı olduqca zəngin tarixi irsə malikdir. Memarlığımız tarix boyu dəyişikliklərə məruz qalsa da, günümüzdə kimi bir çox abidələr gəlib çatmışdır. Lakin bunların bəziləri çox saylı basqınlar nəticəsində dağıntılara məruz qalmışdır. Araşdırmalar nəticəsində həmin dövr memarlıqlar barəsində məlumatlar əldə edilmişdir. Buna əsasən demək olar ki, memarlıq üç istiqamətdə inkişaf edib. Birincisi tipik şərq, ikincisi qədim Avropa və üçüncüsü isə müasir tikililərdir. Bəzi memarlıq nümunələrimiz YUNESKO-nun Ümumdünya irsi siyahısına düşmüşdür. Ulu öndər Heydər Əliyevin davamçısı cənab İlham Əliyev də Azərbaycan memarlığının yüksək səviyyəyə gəlməsinə böyük səy göstərmişdir. Məhz onun hakimiyyəti illərində Azərbaycan tarixi memarlığı, eyni zamanda müasir memarlığı ilə tanınmağa başlamışdır. Azərbaycan memarları artıq xarici ölkələrdə də tanınır, onların işləri böyük maraqla qarşılanır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, uğurlu siyasət nəticəsində nəinki iqtisadi cəhətdən inkişaf gedir, bu özünü bütün sahələrdə o cümlədən

memarlıqda bürüzə verirdi. Memarlığın sürətli inkişafı ölkəmizin xarici görünüşünə də təsir etmişdir. Yeni tikililər ölkəyə bir növ yeni sima vermişdir.

НАРМИН БАЙРАМОВА

РЕНЕССАНСНЫЕ АРХИТЕКТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА
РЕЗЮМЕ

Процесс изменения и развития в истории народов на протяжении веков проявляется в архитектурных памятниках этого народа. Именно по этой причине архитектуру считают зеркалом, отражающим историю человечества. Территория Азербайджана богата редкими архитектурными сооружениями и историческими памятниками мира. Историко-культурные влияния периода Возрождения проявляются в архитектурных памятниках Азербайджана. Исторические памятники эпохи Возрождения отражают различные художественные и архитектурные стили этого периода. Основные памятники, построенные в этот период, являются интегрированными представителями культурного наследия, важного для истории и искусства Азербайджана. В статье анализируется возникновение азербайджанских архитектурных памятников в эпоху Возрождения и влияние этого периода на исторические памятники.

Ключевые слова: *Азербайджан, архитектура, литературное наследие, исторический памятник, Возрождение*

NARMIN BAYRAMOVA

RENAISSANCE ARCHITECTURAL MONUMENTS OF AZERBAIJAN
SUMMARY

The changes and development process in the history of peoples over the centuries manifests itself in the architectural monuments of that people. It is for this reason that architecture is considered a mirror that reflects the history of mankind. The territory of Azerbaijan is rich in rare architectural structures and historical monuments of the world. The historical and cultural influences of the renaissance period are manifested in the architectural monuments of Azerbaijan. The historical monuments of the Renaissance period reflect the various art and architectural styles of this period. The main monuments built during this period are integrated representatives of the cultural heritage important for the history and art of Azerbaijan. The article analyzes the rise of Azerbaijani architectural monuments during the Renaissance and the influence of this period on historical monuments.

Keywords: *Azerbaijan, architecture, literary heritage, historical monument, Renaissance.*

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Cəfər Qiyasi (1991), Nizami dövrü memarlıq abidələri. Bakı, işıq.
2. Ernst Diez (1946), Türk sanatı: Başlanğıcından günümüdə kadar. İstanbul.
3. Əliyev N.Ə. (2005), Heydar Əliyev və Bakının memarlığı. Bakı, Ulduz, 224 s.
4. Əlizadə Q.M. (1958), Azərbaycan Xalq Memarlığı XIX-XX əsrlərdə. Bakı
5. İmanov K.S. (2012), Doğan günəşin qapısı. İçəri şəhər toplusu. Bakı, s.24-30.
6. Hüseynov F.M., Ağazadə R.R., Mikayılova M.N (2008), Şəhərsalma nəzəriyyəsi. Dərslik, Bakı, Memar N-P, - 240 s.
7. Muradov V. (1983), Orta əsr Azərbaycan şəhərləri, Bakı, Maarif.

8. Vəli Əliyev (2009), Xalq qəzeti. 8 avqust səh.5.
9. Vəliyev S.T (2022), Azərbaycan abidələr məskənidir. “Sivilizasiya” jurnalı. Cild -11, № 2. Bakı. səh 3

.

UOT 78

NƏZRİN ELSEVƏR QIZI NƏZİRLİ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: nezrinnezirli@gmail.com

ALFRED ŞNİTKENİN YARADICILIĞINA BİR BAXIŞ

Xülasə. Alfred Şnitke alman əsilli rus bəstəkarı, yenilikçi və dərin ifadəli əsərləri ilə məşhurdur. O, bəstələri ilə müxtəlif üslubları keçərək, tez-tez tonallıq və atonallıq, dissonans və konsonans elementlərini birləşdirərək unikal musiqi dili yaratmışdır.

Açar sözlər: Alfred Şnitke, postmodern dövr, polistilizm, XX əsr musiqisi

Alfred Şnitke XX əsrin musiqi sənətinin ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, rus bəstəkarı, nəzəriyyəçisi və pedaqoqudur. Onun yaradıcılığı müasirlik problemlərinə, bəşəriyyətin və bəşər mədəniyyətinin taleyinə böyük diqqət yetirməsi, irimiqyaslı ideyalar, təzadlı dramaturgiya və musiqi səsinin intensiv ifadəsi ilə səciyyələnir. Onun yaradıcılığının əsas mövzuları insanla bağlıdır – insanın yaşantıları, duyğuları, özünü axtarması və s. Bəstəkar hesab edirdi ki, ağlamaq və gülmək bizim həyatımızda ayrılmazdır və bu, onun musiqisində öz əksini tapmışdır. Şnitkenin ədəbi və publisistik irsi çox müxtəlifdir və böyük elmi dəyərə malikdir. Dahi bəstəkarın əsərləri XX əsrin müasir incəsənətinin mühüm mövzularını əks etdirir və XXI əsrdə də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Alfred Şnitke 24 noyabr 1934-cü ildə Volqa Almaniya Respublikasının Engels şəhərində yəhudi-alman ailəsində anadan olmuşdur. Atası Harri Viktoroviç Şnitke (1914-1975), valideynlərinin 1910-cu ildə Libavadan köçdüyü Frankfurt-Mayn şəhərində anadan olmuşdur. 1927-ci ildə o, valideynləri ilə birlikdə Moskvaya, 1930-cu ildə Engels şəhərinə köçüb, burada Sovet Ordu sıralarına daxil olmuşdur. O, bu dövrdə sovet alman nəşrlərində jurnalist kimi fəaliyyət göstərüb, Bolşevik qəzetində rus dilində cəbhədən hekayələr və yazışmalar dərc etdirirdi. Anası Mariya İosifovna Vogel (1910-1972), 1765-ci ildə Rusiyaya köçən və Kamenka kəndində məskunlaşan alman kolonistlərindən gəlmişdir və alman dili müəllimi kimi işləmişdir. 1943-cü ildə bəstəkarın atası İkinci Dünya Müharibəsi üçün cəbhəyə çağırılır və Alfredlə kiçik qardaşı ata tərəfdən babası və nənəsinin yanına, Moskvaya göndərilir. İkinci Dünya Müharibəsi başa çatdıqdan sonra bəstəkarın atası Avstriyaya tərcüməçi işləməyə göndərildiyi üçün ailə iki il müddətinə Vyanaya köçür. Vyanada fortepiano müəllimi Şarlotta Ruber Şnittke ailəsi ilə qonşuluqda yaşayırdı. Beləliklə, onun sayəsində 12 yaşında Alfred Şnitkenin musiqi təhsili başlayır. Bir müddət sonra gələcək bəstəkarın ailəsi Rusiyanın Moskva vilayətinə köçür. Ümumtəhsil məktəbinin yeddinci sinfini bitirdikdən sonra, 15 yaşında Alfred Şnitke 1949-cu ildə Moskvada Oktyabr İnqilabı adına Musiqi Texnikumunun (indiki A.G.Şnitke adına Moskva Dövlət Musiqi İnstitutu) dirijor və xor şöbəsinə daxil olmuş, 1953-cü ildə oranı bitirmişdir. Bəstəkarın xor şöbəsinin tələbəsi olduğu məktəb 1999-cu ildən Şnitke adına Moskva Dövlət Musiqi İnstitutu adlanır. Bəstəkar onun adının instituta verilməsinə şəxsən razılıq verib. 1998-ci ildə təhsil ocağının bazasında Şnitke Mərkəzi yaradılmış, 2000-ci ildə isə bəstəkarın dünyada yeganə muzeyi açılmışdır.

Ardından 1958-ci ildə o, Moskva Konservatoriyasının bəstəkarlıq ixtisasını Yevgeni Qolubevin sinfində bitirmiş və sonra isə aspiranturada təhsil almışdır. 1961-ci ildən 1972-ci ilə qədər Şnitke Moskva Konservatoriyasında dərs demişdir. Təhsilini bitirdikdən sonra o, 30 il ərzində 70-ə yaxın partitura hazırlayaraq, əsasən film partituraları bəstələməklə həyatını davam etdirirdi.

Simfonik və kamera musiqisi Şnitkenin yaradıcılığının əsas janrlarıdır. Bəstəkar 5 simfoniya (1972, 1980, 1981, 1984, 1988); Skripka və orkestr üçün 4 konsert (1957, 1966, 1978, 1984); viola və simli orkestr üçün konsert (1965), qoboy və arfa üçün konsertlər (1970), fortepiano və simli orkestr

üçün konsert (1979), violonçel və simli orkestr üçün konsert (1986); orkestr parçaları “*Pianissimo...*” (1968), “*Clowns und Kinder*” (Təlxəklər və uşaqlar 1976), “*Ritual*” (1984), “(K)ein Sommernachtstraum” (Yay Gecəsinin Kəbəsi, 1985); 3 konçerto qrosso (1977, 1982, 1985); 5 musiqiçi üçün “*Serenade*” (1968); fortepiano kvinteti (1976) və onun orkestr versiyası – “*In memoriam*” (Xatirədə, 1978); Zərb alətləri üçün “*Biography*” (Bioqrafiya, 1982), Ansambl üçün himnlər (1974-79), Simli üçlük (1985); Skripka və fortepiano üçün 2 sonata (1963, 1968), violonçel və fortepiano üçün sonata (1978), skripka solo üçün “*A Paganini*” (Paqaniniyə ithaf, 1982) bəstələmişdir.

A.Şnitke aleatorik metoddan ilk istifadə edənlərdən biri idi. Onun “Birinci simfoniya”sı (1974) belə əsərlərə nümunədir. O, bu simfoniyanı dirijor Q.Rojdestvenskiyə – onun ilk ifaçısına həsr etmişdir. Əsərin bütün lazımi təsdiqləri olmasına baxmayaraq, ölkənin mərkəzi filarmoniyaları - Moskva, Leningrad bu cür radikal musiqini təqdim etməyə cəsarət etməmişdilər. Simfoniya ilk dəfə Nijni Novqorodda ifa edilmişdir.

Şnitke zamanla beynəlxalq səhnələrdə geniş kütlə qarşısına çıxmağa başladı. Dahi bəstəkarın musiqisinin əsas populyarlaşdırıcılarından biri Yuri Başmetdir. 1986-cı ildə viola və orkestr üçün konsertin ilk ifaçısı o oldu, onun rəhbərliyi altında Rusiyada ilk dəfə “Doqquzuncu Simfoniya” ifa olundu. Əsərlərinin premyeraları həmişə dünya mədəni hadisəsinə çevrilmiş, zamanımızın ən böyük dirijorlarının dirijorluğu altında Avropa və ABŞ-ın ən böyük orkestrləri tərəfindən ifa edilmişdir. Bəstəkar Berlin Təsviri İncəsənət Akademiyasının, İsveç Kral Musiqi Akademiyasının, Bavariya İncəsənət Akademiyasının müxbir üzvü olub, Hamburq İncəsənət Akademiyasının fəxri üzvü seçilmişdir. Şnitke bir çox dövlət və beynəlxalq mükafatlara layiq görülmüşdür. Onların arasında 1992-ci ildə Yaponiya İmperator Mükafatı, 1995-ci ildə Rusiya Dövlət Mükafatı, 1993-cü ildə “Triumf” Mükafatı və 1998-ci ildə Slava-Gloria Beynəlxalq Mükafatı var.

A.Şnitke həmişə dövrün salnaməçisi kimi qəbul edilmişdir. Onun bəstələrinin dəyəri bir çox dahi bəstəkarlarda olduğu kimi öz dövründə deyil, bəstəkarın ölümündən sonra anlaşılmışdır. Şnitkenin musiqisini heç də hamı bəyənmirdi. Bir dəfə Voronejdə onun İkinci Skripka Konserti ifa olunmalı idi. Onun musiqisini sevməyən kütlə bir gün öncədən ifaçının xəstəliyi ilə bağlı yalan məlumat yayaraq konsertin ləğv olunması ilə bağlı məlumat elan etmişdilər. Bunu öyrənən bəstəkar konsert axşamı konsert zalının yanında skripka ifaçısı və frak geymiş dirijorun dayanması üçün təlimat vermişdi ki, tamaşaçılar tamaşanın ideoloji səbəblərdən baş tutmadığını görsünlər.

Şnitke öz musiqi aləmini yaratmışdır. Hələ sağlığında bəstəkarın musiqisini anlayan kütlə onu dahi adlandırmağa başlamışdılar. O, keçmişə nüfuz etmək və gələcəyi görmək istedadına sahib idi. O, hər bir səsin dərinliyi və həqiqəti ilə heyrləndirən dahiyənə əsərlər yaratmışdır. Bu gün onun yaradıcılığı daha geniş şəkildə öyrənilir, şəxsiyyətinə maraq durmadan artır. Şnitkenin musiqisi dünyanın bütün guşələrində səslənir. Onu müxtəlif yaşlarda olan musiqiçilər də ifa edirlər.

1970-ci illərdə Şnitke “polistilistika” terminini musiqi istifadəsinə daxil etdi. Polistilistika (yun. polus – çox, style – üslub) – bir neçə müxtəlif üslub elementlərinin bir əsərdə məqsədyönlü birləşdirilməsinə deyilir. “Polistilistika” termini rus musiqişünaslığı üçün (xüsusən də sovet dövrü) xarakterikdir və Qərb mənbələrində çox zaman sistemli şəkildə işlədilmir.

Polistilistikanın ilk mühüm müzakirəsi A.Şnitke tərəfindən “*Polystylistic Tendencies in Modern Music*” (Müasir musiqidə polistilistik tendensiya, 1971) əsərində özünü göstərmişdir. Bəzi tədqiqatçılar polistilistika anlayışını geniş şəkildə şərh edərək, ona stilistik eklektizmin müxtəlif təzahürlərini, o cümlədən neoklassisizm və neoromantizm çərçivəsində istinad edirlər, lakin çox vaxt isə polistilistika sahəsinə postmodernizmə xas olan müxtəlifliklər daxil edilir.

A.Şnitke bəstəkarlar arasında polistilistikanın yaradıcılıq metodunu nəzəri və tarixi analogiyalarda əsaslandıran bəlkə də yeganə bəstəkarlardan biridir. Lakin Şnitke üçün müxtəlif üslubların qarşılıqlı təsiri sırf bəstəkarlıq texnikası deyil, bu, əsərlərin dramaturgiyasının qurulması üsuludur. Son nəticədə bu, bütün dünyanı zaman, məkanda “parçalanmış” deyil, vahid şəkildə göstərmək üsuludur. Bu mənada polistilizm böyük birləşdirici qüvvəyə malik idi.

Şnitkenin polistilizmə ilk ekskursiyaları onun 1968-ci ildə kino musiqisində işləyib hazırladığı kollaj üsullarından, stilistik modulyasiya və stilistik polifoniya kimi istinad etdiyi üsullardan irəli gəlir. Andrey Xranovskinin *"The Glass Harmonica"* (Şüşə qarmon, 1968) cizgi filmi üçün partiturasında istifadə edilən bu yeni "kinematoqrafiyadan ilhamlanmış kollaj quruluşu" həmin il iki konsert əsərində – Violino Sonata №2 və kamera ansambli üçün *"Serenade"* (Serenada, 1968) əsərində özünü göstərmişdir. Növbəti böyük əsəri, 1 nömrəli simfoniyasında (1969–1972) bəstəkar *"The World Today"* (Bu gün dünya) sənədli filmi üçün bəstələnmiş kollaj musiqisindən istifadə etmişdir. Bu film partituraları və onların müvafiq kollaj keçidlərini özündə birləşdirən konsert əsərləri Şnitkenin polistilistik üslubunun yarandığı qaynağı təşkil edir.

Alfred Şnitkenin musiqisi həm musiqinin verdiyi duyğularda, həm də musiqi elementlərinin müxtəlifliyində geniş musiqi ifadəsinə malikdir. Bəstəkar dramatik təzadlar yaratmaq üçün birləşən müxtəlif tarixi dövrlərin və üslubların musiqisindən sitat gətirmə texnikasından istifadə etdiyi 60-cı illərin və 70-ci illərin əvvəllərinin əsərlərindən sonra, müxtəlif stilistikalara ortaq zəmin yaradan yeni, sintetik dil inkişaf etdirdi. Bu, həm də Şnitkenin 60-cı illərdə sınaqdan keçirdiyi serializmdən imtina etdiyi dövrdür. Təxminən 1975-ci ildə baş verən bu üslub dəyişikliyindən sonra yazılan bəstələrin daxili məntiqi və musiqi hekayəsi bu sintetik dildən qaynaqlanır.

Eyni kompozisiya daxilində müxtəlif üslublara istinad etmək marağı Şnitkenin yaradıcılığı boyu davam etdi. Şnitke üçün polistilizmdən istifadə həm müxtəlif üslubların qarşılıqlı əlaqəsinə bədii maraq, həm də onun iki əsas peşəkar çıxışını, konsert musiqisini və film üçün musiqini bir araya gətirmək şansını təmsil edirdi. Polistilizmdən yaranan musiqi elementlərinin müxtəlifliyi və onları vahid üsluba inteqrasiya etmək zərurəti buna görə də Şnitkenin bəstəkarlıq üstünlüklərində dərin kök salmışdır.

Beləliklə, A.Şnitke yaradıcılığında bəstələrinin təsvirləri sırf musiqi çərçivəsini aşır. Bir çox dinləyicilər üçün onun musiqisi bir neçə əsri özündə cəmləşdirən yeni dövr insanının özünü təsviridir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Aleksandr İvaşkin "Alfred Şnitke", 1996, ISBN 0 7148 3169 7
2. Aleksandr İvaşkin, Mstislav Rostropoviç "Şnitke oxuyucusu", 2002, ISBN 0-253-33818-2
3. Valentina Xolopova "Bəstəkar Alfred Şnitke (bioqrafiya)", 2003, ISBN 5-8029-0269-8
4. Dmitri Şulgin "Alfred Şnitkenin erkən illəri - Bəstəkarla söhbətlər", 1993
5. <https://www.theguardian.com/music/tomserviceblog/2013/apr/29/alfred-schnittke-contemporary-music-tom-service>
6. <https://www.pcmsconcerts.org/composer/alfred-schnittke/>

NAZRİN NAZİRLİ

AN OVERVIEW OF ALFRED SCHNITTKE'S WORK

Summary. Alfred Schnittke is a German-born Russian composer known for his innovative and deeply expressive works. He created a unique musical language by crossing different styles with his compositions, often combining elements of tonality and atonality, dissonance and consonance.

Keywords: Alfred Schnittke, postmodern era, polystylism, XX century music.

HAZRİN NAZİRLİ

ОБЗОР ТВОРЧЕСТВА АЛЬФРЕД ШНИТКЕ

Резюме. Альфред Шнитке – русский композитор немецкого происхождения, известный своими новаторскими и глубоко выразительными произведениями. Он создал уникальный музыкальный язык, скрещая в своих композициях разные стили, часто сочетая элементы тональности и атональности, диссонанса и консонанса.

Ключевые слова: Альфред Шнитке, эпоха постмодерна, полистилизм, музыка XX века

UOT 745/749

ARZU ƏLİHEYDƏR QIZI RƏFİYEVA
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
doktorant
E-mail: arzumurvatova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5202-8000>

XALQ RƏSSAMI XALİDƏ SƏFƏROVANIN YARADICILIĞINDA SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏR

Xülasə. Azərbaycan təsviri sənətinin formalaşmasında və inkişafında qadın rəssamlarının xüsusi xidmətləri olmuşdur. Yüksək mənəvi keyfiyyətlərin, milli dəyərlərin mahir tərənnümçüsü, Azərbaycan və eləcə də dünya rəssamlıq ənənələrinin, təsirlərinin əsaslarını yaradıcılığında böyük sənətkarlıqla əlaqələndirən görkəmli qadın rəssamlardan xalq rəssamı Xalidə Səfərovanın adını xüsusi qeyd etmək olar.

Xalq rəssamı Xalidə Səfərova məhsuldar yaradıcılıq fəaliyyəti nəticəsində həm Azərbaycanda, həm də ölkədən kənarda məşhurluq qazanmışdır. Öz yaradıcılığında milli və dünya incəsənətinin sintezini əldə etməyə nail olan rəssam, mütərəqqi, realistik təmayüllərin bərqərar olması üçün Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafına əhəmiyyətli töhfələr vermişdir. Məqalədə Xalq rəssamı Xalidə Səfərovanın yaradıcılığının səciyyəvi cəhətləri öyrənilmişdir.

Açar sözlər: *mənzərə, üslub, rəng, çalar, rəssam, obraz, ifadə*

Xalq rəssamı Xalidə Səfərovanın yaradıcılıq irsi Azərbaycan təsviri sənətinin müxtəlif janrlarını əhatə edir – mənzərə, tematik, məişət, natürmort, tarixi, portret və s. janrından və həcmindən asılı olmayaraq, yaratdığı gözəl tablolar ölkəmizin mədəniyyət tarixində əhəmiyyətli yer tuturlar. Bu çoxsaylı əsərlərdə, süjetlərində, forma və koloritində xalqın həqiqi övladı olan bu istedadlı rəssamın qəlbinin zənginliyi əks olunmuşdur.

Həyatının çox hissəsini molbert arxasında keçirən Xalidə xanım geniş tamaşaçı kütləsinin rəğbətini qazanıb. Rəssamlıq sənətinin müxtəlif sahələrində özünü sınımış Xalidə xanım Azərbaycan qadınları kimi, xalqımızın mənəvi aləmini rənglərin dili ilə fırça vasitəsilə tamaşaçıların ürəyinə yol tapıb. Onun əsərləri təkcə Azərbaycanda deyil, bir çox xarici ölkələrin sərgi salonlarında nümayiş etdirilir və muzeylərdə saxlanılır. Xalidə Səfərova 70-ə yaxın rəngkarlıq və qrafika əsərləri ilə 1947-ci ildə Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində keçirilən sərgidə iştirak edib. Rəssamın əsərlərindən məlum olur ki, yay aylarını respublikanın rayon və kəndlərində keçirərək bir çox natürmort və mənzərələr yaradıb. Çəkdiyi rəsmlərdə kənd həyatının lirik gözəlliyini əks etdirməyə nail olub.

Xalidə Səfərovanın əsərlərində isə tam fərqli yaradıcı yanaşma və bədii həll sezilirdi. Onun mənzərə və natürmortları işıqlı, gümrah və koloritlidir, rəssamın xarakterindən, iç dünyasından xəbər verir. Xalidə Səfərova həyatın bütün təzahürlərini ona xas olan nikbinliyi ilə qəbul edirdi. O, gördüklərindən ən vacib olanı tutmaq xüsusiyyətinə malik idi, dünyanı müəyyən bir rakurs altında təsvir edərkən ağacların qəribə konturları ilə, dağların səmaya ucalan zirvələri ilə və yaxud çəmənlikdə yaşıllığa qərq olan bağçanın sərin guşəsi ilə o, bir bayram ovqatlı həyatı, gəncliyin sevincini və gözəllik dolu dünyanın insanı məst edən polifoniyasını yaradırdı. Bu kontekstdə 1947-ci il sərgisində nümayiş etdirilmiş əsərlər arasında “Üç palıd”, “Yağışdan əvvəl”, “Bağda natürmort”, “Üzümlükdə natürmort” kimi işləri xüsusilə qeyd etmək olar. Sərgi böyük uğur qazandı. Gənc rəssamların peşəkarlığı, özünəməxsus yanaşmaları, ifadə vasitələri yüksək qiymətləndirildi, onların böyük gələcəyindən danışmağa başladılar. Bakıdakı təhsil və fəaliyyətlərinin yekunu olduqca uğurlu alındı və onlar beləcə əl-ələ tutub addımlayıb, mənəvi və peşəkar inkişafı birgə yaşayırdılar.

1947-ci ildəki uğurlu sərgidən sonra Azərbaycan SSR Rəssamlar İttifaqının təşəbbüsü ilə Xalidə Səfərova və Mahmud Tağıyevi Moskvaya ali rəssamlıq təhsili almağa göndərmək qərarı verildi. 1949-

cu ildə bu istedadlı rəssamlar elə ilk cəhddəcə imtahanları uğurla verib Ümumittifaq Dövlət Kinematoqrafiya İnstitutunun (VQİK) rəssamlıq fakültəsinə daxil oldular. Keçən əsrin 50-ci illərində Kinematoqrafiya İnstitutunu digər təhsil ocaqlarından fərqləndirən amillər haqda danışmaq yerinə düşərdi. Sovet İttifaqının ən aparıcı rəssamlıq məktəbləri olan V.İ.Surikov adına Moskva Dövlət İnstitutu və İ.E.Repin adına Leningrad Dövlət Rəssamlıq, Heykəltəraşlıq və Memarlıq İnstitutunda akademizm ruhu hökm sürür və XIX əsr rus aparıcı rəssamlarının əsərləri isə rəssamlığın ən yüksək nümunələri sayılırdı. VQİK isə yeganə təhsil ocağı idi ki, burada tələbələrə sovet ideoloji klişələrindən kənara çıxan düşüncə aşılardı. VQİK-in pedaqoji həyatı tələbələrin daxili azadlıqlarını alqışlayır, burada fransız impressionist və postimpressionistlərə böyük rəğbət sezilirdi (1, s.45). Xalidə Səfərovanın fırçasına məxsus bədii özəlliyin inkişaf mərhələlərini görmək üçün onun kimdən öyrəndiyini, kimin onun əlindən tutub bu başgicəlləndirici kəşflərlə dolu dünyaya apardığını bilmək vacibdir. O ruhən impressionist olan böyük rəssam və istedadlı pedaqoq Y.İ.Pimenovun emalatxanasına düşmüşdü. Təsadüfi deyil ki, Pimenov məktəbini keçən Xalidəni illər sonra “fransujenka” deyər çağıracaqdılar. Mahmud Tağıyev isə VQİK-də 4 il oxuduqdan sonra yaradıcı məqsədlərinə çatmaq üçün yetərincə akademik təhsil almadığı qənaətinə gəlir. O, İ.E.Repin adına Leningrad Dövlət Rəssamlıq, Heykəltəraşlıq və Memarlıq İnstitutuna keçmək kimi cəsarətli addım atır. Mahmudun yaradıcılıqda arzu etdiyi nəticə naminə qərar verdiyi ayrılıq gənc ailə üçün elə də asan başa gəlmir. Ağır maddi durum və iki şəhər arasında 3 il boyunca davam edən vurnuxma Mahmud və Xalidənin hisslərini daha da möhkəmləndirir. Xalidə Səfərova həyat yoldaşını anlayıb, onun seçimini qəbul edir, çünki onun özü də peşəsinə fədakarcasına sadıq idi (2, s.32).

Mənzərə janrında gözəl əsərlər yaratmış Azərbaycanın xanım rəssamları sırasında Xalidə Səfərovanın özünəməxsus yeri vardır. Xalidə Səfərova öz lirik, poetik mənzərələri ilə xalqımızın mənəvi aləmini, doğma diyarın günəşli təbiətini vəsf edib. Rəssamın əsərləri öz rəngarəngliyi, işıqlı, aydın rəngləri, valehedici çalarları ilə təsviri sənətdə silinməz iz qoyub. Hətta o, “əlvan-şux boyalar rəssamı” kimi də şöhrət qazanıb.

Rəssamın əsərlərindən görünür ki, o, yay aylarını respublikanın rayon və kəndlərində keçirərək bir çox natürmort və mənzərələr yaradıb. Çəkdiyi rəsmlərdə kənd həyatının lirik gözəlliyini əks etdirməyə nail olub. Rəssamın “Qızılgül dəstəsi”, “Qızılgüllər və sərv ağacı”, “Yağışdan sonra”, “Çinarlar” əsərləri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Xalidə Səfərova öz yaradıcılıq siması və fərdi dəst-xəttə malik fırça ustası kimi tanınır (3, s.54).

Burada o, rənglərin həmahəngliyini, baharın gözəlliyini obrazlı formada ifadə edib. Xalidə xanımın əsərlərində güllər, mənzərə və təbiət təsvirləri sintez təşkil edir. Buna bir çox misal göstərmək olar. “Nar çiçəyi” adlı əsərində yaşıl budaqlar arasında təsvir olunmuş al qırmızı rəngli nar çiçəkləri sanki canlıdır. Onun əsərləri arasında gül dəstəsinə – buketlərə geniş yer ayrılıb. Demək olar ki, bütün yaradıcılığı boyu o ardıcıl formada böyük incəliklə gülləri təsvir edib. Natürmortlarda gördüyümüz güllər, çiçəklər, meyvələr canlı formada təsvir olunub. Rəssam mənzərələrində əsasən təbiətin canlanmasını, payızın sakit, əlvan gözəlliyini, dənizin ləpələrini, meyvə bağlarını əks edib. Mənzərələrində əsasən Abşeron, Qarabağ, Ağdam və Azərbaycanın digər rayonlarının təbiəti öz əksini tapıb. “Günəşli gün”, “Bizim dağlar”, “Kəndin kənarında”, “Mənim Vətənim”, “Quba”, “Yaylaqda”, “Bağda”, “Payız” və digər bu kimi əsərləri qeyd edilənlərə parlaq nümunə ola biləcək mənzərələrdəndir.

İstedadlı rəssamın mənzərə, natürmort, süjetli təsvirləri onun yaradıcı məharətinə hakim kəsilmiş realistik janrın ənənələrində milli dəyərlərin ifadəçisi kimi çıxış etməsi həmin tabloların günümüzdə də sevilərək izlənməsinin əsas səbəbidir. Rəssamın əsərlərində həyata keçirdiyi obrazlılıq, xarakterik cizgilərin əks olunmasında insanların həyatı mövqeləri və yaxud günlük yaşantılarında bir fraqmentin verilməsi mövzu və kompozisiya quruluşları arasındakı uğurlu əlaqləndirməni təsdiq edir. Belə əsərlərinə misal olaraq “Konsert”, “Maral Rəhmanzadənin portreti”, “Qız portreti”, “Avtoportet”, “Yaxt klub”, “Ağac altında”, “Səhər” və digər bu kimi əsərlərini misal göstərmək olar.

“Konsert” tablosunda rəssam çoxfıqurlu kompozisiyada bir yerə toplanmış insanların konserti izləmə səhnəsi təənnüm olunmuşdur. Maraqların fərqli formalarla özünü göstərməsi hər bir fərdin özünəməxsusluğunu göstərməkdədir. Maraqlısı odur ki, rəssam burada bütün obrazları səhnənin arxa hissəsində üzləri səhnəyə tərəf olaraq əks etdirmişdir. Lakin diqqətin, marağın, həvəssizliyin, təsadüfi gəlişin hər biri bədən jestlərinin mükəmməl təsviri həllində rəssamın məqsədini həyata keçirmişdir.

Xalq rəssamı Xalidə Səfərovanın kətan üzərində yağlı boya ilə çəkdiyi “Çövkən” tablolarında Azərbaycan miniatürlərində rast gəldiyimiz süjetləri xatırladan üslub izlənilir. Sözsüz ki, burada yalnız ümumi mənzərə gözü çarpsa da, hərəkətlər, insan təsvirləri, əsərlərdəki ümumi elementlərin axıcılığı tamamilə fərqlənir. Kətan üzərində yağlı boya ilə çəkilən “Çövkənçilər” əsərində isə oyunçu gənclər arasında dialoq səhnəsi canlanır. Onların simasında xoş əhval-ruhiyyə sezilir. Əsər sanki filmdən bir fraqmenti xatırladan səhnə quruluşuna bənzəyir. Rənglər, dekorasiya bu səhnəni daha təsirli edir. Rəssamın şux rəngli sulu boya ilə “Qayıqlar” (1960), “Dənizdə” (1960), yağlı boya ilə işlədiyi “Velosiped yürüşü” (1963), “Yaxtalar” (1964), “Məşqə” (1966), “Yarışçı” (1967), “Yelkənlər” və s. əsərlər böyük həcmi, obrazların dinamik, təsirli təqdimatı ilə seçilir. Marina janrında işlədiyi “Yaxt-klub” (1961) əsərində rəssam şux rəng palitrasından istifadə edib. Tablodakı rəng ahəngi süjet xəttinin üzə çıxmasına mane olmur. Əksinə, rəssamın dəniz mənzərəsi yaratmaq bacarığı daha qabarıq şəkildə üzə çıxır.

Təsadüfi deyil ki, Xalidə Səfərova 1960-cı illərdə idman mövzusunı işləyib inkişaf etdirir. Qələbə iradəsi və mətanət, sağlam idmançı bədənini və sağlam rəqabət ruhu, sürətli hərəkət və çətinliklərin dəf edilməsi – budur onu valeh edən, budur ona sosial və ideoloji sifarişin dar çərçivələrini aşmaq imkanı verən amil. O, kompozisiyanı dəqiqliklə duyur, əsasını məkanın dinamikliyi təşkil edən təsviri demək olar ki, kinematoqrafik dürlürlüklə qurur. Mizan-səhnə elə qurulur ki, tamaşaçının baxışı müəyyən istiqamətdə irəliləyir, bir nöqtədə dayanıb dərinlikdə qərq olur. “Yaxtklub” əsəri bu sayaq kompozisiya quruluşunun bariz nümunəsidir. Rəssamın anı tutub həkk elədiyi kadr ön planda qayığın bir hissəsini və pillələri əhatə edir, seyrçi baxışını körpünün diaqonalı boyu çəkib aparır, sonra isə o, buxtanın yelkənlərin səpələndiyi dairəsini dövr edərək qızıl qumun mavi dənizlə qovuşduğu xətt üzrə irəliləyir. Palitra təmiz və lakonikdir, dəqiq tarazlıq valeh edir. Bununla yanaşı, əsər qəsdən “qabardılma” təəssüratından uzaqdır, günəş işığına qərq olan taxta körpüdə qızmar yay gününün istisi və səthində yelkənlərin əks olunduğu dənizin sərinliyi mükəmməl dəqiqliklə ötürülüb. Kompozisiyasına görə “Estafet” rəsmi də gözəldir. Ensiz, uzununa açılmış əsərdə rəssam iki qrup idmançını göstərir: qaçan atletlər velosipedçilərə çatıb yarışın estafetini onlara ötürməlidirlər. Bu format təsadüfi seçilməyib. O, idmançını tamaşaçıya maksimal yaxınlaşdırır, seyrçidə baş verənlərlə ortaqlıq təəssüratı yaradır. Rəssamın seçdiyi qərribə fon hərəkət dinamikasını gücləndirir, zavodun alçaq hasarı və boruların üfüqi olaraq müəyyən edilmiş istiqamətdə uzanan tüstüsü görünür. Bu hasar fonunda idmançıların gərilmiş fıqurları daha da möhtəşəm görünür. Onlar nəhəng boya və gözəl bədən quruluşuna malikdirlər. Əsərin koloristik quruluşu təmkinli və neytraldır. Xalidə Səfərova təmiz rənglər və idman formasının rəngləri ilə səsləşmə vasitəsi ilə bütünlüklə boya həllinin dinamikasına nail olur.

Rəssamın yaradıcılıq nümunələri bəzən qrafik formatın ağ-qara təzadında, bəzən rəng harmoniyasının, məkan dərinliyində real görüntünün təbiiliyini canlandıran işıq-kölgə nüansının məharətli istifadəsində bir-birindən dəyərli əsərlərin meydana çıxmasını şərtləndirmişdir. Sənətkarın əsərlərində ekspressionist, impressionist cərəyanların təsirləri çox zaman özünün böyük təsirlərini göstərmiş, dünya rəssamlarının yaradıcılıqlarına olan münasibəti açıqlanmışdır. Məsələn, “Göldə səhər”, “Abşeron”, “Mənzərə” “Süsənlər”, “Aprel” kimi əsərlərində ekspressionist təsirlərin əlamətləri özünü daha aydın şəkildə ifadə edir.

Ümumiyyətlə, Xalidə Səfərovanın bütün mənzərə əsərlərinə diqqət yetirildikdə onun göy üzünün əsasən buludlu ifadə etməsinin səciyyəvi hal almasının şahidi ola bilərik. Rəssam bununla sanki mühitin daha romantik ab-havasını canlandırmağı daha uyğun hesab etmişdir. Qeyd edilən əsərdə də

səmanın ağ sıx buludlu olması eyni məqsədin real formalarla həyata keçməsinə xidmət edir. Öndə verilmiş tünd torpağın tərənnümü arxa səhnə ilə təzad yaradaraq, əsas təsvir obyektı olan ağacın, mərkəzdəki əsas olanın daha qabarıq üzə çıxmasına imkan yaradır.

Xalidə Səfərova müasirlərimizi realist ümumiləşdirmə mövqelərindən təsvir edir, adi gündəlik hadisələrdə gerçəkliyin estetikasını, qurub yaradan insanın mənəvi aləminin gözəlliyini, ona xas olan ləyaqəti, daxili inamı, yaradıcı fəallığı və həyatsevərliyi dərk etməyə çalışır. Müasir insanın, fəhlənin yaxud tarla əməkçilərinin, ziyalıların, mədəniyyət xadimlərinin mənəvi zənginliyi onun üçün tükənməz mövzu təşkil edir. Tematik tablolar süjetin və obrazların mürəkkəbliyi ilə fərqlənməsələr də tamaşaçıları düşündürür, onların nəzərlərini oxşayır. İnsanın gündəlik həyatını göstərərəkən rəssam müasirlərimizin mənəvi keyfiyyətlərini, düşüncə və hisslərini, əxlaqi görüşlərini və ictimai ideyaları təhlil etməyə nail olur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Məlikova, Ş. Xalidə Səfərova və Mahmud Tağıyev. – Bakı: Xalq Bank, – 2011.
2. Məlikov, S. Çiçək yağışı altında // *Azərbaycan gəncləri* qəzeti. – 1990. – 6 fevral.
3. Əsədova, X. Xalidə Səfərova. – Bakı: 2013.

ARZU ALIHAYDAR RAFIYEVA

CHARACTERISTIC FEATURES IN THE ACTIVITY OF PEOPLE’S ARTIST KHALIDA SAFAROVA

Summary. Female artists of Azerbaijan had special services in the formation and development of Azerbaijani fine art. The name of People’s Artist Khalida Safarova, a skillful representative of high spiritual qualities, national values, one of the prominent women artists who associated the foundations of Azerbaijani and world art traditions and influences with great art in her work, can be especially noted. People’s Artist Khalida Safarova gained popularity both in Azerbaijan and abroad as a result of her fruitful creative activity. Having achieved the synthesis of national and world art in his activity the artist made a significant contribution to the development of Azerbaijani fine art in order to establish progressive, realistic trends. In the article the characteristic features of the People’s Artist Khalida Safarova’s activity is studied.

Keywords: landscape, style, color, shade, artist, image, expression.

АРЗУ АЛИГЕЙДАР КЫЗЫ РАФИЕВА

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА НАРОДНОГО ХУДОЖНИКА ХАЛИДЫ САФАРОВОЙ

Резюме. Женщины-художники внесли особый вклад в становление и развитие азербайджанского изобразительного искусства. Имя народного художника Халиды Сафаровой можно особо отметить как искусного артиста восхваляющей высокие моральные качества и национальные ценности, одного из выдающихся художников, соединивших в своем творчестве основы азербайджанских и мировых живописных традиций и влияний.

Народный художник Халида Сафарова благодаря своей плодотворной творческой деятельности завоевала популярность как в Азербайджане, так и за рубежом. Художник, сумевший добиться в своем творчестве синтеза национального и мирового искусства, внес значительный вклад в развитие азербайджанского изобразительного искусства для утверждения прогрессивных, реалистических тенденций. В статье изучены характерные особенности творчества народного художника Халиды Сафаровой.

Ключевые слова: пейзаж, стиль, цвет, тень, художник, образ, экспрессия

SABİR MÜBARİZ OĞLU ABBASZADƏ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Orcid: 0000-0001-7412-4215
sabir.abbaszade7@gmail.com

AZƏRBAYCANIN İNCƏSƏNƏT MİRASI TƏBRİZ MİNİATÜR MƏKTƏBİNİN ÖYRƏNDİKLƏRİ VƏ ÖTÜRDÜKLƏRİ

Xülasə. Məqalədə Təbriz şəhəri Azərbaycanın incəsənət və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olduğunu qeyd edir və Təbriz Miniatur Məktəbinin miniatür sənətinin dəyərli bir nümunəsi olduğunu vurğulayır. Məktəbin tarixi, missiyası, fəaliyyətləri və təlimat kurslarının ətraflı şəkildə izahı verilir. Məqalə, miniatür sənətinin özəllikləri, təsiri və Azərbaycanın incəsənət mirasının möhkəmləndirilməsi üçün mühüm rolunu qısa bir şəkildə təqdim edir. Bu məqalə, Təbriz Miniatur Məktəbi ilə bağlı maraqlı və ətraflı məlumatlarla oxuculara sənət mədəniyyəti ilə bağlı geniş bir baxış imkanı verir.

Açar sözlər: incəsənət, miniatür məktəbi, rəsamlıq, tarix

Təbriz, Azərbaycanın tarixi və mədəni mərkəzlərindən biri olaraq tanınır. Şəhərin zəngin tarixi, mədəni irsi və incəsənət mühitini daima özündə cəmləşdirir. Bu mühit, miniatür sənətinin dəyərli incəsənət formunu da qaynaqlandırır. Təbriz Miniatur Məktəbi, bu mədəni irsin əhəmiyyətli bir təzahürü kimi, miniatür sənətini yaşadan, inkişaf etdirən və nəsillərə ötürən bir mərkəzdir.

Miniatur Sənəti: Kökləri və Ənənələri

Miniatur sənəti, Azərbaycanın ən qədim və dəyərli incəsənət növlərindən biridir. Bu sənət formu, minik ölçülərdə detallı və incə işçiliyi ilə məşhurdur. Əsasən kitab rəsmləri, miniatür mənbələri və digər incəsənət obyektləri üzərinə təsvir edilir. Miniatur sənəti, Azərbaycanın və bölgənin ən qədim dövrlərindən etibarən fəaliyyət göstərmişdir və tarix boyu dəyərli bir incəsənət formu olmuşdur.

Təbriz, bu ənənəni yaşadan mərkəzlərdən biridir. Şəhər, miniatür sənətinin ən gözəl nümunələrinin yer aldığı muzey və məktəbləri ilə tanınır. Bu məktəblər, sənətə maraq göstərən insanların bu dəyərli sənət formunu öyrənməsi və təbliğ etməsi üçün mühüm məkanlar olmuşdur.

Təbriz Miniatur Məktəbi: Bir İncəsənət Ocağı

Təbriz Miniatur Məktəbi, miniatür sənətini möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək məqsədi ilə yaradılmış bir sənət təhsil mərkəzidir. Bu məktəb, miniatür sənətinin ən dəyərli incəsənət tarixini öyrənən və təşviq edən bir məkan olaraq fəaliyyət göstərir. Məktəb, müxtəlif kurslar, təlimatlar və sərgilər təşkil edərək sənətə olan marağı artırmaq və bu ənənəni yaşatmaq məqsədi ilə fəaliyyət göstərir [1, s.215].

Müəllimləri, təcrübəli sənətçiləri və sənət alimlərini birləşdirən Təbriz Miniatur Məktəbi, miniatür sənətinin müasir formalarını öyrənən və təbliğ edən bir mərkəz olaraq fəaliyyət göstərir. Məktəb, həm də yerli sənətçilərə və tələbələrə incəsənət sənətinin ən yaxşı incəliklərini öyrədən və təklif edən bir məkan olaraq fəaliyyət göstərir. Təbriz Miniatur Məktəbi, Azərbaycanın incəsənət mirasının əhəmiyyətli bir təzahürü kimi miniatür sənətini yaşadan, inkişaf etdirən və nəsillərə ötürən bir mərkəzdən biridir. Bu məktəb, miniatür sənətinin dəyərini və önəmini qoruyaraq, onun tarixi və mədəni əhəmiyyətini nəsillərə ötürmək və yaşatmaq məqsədi ilə fəaliyyət göstərir. Təbriz Miniatur Məktəbi, incəsənətə olan marağı artırmaq, sənətçilərin yetişməsinə kömək etmək və miniatür sənətinin inkişafına dəstək olmaq üçün daima çalışır. Məktəbin əsas missiyası, miniatür sənətini möhkəmləndirmək və bu dəyərli incəsənət formunu nəsillərə ötürməkdir. Bu məqsədlə, Təbriz Miniatur Məktəbi, miniatür sənətinin tarixi və mədəni əsaslarına dair geniş bir məlumat bazasını təklif edir. Bu, sənətə maraq göstərən insanların bu dəyərli incəsənət formunu öyrənməsi və təbliğ etməsi üçün əlavə bir platforma təşkil edir.

Məktəb, ətrafında incəsənət mühitini yaradır və sənət tədbirləri, sərgilər və digər fəaliyyətlərlə miniatür sənətinə maraq göstərən insanları bir araya gətirir. Bu, sənətçilərə təcrübə və bilik birləşməsi, yeni incəsənət fikirləri yaratmaq və paylaşmaq üçün bir məkan təmin edir.

Təbriz Miniatür Məktəbinin fəaliyyəti, miniatür sənətinin möhkəmləndirilməsi və bu dəyərli incəsənət formunun öz ənənələrinin davam etdirilməsi üçün bir nümunədir. Bu məktəb, Azərbaycanın incəsənət mirasını qoruyur və miniatür sənətinin ənənələrini nəsillərə ötürməyə həsr edilmişdir. Təbriz Miniatür Məktəbi, Azərbaycanın incəsənət və mədəni irsinin əhəmiyyətli bir təzahürü olaraq qalır. Bu məktəb, miniatür sənətinin möhkəmləndirilməsi, təbliği və inkişafı üçün bir mərkəz kimi fəaliyyət göstərir. Sənətə maraq göstərən hər kəs üçün açıq olan bu məktəb, miniatür sənətinin dəyərini və əhəmiyyətini nəsillərə ötürməkdə müxtəlif yollar təklif edir [2].

Təbriz Miniatür Məktəbi, Azərbaycanın incəsənət və mədəni irsinin möhkəmləndirilməsi üçün bir mühüm mərkəzdir. Bu məktəb, miniatür sənətinin ənənələrini yaşadır, inkişaf etdirir və nəsillərə ötürən bir platforma təşkil edir.

Bu sənət formu, detalların və incə işçiliyin möhkəmləndirildiyi, minik ölçülərdə rəssam və sənətkarların maraqlı və çətin təsvir etmələri ilə məşhurdur. Təbriz Miniatür Məktəbi, bu ənənəni yaşatmaq və onu gücləndirmək üçün əlavə bir platform təqdim edir.

Bu məktəb, miniatür sənətini təbliğ etmək, incəsənət sənətini inkişaf etdirmək və genişləndirmək məqsədi ilə ən müxtəlif kurslar və təlimatlar təşkil edir. Bu kurslar, əsas miniatür texnikalarından tutmuş, miniatür sənətinin tarixi və mədəni əsaslarına qədər geniş bir spektrum təklif edir. Bu, yerli sənətçilərin, gələcək nəslin və həm də sənətə marağı olan hər kəsin bu dəyərli incəsənət formuna daxil olmaq və onu öyrənmək imkanı yaradır. Məktəbin təlimat kursları və sərgiləri, miniatür sənətinin inkişafına və təbliyinə çox böyük bir təsir göstərir. Bu kurslar, gələcək nəsillərə sənətin əsaslarını, texnikalarını və dəyərlərini öyrədərək, miniatür sənətinin davam etməsini təmin edir [3].

Nəhayət, Təbriz Miniatür Məktəbi, miniatür sənətinin əzəmətinə və dəyərini qoruyaraq, onun nümunəvi və əksər incəsənət mərkəzlərindən biri kimi mövcudluğunu davam etdirir. Bu məktəb, sənətə olan marağın artmasını təmin edərək, miniatür sənətinin təbliğini və inkişafını dəstəkləyir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Paşayeva. V. XVI əsr Azərbaycan bədii parçaları və təbriz miniatür məktəbi. İncəsənət və mədəniyyətin problemləri, XV buraxılış. B.: Səda, - 210 s.
2. <https://anl.az/download/meqale/azadliq/2012/dekabr/285082.htm>
3. <https://ayselart.wordpress.com/2017/11/10/t%C9%99briz-miniatur-m%C9%99kt%C9%99bi/UOT:78>

SABİR ABBASZADEH

ART HERITAGE OF AZERBAIJAN TABRIZ MINIATURE SCHOOL LEARNED AND TRANSMITTED

Summary. The article notes that the city of Tabriz is one of the art and culture centers of Azerbaijan and emphasizes that the Tabriz Miniature School is a valuable example of miniature art. The school's history, mission, activities, and instructional courses are explained in detail. The article briefly presents the peculiarities of miniature art, its influence and its important role in strengthening the art heritage of Azerbaijan. This article provides readers with a broad overview of the art culture with interesting and detailed information about the Tabriz School of Miniatures.

Key words: art, miniature school, painting, history.

САБИР АББАСЗАДЕ

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ НАСЛЕДИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА В ТАБРИЗСКОЙ ШКОЛЕ МИНИАТЮРЫ ИЗУЧЕНО И ПЕРЕДАНО

Резюме. В статье отмечается, что город Тебриз является одним из центров искусства и культуры Азербайджана, и подчеркивается, что Тебризская школа миниатюры является ценным образцом миниатюрного искусства. Подробно объясняются история, миссия, деятельность и

учебные курсы школы. В статье кратко представлены особенности миниатюрного искусства, его влияние и важная роль в укреплении художественного наследия Азербайджана. Эта статья предоставляет читателям широкий обзор художественной культуры, а также интересную и подробную информацию о Тебризской школе миниатюр.

Ключевые слова: искусство, школа миниатюры, живопись, история

UOT78.

SƏXAVƏT ƏLİLİ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: elilisexavet@gmail.com

HACI XANMƏMMƏDOVUN TAR İLƏ SİMFONİK ORKESTR ÜÇÜN 5 SAYLI KONSERTİNİN MUSIQİ DİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə. Instrumental konsert janrı Hacı Xanməmmədovun yaradıcılığının mühüm hissəsini təşkil edir. Bəstəkar tar üçün 5 konsertin müəllifi olub, bu konsertlər milli musiqi mədəniyyətimizdə və ifaçılıq sənətinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Açar sözlər: Hacı Xanməmmədov, tar, simfonik musiqi, sonata forması, əsas və köməkçi mövzu 1993-cü ildə Hacı Xanməmmədovun bəstələdiyi tar ilə simfonik orkestr üçün sonuncu konserti bu janr sahəsində apardığı üslub axtarışlarının müsbət nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar. 5 saylı konsert tarzən Ramiz Quliyevlə sıx əməkdaşlığın nəticəsində yaranaraq, əvvəlki konsertlərindən mürəkkəb quruluşu və zəngin musiqi dilinə görə fərqlənir. Hacı Xanməmmədov tar üçün 5 saylı konsertində özünəməxsus bəstəkarlıq texnikasına və tar ifaçılığına malik olduğunu məharətlə təsdiq etmişdir.

Konsert xalq musiqisi ruhunda olan zəngin melodiyası, dramaturji inkişafı, tematizmi, orkestrləşmə dəsti-xətti və solo tarın virtuoz ifası ilə seçilir. Əsərdə konsert janrının simfonikləşməsinə daha geniş yer verilir ki, bu da dahi bəstəkar Qara Qarayevin dəsti-xəttindən xəbər verir. Konsertin bütün hissələrində və hər bir hissədə bölmələr arasında intonasiya cəhətdən oxşarlıqlar, işlənmədə tonallıqlar mübarizəsi və kəskin təzadların tətbiq olunması əsərdə simfonik inkişafdan xəbər verir. Bəstəkarın əvvəlki tar konsertlərdən fərqli olaraq, burada solo tarın partiyasında da simfonik inkişaf üsulları daha qabarıq nəzərə çarpır. Konsertin musiqisində polifonik yazı üsullarından, xüsusilə də I və II hissələrdə kanon və kontrapunktdan istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı konsertin musiqisi intonasiya cəhətdən və məqam baxımından xalq musiqisi ilə sıx vəhdət təşkil edir. Hər bir hissədə şərh olunan musiqi mövzuları milli məqamların boyaları ilə zənginləşərək dramaturji inkişafı əsaslandırır. Məsələn: birinci hissənin əsas mövzusu “Şur” məqamının intonasiyalarında səslənərək, xalq musiqisinin inkişaf üsullarına xas olan sekvensiya prinsipi əsasında təqdim olunur. Əsas mövzunun inkişaf üsulları, gərgin tonal hərəkət, hissələr arasında sıx dramaturji əlaqə konsertin simfonik inkişaf metodu ilə bağlı olmasını təsdiqləyir. Birinci hissənin mövzuları üç hissəli formada olub, hissələr arasındakı intonasiya rabitəsi silsilədəki vəhdəti daha da möhkəmləndirir. Ekspozisiyanın köməkçi mövzusu “Şüştər” məqamında lirik xarakter kəsb edir. Lakin, köməkçi mövzunu orkestrdə “Şur” məqamında səslənən bir mövzu müşayiət edir. Köməkçi mövzunun orkestr şərhində hamofoniya və polifoniya ifadə üsullarından peşəkarlıqla istifadə olunmuşdur. Köməkçi mövzunun melodiyasında muğam guşələri intonasiyalarından, xırdalıqlardan və melizmlərdən daha geniş istifadə olunmuşdur. Köməkçi mövzunun təkrarı zamanı onu yeni sərbəst bir mövzu müşayiət edir ki, bununla da konsertin musiqi dili daha da zənginləşir.

Hacı Xanməmmədov 5 saylı konsertdə tar alətinin texniki imkanlarını göstərmək üçün müxtəlif musiqi ifadə vasitələrindən istifadə edərək əsas mövzunu inkişaf etdirir və mövzu yuxarı-aşağı istiqamətdə hərəkət edən qammavari fiqurasiyalara çevrilir.

Konsertin ekspozisiyasından sonra onun işlənmə bölməsi başlayır. Qeyd etdiyimiz kimi işlənmədə tonallıqlar mübarizəsi və kəskin təzadların tətbiq olunmaqla yanaşı melodik inkişaf da müşahidə olunur. İşlənmə bölməsi bir-neçə dalğadan və sərbəst epizodlardan ibarət olub, burada solist aparıcı mövqeyə malikdir. İşlənmə bölməsində solist virtuozluq, ifaçılıq interpretasiyası və yüksək texnika nümayiş etdirməyə nail olmalıdır.

Konsertin reprizası klassik repriza üslubunda bəstələnərək, solistin partiyasında melodik, ritmik və məqam cəhətdən heç bir dəyişiklik hiss edilməsə də orkestr fakturasında dəyişikliklər nəzərə çarpır. Birinci hissənin reprizası bir qədər yığcam şəkildədir.

5 sayılı konsertin kadensiyası iki bölməyə ayrılır: birinci bölmə improvizasiya xarakterli, ikinci bölmə isə dəqiq ritmə malikdir. Ritmin tədricən xırdalanaraq çərək, səkkizlik, onaltılıq notlarla hərəkəti muğam improvizasiyasını xatırladır. Kadensiyada solist öz ifaçılıq imkanlarını nümayiş etdirir. Kadensiyanın xüsusiyyətinə uyğun olaraq burada ölçülər dəyişkənliyi, melizm, təzadlı ritmik fiqur və nüanslardan geniş istifadə olunmuşdur.

Konsertin ikinci hissəsi lirik xarakterli olub, sadə üç hissəli formada bəstələnmişdir. İkinci hissə dramaturji baxımdan lirik mərkəz əhəmiyyəti daşıyaraq, ostinat ritm üzərində saxlanılır. Bu hissəni sözsüz mahnı da adlandırmaq olar. İkinci hissənin finalındakı C epizodu birinci hissənin işlənmə bölməsindəki epizodun ritmik formulu ilə eynidir. İkinci hissənin quruluşunda üç mövzu əsas rol oynayır. İkinci hissənin lirik xarakterli əsas mövzusu “Bayatı-Şiraz” məqamında ağır tempdə səslənərək sözsüz mahnı təsiri bağışlayır. Tar və orkestrin dialoqunda yeni intonasiya çalarları müşahidə olunur.

Bəstəkar klassik konsert ənənələrinə uyğun olaraq konsertin üçüncü hissəsini rondo formasında qurmaqla çox gümrəh və şən xarakterli bir musiqi lövhəsi yaratmışdır. Üçüncü hissədə forma çox inkişafı olub, mövzular miqyasına görə genişlənir.

Konsertin kodasının mövzusu əsas mövzunun intonasiyalarından götürülərək, tədricən inkişaf edib daha təntənəli xarakter alır. Burada rondo forması çərçivəsində rəngarəng lövhələr növbələşir. Kodanın mövzusu birinci hissədə işlənmə bölməsindəki epizod ilə tematik baxımdan əlaqəlidir. Koda kiçik bir silsilə rolunu oynayır və solist cəld passajlarla ifaçılıq virtuozluğunu göstərməyə nail olmalıdır.

Xarakter cəhətdən konsertin hissələrini belə təhlil etmək olar: əgər birinci hissə gümrəh əhval-ruhiyyəni, qəhrəmanlıq xarakterini əks etdirsə, ikinci hissə lirik hisləri tərənnüm edir, üçüncü hissənin əsas mövzusu bayram və şənlik əhval-ruhiyyəsi yaradır.

5 sayılı konsert özündən əvvəlki konsertlərdən bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənərək, dörd konsertin yazı üslubuna dair xüsusiyyətləri cəmləşdirir. Hacı Xanməmmədovun yaradıcılığının son mərhələsində bəstələnmiş 5 sayılı konsert onun yaradıcılıq təkamülünü təcəssüm etdirir. 5 sayılı konserti Hacı Xanməmmədovun tar ifaçılarına sonuncu töhfəsi kimi dəyərləndirmək olar. Bəstəkarın konsert janrına olan marağı 5 sayılı konsertində özünü daha qabarıq büruzə verir. Bəstəkar öz müəllimi Qara Qarayevin ənənələrini davam etdirərək, konsertin bəzi epizodlarında onun simfonizmini xatırladır.

5 sayılı konsert forma baxımından daha mürəkkəb olub, bütün hissələrdə polifonik üsulların tətbiqi konsertin əsas xüsusiyyətidir. Konsertin tematizmi çox qabarıq və relyefli olub, əvvəlki konsertlərin tematizmi ilə müqayisədə burada tarın partiyasında simfonikləşdirmə üsullarına daha geniş yer verilir. Birinci hissədə bağlayıcı partiya və tamamlayıcı mövzunun orkestrin ifasında şərh olunması orkestr epizodlarının həcm etibarilə daha geniş olmasını təsdiqləyir.

Beləliklə, Hacı Xanməmmədovun 5 sayılı konsertində silsilə ənənəvi şəkildə olub, birinci hissə sonata formasında olub, ikinci hissə sadə üç hissəli formada və ağır tempdə şərh olunur. Ekspozisiyanın əsas mövzusu digər konsertlərində olduğu kimi birbaşa solist və orkestrin ifasında başlayır. Solistin ifasında lirik tərzlə səslənən köməkçi mövzuya kontrapunkt kimi orkestrdə əsas mövzunun melodiyası eşidilir.

İkinci hissənin kulminasiya mövzusu orta bölmədə səslənərək, kulminasiyanın sonunda səslənmə *pianopianissimo*-ya (pp) çatdırılaraq tədricən sönür. Belə sönmədən sonra gümrəh və nikbin xarakterli rondonun (üçüncü hissə) başlanması silsilədəki təzadlılığı daha da gücləndirir. Hissələr arasında

müəyyən temp dəyişikliyi baş versə də, ənənəvi temp ardıcılığı sabit olaraq saxlanılır. Konsertin kənar hissələri oynaq və şən xarakterli olub sürətli templə, orta hissə isə lirik xarakterdə mülayim tempdə şərh edilir.

Üçüncü hissə isə ənənəvi rondo formasında olub, yekunlaşdırıcı əhəmiyyətə malikdir. Silsilədə dramaturji vəhdət bir sıra mövzuların təkrarı, intonasiya oxşarlığı və leytritm vasitəsilə yaradılır. Konsertin kulminasiyası da dramaturji baxımdan maraqlı olub, birinci hissədə gərgin, pafoslu və dramatik kulminasiya səslənir. Kulminasiyalar adətən orkestrə həvalə edilir və bəstəkar kulminasiyanın əsas mövzusunı simli alətlərə həvalə edir. Bəstəkar konsertin birinci hissəsini sonata formasında bəstələmişdirsə, ikinci hissə üçün seçdiyi mahnı formasını olduğu kimi təkrar etməmiş, bu formaya daha ciddi və öz fərdi yaradıcılıq üslubu ilə yanaşaraq onu daha da zənginləşdirmiş və inkişaf etdirmişdir.

Hacı Xanməmmədov tar ilə simfonik orkestr üçün 5 saylı konsertində dramaturgiya, forma, tematizmin inkişafında məzmunundan irəli gələn üsulları peşəkarlıqla tətbiq edərək özünəməxsus tar konserti üslubunu yaratmışdır. Konsertdə milli alətimiz olan tar aləti ilə simfonik musiqinin prinsipləri uzlaşdırılaraq, tar alətinin virtuoz və ifadəli imkanlarından bacarıqla istifadə olunmuşdur.

Beləliklə, Hacı Xanməmmədovun 5 saylı tar konsertində milli musiqi alətimiz olan tar aləti simfonik alətlərlə peşəkarlıqla uzlaşdırılmış, tar alətinin virtuoz imkanları böyük məharətlə nümayiş etdirilmişdir. Konsertin musiqisində muğam, aşıq musiqisi, mahnı və rəqslərin intonasiyalarından yaradıcılıqla istifadə edilmişdir.

SAKHAVAT ALILI

**FEATURES OF MUSICAL LANGUAGE OF CONCERT NO. 5 FOR SYMPHONY
ORCHESTRA WITH TAR BY HAJI KHANMAMMADOV**

Summary. The presented article is devoted to the study of musical language features of composer Haji Khanmammadov concerto number 5 for Tar. Concerto No. 5 is analyzed in the article, its form, intonation features, and definition of each part are shown. The instrumental concert genre is the foundation of Haji Khanmedov's

САХАВАТ АЛИЛИ

**ОСОБЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНОГО ЯЗЫКА КОНЦЕРТА №5 ГАДЖИ ХАНМАМЕДОВА
ДЛЯ СИМФОНИЧЕСКОГО ОРКЕСТРА С ТАРОМ**

РЕЗЮМЕ:

Представленная статья посвящена изучению особенностей музыкального языка концерта № 5 для тара композитора Гаджи Ханмамедова. В статье анализируется концерт № 5, показаны его форма, интонационные особенности и определение каждой части. Жанр инструментального концерта лежит в основе творчества Гаджи Ханмамедова.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abdullayeva S.A. Azərbaycan xalq çalğı alətləri (musiqişünaslıq-orqanoloji tədqiqat). B.: Adiloğlu, 2002, 454 s.
2. Hacıbəyli Ü.Ə. Əsərləri. II cild, s. 500.
3. Quliyev M.B. Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin təşəkkülü, formalaşması və ansambllarda rolu. B.: Maarif, 1997, 67 s.
4. Məmmədəliyev V.M. Instrumental muğamların tar ifaçılığında özəllikləri. // “Konservatoriya” jurnalı №3-4, 2009, s. 123-128.

5. Nəcəfzadə A.İ. Xalq çalğı alətlərinin tədrisi metodikası. B.: MBM, 2007, 64 s.
6. Rusca-Azərbaycanca lüğət. Üç cildə, III cild. Redaktor: Ə.Ə.Orucov. AzSSR EA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. B.: 1990, 555 s.
7. Tar aləti üçün “Instrumental muğam” fənni üzrə proqram (bakalavr təhsili). B.: Elm, 1998, 145 s.
8. Əbdülqasimov V.Ə. Azərbaycan tarı. Bakı, Işıq, 1989, 96 səh.
9. Kərimov M.T. Azərbaycan musiqi alətləri. Bakı. Yeni nəsil, 2002, 175 səh.
10. Kərimov K. “Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri”. Bakı, Işıq nəşriyyatı, 1990.

UOT378.

SƏRİYYƏ ELNUR QIZI ƏLİYEVƏ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant

UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏT KİMİ FORMALAŞMASINDA VALİDEYNLƏRİN ROLU

Xülasə. Tədqiqat işi uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında valideynlərin rolu mövzusunda aparılmışdır. Körpə doğulduğu andan etibarən ailə mühitinin təsiri altında olur və onun şəxsiyyət kimi formalaşmasında valideynlər xüsusi rol oynayır. Ailədaxili münasibətlər, valideyn və övlad münasibətləri uşaqların davranış və rəftarına, hisslərinə, xüsusi ilə də, psixologiyasına təsir edir. Cəmiyyətimizin gələcəyi olan uşaqlara qayğı ilə yanaşmalı, onları valideyn sevgisindən məhrum etməməliyik. Uşaqlar sevgi ilə böyüdükdə ətrafa sevgi saçır, digər insanlarla sağlam münasibətdə olurlar.

Açar sözlər: ailədaxili münasibətlər, uşaq, valideyn

Giriş. Şəxsiyyətin əsası cəmiyyətin bir hissəsi olan ailədə qoyulur. Uşağı qorumaq, tərbiyə etmək, ona əxlaqi dəyərləri qazandırmaq ailənin öhdəliyidir. Elə buna görə də uşaqların tərbiyəsində ailə münasibətlərinin roluna xüsusi diqqət yetirilməlidir. Uşağın tərbiyəsi prosesində valideynlərin şəxsi münasibətləri, istifadə etdikləri tərbiyə üsulları xüsusi rol oynayır. Hər şeydən əvvəl, ailədaxili münasibətlər uşaqların tərbiyəsinə təsir göstərir. Beləliklə, uşaqlar böyüdükcə həmin münasibətləri mənimsəyir və onların xarakter əlamətləri formalaşır. Uşağın doğulması ilə birbaşa şəxsiyyət doğulmur, insan fərd kimi doğulur, şəxsiyyət kimi formalaşır. Şəxsiyyət cəmiyyətdə, hansı ki, insan mühitində formalaşır. Yeni doğulmuş körpənin ən yaxın mühiti isə ailəsidir. Buna görə də uşağın şəxsiyyət kimi formalaşdırılma prosesində valideynlərin rolu böyükdür. Uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşması üçün valideynlər tərbiyə prosesində bəzi prinsipləri bilməli və onlara əməl etməlidirlər.

Uşaqların yaş, cinsi və psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması – Əksər valideynlər azyaşlı uşağa da, böyüyə də eyni tələbkarlıqla yanaşır, uşağın hansı yaşda olduğuna fikir vermirlər. Məsələn: uşaqlar evdə mübahisə edirlər, valideynlər mübahisəyə son vermək üçün uşaqların hər birinə eyni tərzdə ciddi reaksiya verirlər. Bu uşaqların hər birinə fərqli təsir göstərir: lap balaca olan uşaqlar ağlayır, kiçik yaşlılar sakit olmağa başlayır, böyüklər isə bu vəziyyəti adi qarşılayırlar.

✓ **Uşaqların temperament tiplərinin nəzərə alınması:** Temperament insanın həm psixoloji, həm də anatomik – fizioloji xüsusiyyətləridir.

Valideynlər uşaqlarla münasibətində onların temperament tiplərinə uyğun olaraq hərəkət etməlidirlər.

✓ **Tərbiyə prosesində vahidlik prinsipi:** Bir çox hallarda əksər ailələr bu prinsipə əməl etmirlər. Uşaq ana tərəfindən cəzalandırılarkən ata tərəfindən müdafiə olunur, yaxud da əksinə olur.

✓ **Hörmət və tələbkarlıq prinsipi:** yaşlarından asılı olmayaraq valideynlər uşaqlarının fikrinə, şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmalıdırlar. Uşaq nə qədər sözbəxmayan, nadinc olsa belə valideyn övladına qarşı mədəni şəkildə yaxud hörmətlə davranmalıdır. Bu uşağın bir şəxsiyyət formalaşmasında vacib amillərdən biridir.

✓ **Fərdi yanaşma prinsipi:** hər bir valideyn uşağı tərbiyə edərkən onun fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Hər uşağı eyni tərbiyə üsulu ilə tərbiyə etmək heç də düzgün deyil.

✓ **Valideyn-övlad münasibətlərində nikbinlik prinsipi:** valideynlər övladlarını dəstəkləməli, ruhlandırmalı, onları güvəndə hiss etdirməli, həvəsləndirməli, işlərinə şübhə ilə yanaşmamalıdırlar.

✓ **Ailədə uşaqların hamısını bərabər hüquqlu görmək və onları ailənin həyat fəaliyyətinə cəlb etmək prinsipi:** bəzi valideynlər ailənin bütün üzvlərinin bərabər hüquqlu olduğunu bilərək

övladları arasında ayrı-seçkilik edir, birini digərindən üstün tutur, onların hər birinə eyni münasibət bəsləmir. Bu isə uşaqlarda qısqanclıq hissi formalaşdırır, öz bacı-qardaşlarını rəqibləri kimi görməyə başlayırlar. Onlar valideynləri tərəfindən sevilmədiklərini fikirləşir, özlərini dəyərsiz hiss edirlər. Eyni zamanda ailənin problemləri ailə üzvləri ilə birlikdə övladlar da daxil olmaqla müzakirə edilməli, ailə üzvlərinin hər biri ailənin bütün işlərinə cəlb edilməlidirlər. Uşaqlarda güvən hissinin formalaşması yaşadığı mühitə olan inamla başlayır. Güvən hissinin formalaşmasına mane olan ən mühüm amillərdən biri isə ailə və övlad məsuliyyətlərini öhdəsinə götürməyə gücü çatmayan valideyndir. Uşaqda olan özünə inam hissi onun valideynlərinə olan inamından irəli gəlir. Təəssüflər olsun ki, bəzi valideynlər uşaq sözlə qulaq asmır deyə az yaşlı uşağı döyür, söyür, ona təzyiq göstərir. Halbuki, uşaq hələ nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu anlamadığı vaxtlarındadır. Bu dövəmdə isə uşaqda valideynlərinə qarşı olan inam hissi yox olur. Yaxud uşaq qonaqlıqda hamının yanında stəkanı əlindən yerə salıb sındırır, ana isə uşağa “bir stəkan da tuta bilmirsən” deyir. Hamının yanında bu sözləri eşidən uşağın isə qüruru sınımış olur. Ana övladına səhv etməyə, öyrənməyə imkan vermir, onun özünü necə hiss edəcəyini düşünmür. Beləcə uşaq özünü valideynindən qorumağa çalışaraq ona tərs cavab verməyə, kobud davranmağa başlayır. Uşaqlar üçün valideyn sevgisi, xüsusən də ananın sevgisi əvəzolunmaz qıdadır. Valideynlər bu sevgini çox vaxt müxtəlif formada başa düşür, uşaqları ərköyünləşdirirlər. Uşaq səhv etməsin, ağlamasın, yemək yesin, sözlə əməl etsin deyər valideynlər sevgini şərtləndirərək “bunu etsən ata səni sevməyəcək”, “yemək yeməsən ana səni tərək edəcək” kimi ifadələrlə daima uşağa mesaj ötürürlər. Uşaq və valideyn arasında müxtəlif problemlər yarana bilər. Bu zaman bəzi valideynlər uşağa olan sevgisindən istifadə etməyə başlayır. Bu qısamüddətli həll yolu olsa da uşağın psixikasına təsir edərək gələcəkdə güvən problemi yaşamasına şərait yaradır. Uşaq etdiyi hər davranışında, səhvində, verdiyi qərarlarda ilk növbədə valideynlərini itirər biləcəyini, yaxud onu daha sevməyəcəklərini düşünür. Zaman-zaman uşaq yalnız ətrafa deyil, hətta valideynlərinə qarşı olan inam və etibar hissinə itirməyə başlayır. Uşaqlarda müsbət bacarıq və vərdişlər formalaşdırmaq üçün tək yol onları valideyn sevgisindən məhrum etmək olmamalı, onları xoşbəxt edəcək motivasiyalardan istifadə edərək həvəsləndirər bilərik.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. A.S.Makarenko. Valideynlər üçün kitab. Bakı : Dövlət tədris pedaqoji ədəbiyyatı nəşriyyatı, 1964.
2. L.Z.Allahverdiyeva. Müasir dövrdə ailə tərbiyəsinin xüsusiyyətləri. Sumqayıt: 2005.
3. Ə.S.Bayramov. Psixologiya. Bakı: 2003.
4. Anne-baba çocuk ilişkileri. H.Ü.Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt 4 . Yıl 2017 .
5. Ebeveyn özyetkinliğin yordayıcısı olarak ebeveyn- çocuk ilişkisi. Buca eğitim fakültesi dergisi. Aralık 2018. Sayı 46. S 144-153.

SERYYA ELNUR GIZI ALIYEVA

THE ROLE OF PARENTS IN THE FORMATION OF CHILDREN AS A PERSONALITY

Summary. The research work was conducted on the role of parents in the formation of children as personalities. From the moment a baby is born, it is under the influence of the family environment, and parents play a special role in its personality formation. Family relationships, parent-child relationships affect children's behavior and attitudes, feelings, especially psychology. Children, who are the future of our society, should be treated with care, and we should not deprive them of parental love. When children grow up with love, they spread love around and have healthy relationships with other people.

Key words: family relations, child, parent.

СЕРИЯ ЭЛЬНУР АЛИЕВА

РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ РЕБЕНКА КАК ЛИЧНОСТИ

Была проведена исследовательская работа о роли родителей в формировании детей как личности. С момента рождения ребенок находится под влиянием семейной среды, и особую роль в формировании его личности играют родители. Семейные отношения, детско-родительские отношения влияют на поведение и отношения детей, чувства, особенно на психологию. К детям, которые являются будущим нашего общества, следует относиться бережно, и мы не должны лишать их родительской любви. Когда дети растут в любви, они распространяют любовь вокруг и имеют здоровые отношения с другими людьми.

Ключевые слова: семейные отношения, ребенок, родитель

UOT379.85

AYTƏN FİRDOVSİ QIZI QURBANOVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: qayten785@gmail.com

MƏDƏNİ TURİZM REGIONUN İNKİŞAFI ÜÇÜN ƏN MÜHÜM RESUSRLARDAN BİRİ KİMİ

Xülasə. Məqalədə mədəni turizm xarakterik xüsusiyyətləri və onun inkişafının əsas amilləri nəzərdən keçirilir, o cümlədən mədəni turizmin regionun inkişafına təsir göstərən aspektləri, mədəni turizmin iqtisadi təsir məsələləri analiz edilir. Sonda mədəni turizmin inkişafına töhfə verəcək məsələlər aydınlaşdırılır.

Açar sözlər: mədəni turizm, mədəni turist, inkişaf, iqtisadi təsirlər, resurs

Turist marağının əsas elementlərindən biri də mədəniyyətdir. Mədəni inkişaf səviyyəsindən turizm bazarında konkret regionun əlverişli imicini yaratmaq üçün də istifadə oluna bilər. Belə ki, mədəni turizm təkcə bölgəyə gəlir gətirmir, həm də yerli əhaliyə öz unikal irsi ilə fəxr etməyə və onu turistlərlə bölüşməyə imkan yaradır. Turizmin uğurlu inkişafı, potensial turistlərin kütləvi şəkildə cəlb olunması ərazinin mədəni tarixi və təbii sərvətlərinin qorunmasına yönəlmiş tədbirlərdən asılıdır [6].

Turist motivasiyalarında mədəni sərvətlərin istehlak prioritetindən və həcmindən asılı olaraq mədəni turizmin bir neçə səviyyəsi qruplaşdırılır:

- Peşəkar mədəni turizm (turistin peşəkar maraq dairəsi ilə bağlıdır);
- İxtisaslaşmış mədəni turizm (turist üçün mədəniyyət böyük əhəmiyyət kəsb edir);
- Qeyri-ixtisaslaşmış mədəni turizm (Mədəniyyət turist üçün vacibdir, lakin səyahətin bir növ bəzəyi kimi çıxış edir);
- Müşayiət edən mədəni turizm (turizm proqramı mədəni malların istehlakı ilə tamamlanır) [6].

İstifadə olunan mədəni resurslara uyğun olaraq və müxtəlif təcrübəyə və digər fəaliyyətlərə inteqrasiyaya artan marağı nəzərə alaraq, tədqiqatçılar mədəni turizmin müxtəlif növlərini fərqləndirirlər. ATLAS mədəni turizmin öyrənilməsi qrupunun rəhbəri Qreq Riçards öz əsərlərində mədəni turizmi seqmentlərə bölmüşdür: təhsil turizmi; dini turizm; qohumları və dostları ziyarət etmək; gastronomik turizm; yaradıcı turizm; könüllülük məqsədi ilə turizm; kurort və sağlamlıq turizmi; dilin öyrədilməsi məqsədlə ilə turizm; mənəvi və bütöv turizm [4].

Göründüyü kimi, “mədəni turizm” anlayışı son dərəcə çoxşaxəlidir və vurğu onun mədəni tərəfinə yönəldikdə, demək olar ki, bütün mövcud turizm növlərinin xüsusiyyətlərini daşıya bilər. Lakin burada mühüm cəhət məhz səyahətçinin özünün prioritetləşdirilməsidir və buna görə də turistlərin motivasiyasının öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

V.A.Kvatlanov qeyd edir ki, “Populyar turizm məkanına çevrilmək istəyən region unikal mədəniyyət komplekslərinə malik olmalı və onları turizm bazarına təqdim etməlidir” [7]. Bundan əlavə, yuxarıda müəllif turizm məqsədləri üçün mədəniyyət komplekslərinin qiymətləndirilməsi metodologiyasını təklif etmişdir ki, bu da onun nöqteyi-nəzərindən iki əsas yolla həyata keçirilir:

1. Mədəniyyət komplekslərinin dünya və məişət mədəniyyətindəki yerinə görə sıralanması;
2. Turizm üçün tarixi və mədəni potensialın perspektivləri baxımından müxtəlif əraziləri müqayisə etməyə imkan verən görməli yerlərin ziyarəti üçün lazım olan kifayət qədər vaxt.

Avropa Turizm Komissiyasının Ümumdünya Turizm Təşkilatı ilə birgə hazırladığı “Şəhər Turizmi və Mədəniyyəti: Avropa Təcrübəsi” adlı hesabatda mədəni turistlərin təsnifatı verilmişdir: Ekskursiya yönümlü mədəni turist; Məqsədyönlü mədəni turist; Təsadüfi mədəni turist; Səthi təsadüfi mədəni turist; Psevdomədəni turist.

Mədəni turizm regionun inkişafına təsir göstərən bir sıra aspektlərə malikdir: sosial-mədəni, iqtisadi, təbii-landşaft, şəhərsalma və memarlıq, təşkilati və idarəetmə aspektləri [1].

Müasir mərhələdə mədəni turizmin inkişafını stimullaşdıran amillərdən biri məhz ölkələr və regionlar arasında rəqabətin güclənməsidir. Mədəni turizmin iqtisadi təsirləri iki əsas istiqamətdə təhlil oluna bilər: makroiqtisadi mikroiqtisadi səviyyədə. Mikroiqtisadi səviyyədə mədəni turizmin iqtisadi təsirləri müəyyən bir cəmiyyət üçün faydalar toplusu kimi təyin edilə bilər. Makroiqtisadi səviyyədə dəyəri isə birbaşa, dolayı və induksiya təsirləri vasitəsilə digər iqtisadi sahələrin stimullaşmasında özünü göstərə bilər.

Ümumilikdə isə mədəni turizmin iqtisadi təsirləri 3 formada olur: birbaşa, dolayı və induktiv. Birbaşa təsirlər mədəni turizm məhsulları sətəraq fayda əldə edən fərdi mədəni turizm təklifi istehsalçılarının iqtisadi faydalarında əks olunur. Dolayı təsirlər mədəni turistlərin istehlakı reallaşdırdıqları digər turizm istehsalçıları tərəfindən həyata keçirilən faydalarıdır. İnduktiv təsirlər isə yuxarıda adları çəkilən iqtisadi təsirlərin nəticəsində yaranır və öz məhsullarını sətəraq əldə etdikləri iqtisadi fayda sayəsində turizm istehsalçılarının artan gəlir səviyyəsində əks olunur [5].

XXI əsrdə turizm biznesinin mütəxəssisləri mədəni və maarifləndirici turizmi turizmdə ən perspektivli istiqamət kimi səyahətçi üçün yeni, maraqlı və naməlum olanı aşkar etməyə qadir olan yeganə turizm sahəsi kimi göstərirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı, mədəniyyətlərin və adət-ənənələrin müxtəlifliyinə hörməti bərqərar edən və möhkəmləndirən, insanların ünsiyyətinin müxtəlif formalarını inkişaf etdirən mədəni turizmdir [3].

Beynəlxalq səviyyədə mədəni turizm Ümumdünya Turizm təşkilatı (UNWTO), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (UNESCO), ICOM, Ümumdünya tarixi şəhərlər təşkilatı, Aİ və onun mədəniyyət qurumları ilə bağlıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, mədəni turizmin əsasını insanın intellektual, mənəvi və kommunikativ inkişafına olan ehtiyacı təşkil edir. Turistlərin cəlb edilməsində maraqlı olan region potensial turistləri cəlb etmək üçün öz mədəniyyətinə marağı artıran, mədəni potensialı haqqında məlumatları əsaslı şəkildə planlaşdırmalı və xüsusi proqramlar və tədbirlər hazırlamalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Квартальнов В.А. Культура как фактор туристской мотивации. Культурный или познавательный туризм. – Режим доступа: [http:// www.culturalmanagement.ru](http://www.culturalmanagement.ru)
2. Никишин Н.А. Культурный туризм как технология управления региональным развитием. – Режим доступа: [http:// www.culturalmanagement.ru](http://www.culturalmanagement.ru)
3. Изотова М.А., Матюхина Ю.А. Инновации в социокультурном сервисе и туризме // [http:// tjurlib /net](http://tjurlib/net).
4. Richards, Greg (1996, ed.) Cultural Tourism in Europe. CABI, Wallingford. [Электронный ресурс]. URL:<http://www.tram-research.com/cultural%20tourism%20in%20europe.PDF>
5. Brida, Juan Gabriel, Marta Meleddu, and Manuela Paulina. 2013. The Economic Impacts of Cultural Tourism. In The Routledge Handbook of Cultural Tourism, ed. Melanie Smith and Greg Richards, 110- 115. New York: Routledge
- 6.<https://bank.nauchniestati.ru/primery/nauchnaya-statya-na-temu-kulturnyj-turizm-v-strategii-razvitiya-otechestvennogo-turizma/>
7. <https://works.doklad.ru/view/r3sVT8LJ6no/2.html>

AYTEN FIRDOVSI GURBANOVA

**CULTURAL TOURISM AS ONE OF THE MOST IMPORTANT RESOURCES FOR THE
DEVELOPMENT OF THE REGION**

Summary. The article examines the characteristic features of cultural tourism and the main factors of its development, including the aspects of cultural tourism that affect the development of the region, the issues of economic impact of cultural tourism are analyzed. In the end, the issues that will contribute to the development of cultural tourism are clarified.

Key words: cultural tourism, cultural tourist, development, economic effects, resource

АЙТЕН ФИРДОВСИ ГУРБАНОВА

**КУЛЬТУРНЫЙ ТУРИЗМ КАК ОДИН ИЗ САМЫХ ВАЖНЫХ РЕСУРСОВ РАЗВИТИЯ
РЕГИОНА**

Резюме. В статье рассматриваются характерные черты культурно-познавательного туризма и основные факторы его развития, в том числе аспекты культурно-познавательного туризма, влияющие на развитие региона, анализируются вопросы экономического воздействия культурно-познавательного туризма. В конце уточняются вопросы, которые будут способствовать развитию культурного туризма.

Ключевые слова: культурный туризм, культурный туризм, развитие, экономический эффект, ресурс

UOT379.85

ЭСМИРА МЕХМАН КЫЗЫ ГУСЕЙНОВА
АГУКИ

Магистрант

E-mail: esmira.hseynova98@mail.ru

0009-0004-0487-3033-ORCID

РЕГИОНАЛЬНЫЙ КУЛИНАРНЫЙ ТУРИЗМ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме. Азербайджанская кухня, считающаяся одной из важнейших кухонь мира, содержащая разнообразные вкусы, входит в число стран, куда туристы предпочитают ездить в гастрономическом туризме, благодаря своей глубокой истории и богатому содержанию. Долма, лапша, душбара, пити, хангал, различные виды плова, шашлыки. Это лишь несколько примеров нашей национальной кухни. Азербайджанская кухня, имеющая свои исторические корни и самобытность, сочетает в себе особенности региона, а также разнообразие. В статье мы ознакомимся с блюдами присущими этому региону.

Ключевые слов: кулинария, туризм, турист, Азербайджанская кухня, еда

Азербайджан – древняя страна, с изумительно красивой и разнообразной природой, гостеприимным народом, самобытной культурой и многовековыми традициями. Азербайджанская кухня одна из самых интересных и богатых в странах Закавказья и заслужено пользуется широкой известностью.

Богатая кулинарная культура нашей страны характеризуется фактором, который превосходит ее вкусные блюда, ароматные напитки и фрукты. Высокое гостеприимство лежит в основе кулинарной философии Азербайджана. Все это указывает на потенциал кухонного туризма Азербайджана. Она близка к кухне других восточных стран благодаря своему приготовлению, темным специям и полноценным добавлениям. В настоящее время в Азербайджане наряду с особенностями древних способов приготовления широко учитываются требования современной кухни. Прекрасная природа нашей страны, природные ресурсы, реки, озера, Каспийское море позволили нам сформировать обширную и незаменимую национальную кухню. Мы также можем добавить высококалорийные мясные и рыбные блюда, вегетарианские и овощные блюда в соответствии с требованиями вегетарианцев. Наша кухня также отличается разнообразием местных вин, минеральных вод, солений и сладостей.

Для туристических групп, посещающих нашу страну, организуются различные туры по кулинарному маршруту, призванные продемонстрировать потенциал гастрономического туризма в Азербайджане. Эти туры, которые продолжаются в течение всего года, предлагают трансфер из аэропорта, проживание, блюда национальной кухни по маршрутам Баку-Габала-Шеки (360 км), Баку-Масаллы (245 км), Баку-Губа (157 км) и Баку-Гянджа (297 км) [6]. Рестораны включают в себя завтрак, обед и ужин, а также посещение различных исторических памятников, достопримечательностей и экскурсий.

История создания кулинарных рецептов в Азербайджане уходит вглубь веков и базируется не только на огромном опыте потомственных поваров, но и народной мудрости. Неслучайно каждому региону страны присущи свои неповторимые блюда.

Регионы, в том числе Гянджа и Казахская экономическая зона, отражают древнюю историю. Эта ситуация отражается и на кухне страны. Эти регионы отличаются своими уникальными десертами и блюдами. Регионы, включая Гянджу и Казахскую экономическую зону, отражают древнюю историю. Гянджинская довга, приготовленная из зелени, такой как мята, шпинат и сельдерей; мясо, белый сыр или зелень, лепешки – любимые деликатесы местной кухни, которые обязательно стоит попробовать, посетив Гянджу. Еще одно блюдо, которое должно быть в вашем туристическом меню, – это «Шах» плов, напоминающий пирог,

покрытый бараниной, сухофруктами и луком и покрытый лепешкой. При этом, как и в других регионах Азербайджана, популярностью пользуется шашлык. Отличие здесь в том, что мясо западного региона отличается от других регионов. Тысячи местных и иностранных туристов каждый год приезжают в Гянджу, чтобы насладиться этими блюдами. Важен туристический маршрут "Винный путь", который частично охватывает Гянджинско-Газахский туристический регион [4].

Мы расскажем о знаменитых азербайджанских блюдах, особенно искусным приготовлением которых, славятся древние города Шеки и Гянджа.

Шекинское пити. Неслучайно многие туристические путеводители называют Шеки гастрономической столицей Азербайджана. Именно этот древний край является родиной знаменитой тающей во рту пахлавыв и ароматного наваристого супа – пити. В Шеки этот насыщенный и вкусный суп готовят в глиняных горшочках, которые должны томиться в печи не менее 8 часов. Шекинское пити – как и все шекинское – особенное. Какую бы версию этого блюда вам ни предлагали в других местах, однажды попробовав шекинское пити, вы запомните его вкус навсегда.

Шекинская халва. В Азербайджане много вариаций халвы (пахлавыв) – бакинская, кубинская, шекинская и т.д., и у каждой свои особенности. Настоящую шекинскую халву можно попробовать лишь в Шеки. Кропотливый труд и условия приготовления ограничивают возможность изготовить ее в домашних условиях. В народе люди, которые готовят халву их называют «халвачи». Одним из самых известных в Шеки цехов по приготовлению халвы является кондитерская Алиахмеда. По словам главного мастера цеха Гюдрета Новрузова, тесто для настоящей шекинской халвы готовят только из рисовой муки. Причем мука должна быть получена только на водной мельнице.

Гянджинская пахлава. Другой древний город Азербайджана – Гянджа, также может похвастаться своими фирменными блюдами, среди которых гянджинская пахлава, довга, кята с зеленью или с мясом (аналог гутабов) и шах плов. в приготовлении гянджинской пахлавыв имеются свои тонкости и секреты, которые и отличают ее, например, от бакинской или турецкой. Так, грецкие орехи, используемые для ее начинки, полностью очищаются от шелухи, отчего пахлава получается светлой. В тесто пахлавыв обязательно добавляется розовый настой (гюлаб), а в начинку кардамон. Сверху гянджинскую пахлавув смазывают настойкой цветков шафрана и посыпают маком, который также предварительно ошпаривают кипятком и очищают, поэтому маковины получаются белыми. В итоге пахлава выходит нежной, отдает розой и шафраном и просто тает во рту.

Довга, кята и шахский плов. Довга – азербайджанский суп на основе гатыка и зелени. Но в Гяндже довга готовится по-особенному. Например, в нее не добавляют горох, как в других регионах, зато кладут мяту, шпинат, сельдерей и яйцо.

В Гяндже также по-своему готовят гутабы – подобие больших двухслойных блинов с начинкой. Правда, называют их здесь не гутабами, как в остальных городах, а кятой. Гянджинская кята бывает с мясом или с зеленью с добавлением белого сыра. Порции у нее, как правило, большие и сытные, обильно посыпанные сумахом или сушеным барбарисом.

Наконец, коронным блюдом любого гянджинского застолья служит шах плов. Название этого праздничного блюда происходит от его внешнего вида, который напоминает корону средневековых восточных правителей. В отличие от обычного плова, шах плов подается на стол, если так можно выразиться, «запечатанным». То есть рис и гарнир запекаются вместе в кастрюле, дно и стенки которой покрыты лавашем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1) Т.Амираслано,А.Амираслонова «Карабахская кухня» Баку2012

- 2) X.Гасанова «Культура питания, обычаи и традиции народов мира» Баку2021
- 3) Г.Гадирзаде «Национальная кухня и гостеприимство» Нахичевань 2012

Internet resursları:

- 4) <http://anl.az/down/meqale/kaspi/2018/yanvar/573798.htm>
- 5) Assessment of Gastronomic Tourism Potential in the Ganja-Gazakh Economic Region of Azerbaijan-статья2022

AZƏRBAYCANIN REGIONAL QASTRONOMİK TURİZMİ

Xülasə. Dünyanın ən önəmli mətbəxlərindən sayılan, müxtəlif ləzzətləri özündə ehtiva edən Azərbaycan mətbəxi dərin tarixi və zəngin məzmunu ilə turistlərin qastronomik turizm üçün səyahətə üstünlük verdikləri ölkələr sırasındadır. Dolma, əriştə, düşbərə, piti, xəngəl, müxtəlif növ plov, kabab. Bunlar milli mətbəximizin bir neçə nümunəsidir. Öz tarixi kökləri və özünəməxsusluğu olan Azərbaycan mətbəxi müxtəlifliyi ilə yanaşı, bölgənin xüsusiyyətlərini də özündə birləşdirir. Bu yazıda bu bölgəyə xas olan yeməklərlə tanış olacağıq.

Açar sözlər: mətbəx, turizm, turist, Azərbaycan mətbəxi, yemək

REGIONAL GASTRONOMIC TOURISM OF AZERBAIJAN

Summary. Azerbaijani cuisine, considered one of the most important cuisines in the world, containing diverse flavors, is among the countries that tourists prefer to travel to for gastronomic tourism due to its deep history and rich content. Dolma, noodles, dushbara, piti, khangel, various types of pilaf, kebabs. These are just a few examples of our national cuisine. Azerbaijani cuisine, which has its own historical roots and originality, combines the characteristics of the region, as well as diversity. In this article we will get acquainted with the dishes typical of this region.

Key words: cuisine, tourism, tourist, Azerbaijani cuisine, food.

TURİZMİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ İNTERNETİN ROLU

Xülasə. Məqalədə dünya və Azərbaycan turizmində istifadə olunan rəqəmsal informasiya texnologiyalarının və internetin rolu araşdırılmışdır. Turizm işinin təşkilində texnologiyaların tətbiqi yolları, turizmə təsirləri, əhəmiyyəti və xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Turizmin qarşılıqlı əlaqələr sahəsində istifadə olunan rəqəmsal texnologiyalar günümüzdə aktual məsələlərdən biridir. Ona görə məqalədə veb-saytın, elektron reklamın, internetin insanlara yaratdığı imkanları barəsində geniş məlumat verilmişdir. Həmçinin sözügedən aspektlərdə yaranacaq təhlükələr və onların aradan qaldırılması tədbirləri qeyd edilmiş, müxtəlif ölkələrdə turizm sahəsində olan problemlərin aradan qaldırılmasının müqayisəli təhlili verilmişdir. Müsbət tərəflərlə yanaşı mənfi cəhətlər araşdırılmış, insan faktorunun mənfi cəhətlərdə mövqeyi, bu təsirlərə münasibəti öyrənilmiş və ümumi olaraq turizmdə yaratdığı boşluq qeyd edilmişdir. Bu boşluqların aradan qaldırılması üçün müxtəlif ölkə və şəhərlərdə görülməli tədbirlər öyrənilmişdir. Statistikadan istifadə edərək müşahidə edilmişdir ki, rəqəmsal texnologiyaların turizm sahəsinə istifadəsi ildən-ilə artır və yenə də artmaqdadır. Bundan başqa internet resurslarından istifadə nisbətləri araşdırılaraq qeyd edilmişdir. Ümumi olaraq ən son rəqəmsal texnologiyaların turizmdə tətbiqi, internet resurslarının bu sahədəki rolu və yeri müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: rəqəmsal texnologiya, elektron reklam, veb-sayt, e-turizm, rəqəmsal turizm

Turizm biznesi iqtisadiyyatın ən dinamik sektorlarından biri kimi yüksək səviyyəli informasiya sənayesidir. Turizmdə informasiya texnologiyaları, müxtəlif informasiya sistemlərində informasiyanın qeydiyyatı, toplanması, ötürülməsi, saxlanması, email prosedurlarının və idarəetmə qərarlarının həyata keçirildiyi vasitə və üsullardır [6]. Müasir kompüter texnologiyaları hazırda turizm məhsullarının paylanmasına, satışına və turistlərə xidmətin keyfiyyətinə böyük təsir göstərir. Odur ki, turizm biznesinin uğurlu inkişafı, təkcə turizm məhsullarının yaradılması sahəsində deyil, həm də onların xidmətlər bazarındakı təbliğində ən son informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadəsindədir.

Son illər turizm sənayesi müasir informasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində böyük dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Onların həyata keçirilməsi zərurəti təkcə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri ilə deyil, həm də insan fəaliyyətinin bütün sahələrində getdikcə artan rəqabətlə bağlıdır. Buna görə də, sahibkarlar öz məhsullarını tanıtmaları üçün elektron reklam vasitələrindən istifadə edirlər. Bu gün istehlakçılara onları maraqlandıran mal və xidmətlər haqqında mümkün qədər çox məlumat əldə etməyə imkan verən veb-saytı və sosial şəbəkələrdə səhifələri olmayan turizm şirkətini təsəvvür etmək mümkün deyil. Ümumdünya Turizm Təşkilatının [20] məlumatına görə, Türkiyə beynəlxalq turizm sahəsində dünyada aparıcı yerlərdən birini tutur, lakin ölkənin hər bir bölgəsinin, turistlər (həm xarici, həm də daxili) arasında eyni dərəcədə populyar olduğunu söyləmək olmaz. Bu, ilk növbədə, təəssüf ki, həmişə cəlbədicilərin, bəzən isə tamamilə yox olan bölgənin reklamı ilə bağlıdır. Buna görə də, turistləri bacarıqla, müxtəlif yollarla cəlb etmək lazımdır. Məsələn, turizm sahəsində müxtəlif beynəlxalq və regionlararası yarışlar keçirməklə. Belə yarışlardan biri də Bakıda “ASAN xidmət”in İnnoland İnnovasiyalar və “Next Step” İnnovasiyalar Mərkəzinin təşkilatı dəstəyi ilə “Startup Weekend” adlı travel yarışını keçirilmişdi. Bu barədə AZƏRTAC-a “Next Step” İnnovasiyalar Mərkəzinin direktoru Rəşad Eyvazov məlumat vermişdi. Üç gün davam edən müsabiqədə təlimçilərin (mentorların) dəstəyi ilə 60 iştirakçı turizm sahəsi üzrə innovativ fikirlərini peşəkar münisflər heyətinə

təqdim etmişdilər. Qalib üç komanda olmuş və “Bakıda”, “QR Taste”, “Travel2Culture” turizm şirkətləri mükafata layiq görülmüşlər.

“Ölkəmizdə startap ekosistemi addım-addım inkişaf etməkdədir və bu prosesə qoşulan gənclərin sayının artması zəruridir. Tədbir çərçivəsində innovativ texnologiyalara əsaslanan ideyalar ilə səyahət sahəsində marağı olan gənclər, marketerlər, dizaynerlər və proqramçılar komanda şəklində bir araya gələrək startaplar yaradıb və münisflər heyəti qarşısında təqdimat ediblər. Qalib komandanı mütəxəssislərdən ibarət münisflər heyəti seçib. İştirakçılar üç gün ərzində mentorlardan biznes məsləhətləri və tövsiyələrini də dinliyə biliblər” [21].

Hazırda rəqəmsal texnologiyalar Rusiya turizmdə də geniş istifadə edilir. Bir vaxtlar əsas turizm məkanlarından biri olan Rusiyanın bəzi ərazilərində turizm resurslarının olmasına baxmayaraq turist axını az idi. Bu ərazilərdən biri Başqırdıstandır. Başqırdıstanın zəngin təbii sərvətləri turizmin bir çox növlərinin inkişafı üçün əla zəmin yaratdığı görünür, lakin bu cür müxtəlifliyə baxmayaraq, turizm sənayesi burada çox inkişaf etməmişdi. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, az tələbatın səbəbi həmin bölgənin səriştəli reklamının və təbliğinin olmaması ilə əlaqədardır. Başqırdıstanın, həmçinin Rusiyadan kənarda yerləşən bölgələrin turizm və rekreasiya potensialı, o cümlədən Ufa şəhərinin görməli yerləri haqqında məlumat demək olar ki, heç bir yerdə təqdim edilməmişdi. Bu şəhərdə baş verən bir çox diqqətəlayiq hadisələr ya mətbuatda ümumiyyətlə işıqlandırılmır, ya da coğrafi baxımdan dar işıqlandırılır [14, s.171]. Bununla əlaqədar olaraq “Turizm, mehmanxana və restoran xidməti” kafedrasının tələbə və müəllimləri həm respublikada, həm də Rusiyada turizmin inkişafına həsr olunmuş tədbirlərdə fəal iştirak edirlər. Məhz doğma yurdlarından danışmaq istəyi, onları "I LOVE RUSSIA" müsabiqədə iştirakının səbəb oldu. Bu müsabiqə əsasında Şagirdlər tanıtım xarakterli video-çarx yaratmaqla respublikalarının paytaxtı haqqında çox şey öyrənmiş və bir daha əmin olmuşdular ki, Rusiyanın bu ərazilərinin turizm potensialı həqiqətən də böyükdür. Əsas məsələ isə bu ərazinin düzgün tanınması və reklamı idi. Ona görə də gələcəkdə müxtəlif ölkələrdən turistləri cəlb etmək üçün bu videonu müxtəlif dillərə də tərcümə etmək lazım idi.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən belə nəticəyə gələ bilərik ki, yalnız ən müasir texnologiyalardan istifadə uğuru təmin edə bilər. Turizm sənayesi ilə əlaqəli hər kəs bunu başa düşür və məhsullarını tanımaq üçün informasiya texnologiyalarından fəal şəkildə istifadə edir. Potensial səyahətçiləri cəlb etmək üçün yeni onlayn sosial media daha ucuz tanıtım vasitələri təqdim etmək, yüksək rəqabət mühitində yaşamaq və inkişafı təmin etmək üçün yeni alətlər və texnologiyaların tətbiqi çox vacibdir.

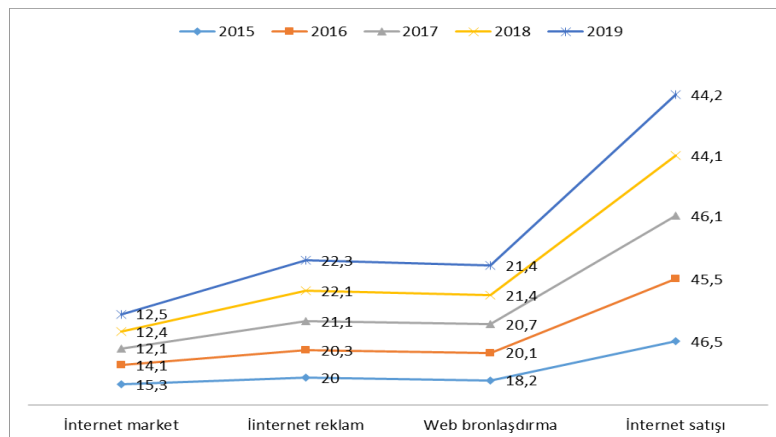
Hazırda turizm sektorunda kommersiya məqsədli e-ticarət tətbiqinin istifadəsi son dərəcə geniş vüsət almışdır və bu sektorda e-ticarət sürətlə yayılmaqdadır. Turizmdə istifadə edilən səəəəə xidmətinin istəhsalının, reklamının satın alınması, ödənməsi və təhvilə yalnız internet vasitəsilə aparılır. Böyümə sürəti ilə bugünkü və gələcək əhəmiyyəti daim artan turizm sektorunu digər sahələrdən ayıran ən mühüm xüsusiyyət, gərgin əməkdir.

Turizmdə yüksək keyfiyyətə nail olmağın yeganə yolu internetdən öncə insan gücüdür. Turizmin tələbini də təklifini də yaradan faktor insandır. Heç bir sektor turizm sektorunda olduğu qədər insandan birbaşa asılı deyil. Bu baxımdan, sektordaxili təhlil resurslarının əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Bir müəssisədə əhəmiyyətli olan işçilərin say çoxluğu deyil, keyfiyyət baxımından sahib olduğu dəyərlərin yüksək olmasıdır. Bu baxımdan, müəssisənin uğuru mövcud insan resurslarının keyfiyyəti ilə birbaşa əlaqədardır. Digər tərəfdən həddindən artıq məşğulluğun olduğu bir yerdə bürokratik məlumat sıxlığı və artıq informasiyanın işlənməsi də əsas məsələlərdəndir. Buradan da İKT-nin turizm müəssisələri üçün nə qədər əhəmiyyət kəsb etdiyi aydın olur [9, s.5-12].

Yeni rabitə və informasiya texnologiyaları, turizm sektorunu çox yaxından maraqlandırır. Texnoloji yeniliklər, turizm müəssisələrinin rəqabət gücü yüksək olan yeni və çevik xidmətlər təqdim etmələrinə yardımçı olmaqdadır. Məsələn, elektron biletalma, otel və xidmət satışları üçün internet və veb saytlarının istifadəsi, səyahət agentliklərinin və turoperatorlarının internet və veb sahifələri ilə satışı təbliğ etmələri və bu cür fəaliyyətlər, turizm marketinqi, turizm fəaliyyəti sahəsində əhəmiyyətli

irəliləyişlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları turist bazarları və strateji turist menecmenti ilə birləşəndən bəri rəqabətin əsas amillərindən birinə çevrilmiş, onun sayəsində ötürmə və operativ xərclər azalmışdır. İKT inqilabının turizm rəqabətinə və menecmentinə təsirləri turizmin müxtəlif sektorları ilə eyniləşdirilir və bu sənaye ilə sıx əlaqəlidir.

İKT-dən beynəlxalq hava yollarında, yerləşdirmədə, turoperator və səyahət agentliklərində, kompyuter rezervasiya xidmətlərində də istifadə olunur [4]. İnternet, mobil texnologiya, simsiz rabitə turistlərə dünyadakı səyahət yerləri haqqında geniş çeşiddə məlumat almaq imkanı verir. İnternet biznesdən biznesə (B2B) əlaqənin əsas kanalına çevrilib. Turperatorların əksəriyyəti eyni destinasiyaya yenidən gələn müştərilərə üstünlük verir. Eyni destinasiyaya yenidən gəlmək məmnuniyyətin nəticəsidir, müştəri məmnuniyyətinə və şikayətlərin idarə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Turizm sahəsində mövcud olan və yaranacaq problemləri aradan qaldırmaqla yanaşı istehsalçıları inkişaf etdirilməsində və bu sahəyə yeniliklər gətirilməsi üçün vaxtaşırı monitorinqlər etmək mükəmməl bir seçimdir. Qiymətə və xidmətə daim nəzarət edilməlidir. Bu nəzarətin daimiliyin və dəqiqliyini təmin etmək üçün isə İKT-nin imkanlarından geniş istifadə edilir. Ancaq hal-hazırda ölkəmizdə olan turizm şirkətlərində İKT-nin tətbiqinə baxmayaraq onun çatışmayan tərəfləri də çoxdur. Belə ki, dünya üzrə turizm şirkətlərində tətbiq edilən “online chat” sistemi, demək olar ki, ölkəmizdə yox səviyyəsindədir. Bu sistemin olmaması turistin operativ cavablandırılmasının qarşısını alır. Bundan əlavə turizm şirkətlərinin özünəməxsus rezervasiya üçün veb-səhifələri azdır. Sistem vasitəsi ilə turizm şirkətinin təqdim etdiyi turu turist zəng etmədən rezerv edib ödənişin həyata keçirə bilər. Hal-hazırda dünya üzrə ən çox tətbiq edilən vasitələrdən biri olan bu veb-səhifə ölkəmizdə aşağı səviyyədədir.

ŞƏKİL 1. Ölkədə fəaliyyət göstərən turizm şirkətlərinin məhsul realizə olunmasının istiqamətləri [3]

Şəkildən göründüyü kimi turizm məhsullarının realizə olunmasında turizm şirkətlərinin əsas istiqamət olaraq interneti seçməsi, onların beynəlxalq turları daha tez realizə etməsinə imkan vermişdir. İnternet marketinqin turizmdə payının az olması, məhsulların daha çox onlayn vasitəsilə reklam etməsilə bağlıdır. Gələcəkdə bu xidmətlərdən geniş istifadə olunması ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşmasında və turizm məhsulu üzrə brendin yaradılmasına imkan yaradacaq.

Turizmdə reklamın tətbiqinə nəzər salsaq görərik ki, turizmi ümumiyyətlə reklamsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Çünki hər hansı bir yerin reklamı olmadan onu dünya üzrə tanımaq mümkün deyil. Hazırda müxtəlif şirkətlər, müəssisələr, təşkilatlar, tədris mərkəzləri və s. reklamını özü təşkil edir. Sadəcə öz saytını yaratmaqla özləri haqqında məlumatı həm ölkədaxilində və həm də xaricdə tanımaq inkişaf edirlər. Reklamın tətbiqi rəqəmsal texnologiya ilə yeni səviyyəyə keçid edib deyə bilərik. Çünki müasir texnologiya vasitəsiylə 3D videoçarxlarla ölkəni, virtual səyahət ilə muzey və görməli yerləri, otel və qonaqlama müəssisələrinin daxilini görmək mümkün olur. Buda öz növbəsində turistdə həmin yerləri “canlı” görmə istəyi yaradır. Təbii ki, bu təsir qarşılıqlıdır. Necə ki, informasiya

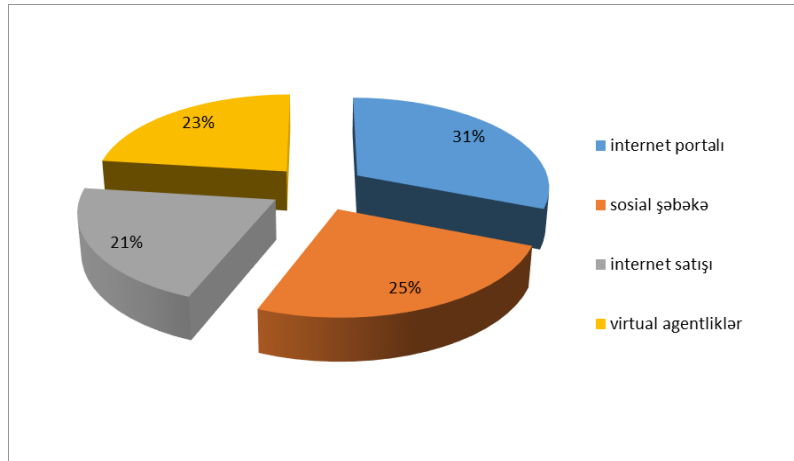
kommunikasiya sistemləri turizmə təsir göstərir eləcə də turizmin inkişafı informasiya kommunikasiya sistemlərində müxtəlif texnoloji yeniliklərin tətbiqinə təkan verir.

Bəzən reklamın internet üzərindən edilməsi “negative advertising” (mənfi reklam) xarakteri daşıyır. Belə ki, məhsulun keyfiyyətini olduğundan daha artıq effektlər və photoshop proqramları vasitəsi ilə artıraraq müştəridə maraq yaradırlar. Məhsulu alana qədər müştəri onun gördüyü kimi olduğundan əmin olur. Bu hallar reklamın internet vasitəsi ilə edilməsinin mənfi tərəfləridir. Əgər müəssisə internetdən doğru istifadə edə bilərsə bu zaman müəssisənin negativ reklam problemi yaşaması ehtimalı minimuma enir. Turizm sənayesində İKT-dən istifadənin əsas vacibliyi dünya turizmində faydalılığı təmin etmək, dünya miqyasında səyahət, istirahət, mehmanxana, turoperator kimi sahələrin inkişafını və təyinatlı idarəetmədə xərclərin və qiymətlərin rəqabətliliyini təmin etməkdir.

Hazırda turizm iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə ən sürətlə yüksələn sahələrdən biridir. Bu sürətli inkişaf əhali artımı baxımından, turizmə tələbatın da artmasıyla, eyni zamanda artan turist bazarlarında yaranan rəqabətin yüksəlməsi ilə müəyyən edilmişdir. ABŞ-in təxminən 90%-i turizm bazarlarında rəqabəti artırmaq üçün İKT texnologiyasından istifadə edərək, səyahət üçün yol xəritəsini seçmək imkanlarını üstün tutur. Bundan əlavə, inkişaf etmiş ölkələrdə əhəlinin təxminən 50%-i internetdəki mövcud olan məlumatları əldə edərək öz səyahətlərini planlaşdırırlar. Mobil internet sayəsində cib telefonu ilə səyahət təşkilatçılığı, təyyarə və otellərə rezervasiya etmək, hava proqnozları haqqında məlumat almaq, xəritələrdə qeyd olunmuş destinasiyalara çatmaq, ən yaxın restoranlar haqqında məlumat almaq mümkündür. M-ticarət adlandırılan mobil internet turizm sektoru üçün olduqca əlverişlidir.

İnternetin verdiyi səmərəlilik, məhsuldarlıq və müştəri məmnuniyyəti ilə yanaşı, hər yerdən rezervasiya, ona bənzər əməliyyat aparmasına verdiyi faydası, müştəri ilə satıcı arasında yer alan ikitərəfli ünsiyyət, veb-in yaratdığı sürət və uyğunluq, elastiklik ən yaxşı və sadıq müştərilərə çatmaq imkanı, səhifəni istəyə görə müəyyən bir kampaniya və ya firma reklamı çərçivəsində təqdim etmə asanlığı, ayrıca səhifəni yalnız məlumat vermə və ya seminar uçuotu kimi müəyyən bir proqram üçün istifadə etmə kimi müxtəlif şəraitlərdə istifadə etmə imkanlarının ticarətçiyə açıq olması, canlı multiplikasiyaya imkanı verməsi, internetin digər müsbət xüsusiyyətləri arasında sayıla bilər. Bundan başqa, istehlakçı profilinin və demoqrafik xüsusiyyətlərin asan müəyyənəşdirilə bilməsi və istehlakçıdan dərhal geri əlaqə təmin etməsi də, səyahət yerlərini reklam edənlərin, otel rəhbərlərinin və səyahət agentliklərinin marketinq və araşdırma fəaliyyətlərində interneti seçmə səbəbləri arasında yerləşir. İnternetin çox məlumat təqdim etməsinə baxmayaraq, turistlər lazım gələndə məlumata asanlıqla fokuslanma bilirlər. Elektron mühitin üstünlüyü ilə kağızdan istifadənin azalmasıdır. Müəyyən şablonların dizaynı, saxlanma və bənzəri xərclərlə yanaşı digər vasitələrdən də istifadə edilir. Elektron mühitdə aparılan əməliyyatlar normal əməliyyatlara nisbətən daha ucuz başa gəldiyindən, alıcı əhəmiyyətli dərəcədə qənaət edir.

Şəkil 2-də dünya üzrə turizm şirkətlərinin internet resurslarından istifadəsi nisbəti göstərilmişdir. Buradan da aydın görünür ki, dünya üzrə birinci yerdə internet portalıdır, digər yerləri çox az faiz nisbəti ilə digər vasitələr paylaşır.

ŞƏKİL 2. Dünyada turizm şirkətlərinin internet resurslarından istifadəsi [3]

Son illərdə e-turizmin sürətlə inkişaf etməsinə baxmayaraq, internetdən istifadə edən insan sayının məhdudluğu hələ də bir problem olaraq qalmaqdadır. Təhlükəsizlik və kredit kartı istifadəsində narahatlıq və bəzi ölkələrdə internetin artan xərci də diqqəti cəlb edən mənfi hadisələr sırasındadır. Elektron ticarəti aparmaq üçün inkişaf etmiş rabitə şəbəkəsinə, kompüterlərə və ona bağlanan informasiya texnologiyalarına ehtiyac var. Sürətlə artan internet tətbiqlərinə bağlı olaraq elektron ticarətin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif infrastruktur problemləri ortaya çıxır. Elektron ticarətin və internet əməliyyatlarının sürətli bir şəkildə inkişaf etməsi nəticəsində hüquqi aktlar eyni sürətlə inkişaf etməmiş, qeyri-müəyyənliklər və bəzi sahələrdə hüquqi boşluqlar ortaya çıxmışdır. Şəxsi məlumatların ortaya çıxmasına dair problemlər də elektron ticarətin inkişafına mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda əməliyyatlar zamanı piratların hücumlarından qorxma, məhsulu görə bilməmə, şirkətlərin tanınmamış olması və məhsulun yox olma riski kimi səbəblər elektron ticarətə olan marağı azaldan faktorlardandır.

İnsanlar, həm şəxsi informasiyalarına qarşı bir hücumun ola biləcəyini, həm də gizli şifrələrinin qırılıb kredit kartları üzərində bir sıra əməliyyatların aparılması riskinə əsaslanaraq elektron mühitdə mübadilə etməkdən qaçırlar, hətta bu səbəblə internet yardımını ilə alış-verişə çıxan müştərilərin böyük əksəriyyəti əməliyyatlarını başa vurmaqdan imtina edirlər. Beynəlxalq e-ticarətdə verginin toplanması, ödəmə vasitələrinin inkişaf etdirilməsi, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, hətta elektron ticarətə uyğun bir formaya gətirilməsi zəruridir [19]. Bu səbəbləri istifadəçi, müştəri və xidməti təqdim edən müəssisə, istifadə edilən mühit, yəni internetdən qaynaqlanan səbəblər olaraq iki müxtəlif qrupda ayıraraq qeyd etmək mümkündür. Məsələn, müştəri üçün kredit kartı ilə internet mühitində satın almağın yaratdığı inamsızlıq, kompüterdən istifadədə naşılıq, virtual mühitdə məhsul və xidmətin konkret xüsusiyyətlərinin minimuma enməsi kimi səbəblər var. İnternetdən qaynaqlanan səbəblər arasında isə kifayət qədər alternativ rəqəmin olmaması, məlumatların vaxtaşırı yenilənməməsi və çox az olması kimi səbəblər var. Bu səbəblərin yenilənmə problemləri kimi bəziləri müəssisə tərəfindən düzəldilə bilər, lakin şəbəkə əlaqələrinin ləngliyi kimi texniki məsələlərin həlli müəssisənin nəzarətində deyil.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi". "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 17 dekabr. 2016-cı il.
2. "Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi". "Azərbaycan" qəzeti. Bakı, 6 dekabr. 2016-cı il.
3. ATIB Azərbaycanda İKT tam hesabat Bakı 2012. 78 s.
4. "Elektron Azərbaycan" Dövlət Proqramları (2005-2008-ci illər və 2010-2012-ci illər), (elektron resurs) Bakı, 2012

5. Azərbaycan Respublikasında 2003-2012-ci illərdə inkişaf naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Startegiya. Bakı 2003.

Rus dilində

6. Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. Оргтехника: Учебник / Морозов М.А., Морозова Н.С.— М.: Изд. Центр «Академия», 2008. – 240 с.

7. Зарипова Д.Ф. Некоторые аспекты организации туристско-экскурсионного обслуживания иностранных гостей в Республике Башкортостан // Д.Ф. Зарипова/ Актуальные вопросы современной науки. Сборник научных

8. статей Студенческой международной научно-практической заочной конференции. – 2016. – С.170-171.

9. Ефремова М.В. Основы технологии туристского бизнеса: Учебное пособие. -М.: Издательство «Ось-89», 2010. - 192

10. Избачков Ю., Петров В. Информационные системы в туризме. 2-е издание. Издательский дом «Питер», 2006. 168 с.

11. Исаев Г.Н. Информационные системы в экономике. Издательство «Омега-Л», Москва, 2006. 338 с.

12. Иванченко В. Информационные технологии и система управления гостиницей// Экономист. - 2010. - №4.- С. 37 - 41.

13. Информационные технологии управления: Учебное пособие/ под ред. Ю.М.Черкасова. М., 2011. - 352 с.

14. Лесник А.Л., Смирнова М.Н. Маркетинг и реклама в гостиничном бизнесе. - М.: ЮНИТИ, 2011. - 289 с.

İngilis dilində

15. Experience of landscape and historical complexes allocation in historical settlements/ Lebedev A.I., Usmanov I.Yu., Matveeva L.D., Scherbakov A.S., Zaripova D.F., Kuypers Y.// Ponte. 2017. T. 73. № 12S. C. 159-168.c.

16. International tourist arrivals and receipts by region 19891998. Source: World Tourism Organization [WTO].

17. Model yerbook of tourism statistics. Madrid. WTO. 1985, 1996, 2000.

18. Py.P. Le tourism: Un phenomenc economigues. Paris, 1992.

İnternet resursları

19. <http://www.Интернет-технологии> в туризме (25.11.2023)

20. Xavər Məmmədov və İlham Mədətov “Turizm və rekreasiya XXI əsrdə: problemlər və perspektivlər” https://beu.edu.az/root_panel/upload/files/beu_edu_az/documents/Kitab_Turizm.pdf (15.01.2024)

21. Официальный сайт Всемирной Туристской Организации [Режим доступа: <http://www.unwto.org>] (15.01.2024)

22. https://azertag.az/xeber/bakida_turizm_sahesinde_ilk_defe_startap_yarisi_kechirilib-1216153 (25.01.2024)

23. Cəfərov C.: “Turizm sektorunun inkişafını informasiya texnologiyaları olmadan təsəvvür etmək çətindir”. <http://www.ictnews.az/read-4152-news-1.html>, 21.09.2011.

THE ROLE OF THE INTERNET IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM

Summary. The article examines the role of digital information technologies and the Internet used in the world and Azerbaijani tourism. Ways of applying technologies in the organization of tourism work, their effects on tourism, importance and characteristics were analyzed. Nowadays, digital technologies

utilized in the field of tourism interactions are one of the current issues. Therefore, the article provides extensive information about the opportunities created by the website, electronic advertising, and the Internet for people. In addition, the threats that will arise in the mentioned aspects and the measures to eliminate them are noted, and a comparative analysis of the elimination of problems in the field of tourism in different countries is indicated. Besides these positive sides, the negative aspects were investigated, the position of the human factor in the negative aspects, the attitude to these effects was studied, and the gap created in tourism in general was noted. Measures taken in different countries and cities to eliminate these gaps have been studied. Using statistics, it has been observed that the use of digital technologies in the field of tourism is increasing year by year. Additionally, the rates of utilizing Internet resources were investigated. In general, the application of the latest digital technologies in tourism, the role and place of Internet resources in this field are defined.

Key words: digital technology, electronic advertising, website, e-tourism, digital tourism.

UOT73/76.

İMRAN YUNİS OĞLU MEHDİYEV
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
doktorant
E-mail: imran_9120@mail.ru

HƏYAT ABDULLAYEVANIN YARADICILIĞINDA SEVGİ MÖVZUSU

Xülasə. Heykəltəraşlıq Azərbaycan təsviri sənətinin hərtərəfli inkişaf etmiş sahələrindən biridir. XX əsrin ortalarında Azərbaycanda monumental və dəzgah heykəltəraşlığı yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. O zaman Həyat Abdullayeva yaradıcılığı ilə seçilən sənətkarlardan idi. Digər rəssamlar kimi o da yaradıcılığa geniş yer verib. Onun yaradıcılığında elm və mədəniyyət xadimlərinin obrazlarına tez-tez rast gəlinirdi. Məqalədə heykəltəraşın həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verilmiş, bədii xüsusiyyətləri və müxtəlif illərdə yaradılmış əsərləri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: heykəltəraşlıq, sevgi, xoşbəxtlik, kompozisiya, obraz, lirika, plastik

Azərbaycan təsviri sənətinin hərtərəfli inkişaf etmiş sahələrindən biri olan heykəltəraşlıq, bu baxımdan olduqca xarakterikdir. 1950-1980-ci illərdə Azərbaycanın monumental və dəzgah plastikasında prinsipial irəliləyişlər baş vermiş, plastik sənətlərin dinamik keyfiyyətləri xeyli yüksəlmişdi. Təsadüfi deyildir ki, aparıcı Rusiya mütəxəssisləri bu xüsusiyyətlərə diqqət yetirmiş, Azərbaycan milli plastika məktəbinin inkişafını ardıcıl olaraq müşahidə etmiş, onun maraqlı təhlilini vermişlər. B.Veymarn, N.Voronov, I.Svetlov, A.Dextyar, N.Çervonnaya və başqalarının bədii təhlil metodları, M.Kaqanın, A.Zisin, V.Vanslovun nəzəri-estetik müddəaları əks etdirən fikirləri Rusiya alimlərinin Azərbaycan incəsənəti ilə, o cümlədən plastik sənət sahələri ilə bağlı olan materialları içərisində daha əhəmiyyətli təsir bağışlayır. Bildiyimiz kimi, müxtəlif sənət sahələri arasında müəyyən bir bağlılıq mövcuddur. Bəzən incəsənətin müxtəlif sahələrində çalışan insanlar bir-birinin yaradıcılığından ruhlanır. Onların arasında elə yaradıcılıq bağları yaranır ki, zaman-zaman yada düşür və xatırlanır. Təsviri sənət tariximizə nəzər salsaq görürük ki, rəssamlarımızın yaradıcılığında müxtəlif elm və mədəniyyət xadimlərinin bədii obrazlarının yaradılmasına geniş yer verilmişdi. Elə heykəltəraşlıqda da belə nümunələr az deyildir. Heykəltəraş Həyat Abdullayeva da öz yaradıcılığında Azərbaycan mədəniyyətinin tanınmış nümayəndələrinin bədii obrazlarının yaradılmasına müəyyən qədər yer ayırmışdır.

Həyat Abdullayeva 1912-ci ildə Dərbənd şəhərində anadan olmuşdur. 1950-ci ildə Repin adına Leningrad Rəssamlıq, Heykəltəraşlıq və Memarlıq İnstitutunu bitirmişdir. Leningradda nüfuzlu sənətkarlıq ocağında təhsil alması Həyat Abdullayeva nəinki yaradıcılıq dəst-xəttinin müəyyənləşməsinə, həm də fərdi bədii təfəkkürünün aydınlaşmasına və zənginləşməsinə kömək edir. Burada heykəltəraş müxtəlif janrların səciyyəvi cəhətlərinə, qarşılıqlı əlaqəsinə və təsirinə, plastik ifadənin faktura və struktur yaratma xüsusiyyətlərinə daha dərinləndirici bələd olur. O, dərindən sonra vaxtının çoxunu Dövlət Ermitajında və Rus muzeyində keçirir. Ermitajda saxlanan Roma portretləri, qotika, intibah dövrünün sənət nümunələri onun mənəvi aləminin daha da zənginləşməsinə böyük təsir göstərir. Sonralar o, İtalyanın antik memarlıq və heykəltəraşlıq nümunələri ilə zəngin mərkəzlərdə yaradıcılıq təcrübəsi keçdi, dünya incəsənətinin əvvəllər albomlardan və kinofilmlərdən tanıdığı bir çox əzəmətli nümunələrini əyani olaraq gördü və bu da gənc heykəltəraşın yaddaşında dərin iz buraxmaqla, onun yaradıcı təfəkkürünü zənginləşdirdi.

Həyat Abdullayeva erkən işlərində məzmununda irəli gələn əlamətlərin, eləcə də personajların həcm-məkana uyğunluğunu ifadə etməyin müəllif metodundan qaynaqlanan fərdi səciyyəvi cəhətləri görünməkdə idi. Onun professional sənətkarlığa yiyələnməsi yeni mövzuların, obrazların dərin fərdi dünyagörüşünün təsdiqi sahəsindəki axtarışları ilə paralel aparılırdı. Hələ təhsil aldığı illərdə Həyat

Abdullayeva bir çox sərgilərdə nümayiş olunan büstlərinin təqdir olunması və yüksək qiymətlərə layiq görülməsi əslində bunun göstəricisi sayıla bilər.

Həyat Abdullayeva tələbəlik illərindən sonra işlədiyi bir-iki əsərləri çıxmaq şərti ilə qalan əsərlərinin heç biri nə kompozisiyası, nə plastik həlli, nə də forması, biçimi bir-birini təkrar etmir, yaradıcılığında üslub polifoniyaçılığına meyil də duyulmur. Əsərdən-əsərə onun dəsti-xəttinin təkmilləşdiyini, kompozisiyaların obrazları fərdiləşdirən müxtəlif duyğu və düşüncələrini tamamlayan detallarla zənginləşdiyinin şahidi oluruq. Heykəltəraş bir-birinə bənzəyən obrazlar qalereyası hazırlamışdı. Bu əsərlərin müsbət məziyyəti onlarda obrazları səciyyələndirən cizgilərə üstünlük verilməsidir. Heykəltəraş sovet adamının ən yaxşı xarakter xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən ümumiləşdirilmiş obrazların yaradılması üzərində işləməyə davam edir.

Heykəltəraşlığın müxtəlif janrlarında çalışan Həyat Abdullayeva incə plastik hissiyyətə malikdir. Onun yığcam, aydın və ifadəli vasitələrlə həkk etdiyi surətlər psixoloji əhval-ruhiyyə, daxili ehtiraslarla asılanmışdır.

Heykəltəraşlığın dəzgah və dekorativ formaları üzrə fəaliyyət göstərərək bir sıra qiymətli kompozisiya qrupları və xırda heykəlciklər yaratmış olan Həyat Abdullayeva lirik mövzulara – analıq, qadın gözəlliyi, sevgi-məhəbbət mövzularına xüsusi meyil göstərir.

Sənətdə əbədi mövzular var. Onlardan biri qadın mövzudur, analıq mövzudur. Hər dövrün öz qadın ideali var, bəşəriyyətin bütün tarixi insanların bir qadını necə görməsində, hansı miflərin onu əhatə etməsi və yaratmasına kömək etməsində əks olunur. Bütün əsrlərdə və bütün dövrlərdə qadın obrazı sənətkarların diqqətini çəkib, cəlb edib və çəkəcək.

Qadınlar heyvətəməz və əsrarəngiz varlıqlardır, qədim zamanlardan şairlər və sənətkarlar tərəfindən vəsf olunur. Və heç kimə sirr deyil ki, zərif cinsi yaradıcı insanları bu qədər cəlb edən sevimli mövzu olub, var və olacaq. Müxtəlif istiqamətlərin sənət əsərlərində, istər rəsm, istər heykəltəraşlıq əsəri olsun, yalnız qadın obrazlarının görünüşünü deyil, həm də xarakterini əks etdirən öz ideali var idi.

Qadın gözəlliyinin sirri tarixi boyu bəşəriyyəti narahat etmişdir. Demək olar ki, elə bir sənətkar və ya yazıçı tapılmaz ki, bu sirri dərk etməyə çalışmasın, amma hər biri öz yolu ilə kəşf etsin. Bu anlayışda əsas və dəyişməz olan analıq ideali, ana ilə uşaq arasındakı müqəddəs sevgi bağları idi. Yer kürəsinin ilk rəssamlarının heykəllərindən, İntibah titanlarının madonnalarından, Məryəmin ikona şəkilli üzlərindən, ana qadına musiqi və bədii ilahiləri ilhamlandıran müasir rəssamların əsərlərinə qədər – qadın gözəlliyi və cazibəsi idealını dərk etməyin yolu budur.

“Analıq” (1953) və “Laylay” (1963) kompozisiyalarında ana məhəbbətini tərənnüm edən heykəltəraş “Gənclik” (1964) adlı iki fiqurlu əsərini cavan sevgililərə həsr edib. Ağacdən yonulmuş bu şairənə əsərdə baş-başa verib məhəbbət, xəyal, arzu aləmini seyr edən oğlan və qızın surəti də olduqca təsirlidir.

Sonrakı iş prosesində H.Abdullayevanın əsərlərinin kompozisiyasına yanaşması da dəyişir. Onların bəzi erkən heykəllərinə xas olan statik, sərtlik artıq yoxdur. O, pozanın, jestin təbiiliyini asanlıqla, sərbəst və çox ahəngdar şəkildə çatdırır, onlarda insan ruhunun gizli hərəkətini ifadə edə bilir. Və buna görə də, bəlkə də, “Sevgililər” (1960) kompozisiyası bu qədər səmimi və lirikedir.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə məhəbbət sosial-mənəvi məzmunla dolur, insanlar arasında münasibətlər modelinə çevrilir. Yalnız sevgidə və sevgi ilə insan şəxsiyyətə çevrilir. Sevgi olmadan, o, həqiqi həyatdan və dərinlikdən məhrum, effektiv hərəkət edə bilməyən, başqalarını və özünü adekvat şəkildə başa düşə bilməyən aşağı bir varlıqdır. Əgər fəlsəfənin mərkəzi obyektı insandırsa, bütün genişliyi ilə götürülmüş insan sevgisi mövzusu fəlsəfi düşüncələrdə aparıcı mövzulardan biri olmalıdır.

Heykəltəraşlıq formasına inamla yiyələnən H.Abdullayeva gənc sevgililərin obrazlarını böyük hərarətlə yaradır. Bu əsər, onda təcəssüm olunan obrazları düşünməkdən qoruyan mütənasiblik hissi ilə seçilir. İçindəki hər şey sərt və sadədir və eyni zamanda böyük əhəmiyyətlə doludur. Qrup bir neçə nöqtəyi-nəzərdən hazırlanmışdır və hər baxımdan çox möhkəm görünür.

Bir sıra maraqlı heykəl-kompozisiyaların müəllifi olan Həyat Abdullayeva ən yaxşı əsərlərini gənclərə həsr etmişdir. Müasirlərin ən yüksəl mənəvi keyfiyyətlərini, cismani gözəlliyini əks etdirən heykəllər arasında “Sevgililər” kompozisiyası xüsusilə yadda qalır. Gənc qızın və oğlanın surətləri ümumiləşdirici keyfiyyətə malikdir. Müəllif həyatsevən, işgüzar, xəyalpərvər gənclərimiz üçün səciyyəvi olan psixoloji cizgiləri həmin surətlərdə cəmləşdirməyə çalışmışdır. Qız başını sevgilisinin alınına dayayaraq lirik hissiyyətə qapılmışdı. Heykəl kompozisiyası plastik cəhətdən çox real və canlı işlənmişdir.

H.Abdullayevanın “Sevgililər” adlı əsərində təqdim etdiyi incə hisslərin lirizmi olduqca təsirli formalarla təqdim edilmişdi. İki insanın qarşılıqlı sevgisini olduqca lirik formalarla tamaşaçısına çatdıran rəssam, heykəlinə bir-birlərinin “sükutunu dinləyən” insanların mənəvi yaşantılarını uğurla canlandırmışdır. Ayaq üstə dayanmış iki nəfərin – kişi və qadın obrazının bir-birinə olan sevgisini rəssam ehtirasın içində saxlanan sirli bir dünya kimi qarşıya çıxarır.

Ağacdən yonulmuş əsərdə baş-başa vermiş qızla oğlan təsvir olunmuşdu. Fiqurların sərbəst yapma üsulu ilə gerçəkləşən fiqurlarındakı dinamizm onların varlığına xas olan çılgınlığı gözəl əks etdirir. Fiqurların ifadəli siluetə malik olmaları əsərin ən müxtəlif nöqtələrdən cəlbədiciliyini vurğulamaqla, daşdıqları mənəvi-psixoloji yükün “ağırlığını” sərgiləməyə imkan verir. Portretin plastik həllində səthi təşkil edən formaların axıcılığını əldə edən müəllif bununla da bu yapma incəliyini obrazlılığın əldə olunmasına, gəncin işıqlı çöhrəsinin təsirliliyinə yönəltməyə nail olmuşdu.

Gözləri qapalı halda olaraq başlarını yaxınlaşdırıb düşünən insanların bu zərif anlarını daha da həyəcanlandırmaq üçün sənətkar əsən mehdən qadının dalğalanan saçlarını xüsusi plastik formalarla canlandırmışdır. Onun hüzzuru tapdığı incə hisslərinin yaşantılarını zərif sifətinə çökdürən rəssam düz qaməti hiss etdirən boyun, qapalı gözlər, uyğun burun quruluşu və dodaqlar vasitəsilə həm də qadının gözəlliyini də önə çəkmişdir. Daxili və mənəvi gözəlliyin birləşdiyi anın təqdimində H.Abdullayeva sanki bütün aləmdən ayrılaraq öz dünyasına qapılmış bu iki insanın simasında sevginin dünyanı xilas edəcək gücünü təsdiq etməyə çalışmışdır.

Qadın öz plashını qollarının arasına alaraq əllərini bir qədər yuxarıya qaldırmışdır. Kişi obrazında əsas diqqəti çəkən və onun obraz açılışını verən son dəbə uyğun geyim tərzidir. Plashının boynunu yuxarıya qaldırmış, başını qadının yan alın hissəsinə söykəyərək sadəcə susqun formada dayanır. Onun əlləri qadınlardan fərqli olaraq cibindədir. Heykəl heyvətəməz formaların aydınlığı, səthin yumşaq ümumiləşdirilmiş modelləşdirilməsi ilə fərqlənir, bunun arxasında natura haqqında dərin bilik hiss olunur.

Görüşə gəlmiş iki insanın nə düşündüyü onların məhrəm dünyasına aid olan sirr olsa da, təsvir onların hicran dolu hisslərini aydın şəkildə üzə çıxarır. Obrazların əlləri bir-birinə toxunmur. Bu yaxınlıq sadəcə yaşanan eyni hisslərdir.

H.Abdullayevanın məhəbbət mövzusundakı əsərlərinə gözəl poeziya və dərin lirizm damğasını vurur. Bu mövzu heykəltəvəşin “Xoşbəxtlik” kompozisiyasında özünü bürüzə verir. İnsanın ruhiləşmiş gözəlliyini poetik şəkildə inkişaf etdirir. Heykəltəvəşi gənclərimizin mənəvi dünyası, arzuları, sevincləri və şübhələri narahat edir. H.Abdullayeva gənclərin qarşılıqlı hisslərini böyük inandırıcılıqla ortaya qoyur. Gənc oğlan və qızın fiqurları enerjili şəkildə formalaşır. Lazımi detalların ciddi seçimi, yaxşı düşünülmüş kompozisiya – bütün bunlar canlılığı və doğruluğu ilə seçilən qrupun qavrayışının bütövlüyünə kömək edir. Həyat Abdullayevanın bu kompozisiyası müəllif tərəfindən gəncliyin ümumiləşdirilmiş obrazı kimi düşünülmüşdü.

Fiqurlar sərbəst və möhkəm qurulub, geniş səthlərin hamar ritmləri, aydın siluet onlara monumentallıq verir. Formaların bütün lakonizmi ilə orada heç bir sxematiklik yoxdur, oğlanla qızın obrazları gənclik cazibəsi ilə doludur.

O, obrazın romantik coşqunluğunu saxlamaqla yanaşı, qarşısına başqa vəzifələr qoyur, sakit, təmkinli hərəkətdə, enerjili və eyni zamanda rəvan modelləşdirmədə hisslərin çoxşaxəliliyinin ifadəsinə nail olur.

Burada heykəltəraşın naturaya yanaşması olduqca yaradıcı olur, oxşarlıq problemi heykəltəraşı çox az maraqlandırır. O, bəzi xüsusiyyətləri buraxır və digərlərini ortaya çıxarır. Böyük poetiklik və portretlərinin həyatı tərəvəti məhz bununla əlaqəlidir.

Əgər bundan əvvəlki əsərdə hər iki tərəfin həssaslığı və zərif hissləri eyni tərzdə ifadə edilirsə, qeyd edilən heykəldə kişi obrazının fiziki güc və enerjisi, qadının isə zərif, incə tərz daha qabarıq formalarla əks etdirilmişdir. Bu zaman yaradılmış yüksək bədii effekt xüsusi olaraq tamaşaçısını özünə cəlb edir. Hər iki heykəltəraş tərəfindən seçilmiş mövzu insanlara tanış olan hisslərin tərənnümünə yönəlmişdir.

Hər iki əsərin kompozisiyası zamanı iki fiqurun mövzu ilə əlaqəli tərənnümü, hərəkətlərin bədii ifadəsi üçün heykəltəraşlar tərəfindən geniş intellektual səviyyəsini göstərməklə bərabər, eyni zamanda onların geniş araşdırma apararaq nəticədə ən uğurlu variantı əldə etdikləri öz təsdiqini tapmışdır. Kompozisiyanı şərh edən, nəyi necə qəbul edəcəyini və nələr öyrənəcəyini müəyyənləşdirən sonda tamaşaçılar olduğunu diqqətdə tutan rəssamlar mücərrəd və yaxud anlaşılmazlıq deyil, məhz məsum hisslərin aydın ifadəsinə çalışmışlar. Odur ki, mövzunun və formaların tamaşaçılara yaxın olması heykəltəraşlıq əsərində diqqətə cəlb edən xüsusiyyət kimi isti hisslər yaradır. Əsərdə üslub və ya tərz sərbəstliyinin fərdi xüsusiyyətləri özünü aydın büruzə verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Novruzova.C. Sovet Azərbaycanının heykəltəraşlığı – Bakı, 1973.
2. Abdullayeva Ə. Zivər Məmmədova, Həyat Abdullayeva, Elmira Hüseynova. “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2013
3. Əhmədov A. İşin çətin yönü: (Heykəltəraş H.Abdullayevanın iş planları haqqında) Qobustan, 1975, №2, s. 41-42.
4. Hüseynova R. Həyat daşlara həyat verir. (Heykəltəraş H.Abdullayeva haqqında) Ədəbiyyat və incəsənət, 1970, 26, Sentyabr. S. 8.

Резюме. Скульптура является одной из всесторонне развитых областей азербайджанского изобразительного искусства. В середине XX века в Азербайджане монументальная и станковая пластика вступила в новый этап развития. В то время Хаят Абдуллаева была одной из художниц отличавшаяся своим творчеством. Как и другие художники она отдавала широкое место творчеству. В её творчестве не раз встречались образы деятелей науки и культуры. В статье даны краткие сведения о жизни и творчестве скульптора, анализируют художественные особенности и произведения, созданные в разные года.

Ключевые слова: скульптура, любовь, счастье, композиция, образ, лирика, пластика

Summary. Sculpture is one of the comprehensively developed areas of Azerbaijani fine art. In the middle of the twentieth century Azerbaijani monumental and easel plasticity entered a new stage of development. At that time Hayat Abdullayeva was one of our artists distinguishing by her works. One aspect that has become a tradition in his work attracts attention. Like other artists he gave a wide place to the creation of artistic images of figures of science and culture in his work. In the article the brief information about the artist's life and work is given, the artistic features of his works in different years are analyzed.

Key words: sculpture, love, happiness, composition, image, lyrics, plasticity.

UOT791.43.

MINİRƏ ASLANLI

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

magistrant

Email: miniraaslanli22@gmail.com

KİNO VƏ NƏSRİN TANDEMİ

Xülasə. Kinodramaturgiyanın bir qolu olan ekranlaşdırma dünya kinematoqrafında olduğu kimi, Azərbaycan kinosunda da əhəmiyyətli rol oynayır. Məqalədə xarici ölkələrdə, eləcə də Azərbaycanda nəsr əsərlərinin ekranlaşdırılmasının struktur həlli araşdırılır. Ədəbiyyatımızın Azərbaycan kinosuna olan təsirinə də məqalədə müəyyən qədər yer verilib. Nəsr əsərlərinin 1960-1980-ci illərdə ekranlaşdırılmasının milli kinomuzun inkişafına göstərdiyi təsiri də məqalədə əksini tapıb.

Açar sözlər: ekranlaşdırma, nəsr, kino, ədəbiyyat, struktur, adaptasiya, tandem

Ədəbiyyat – bir neçə sənət istiqamətinin sintezinə çevrilmiş kinonun ən mühüm elementindən biridir. Ədəbiyyat, teatr və təsviri incəsənət - bunlar özlüyündə bir vəhdət təşkil edir. Filmin adaptasiyası onun ədəbi əsərdən ekrana köçürülməsi halıdır. Kino adaptasiyası təkcə nəsr əsərinin təkrar nəqli deyil, kino vasitəsilə başqa sənət növünə aid əsərlərin təcəssümüdür. Bədii və ya qeyri-bədii ədəbi əsərin kino, yaxud da televiziya adaptasiyası olan ekranlaşdırma rejissorların daim müraciət etdiyi ünvan olub və olmaqdadır.

Ədəbiyyat və kinonun yüz illərdir özünəməxsus bir tandemi var. Nəsrin ekrana keçidi XX əsrin əvvəllərindən bəri cəmiyyətin həyatında ayrılmaz bir hissəyə çevrilib. Ekranlaşdırma kinonun inkişafı prosesində təkcə gerçəkliyi deyil, həm də yazıcının yaratdığı bədii aləmi əks etdirir. Nəsr əsərlərindəki personajların xarakterləri, xüsusiyyətləri əksər hallarda kinofilmlərdəkindən fərqlənir. Bu kimi uyğunsuzluqlara tez-tez rast gəlmək olur. Bunun bir çox səbəbi ola bilər. Səbəblərdən biri yazılan ədəbi əsərin orijinalı ilə o əsərin ekranlaşdırıldığı ölkənin, mühitin, cəmiyyətin fərqli olmasıdır. Hər hansı bir rejissor dünyanın istənilən yerindən olan bir yazıcının ədəbi əsərini ekranlaşdırmaq istəyə bilər. Lakin yaşayıb -yaratdığı mühiti, reallığı, cəmiyyəti, mədəniyyəti, mental dəyərləri nəzərə alaraq adaptasiya etməlidir. Yəni yazılmış əsərin ekranlaşdırılması həmin cəmiyyətin həyatına, inanclarına, duyğularına və düşüncəsinə uyğunlaşdırılmalıdır. Nəsrin ekrana adaptasiyası zamanı sözsüz ki, itkilər olur. İstər kinotənqidçilər, istərsə də tamaşaçılar tərəfindən əsərin orijinal halı hər zaman daha çox bəyənilib. Çox nadir hallarda bunun əksi baş verir. Lakin bədii əsərin ekranlaşdırılması, sözün ekrana köçməsi bir çox hallarda həmin romanın məşhurlaşmasına səbəb olur. Ancaq nəsrin birə-bir ekrana gətirilməsi mümkünsüzdür. Buna səbəb isə kino və ədəbiyyatın bir- birindən fərqli olan dilləridir. Ekranlaşdırılma üçün həm klassik, həm də müasir əsərlərə müraciət olunur.

Nəriman Əbdülrəhmanlı “Azərbaycan kino sənəti” kitabında ekranlaşdırmanın əsas probleminin ədəbi, yaxud başqa bir mənbənin tamam illüstrasiya edilməsi ilə bədii cəhətdən sərbəstlik arasındakı ziddiyyətin olduğunu qeyd edir [5, s.30]. O, həmçinin bildirir ki, rejissor müəyyən bir əsəri ekrana gətirəndə ikinci dərəcəli süjetdən, təfərrüatlardan və epizodik qəhrəmanlardan imtina, yaxud, ssenariyə əsərin ideyasını kinematoqrafik vasitələrlə daha yaxşı çatdıran epizodlar əlavə edə bilər.

Kino tarixinin bütün mərhələlərində klassik və müasir nəsr kinematoqrafiya ilə sıx əməkdaşlıq edərək qarşılıqlı əlaqə saxlayıb. Dahi rus yazıçısı L.N.Tolstoy yazıçı L.Andreyevlə söhbəti zamanı demişdir: “Bütün gecəni fikirləşmişəm ki, kinematoqrafiya üçün yazmaq lazımdır. Axı bunu saysız-hesabsız kütlələr, həm də bütün xalqlar başa düşür. Burada beş yox, on, on beş film ssenarisi yazmaq olar”. Göründüyü kimi, dahi yazıçı kinematoqrafiyanın kütləvililiyini kino ilə ədəbiyyatın gələcəkdə bir-birinə daha da yaxın olacağını nəzərə alıb bu sözləri deyib. Belə bir fikir söyləyənlər ki, ekran səhnədən

daha çox kitabdır. Bu həqiqətən də belədir. Çünki kino sənəti özündə bədii ədəbiyyatı yaşadır. Təsadüfi deyil ki, ekranı gözəl həyat salnaməsi – bəşəriyyətin yeni kitabı adlandırırlar [1, s.5].

Dünya kinosunda olduğu kimi Azərbaycan kinematografiyasında da rejissorlar tez-tez nəsrə müraciət ediblər. Bu tendensiya, həmçinin milli kinomuzun inkişafına təkan verib. Azərbaycan kinosunda ekranlaşdırma ilk olaraq “Neft və milyonlar səltənətində” filmi ilə başlayıb. Sözügedən film 1916-cı ildə rejissor Boris Svetlov tərəfindən lentə alınıb. Film yazıçı İbrahim bəy Musabəyovun eyniadlı povesti əsasında ekranlaşdırılıb.

Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Azərbaycan Kinematografiya İttifaqının üzvü Əlisəfə Hüseynov “Azərbaycan ədəbiyyatının ekranlaşdırılması problemləri” məqaləsində belə deyir: “Bədii ədəbiyyatla kino birləşəndə birinin çatışmazlığı digərinin hesabına kompensasiya olunmalı, yazı mətninin materialı olan sözün ekranda səsə və təsvirə çevrilməsində proporsiyanın, “qızıl qanunu” tapılmalıdır”. O, həmçinin ekranlaşdırmanın müəyyən mənada müraciət olunan yazı mətninin ilkin - beyində doğulmuş modelini bərpa etmək cəhdi olduğunu qeyd edir [3].

Sovet dönməsində kinematografiya ədəbiyyatla daha da yaxınlaşdı. M.F.Axundovun “Hacı Qara”, C.Cabbarlının “Sevil” və “Almaz” və sair yazıçıların əsərləri ekranlaşdırıldı. Görkəmli Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlı milli kinodramaturgiyanın əsasını qoydu. Bu dövrdə bir çox yazıçılar kino üçün ssenarilər yazmağa başladılar.

Azərbaycan kinematografiyasında ədəbi əsərlərə müraciət daha çox 1960-1980-ci illərdə özünü büruzə verir. Kino və nəsrin bu tandemi həm kinoya, həm də ədəbiyyata olan marağı artırdı. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan kinosunun inkişafı məhz 1960-cı illərin ikinci yarısı, 1970 və 1980-ci illəri əhatə edir. Həmin illəri Azərbaycan kino tarixində intibah dövrü də adlandırmaq olar. Bu illərdə kino ilə ədəbiyyatın bir araya gəlməsi yeni ekran əsərlərinin meydana gəlməsinə səbəb olub. Maqşud İbrahimbəyovun “Böyük dayaq”, Üzeyir Hacıbəyovun “Arşın mal alan”, Əhmədağa Muğanlının “Dağlarda döyüş”, Səməd Vurğunun “Yeddi oğul istəmə”, İsa Hüseynovun “Tütək səsi”, İsi Məlikzadənin “Evin kişisi”, İlyas Əfəndiyevin “Mahnı dağlarda qaldı” və sair ekran əsərləri bunun sübutudur.

1961-ci ildə rejissor Lətif Səfərov Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərinin motivləri əsasında eyniadlı filmi lentə alır. Bu film rejissor Lətif Səfərovun sayca üçüncü bədii filmidir. Bu nəsr əsərinə Şərq ölkələrində dəfələrlə müraciət olunub. Buna baxmayaraq, 1961-ci ildə Azərbaycan da “Leyli və Məcnun” əsərini ekranlaşdırmaq qərarına gəlib. Filmin istehsalçısı “Azərbaycanfilm”dir. Həmçinin film rus dilində “Məhəbbət əfsanəsi” (Легенда о любви) adlanır. Bədii filmə də əsərdə olduğu kimi Leyli və Məcnunun faciəvi məhəbbətindən bəhs edilir. 1961-ci ildə ərsəyə gələn “Leyli və Məcnun” ekranlaşdırmasında dahi Nizami Gəncəvinin eyniadlı poeməsindən olan “Zeyd və Zeynəb”in sevgi motivləri də geniş istifadə olunub. Filmin ssenari müəllifi yazıçı Ənvər Məmmədخانlıdır. Interpretasiyanın operatoru Arif Nərimanbəyov, rəssamı Cəbrayıl Əzimova, bəstəkarı isə dahi Qara Qarayevdir. Ekran işində Ələsgər Ələkbərov, Nodar Şaşıqoğlu, Əli Zeynalov, Ağasadıq Gəraybəli, Kima Məmmədova, Gündüz Abbasov, Nəcibə Məlikova, Rafiq Tağıyev, Adil İskəndərov və sair sənətkarlar rol almışlar.

Əsrlər boyu “Leyli və Məcnun” mövzusuna bir çox əfsanələr, dastanlar yaradılıb. “Leyli və Məcnun” əfsanəsini ilk dəfə qələmə Nizami Gəncəvi alsa da, bir çox Şərq ölkələrinin yazıçı və şairləri də bu mövzuya dəfələrlə müraciət ediblər. Təsadüfi hal deyil ki, dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli Şərqin ilk operasını bəstələmək üçün məhz Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərini seçib.

Əsrlə müqayisədə ssenariyə əlavə edilən müasir sintezləri də nəzərə aldıqda, filmin o qədər də uğurlu alınmadığını görə bilərik. Bununla bağlı kinoşünas Əlisəfə Hüseynov deyirdi: “Rejissor hadisələrə personajların hisslər, duyğular güzgüsündən, onların daxili dünyasının prizmasından yox, bir növ kənardan baxır. Poemada istər Leylinin, istərsə də Məcnunun psixoloji xarakterində son dərəcə mühüm rol oynayan poetik mətnlərə – qəzəllərə üstünlük verilmişdir. Bununla belə, rejissor bu geniş

ekran transkripsiyasından imtina edərək, fikri, ideyanı, mətləbi poetik üsullarla, məsələn deyək ki, metaforik təsvir sırası, poetik mətnin şaquli montajı ilə yox, adi danışiq nitqinin verdiyi informasiya səviyyəsində təqdim edir” [2, s.338]. Filmin əsər qədər uğurlu alınmadığı deyilsə də, sözsüz, Azərbaycan kinosunda öz yerini alıb.

1976-cı ildə rejissorluğunu Rasim Ocaqovun etdiyi “Tütək səsi” filmi də kinoya nəsrindən gəlir. Film İsa Hüseynovun “Saz” və “Tütək səsi” povestlərinin motivləri əsasında ekranlaşdırılıb. İsa Hüseynov həmçinin filmin ssenari müəllifidir. Film özü İkinci Dünya müharibəsi illərindən bəhs edir. Psixoloji dram janrında olan bu film insan münasibətlərini ustalıqla tamaşaçıya çatdırıb. Hadisələr Azərbaycan kəndlərinin birində cərəyan edir. Burada qadınlar müharibəyə getmiş oğullarının, ərlərinin, atalarının yolunu gözləyirlər. Film o dövrün faciəsini, insanların sosial vəziyyətini açıq şəkildə göstərir. Bəlkə də bu səbəbdən “Tütək səsi” filmi tamaşaçıya doğma gəlir. Çəkildiyi dövrə görə, sovet ideologiyası aspektindən nəql edilsə də, günümüzdə başqa rakursdan baxa bilərik.

Filmdə İsfəndiyar kişinin yuxu səhnəsi “Saz” povestində olduğu kimi ekrana köçürülüb. Burada İsfəndiyar kişi iki dəfə mürgüləyərək müharibədə olduğu oğlu Bəhməni görür. Yuxusunda Bəhman ona “əgər saz kökdən düşsə, bil ki, mənim başımda qaranlıq var” deyirdi. Povestdə də olan bu epizod bir növ müharibənin insan psixologiyasına birbaşa təsirini özündə əks etdirir. Filmdə rolları Akif Məhərrəmov, Mixail Volontir, Məmmədza Şeyxzamanov, Zemfira Sadıqova, Yusif Vəliyev, Safura İbrahimova və sair aktyorlar ifa ediblər.

Filmdə digər yadda qalan epizodlardan biri də Cəbrayıl İsfəndiyar kişinin dialoqudur. Ağacın altında oturan İsfəndiyar kişinin yanına gələn Cəbrayıl uşaqların ona “Əzrayıl” ləqəbi qoymalarından şikayət edir. İsfəndiyar kişi isə “nə olar ki, Cəbrayıl da, Əzrayıl da, hər ikisi mələkdir” cavabını verir. Bu dialoqda, həmçinin insanların da əsl xislətini əks etdirir. Yəni müəllif burada demək istəyir ki, insanın da hər iki – mənfi və müsbət cəhətləri özündə daşıyır. Yəni bu insan xislətinə xas olan bir şeydir. Ümumiyyətlə, kinoadaptasiyada bir çox səhnədə bu dilemma yaşanır. Əslində Cəbrayılı əvvəl yaxşı insan obrazı kimi görürük. O, dostuna xəyanət etməməyi seçir və öz sevdidi qadından əl çəkir. Lakin dostu ölür və Cəbrayıl onun üçün yeni bir şansın yarandığını düşünür. Cəbrayıl tamaşaçıya filmin əvvəlində mərd obrazı kimi göstərilərsə də, sonunda o, namərd görünür. Film, ümumilikdə namus məsələni əsas predmetə çevirib. Kinoadaptasiyada Cəbrayıl Sayalının bir səhnəsi var. Burada Sayalı oğullarının geyimini yuyur və bu zaman Cəbrayıl otağa daxil olur. Sayalı yuduğu köynəyi Cəbrayıla öz arasında olan ipdən asır. Bu hərəkəti ilə Sayalı sanki aralarında pərdə asır. Ümumilikdə namusu filmin baş qəhrəmanı adlandırmaq olar. Filmdə buna dəlalət edən bir çox obraz və səhnələr mövcuddur. Həmçinin “Qılınc Qurban” obrazı kənddə bütün hamının qeyrətini çəkir.

Bununla yanaşı filmin ssenarisini yazan İsa Hüseynov müəyyən dəyişikliklər etdiyini bu sözlərlə izah edir: “Povestlərə nisbətən ssenaridə bir qədər təbəddülatə yol vermişəm. Çünki “Saz” və “Tütək səsi” povestlərinin yazıldığı dövrdən indiyədək 15 ilə qədər bir müddət keçib. Bu illər ərzində həyatla bərabər kinematografiya sahəsində də irəliləyiş olmuşdur. Məhz bu səbəbdən obrazlarla müəyyən dəyişikliklər etmiş, onları indiki tamaşaçı kütləsinə nisbətən yaxınlaşdırmışam” [4].

Ekran adaptasiyasında ümumilikdə iki musiqi alətindən istifadə edilir. Bunlardan biri saz, biri isə tütəkdir. Elə bu səbəbdən filmdə yadda qalan səhnələrdən biri də, İsfəndiyar kişinin sazda “Ruhani” havası çalmasıdır. Bu ifa, həmçinin dramaturji əhəmiyyətdə kəsb edir. Cümrü isə ifa etdiyi tütəklə insanları qəmləndirir.

Filmin sonunda biz səma ilə yerin birləşdiyini görürük. Bir çox xarici və yerli filmdə olduğunu kimi Rasim Ocaqov da bu kadrıdan istifadə edib. Burada hamı gözünü zilləyərək gələn qara nöqtəyə baxır. Onlar bəlkə də gəlməkdə olan xoş xəbərin carçısı olduğunu düşünürlər. Belə də olur. Uzaqdan gələn o qara nöqtə cəbhədən qayıdan əsgər olur.

Bu film 1976-cı ildə Frunze şəhərində IX Ümumittifaq kinofestivalında nümayiş etdirilmiş və ssenari müəllifi İsa Hüseynova Qırğızıstan Yazıçılar İttifaqının diplom və prizi verilmişdir [2, s.419].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Aqşin Babayev, Aydın Kazımov – “Azərbaycan kino sənətində ədəbi əsərlərin təcəssümü”, Bakı-2000, səh.366.
2. Aydın Kazımsadə – “Kino və zaman”, Bakı-2016, səh.780.
3. Əlisəfdər Hüseynov – “Azərbaycan ədəbiyyatının ekranlaşdırılması problemləri” məqaləsi, Palitra -2010, 30 aprel. – səh.7.
4. “Kino yenilikləri” qəzeti, 21 oktyabr 1975-ci il.
5. Nəriman Əbdülrəhmanlı – “Azərbaycan kino sənəti”, Bakı-2020, 4-cü cild, səh.629.

МІНІРА АСЛАНЛЫ

Резюме. В статье рассматривается структурное решение показа прозаических произведений как в мировом, так и в азербайджанском кино. Киноэкранизация играет большую роль как в азербайджанском кино, так и в мировом кино. Исследовано влияние адаптации нашей литературы на азербайджанское кино. Сделан анализ содействия прозаическим произведениям развитию отечественного кино в 1960-1980-е годы и их проявлению в кино.

Ключевые слова: экранизация, проза, кино, литература, структура, адаптация, тандем

MINİRA ASLANLI

Summary. Screening, which is a branch of cinematography, plays an important role in Azerbaijani cinema as well as in world cinematography. The article examines the structural solution of the screening of prose works in foreign countries, as well as in Azerbaijan. The impact of our literature on Azerbaijani cinema is also given some space in the article. The effect of the screening of prose works in the 1960s-1980s on the development of our national cinema is also reflected in the article.

Key words: screening, prose, cinema, literature, structure, adaptation, tandem.

UOT78.

NURANƏ QUŞNAR QIZI CƏBRAYİLOVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
E-mail: n_u_r93@list.ru

MÜZİKL JANRINDA XOREOQRAFIYA VƏ MUSIQI TEXNİKASININ FƏRQLİ METODLARI

Xülasə. Məruzədə musikal janrının təməlinə dayanan xoreoqrafiya və musiqinin texnikasının fərqli yollarının tədqiqatı aparılmış, strukturuna təsiri araşdırılmış, kinodakı tarixi ardıcılıq proseslərində dəyişikliklərin musikal janrına təsiri göstərilmişdir.

Açar sözlər: musikal, bariton, tenor, belting texnikası, xoreoqrafiya

Dramatik süjet xəttinin tamaşaçıya göstərilmə çəbəlamaları dialoq və monoloqlar vasitəsilə həyata keçirilir. Adı bir filmdə musiqi müəyyən atmosferi yaradaraq insanların hisslərinə birbaşa təsir göstərə və yaxud fon musiqisi olaraq əhəmiyyətsiz bir kölgə kimi də verilə bilər. Bəzən isə musiqi dağların arasından bir vahimə kimi də səslənə bilər. Yetər ki, insan duyğusu onu hiss edib ruhunda mənimsəməyə nail olsun. “Dünya yarandığı zaman səssizlik hökm sürürdü. Hərəkətin olmadığı bu dünyada havanı hərəkətə keçirə biləcək bir titrəyiş yox idi (titrəyiş-səsin əmələ gəlməsi üçün əhəmiyyətlidir). Dünya necə yaradılsa yaradılsın bu yaradılışa səs köməklik edib. Musiqinin ibtidai insanlar üçün həyat və ölümü göstərən möcüzəvi bir təsir hiss etdirməsi bəlkə də buna görədir. Musiqi tarix boyunca əsas məğzini heç bir zaman itirməmişdir” (3).

Musikal filmlərində isə musiqi mahnılar vasitəsilə təzahür edir. Süjet xəttinin irəliləməsində böyük rolu məhz mahnı oynayır. Ortaya qoyulan problemin, münaqişənin, kulminasiyanın və sonluğun birbaşa mahnı olaraq ötürülməsi prosesi musikalın təməl vasitələrindən biridir. Xarakterlərin açılmasına kömək edən və dramatik süjet xəttinin inkişaf yolunu tutan mahnılar özləri də öz aralarında bölünürlər.

- “Mən oxuyuram”: Personajın özünü tamaşaçıya tanış etdiyi mahnıdır.
- “Mən istəyirəm”: Personajın arzularının və xəyallarının dilə gətirdiyi bir mahnıdır.
- “Məqsəd”: Xarakterin məqsədi nədir və nə etməyi planlaşdırır.
- “Maariflənmə”: Xarakterin içində düşdüyü vəziyyəti anlaması və artıq hadisələrə fərqli baxış bucağından baxmasıdır.
- “Keçid”: Xarakterin dəyişməsi və yaxud dönüşməsini dilə gətirən mahnıdır.

Bu mahnılar təbii olaraq baş qəhrəman tərəfindən oxunulması şərt deyil, kənar personajların ifası da mümkün olan bir haldır. Mahnıların sözləri nə olursa olsun, qafiyəli və məntiqi səslənməli, ortaya qoyulan problemləri izah etməli və hekayənin tərəqqisi üçün töhfə verməlidir. Bəstəkarlar çalışırlar ki, hər bir musikal filmində və yaxud tamaşasında ən az bir populyar və yaxud yaddaqalan bir mahnı səslənsin.

Musiklda vacib elementlərdən biri də aktyorun səsi (vokal registri) ilə xarakterinin sintez təşkil etməsidir. Belə ki, lirik soprano səs tipinə aid olan bir aktyor nadir hallarda “qəddar obraz” rolunu ifa edə bilər. Adətən lirik səs tipləri romantik hekayələrdə və münasibətlərdə daha ağırbaşlı obrazların açılmasına kömək edir. “Pis xarakter” rollarını isə adətən belting vokal texnikasını bacara biləcək aktyorlara həvalə edirlər.

Bas: Yaşlı kişi xarakterləri, qəddar insanlar, xainlər və s. Müasir musikalın bəstəkarları artıq bu vokal səs növündən daha az istifadə edirlər.

Bariton: Romantik və yetkin kişi xarakterləri.

Tenor: Gənc kişi və komik xarakterlər (daha ənənəvi musikalarda). Günümüzün müasir musikalarda dominant baş rollar üçün istifadə olunur.

Lirik Bariton (bari-tenor deyə də adlanır): Son zamanlardan bu səs növü daha çox rok musikalarda və yaxud pop operalarda, romantik kişi xarakteri üçün istifadə olunur.

Lirik Soprano: Bu səs ənənəvi musikalarda sadəcə romantik qadın rollarının ixtisaslaşdığı bir səs növüdür. Adətən az istifadə olunan bu səs növünü bəstəkar müasir əsərlərdə rəngarənglik olması məqsədilə xarakterlərə yansıتماğa çalışır.

Pop Soprano: Müasir musikalarda adətən saf və romantik qız rolları üçün istifadə olunur. Bu səs temбри soprano və beltingin xüsusiyyətlərini bir-birinə qarışdırır.

Mezzo Soprano: Əsasən komik xarakterlər ya da ikinci romantik köməkçi personajlarda istifadə olunur. Əvvəllər baş rolları lirik soprano səs tembrinə məxsus aktrissalar ifa edirdi. Sonralar isə bu rollara belting texnikasına yaxşı yiyələnən mezzo soprano səsli aktrissaları da dəvət etdilər.

Mahnı oxuma texnikaları isə musikal janrlı filmlərdə çox önəmli mövqələr tutur. Belə texnikalar ilə personajları tanımaq, onların daxili aləmini açmaq və musiqiyə, mahnıya xüsusi özəlliklər vermək olur. Məsələn; opera texnikası (tamamilə klassik texnika ilə oxunulur və mahnı oxunmağa başlayan kimi səs tonu vibrasiya formasında səslənir), klassik Brodvey texnikası (opera texnikası kimi bu texnika da klassik texnika ilə oxunmağa başlayır. Lakin opera texnikasından fərqli olaraq daha parlaq və fiziki olaraq daha açıq bir formada oxunulan bir tərzdir), Brodvey texnikası (Klassik Brodvey texnikası kimi bu texnikada da mahnılar parlaq çalarlardadır), Tvanq texnikası (Körpənin ağlama səsi ilə müqayisə oluna bilən qırtlaqdan gəlir və sanki burunda oxunulur), Falset (Klassik musiqi lüğətində falsetin mənası kişilərin qadın səsini təqlid edərək çıxartdıqları səsə deyilir), Belting texnikası (Tamamilə əzələlərin köməyi ilə sinədən gələn və daha yüksək tonlara keçilən bir texnikadır).

Musiklar kəskin səhnə ritmləri vasitəsilə tamaşaçıların duyğularına bilavasitə təsir göstərməyə çalışırlar. Ritm bir növ parlaq kütləvi səhnələri ilə, geyim və qimlərin rəngarəngliyi ilə yaradılır. Hərəkətlərin sürətli tempi və temperamentli emosional rəqlər musika ilə parlaq rəngarənglik bəxş edir. Məhz buna görə də musika xoreoqrafiyanın əhəmiyyətini nəzərdən keçirmək lazımdır. “Musikal janrında rəqs xoreoqrafiya və yazılan mətnin, dialoq və oxunulan mahnıların ətrafında fırlanır” (2, s.14).

“Rəqs estetik və ritmik xüsusiyyətlərə malik yaradıcılığın nəticəsi olan, insanların öz hiss və düşüncələrini ifadə etmələrini, cəmiyyətlə ünsiyyət qurmalarını təmin edən mənalı hərəkətlər qrupu tərəfindən yaradılan fiziki və emosional davranışdır” (1, s.9).

Rəqs və teatr əsrlərdir ki, bir-birilə qaynayıb-qarışmışdılar. Rəqs intizamı teatrda istifadə olunmağa başlayandan teatr rəqs intizamına təsir göstərmişdir. Musika isə rəqsi tək bir hərəkət təzi ilə müəyyən etmək düzgün olmazdı. Teatrda çoxlu üslublar mövcud olduğu üçün bu vəziyyət rəqlə birbaşa mütənəssib olaraq artır. İlk musikalarda rəqlərə vokal ifaların kölgəsi kimi yanaşırdırlarsa müasir dövrdə rəqs əsas səhnələrin təşkilində yer tutur. Bunu isə müasir tamaşaçı, zaman keçdikcə rəqsin musikalardakı önəmli mövqe tutduğunu sübut edən xoreoqraflara borcludur. “Aqnes De Mill, Jerome Robins, Bob Fossi, Maykl Bennet və Stefen Hoget kimi məşhur xoreoqrafların hər birinin struktur və formal olaraq ortaya qoyduqları yeni rəqs hərəkətlərin yazılan ssenari ilə düzgün bir tarazlıq yaratması onların musikal janrına verdiyi töhfələrdir” (6, s.4).

Müasir musikalarda rəqs çox önəmli mövqe daşıyır. Rəqs – qəhrəmanların emosiya və hisslərini ötürməyə çalışır. Rəqsin köməyi ilə hadisələrin atmosferini yaşamaq mümkündür. Xoreoqrafik mətnin köməyi ilə qəhrəmanların obraza çevrilmə prosesi daha ifadəli alınaraq güclənir. Məhz buna görə də musika xoreoqrafiya quruluşu “İfadəli vasitələrlə” xarakterizə olunur. “İfadəli vasitələr” bunlardır: tamaşanın quruluş növü (pop, lirik obrazlar, simfonik inkişaf və s.), müxtəlif rəqs və rəqs xüsusiyyətlərinin solo və ansambl formalarından ibarət xoreoqrafik mətni, xoreoqrafik və musiqi formalarının qarşılıqlı təsiri, həmin qərarların həlli, xoreoqrafik obrazların ayrılması və çoxalması, fəlsəfi əhəmiyyəti, aksesuar və əşyaların tamaşadakı rolu, ssenarisi və s. Bu konsepsiya ayrıca plastik

bir fikir (lüğət), musiqi ideyası, ssenari ideyası, ifaçının fərdiliyi olan bir sıra digər səhnə ifadə vasitələrini də əhatə edir. “Yaradıcı rəqqası maraqlandıran təməl məsələ tamaşaçının rəqsi intellektual yoxsa obyektiv prizmadan dəyərləndirməsidir. Tamaşaçı tərəddüd etmədən rəqsin duyğularına toxunmağına izn verməlidir” (5, s.31-32).

Müziklarda rəqs ifaları keçmişdə dövrünə uyğun olaraq sevilən rəqs ifaları ilə bəzənirdi. Məsələn, “Oklahoma” müziklında indiki dövrdə çox da populyar olmayan çeçetka rəqsindən istifadə olunurdu. Təbii olaraq hər bir dövrün öz tamaşaçısının istəyinə nəzərən və zövqünə xitabən formalaşan müzikllar bu tendensiyanı qoruyub saxlamağa çalışır. Erkən Amerikan müzikllarında var olan sadə rəqs ifaları sonradan tamaşaçıya zövq verən virtuaz nömrələrə çevrildi.

“Əvvəldən də qeyd olunduğu kimi müziklin yaranması cazın populyarlaşması ilə üst-üstə düşdüyü üçün caz harmoniyaları, ritmi, ifa tərzı müzikl janrının inkişafı üçün çox böyük rol oynamışdı. Təbii olaraq müasir dövr həm müziklin musiqi palitrasında, həm də xoreoqrafiyasında dəyişiklikləri etdi. Müasir dövrdə müzikl janrında xoreoqrafiyanın ifadə vasitələrinin genişləndirilməsi, zənginləşdirilməsi prosesi davam edir. Breyk-dans, caz-rəqs, texnomusiqi, modern stildəki musiqi, rep, fyujn, bütün musiqili alətlərdən istifadə edərək ənənəvi klassik alətlərdən – elektron alətlərə keçid, folklor və s. kimi istifadə müziklin müasir dövrlərdəki inkişafından irəli gəlir. Bu baxımdan müasir xarici mədəniyyətin ən parlaq istiqamətlərini və janrlarını sintez etmək üçün müzikllar xüsusilə qeyd olunmalıdır” (4, s.32).

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Aktaş, Gürbüz. Temel Dans Eğitimi, Ege Üniversitesi Basımevi. 1999
2. BEGÜM GÜNCELER “MÜZİKAL TİYATRO EĞİTİMİ VE ABD-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI” Yüksek Lisans Tezi 2021, 129 səh
3. Karolyi, O. (1965). Müziğe Giriş. Nemutlu, M. (Çev.) Pan Yay
4. Э. Кампус Мюзикл как особый сценический жанр 57 səh.
5. Gelbard, E.F. (1988). Dance, an aesthetic pie: An integrative view.
6. Wolf, S., and Gennaro, L. (2015). Dance in Musical Theatre. The Oxford Handbook of Dance and Theatre.

НУРАНА ГУШНАР КЫЗЫ ДЖАБРАИЛОВА **РАЗЛИЧНЫЕ МЕТОДЫ ХОРЕОГРАФИИ И МУЗЫКАЛЬНОЙ ТЕХНИКИ В МЮЗИКЛЕ**

Резюме. В докладе исследованы различные способы хореографии и музыкальной техники, составляющие основу мюзикла, исследовано их влияние на структуре и влияние изменения исторической последовательности процессов в кино на жанре мюзикла.

Ключевые слова: мюзикл, баритон, тенор, техника исполнения, хореография

JABRAILOVA NURANA QUSHNAR **DIFFERENT METHODS OF CHOREOGRAPHY AND MUSICAL TECHNIQUE IN THE** **MUSICAL**

Summary. In the report, the research of different ways of choreography and the technique of music, which is the basis of the musical genre, was carried out, the effect on its structure was investigated, and the effect of changes in the historical sequence processes in cinema was shown on the musical genre

Key words: musical, baritone, tenor, belting technique, choreography

UOT 378.31.

FATİMƏ FAYİQ QIZI ORUCOVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant

SOSIAL İŞ SAHƏSİNDƏ VALİDEYN-UŞAQ MÜNASİBƏTLƏRİ

Xülasə. Tədqiqat işində sosial iş sahəsində valideyn-uşaq münasibətləri müzakirə edilir. Valideyn və uşaqlar arasında münasibətlərin düzgün qurulması, davam etdirilməsi barədə müxtəlif aspektlərdən yanaşmalar göstərilmişdir. Tədqiqatın məqsədi bu mövzunun araşdırılması üçün bir sıra yanaşmaları nəzərdən keçirməkdir.

Açar sözlər: valideyn-uşaq münasibətləri, sosial iş, sosial işçi, inkişaf

Giriş. Valideyn-uşaq münasibəti böyüklər və onların övladı arasında mövcud olan unikal bağdır, burada böyüklər övladının ehtiyaclarını ödəmək və yetkinlik yaşına çatdıqda onlara rəhbərlik etmək məsuliyyətini öz üzərinə götürür.

Hər bir valideyn övladı üçün ən yaxşısını istəyir. Bununla belə, sosial, şəxsi və ya ətraf mühit şəraiti kiminsə olmaq istədiyi kimi valideyn olmasına mane ola bilər. Valideyn-uşaq münasibətlərinin bir-birindən asılı təbiəti həm də o deməkdir ki, uşağın davranışına meydan oxumaq və ya valideynlik tələbləri tərbiyə mühitini poza bilər. Zamanla, bu dəstəksiz və pozulmuş münasibətlər uşaqlarda etibarsız bağlanma üslublarının inkişafına səbəb ola bilər. Bunlar sosial uyğunlaşmada çətinliklərə və həm fiziki, həm də psixi sağlamlıqla bağlı problemlərə səbəb ola bilər. Uşaqlar həddən artıq inamlı ola bilər ki, bu da onları həm uşaqlıqda, həm də sonrakı həyatda münasibətlərin pozulmasına qarşı həssas edir; və ya inamsızlıq, onların sosial münasibətlərinə gərginlik yarada və ya ilk növbədə münasibətlərin inkişafını dayandıra bilər. Uşağın həyatında ən mühüm əlaqələr onların valideynləri, əsas baxıcıları və bacı-qardaşları da daxil olmaqla yaxın ailəsi ilə olur. Bu, xüsusilə gündəlik ehtiyaclarını qarşılamaq üçün baxıcılarına güvənən körpələr və kiçik uşaqlar üçündür. Yaşlandıqca ailə üzvləri, pedaqoqlar və həmyaşıdlar da uşağın psixi sağlamlığının və inkişafının dəstəklənməsində rol oynayır – lakin valideyn-uşaq münasibətləri yeniyetməlik və yetkinlik dövründə təsirli olaraq qalır.

Təhlükəsiz bağlılıq sağlam sosial, emosional, motivasiyalı inkişafa gətirib çıxarır. Uşaqlar valideynləri ilə müsbət münasibət qurduqda güclü problem həll etmə bacarıqları da əldə edirlər. Yaxşı valideyn tərbiyəsi, valideynin nəsil-dən-nəslə dəyişən mədəni standartlara uyğun olaraq uşağın ehtiyaclarını ödəməsi prosesidir. Bir çox tədqiqatlar göstərir ki, körpələrdə və uşaqlarda idrak inkişafı, dil, sosial emosiya və uşaqların motor bacarıqları kimi zehni və fiziki stimulların yetişməsi və ya böyüməsi çox çətindir. Valideynlik uşağın fiziki, emosional, əqli və sosial inkişafının dəstəklənməsi və təşviq edilməsi prosesidir. Təlimatların keyfiyyəti, animasiya, koqnitiv stimullaşdırma, fiziki qayğı, valideyn-uşaq sinxronizasiyası, həssaslıq və müsbət reaksiya valideynlik ölçüləridir və uşağın idrak inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Valideynlik uşağa ağırlı və ya stressli vəziyyətlərdə dəstək və qayğı təklif edir və uşaq narahat olmayan və ya stressli olmayan şəraitdə olduqda özünə inam verir. Gənc uşaqlarla həssas valideynlik onlar üçün emosional mühit təmin edir. Dəstəkləyici və həssas valideynlik uşaqlara təhlükəsizlik və inam təklif edir; valideynlər sosial və qeyri-sosial təcrübələrdə əlabatan qaydaları və özünü təşəbbüsü təşviq edirlər. Özünü təmin edən dəstək və həssaslıq, qayğıkeş təbiət uşaqlarda beyinin erkən yetişməsinə və idrak inkişafına səbəb olur. Həssas valideynlik uşaqlarda affektiv və davranış inkişafını göstərir; həssaslıq, bir şeyə müsbət həvəsləndirmə, bəyənmə və ya təşəkkür etmə, stimullaşdırma ilə xarakterizə olunur. Uşaqların sağlamlığı, davranışı, inkişafı və tərbiyə tərzini hər bir valideyn üçün həmişə narahatlığa səbəb olur. Belə hallarda bu problemi həll etmək üçün peşəkar yardım tələb olunur. Bu, ailə qayğısı, gənclər və valideynlik dəstəyi, uşaqların psixi sağlamlığı ilə bağlıdır. Media yalnız valideynlik məlumatını və maarifləndirməni artırmaq üçün

istifadə olunur. Bu valideynlik bacarıqlarını artırır və depressiya, narahatlıq və stressi azaldır; həm də valideynlərə valideyn-övlad münasibətlərinin bacarıqlarını təkmilləşdirməyə kömək edir və uşağın sağlamlığı və rifahı naminə onlara dəstək olur. Müsbət və mənalı münasibətlər vacibdir, çünki onlar: uşaqların dayanıqlığına töhfə verə bilər. Fiziki, zehni və emosional rifahı təşviq etmək müsbət nəticələri dəstəkləyir. Müsbət erkən əlaqə uşaqların xoşbəxt, müstəqil yetkinlər olmaq üçün böyüməsinə zəmin yaradır. Sevgi dolu, təhlükəsiz münasibətlər möhkəmliyimizi, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və uğursuzluqlardan qurtulmaq qabiliyyətimizi formalaşdırmağa kömək edir. Sosial işçilər inam yarada və açıq dialoq yarada bildikdə, ailələr və uşaqlar üçün nəticələr daha müsbət ola bilər. Sosial işçilərin himayəsində olanlar üçün inam yaranmasının ən yaxşı yollarından biri ünsiyyətdə tam şəffaflıq təklif etməkdir. Uşaqlar və gənclərlə ünsiyyət bir çox formada ola bilər: birbaşa danışiq, dinləmə, yazma, toxunma, üz ifadələri və bədən dili, xüsusi alət və ya üsullardan istifadə. Sosial işçilər bir sıra səbəblərə görə uşaqlar və gənclərlə ünsiyyət qururlar. Birincisi, o, bioloji olaraq idarə oluna bilər. Valideyn yeni doğulmuş körpəsini qucağında tutduqda, adətən, övladı ilə güclü bağlılıq və bağ yaradan duyğular yaşayır. Valideyn övladının böyüdüynü və inkişaf etdiyini gördükcə bu bağ daha da gücləndirilə bilər. Valideyn-övlad münasibətləri uşağın fiziki, emosional və sosial inkişafını təmin edən bir əlaqədir. Bu, hər bir uşaq və valideynin həzz ala biləcəyi və tərbiyə edə biləcəyi unikal bağıdır. Bu əlaqə uşağın şəxsiyyətinin, həyat seçimlərinin və ümumi davranışının əsasını qoyur. Həm də onların sosial, fiziki, əqli və emosional sağlamlığının gücünə təsir göstərə bilər.

Valideynlərin sağlam iştirakı və uşağın gündəlik həyatına müdaxiləsi daha yaxşı sosial və akademik bacarıqların əsasını qoyur. Uşaqlara ətrafdakı münasibətlərin keyfiyyəti də təsir edir. Ailə və məişət zorakılığı və valideyn münasibəti uşağın fiziki və psixi sağlamlığına və inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər, hətta onlar heç vaxt davaların və ya zorakılığın şahidi olmasalar da; və kişi partnyorların zorakılığı da xüsusilə ana-uşaq münasibətlərinə zərər verə bilər.

Sosial işçilərin valideynlərə psixi sağlamlıqlarını idarə etmələrinə kömək etməkdə və çətin anlarda düzgün, ardıcıl valideynlik təmin etməkdə əsaslı rolu var. Bu, ailə çətinliklərlə üzləşsə belə, uşaqların psixi sağlamlığını və rifahını dəstəkləyir. Bunu etmək üçün bütün sosial işçilərin işlərində bir əlaqə fokusunu qəbul etmələri və valideynləri uşaqlarının sosial və emosional rifahı ətrafında söhbətlərə cəlb etmələri vacibdir. Bəs sosial işçilər bu çətin söhbətləri, xüsusən də çoxsaylı, mürəkkəb problemlərlə üzləşən ailələrlə ən yaxşı şəkildə necə əlaqə qura bilərlər? Yetkinlərə xidmət göstərən uşaq və valideynlər üçün həssas təcrübə həmin şəxslərdən onların valideyn olub-olmadığını soruşmağın zəruriliyini dərk edir; və valideynlərdən uşaqları ilə münasibətləri barədə soruşmaq burada ən vacib məqamdır. Uşaqlara diqqət yetirən yanaşma uşaqların fikirlərini qəbul edir və nəzərə alır ki, onlar xidmətin göstərilməsinin “görünməz” hissəsinə çevrilməsinlər. Belə söhbətlərə başlamağın bir yolu “giriş nöqtəsi” axtarmaqdır. Ola bilsin ki, valideyn uşağına da təsir edə biləcəyini düşündüyünüz bir problem və ya vəziyyətlə sizə müraciət edir. Və ya bəlkə də valideyn övladının davranışı və ya vəziyyətindən narahat olduğunu sizə birbaşa deyib. Siz həmçinin açıq sorğu vasitəsilə və ya müştərinizin hazırda üzləşdiyi valideyn, ailə və ya sosial çətinliklərlə bağlı narahatlıqlarınızı bölüşməklə uşağın sosial və emosional rifahını araşdırmağa bilərsiniz. Uşağın və valideynlərin gündəlik həyatlarını və faktorları (məsələn, uşaq yatdıqdan sonra dava edən valideynlər) uşağın psixi sağlamlığına necə təsir göstərə biləcəyini başa düşmək üçün uşaq və valideynlərə həssas yanaşma sizə kömək edə bilər. Valideynin hər hansı bir günahkarlıq duyğusuna töhfə vermək də buraya aiddir. Sosial işçi olaraq, valideynin güclü tərəflərini və uşaqları ilə olan münasibətləri ilə bağlı ümidlərini aydınlaşdırmaq vacibdir. Siz bunu ümidverici söhbət vasitəsilə edə bilərsiniz, bu, valideyni güclü tərəflərini, bacarıqlarını və biliklərini müəyyən etməyə və adlandırmağa və keçmişdə çətinliklərin öhdəsindən gəlmə yolları üzərində düşünməyə təşviq edir. Bu söhbətlər böyükklərin istədikləri şəkildə valideynlik edə bildikləri vaxtları və keçmişdə uşaqlarına necə qayğı göstərdiklərini əks etdirir.

Bu cür ümid dolu söhbətlər valideynlərin özləri ilə uşaqlarının psixi sağlamlığı və rifahı ilə bağlı ümidləri arasındakı əlaqəni işıqlandırır. Maraqlı bir yanaşma ilə birlikdə onlar güc və ümid

hekayələrinin, həmçinin valideyn-övlad münasibətlərini gücləndirmək üçün işləyə biləcəyiniz çətinliklər və zəifliklərin ortaya çıxmasına imkan verir. Üstəlik, onlar uşaqları valideynin sağalmasında həvəsləndirici amil kimi qəbul edirlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Purva D. Lanjekar. “The Effect of Parenting and the Parent-Child Relationship on a Child’s Cognitive Development”. 2022
2. Sosial Tədqiqat Mərkəzi. Azərbaycanda mövcud ailə münasibətləri: Sosial-psixoloji təhlil. Bakı 2021.
3. <https://emergingminds.com.au/resources/in-focus-parent-child-relationships/>
4. <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://raisingchildren.net.au/newborns/connecting-communicating/bonding/parent-child-relationships&ved=2ahUKEwj1mr3cgPSEAxUubfEDHdeOAaYQFnoECDYQAQ&usg=AOvVaw3Zi-pXldJSk9mRZb8h0Qkn>
5. <https://www.eudi.az/meqale/etrafli/163>

O. FATIMA

PARENT-CHILD RELATIONSHIPS IN THE FIELD OF SOCIAL WORK

Summary. The research work discusses parent-child relationships in the field of social work. Approaches from different aspects about the correct establishment and continuation of relations between parents and children have been shown. The purpose of the study is to review a number of approaches to the investigation of this topic.

Key words: Parent-child relations, social work, social worker, development.

О. ФАТИМА

РОДИТЕЛЬСКО-ДЕТСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Резюме. В научной статье рассматриваются детско-родительские отношения в сфере социальной работы. Показаны подходы с разных сторон о правильном установлении и продолжении отношений между родителями и детьми. Цель исследования – рассмотреть ряд подходов к исследованию данной темы.

Ключевые слова: Родительско-детские отношения, социальная работа, социальный работник, развитие

UOT069.

HÜRÜ PAŞA QIZI OSMANOVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail. huru.osmnva@gmail.com

HÜSEYN CAVID EV MUZEYİNDƏ SƏRGİLƏNƏN RƏSM ƏSƏRLƏRİ

Xülasə. Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi Azərbaycanın mədəni və bədii irsini nümayiş etdirən müxtəlif sənət əsərlərinin nümayişi ilə tanınır. Muzeydə Hüseyn Cavidin yaradıcılıq və həyatını əks etdirən rəsm, heykəltəraşlıq, toxuculuq və digər sənət növləri kolleksiyası var. Muzeydə Hüseyn Cavidin əsərlərindən əlavə, digər azərbaycanlı rəssamların həm müasir, həm də tarixi janrlarda olan muzeyə təqdim olunan əsərləri də nümayiş etdirilir. Bütövlükdə, Hüseyn Cavidin Ev Muzeyində nümayiş etdirilən sənət əsərləri həm sənət həvəskarları, həm də mədəniyyət həvəskarları üçün unikal və immersiv təcrübə təqdim edir. Bu, ziyarətçilərin Cavid Ev muzeyinin mədəni kimliyini daha dərindən dərk etməklə yanaşı, Azərbaycan incəsənətinə də tamaşa etmiş olurlar.

Açar sözlər: qara yazı, dostluq, süjetli əsərlər, Cavid dünyası, rənglərin işlənməsi, üslub, texnika

Cavid yaradıcılığına bir çox rəssamlar, heykəltəraşlar, xalçaçı rəssamlar bədii əsərlər yaratmışlar. Azərbaycanın əməkdar rəssamlarından olan Mirəlil Seyidov Hüseyn Cavidə həsr etmiş əsərlərindən, Oqtay Sadiqzadənin triptixi, Ənvər Əliyev, Altay Hacıyev, Vaqif Ucatay “zordan üstün”, Ömər Eldarov, Xanlar Əhmədov, Asəf Həsənov, Aslan Rüstəmov “Hüseyn Cavidə həsr olunmuş medal” Tokay Məmmədov, Afaq Kərimova, Seyfəddin Mənsimoglu kimi dəyərli sənət adamlarının Cavidə həsr etdiyi sənət nümunələri vardır. Sənətkarların yaratdığı nümunələr Cavid muzeyində öz tamaşaçılarına təqdim olunur və qoruyub saxlanılır. Təbii ki də bu gün biz bu əsərləri müşahidə edə biliriksə, bunun ən böyük səbəbkarı romantizm cərəyanının banisi Hüseyn Cavidin qızı Turan Cavidin söyləri nəticəsində baş vermişdir. Turan xanım muzeyi ekspozisiyalarla zənginləşdirmək üçün o cümlədən Cavid yaradıcılığına işıqlandıracaq əsərlərin yaradılması ilə bağlı ölkənin tanınmış sənət işçilərinə sifariş vermişdir. Bu müəlliflər sırasında görkəmli fırça ustası Oqtay Sadiqzadə, Arif Hüseynov, Altay Hacıyev, Vaqif Ucatay, Ənvər Əliyev, kamil sənətkar Mikayıl Abdullayev, Ömər Eldarov, Baba Əliyev, Elxan Tahirov, dəyərli xalçaçı rəssam Afaq Kərimova kimi dəyərli adlar yer almaqdadır. Oqtay Sadiqzadənin adını Bakıdakı Cavid xatirə muzeyində ekspozisiyalarında Cavid xatirəsinə (və ya həyatı) və yaradıcılığına yaratmış olduğu süjetli əsərləri xüsusilə qeyd etməliyik. Təsədüfi deyildir ki, Oqtay Sadiqzadənin Hüseyn Cavid mövzusunda yanaşması, dərin və təsirli əsərlər yaratması məhz elə atası Seyid Hüseyn ilə əlaqədardır. Atası Seyid Hüseyn ilə Hüseyn Cavidin çox yaxın dostluğu olmuşdur. Rəssamın uşaqlıq illəri də Cavidin ailəsi ilə birlikdə keçmişdir. Hüseyn Cavid kimi atası Seyid Hüseyn də Repressiya qurbanı olmuşdur. Məhz buna görə də, Hüseyn Cavid ona çox yaxın və bir o qədər də təsirli mövzu olmuşdur. “Qara yazı”, “Cavid dünyası” triptixi, “Hüseyn Cavid”, “Şeyx Sənan” və s. yaratdığı əsərlər tamaşaçıya dərin təsir göstərir. Rəssamın Muzeydə ekspozisiyada olan “Qarayazı” əsəri rəmzi mənə daşıyır. Muzeydə sərgilənən bu əsərə baxarkən sanki tamaşaçını ruhən o qanlı acılı otuzuncu illərə aparır. Əsərdə təsvir olunan mənzərə insanın qanını dondurur. Repressiyanın necə faciəvi olduğunu söyləyir bizə. Belə ki, Hüseyn Cavid və onun dostları bu əsərdə bir araya gətirilib. Bu kompozisiyada rəssamın özünə məxsus işlədiyi bədii həll forması texnikasını tapan rəssam repressiyaya məruz qalmış ziyalıların bəzilərinin məhbusluqda olduğu zaman daşıdıqları nömrələri əsərdə əks etdirmişdir. Hüseyn Cavid (1113), Əhməd Cavad (1112), Mikayıl Müşfiq (1109) və rəssamın atası Seyid Hüseyn (1286), Yusif Vəzir Cəmənzəminli (8621), Pənah bəy Qasımov (1280) (həm də muzeyin şöhrət otağı və giriş hissəsi onun evi olub, muzeyə verilib)

Dramaturqun “Şeyx Sənan” rolunu ifa edən Abbas Mirzə Şərifzadəni əsərdə təsvir etmişdir. Kompozisiyada quruluşun yuxarıdan tamamlanmasının bir səbəbi də rəssamın bir işarə vermək istəməsidir. O burada 20-55ci illərin sovet siyasətinin necə amansız və qəddar bir rejim olduğunu, bu sürgün zamanı necə böyük dahilərimizi itirdiyimizi, neçə insanların səbəbsiz həyatını məhv edilməsinə sayca görünənlərdən daha çox olduğuna işarət etmişdir. Əsərin üzəri tıkanlı məftillər ilə kompozisiya edilmişdir. Daha çox tünd rənglər ilə işlənilmiş, alatoranlıq arxa fon yerlikdə əks olunmuş ziyalılarımızın repressiyanın (zaman) sonrası həyatlarının necə alt-üst, bilinməzliyin içərisində sürgün olunmasına, aydınlıq bir sabahın olmamasına, ümid işığının kəsilməsini təsəvvür etmişdir. Muzeydə ekspozisiyada olan bu əsər, bütün rəng tonları, təsvir olunanlar ilə birlikdə böyük bir psixoloji yaşantıların o zamanın təsirliyini özündə əks etdirir...

Rəssamın əhatəli şəkildə yaratmış olduğu “Cavid dünyası” triptixi muzeydəki sərgilənən rəsm əsərlərinin ən iri həcmli olanıdır. Belə ki əsər üç hissədən təşkil olunmuşdur. Mərkəzdə əsas qəhrəman dahi dramaturq Cavidin obrazı təsvir olunub. Əsərin sağ və sol tərəflərində dahi yazıçının əsərlərinin qəhrəmanları yer alıb. Sol hissədə – peyğəmbər, topal Teymur, Şeyda, maral, və ana, sağ tərəfdə isə – iblis şeyx Sənan, uçurum Səyavuş və afət pyeslərin əsas qəhrəmanları süjetli şəkildə əks olunub. Dominant kimi dramaturqu rəssam bu dəfə öz əsərlərini yazıb yaradarkən masa arxasında təsvir etmişdir. Cavidin əsərlərinin ölümsüzlüyü və Cavid yaradıcılığının həddi, hüdudu olmadığını kətanın yuxarı tərəflərinin sonsuzluğa – sirlər aləminə doğru uzanan səma və buludlarla ifadə edilmişdir. Bu da əsəri daha dərin mənalı və cəlbedici görünməsinə səbəb olmuşdur. Mərkəzdən buludlardan süzülən günəş şüaları Cavidin üzündə öz əksini tapır. Bu işıqlar nəticəsində Cavidin üz cizgilərini olan xarakteristik baxışları daha kəskin əks olunur. Cavid yaradıcılığını günəş şüalarının qızıl rəngləri kimi necə zəngin məna mənzum daşıdığını, onun Azərbaycan ədəbiyyatına günəş tək doğduğunu burada demək olar. Əsərdəki rəng koloritliyi də xüsusi rol oynayır. Əsasən soyuq tonlarda kolorit Bəyaz rənglərin işlənməsi Cavidin düşüncələr xəzinəsinin bənzərsiz olduğuna və Cavid dünyası ilə səsləşdirir. Buludlar arasında yerləşdirilmiş əsərlərin obrazları əsərlərinin hər birini özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri ilə süjetli şəkildə, əsərlərdəki qəhrəmanların əksəriyyəti müxtəlif ruh hallarında (emosiyalarla ?) rəssam xarakterizə etmişdir.

Muzeydə Oqtay Sadıqzadənin bir neçə başqa əsərləri də sərgilənir. Bunlardan biri də Turan xanımın Cavid ailəsinin yaradılmasını sifariş verdiyi anası Mişkinaz xanıma həsr olunan portretdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu portret Oqtay Sadıqzadənin portret janrında çekdiyi ən yaxşı əsərlərdəndir. Əsərdə tünd rəng koloritindən çox istifadə olunmuşdur. Bu da qara qəhvəyi tonlarda psixoloji yaşanmışları o emosiyaları bizlərə hiss etdirir. Mişkinaz xanım burada oturmuş vəziyyətdə nurlu və əlləri üst-üstə qoyulmuş şəkildə tünd rəngli geyimlər ilə təsvir olunur. Yaşanılan faciələrin, haqsızlıqları üzündə qəmgin ifadədən və içində yaşadığı dərin hüznü gözlərindəki çarətsizlik hissini rəssam çox aydın şəkildə təsvir etmişdir. Əllərinə yansıyan işıq onun ailəsinə qarşı olan fədakarlıqlarını və zəhmətkeş olduğunu, əllərinin istiliyini özündə bütünləşdirən sənətkar bu əsərdə də işini yüksək icra etmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. <https://www.huseyncavid.az/az.php?go=kitablar>
2. Salatın Əhmədli: Hüseyn Cavid ev muzeyi
3. <https://huseyncavid.wordpress.com/ev-muzeyi/>
4. Məmməd Cəfər: Hüseyn Cavid

HURU PASHA OSMANOVA

PAINTINGS EXHIBITED IN HUSEIN JAVID HOUSE MUSEUM

Summary. Huseyn Javid’s House Museum is known for displaying various works of art that showcase the cultural and artistic heritage of Azerbaijan. The museum has a collection of paintings, sculptures, textiles and other types of art reflecting the creativity and life of Huseyn Javid. In addition to the works of Huseyn Javid, the museum also exhibits the works of other Azerbaijani artists presented to the museum in both modern and historical genres. All in all, the artworks on display at the Huseyn Javid House Museum offer a unique and immersive experience for art lovers and culture lovers alike. This allows visitors to better understand the cultural identity of the Javid House museum, and also see Azerbaijani art.

КАРТИНЫ ВЫСТАВЛЕНЫ В ДОМЕ-МУЗЕЕ ГУСЕЙНА ДЖАВИДА

Резюме. Дом-музей Гусейна Джавида известен тем, что демонстрирует различные произведения искусства, демонстрирующие культурное и художественное наследие Азербайджана. В музее собрана коллекция картин, скульптур, текстиля и других видов искусства, отражающих творчество и жизнь Гусейна Джавида. Помимо работ Гусейна Джавида, в музее также экспонируются работы других азербайджанских художников, представленных музеем как в современные и исторические жанры. В целом, произведения искусства, выставленные в Доме-музее Гусейна Джавида, предлагают уникальный и захватывающий опыт как для любителей искусства, так и для любителей культуры. Это позволяет посетителям лучше понять культурную самобытность дома-музея Джавида, а также увидеть азербайджанское искусство.

UOT72.

TÜRKANƏ MƏTLƏB QIZI HÜSEYNOVA
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
E-mail. turkanehuseynova317@gmail.com

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN MÜHAFİZƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə. Azərbaycanda şəhərlərin salınması qədim dövrdən mürəkkəb tarixdən keçmişdir. Abidələr təbii və insan amillərindən zədələnir, məhv olma təhlükəsi ilə üzləşir. Ancaq, abidələrin bərpası üçün vaxt və müəyyən miqdarda vəsait tələb olur. Şəhərin tarixini onun ərazisində yerləşən tarixi memarlıq abidələri ilə öyrənmək mümkündür və gələcək nəsillərə çatdırmaq olur. Abidələrin qorunması, bərpası və tanındılması üçün Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev xüsusi diqqət yetirmişdir. Məqalədə Heydər Əliyevin Azərbaycanın tarixi memarlıq abidələrinə diqqəti, mühafizəsi üçün gördüyü tədbirlər haqqında məlumat verilib. XX əsr Azərbaycan tarixi üçün Heydər Əliyev əsri kimi qeyd etmək mümkündür. Heydər Əliyevin böyük xidmətləri göz önündədir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, tarixi memarlıq abidələri, bərpa, təbliğ, mədəni irs

Giriş. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələn dövr Azərbaycan xalqı üçün olduqca çətin bir dönmə idi. Ölkənin iqtisadiyyatı geriləyir, problemlər artır, yaşayış səviyyəsi aşağı düşürdü. Azərbaycan bu dövrdə bütün yeniliklərdən kənarda qalırdı. İqtisadiyyatın zəifləməsi abidələrə vəsaitin ayrılmasına da mane olurdu. Məhz bu zaman ölkənin mədəniyyət abidələrinə və tikintisinə yenidən baxmaq və mədəni səviyyəyə uyğunlaşdırmaq, şəhəri yenidən qurmaq planları Heydər Əliyev tərəfindən hazırlandı. O, nəinki memarlıqda həmçinin mədəniyyət, incəsənət və elm üzrə bir çox tədqiqatlar apardı. Ölkənin iqtisadi vəziyyəti düzəldikcə xalqın maddi sərvəti hesab olunan yeni memarlıq üslubları ilə layihələrin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilirdi.

Əsas hissə: Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir simasını müəyyən edən dahi şəxsiyyətdir. Xalqın təkidi ilə 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə seçildi. Heydər Əliyev ölkənin iqtisadiyyatı ilə yanaşı mədəniyyətinin də inkişaf etdirmək üçün tədbirlər həyata keçirirdi. Heydər Əliyevin yaratdığı siyasi, iqtisadi, mədəni və informasiya məkanında ölkə XXI əsrə qədəm qoyub və öz milli dövlətçiliyini inkişaf etdirib [11. s.88]. Mədəni irsin qorunub saxlanılmasına, bərpasına, təbliğinə böyük önəm verirdi. Heydər Əliyev Respublikada mövcud olan tarixi-dini abidələrin bərpasına müvəqqəti iş kimi yox, siyasətin tərkib hissəsi kimi yanaşırdı. Tarixi abidələrlə birlikdə dini abidələrində bərpasına üstünlük verirdi. O, bu işi dövlətin dinə hörmətinin və xalqın milli-mənəvi dəyərlərə qaydışının göstəricisi kimi dəyərləndirirdi. Heydər Əliyevin əsas məqsədi Azərbaycanı dünyada tanıtmak idi. O, öz fəaliyyəti dövründə bağ, park, rayonlarda xalqın görkəmli şəxsiyyətlərinə aid ucaltığı abidələrlə, mühafizəyə alınan memarlıq nümunələri ilə seçilirdi. Azərbaycan Respublikası ərazisində 6000-dən çox daşınmaz tarix və mədəniyyət abidəsi qeydiyyatda alınmışdır. Onların tədqiqi, qorunması, təbliği və istifadəsi müasir şəraitdə qarşıda duran ən vacib problemlərdəndir. Abidələrin üzərində aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, respublika ərazisində yerləşən 1100-dən çox daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrində müxtəlif dövrlərdə elmi-tədqiqat, bir çoxlarında isə bərpa-konservasiya işləri aparılmışdır. Lakin bəzi abidələr üzrə aparılan işlər haqqında dəqiq məlumatlar çox azdır. Abidələrdə aparılan işlər haqqında arxiv sənədlərinin azlığı və ya olmaması həmin abidələrdə müasir dövrdə tədqiqat işlərinin, həmçinin bərpa işlərinin aparılmasında müəyyən çətinliklər yaradır. Abidələrin tarixi, həmçinin orada aparılan işlər haqqında məlumatlar müasir şəraitdə tərtib olunan abidələrin pasportlarında da göstərildiyindən, həmin məlumatların əldə olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqillik dövründə tarixi-memarlıq irsin

qorunması yeni mərhələyə daxil oldu. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 02 avqust 2001-ci il tarixli 132 nömrəli Qərarı ilə Azərbaycan Respublikası ərazisində Dövlət mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcəsinə görə bölgüsü təsdiq olunmuşdur. 2000-ci ildə tarixi memarlıq simasını tam dolğunluğu ilə qoruyub saxladığı üçün “İçərişəhər” (Qız qalası, Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi ilə birlikdə) YUNESKO-nun Dünya Mədəni İrsi Siyahısına daxil edildi [6. s.31]. 2007-ci ildə isə “Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğu” Dünya İrsi Siyahısına salınmışdır. 1991-ci il Azərbaycanın müstəqillik qazanması tarixi-memarlıq irsin qorunmasına yeni mərhələ açdı. Milli oyanışın yaranması, Azərbaycanın bu sahələr üzrə beynəlxalq təşkilatlara üzv olması, bu sahədə daha təcrübəli ölkələrlə əməkdaşlığı tarixi-memarlıq irsin qorunmasına yeni yanaşmalar gətirdi. Heydər Əliyevin müvafiq Sərəncamları ilə yeni qoruqların yaradılması, bu sahə üzrə işlərin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə Dövlət Proqramının qəbul olunması, Azərbaycanın dəyərli abidələrindən ikisinin YUNESKO Dünya Mədəni İrs Siyahısına daxil edilməsi bu işlərin məntiqi davamıdır. İlkin olaraq 100-ə qədər abidə, o cümlədən Bakıda Şirvanşahlar Sarayı Kompleksində həmçinin Naxçıvanda Mömünə Xatun, Yusif İbn Kuseyr, Qarabağlar türbəsində, Mərdəkandakı Düzbucaqlı və Dairəvi qəsrlərdə, Ramana qəsridə, Şəki Xan sarayında, Bərdə türbəsində, Mərazədə Diri Baba türbəsində və s. tədqiq olunmuş digər əhəmiyyətli abidələrdə bərpa işlərinin aparılması nəzərdə tutuldu. Abidənin inşa edildiyi dövrün memarlığının ümumi səciyyəsinin dərinədən öyrənilməsi, dövrün memarlıq və inşaat üsullarının hərtərəfli tədqiq edilməsi bu iş üçün vacibdir [12. s.49]. 1991-ci illərdə Respublika ərazisində yerləşən 850-dən çox abidədə elmi-tədqiqat, layihələndirmə işləri onların bir qisminə bərpa, konservasiya və yenidənqurma işləri aparılmışdır. Bu dövrün ilk illərində aparılan işlərin çoxunu abidələrin qorunması baxımından yüksək dəyərləndirsək də, bərpa işlərinin ümumi səviyyəsi yüksək deyildi. Ən böyük problem bərpa işləri üzrə milli kadr çatışmamazlığı, həmçinin tədqiqat və bərpa işlərinin tələb olunan səviyyədə aparılması üçün maddi-texniki bazanın zəif olması idi. Bu səbəbdən də abidələrin həmin dövrlərdə bərpası yox, konservasiyası daha məqsədəuyğun olardı. Bərpa işləri zamanı inşaat materialların az olması da çətinlik yaradırdı. Bu məqsədlə bəzi yerli materialların istehsalı üçün emalatxanalar yaradıldı. Abidələrin mühafizəsi anlayışı onların qorunması və praktiki istifadəsinin, həmçinin ayrı-ayrı tikili, ansambl və komplekslərin bərpasının texniki tədbirləri kimi dərk edilir [4. s.70]. 1993-cü ildən müasir dövrə kimi bərpa-konservasiya işləri aparıldı. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası işlərində əsasən 2000-ci ildən sonra canlanma yarandı. Qədim insan məskənlərindən biri də Qobustandır. Bakıdan 54 km uzaqlıqda yerləşir. Burada arxeoloji qazıntılar zamanı ibtidai insanların məskənləri aşkar olunub. Qobustan ərazisində yaşayan ibtidai insanlar qayaların üzərində çəkdikləri rəsmlərlə, öz dövrlərindən bizlərə dəyərli məlumatlar veriblər. Qobustan ərazisi xarici arxeoloqlar və yerli arxeoloqlar, həmçinin insanlar üçün də olduqca marağa səbəb olmuşdu. Qobustan təkcə qayaüstü rəsmləri ilə deyil, həm də daş dövrünə aid bölgədə insan məskəni və fəaliyyətinin sübutlarını üzə çıxaran arxeoloji abidələri ilə məşhurdur [14. s. 46]. Qobustan qayaüstü sənətinin mədəni mənzərəsi və qoruğun bütün dünya üçün əhəmiyyəti nəzərə alınaraq 2007-ci ildə YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir. Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Qarabağ torpağı bitib-tükənməz yeraltı və yer üstü sərvətlərə malik olmaqla yanaşı, yaşı minilliklərlə ölçülən mədəniyyət və incəsənət tarixi var. Qarabağlılar sülhsevər, qonaqpərvər həm də incə zövqə və çoxşaxəli yaradıcılıq qabiliyyətinə malikdir. Buradakı sənətkarların yaratdığı əsərlər dünya şöhrəti qazanıb. Çox təəssüf ki, bəzi nankor qonşu dövlətlər tarix boyu buranın bol sərvətinə göz dikmiş, fürsət düşdükcə döyüş meydanına çevirmiş, iqtisadiyyatına öldürücü zərbələr vurmuş, sənət incilərini qarət edib aparmış və apara bilmədiklərini məhv etmişdilər. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ, xalqımızın məskən saldığı ulu torpaqdır [2. s.10]. 1992-1993-cü illərdən Qarabağ ərazisi ermənilərin işğalına məruz qalmışdı. İşğaldan sonra ermənilərin yaşadığı ərazilərdə Azərbaycanın tarixi-memarlıq və mədəniyyət abidələrinin vəziyyətinin araşdırılması və onların kataloqlarının hazırlanması lahiyyəsi müasir dövrün aktual problemlərinin birinə çevrilmişdir. Qarabağda Rusiya

imperiyası və Sovet dövlətinin regionda yeritdiyi müstəmləkəçilik və ayrı-seçkilik siyasətinin tərkib hissəsi kimi ermənilərin bu regiona köçürülməsi, onların burada kök salması və imperiyanın müsəlman ölkəsində dayaq funksiyasını yerinə yetirməsi üçün hərtərəfli şəraitin yaradılması Azərbaycan həyatının bütün sahələrinə öz ağır təsirini göstərmişdir. Rusiyanın imperiya müstəmləkəçilik siyasəti nəticəsində ermənilərin əli ilə Azərbaycanın mədəniyyətinə, mənəviyyətinə, tarixi, mədəniyyət abidələri saxtalaşdırılmalar və dağıntılara məruz qalmışdır. Rusiya imperiyasının başlıca məqsədi Azərbaycan əhalisini itaət etdirməkdir. Sovet hakimiyyəti dövründə isə məscidləri, ziyarətgahları, türbələri, digər tarixi tikililəri bağlamış, həmin tikililəri başqa təyinat istiqamətində istifadə edilməsinə insanları məcbur etmişlər.

Azərbaycanlılara öz dini məbədlərindən istifadə etməyi qadağan etdikləri halda, ermənilərə əlverişli şərait yaradılmış, Azərbaycan xristian dövrünün tarixini saxtalaşdırmağa, alban məbədlərini erməni-qriqoryan məbədi kimi dəyişdirməyə çalışmışdır. Azərbaycan alimlərinin, mütəxəssislərinin vəzifəsi bu həqiqətləri dərinlən araşdırmaq, ermənilərin uzun illər boyu uydurduğu əfsanələri ifşa etmək, əsl həqiqəti ölkə vətəndaşlarına, dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, haqqı bərpa etməyə dəstək olmaqdır. Heydər Əliyev daim xalqın dəstəyinə arxalanan siyasətçidir [8. s.9]. Heydər Əliyev müstəqilliyimizin ilk dövrlərində mənfur, vəhşi və xain Ermənistan ilə müharibə aparıldığı üçün dövlət büdcəsinin böyük bir hissəsi hərbi xərclərə sərf olunur, bu da əhalinin yaşayış səviyyəsində özünü açıq-aşkar büruzə verirdi. İqtisadi vəziyyət bu tipli abidələrin yeni məscid və ibadət yerlərinin nə tikintisi nə də bərpası üçün kifayət deyildi. Həmin dövrdə Heydər Əliyev belə deyirdi: “Azərbaycan dövləti müstəqilliyini əldə edən zaman ölkəmizdə cəmi 18 məscid var idi. Azərbaycan xalqı öz milli azadlığını qazandıqdan sonra 1000-dən artıq məscid var idi. Dağıdılmış və ziyarətgahların bərpası üçün planlar düşünür, fikirlərini xalqa açıq söyləyirdi. Zaman keçdikcə Heydər Əliyevin arzuları reallaşmağa başladı. Ölkədə mövcud olan tarixi-dini abidələrin təmir və bərpasına sərf olunacaq qədər vəsait ayırmağa başladı. Azərbaycan memarlıq abidələri arasında məqbərə kompleksi xüsusi yer tutur [13.s.37]. Heydər Əliyev sayəsində Azərbaycan Respublikasında 1993-cü il və növbəti illərdə ölkənin müstəqillik, azadlıq və suverenlik əldə etməsi nəticəsində radikal dəyişikliklər baş verdi. Ölkəmizin bütün regionlarını əhatə edən iri miqyaslı tikinti işləri şəhərlərin və digər yaşayış yerlərinin arxitektura görünüşünün əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə gətirir. O dövrün sənədlərində xüsusi yer İçərişəhərə ayrılırdı. Əsas məqsəd əsrlərlə formalaşan tarixi məkanın, bir qədim şəhərsalma nümunəsi kimi qorunub saxlanması və olduğu kimi gələcək nəsillərə çatdırılması idi.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ağamirzəyev F. Dönüşdən Qurtuluşa. Bakı: 2012, səh.168.
2. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin tarixi. Bakı: 2009, səh.208
3. Dr.Xəlili F, Rzayeva A, Prof.Dr.Cəbiyev Q, Soltanova A. Tarix və Mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və təbliği araşdırma, təklif və tövsiyələr. Bakı: 2013, səh.19.
4. Eyvazova Y. Muzeydənkənar Tarix və Mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və istismarı. Bakı: 2010, səh.175.
5. Əmənzadə R. Azərbaycan memarlıq abidələrinin tipologiyası. Bakı: 29 iyul 2016-cı il. səh.75.
6. Əliyeva R.Əliyev E.İsayeva T.Zeynalov N. Azərbaycanın Dünya əhəmiyyətli abidələri. Bakı: 2015, səh.92.
7. Heydər Əliyev haqqında teleqraf mətni ilə. Bakı: 2009, Səh.271
8. Heydər Əliyev. Dünyanın gözü ilə. Bakı: “Təhsil” Nəşriyyatı. 2003, Səh 94
9. Heydər Əliyev. Biblioqrafiya. Bakı: 2018. Səh.680
10. Xəqani Alməmmədov. Qarabağın arxeoloji Abidələr Toplusu. Bakı: 2016, səh 227
11. Mehdiyev R.Vətəndaş Cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı: 2006, səh.607
12. Məmmədova Z. Memarlıq abidələrinin bərpasının əsasları. Çarşıoğlu: 2004,səh.103
13. Seyid.Ə.A. Azərbaycan Memarlıq abidələrinin bərpası. Bakı: 1963, səh.43

14. Rüstəmov C.F. Muradova. “Qobustan kiçik daş dağı abidələri.” “E.L.” Nəşriyyat və Poliqrafiya şirkəti MMC. Bakı: 2008, səh 229

HUSEYNOVA TURKANA

**HEYDAR ALIYEV AND ARCHITECTURAL MONUMENTS
CONSERVATION ISSUES**

Summary. The construction of cities in Azerbaijan has had a complicated history since ancient times. Monuments are damaged by natural and human factors and face the danger of destruction. However, it takes time and a certain amount of funds to restore the monuments. The history of the city with the historical architectural monuments located in its territory It is possible to learn and pass it on to future generations. Our national leader Heydar Aliyev paid special attention to the protection, restoration and promotion of monuments. The article provides information about the measures taken by Heydar Aliyev to pay attention to and protect the historical architectural monuments of Azerbaijan. XX It is possible to mark the century as Heydar Aliyev's century for the history of Azerbaijan.

Keywords: Heydar Aliyev, monument, historical architectural monuments, restoration, propaganda, cultural heritag.

ГУСЕЙНОВА ТУРКАНА

**ГЕЙДАР АЛИЕВ И ПАМЯТНИКИ АРХИТЕКТУРЫ
ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ**

Резюме. Строительство городов в Азербайджане с древних времен имеет сложную историю. Памятники повреждаются природными и человеческими факторами и сталкиваются с опасностью разрушения. Однако для восстановления памятников требуется время и определенное количество средств. История Город – это историческая архитектура, расположенная на его территории можно узнать о памятниках и передать их будущим поколениям. Наш общенациональный лидер Гейдар Алиев уделил особое внимание охране, реставрации и популяризации памятников. В статье внимание Гейдара Алиева к историческим архитектурным памятникам Азербайджана и принимаемым мерам он взялся защитить их XX век можно назвать веком Гейдара Алиева в истории Азербайджана.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, памятник, историко-архитектурные памятники, реставрация, пропаганда, культурное наследие

UOT. 31.

ZEYNƏB RAFAİL QIZI MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail:zeynebmemmmedova@gmail.com

BAKIDA ƏLİLLİYİ OLAN GƏNCLƏR ÜÇÜN SOSIAL İŞ STRATEGİYALARI

Xülasə. Əlilliyi olan gənclər üçün sosial iş strategiyaları fərdləri çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə, müstəqilliklərini inkişaf etdirməkdə və sosial inklüzivliyi təşviq etməkdə gücləndirmək və dəstəkləmək məqsədi daşıyır. Əsas yanaşmalardan biri hər bir gəncin qabiliyyət və məhdudiyyətlərini nəzərə alaraq onun unikal ehtiyaclarına cavab verən fərdi planların yaradılmasını əhatə edir. Ailələr, məktəblər və səhiyyə mütəxəssisləri ilə birgə səylər hərtərəfli dəstək şəbəkəsini təmin edir. Sosial işçilər əlilliyi olan gənclərin təhsil, səhiyyə və icma resurslarına bərabər çıxışını təmin etmək üçün müttəfiq kimi çıxış etməklə vəkillik mühüm rol oynayır. Bundan əlavə, sosial işçilər əlilliklə bağlı stiqmanı azaltmaq üçün sosial maneələri aradan qaldırmaq, məlumatlılığı təşviq etmək və stereotiplərə qarşı mübarizə aparırlar. Möhkəmliyin və özünə hörmətin formalaşdırılması strategiyanın əsasını təşkil edir, bununla mübarizə mexanizmlərinin inkişafı və müsbət mənlilik imicinin formalaşması daxildir. Sosial işçilər ünsiyyəti, sosial bacarıqları və emosional rifahı artırmaq üçün məsləhət və bacarıq inkişaf etdirmə fəaliyyətləri ilə məşğul olurlar. Keçid dövrünün planlaşdırılması da ayrılmazdır, peşə təhsili, məşğulluq imkanları və müstəqil həyat bacarıqlarını asanlaşdırmaqla gəncləri yetkinliyə hazırlayır.

Açar sözlər: əlillik, sosial iş, strategiyalar

Sosial işdə əlilliyi olan gənclər üçün fərdi səviyyəli strategiya onların ümumi rifahını və sosial integrasiyasını artırmaq üçün səlahiyyətləndirmə, inklüzivlik və bacarıq inkişafını təşviq etmək məqsədi daşıyır. Bu yanaşma əlilliyi olan hər bir gəncin unikal ehtiyaclarını və potensialını dərk edərək, insan mərkəzli və güclü tərəflərə əsaslanan perspektivi vurğulayır [2, s.98]. Birincisi, fərdin güclü tərəflərini, çətinliklərini və istəklərini anlamaq üçün hərtərəfli qiymətləndirmə aparılacaq. Bu qiymətləndirmə onların həyat kontekstini hərtərəfli başa düşmək üçün gənc, onların ailəsi və müvafiq mütəxəssislərlə əməkdaşlığı əhatə edəcək. Qiymətləndirməyə əsaslanaraq, strategiya gəncin xüsusi ehtiyaclarına və qabiliyyətlərinə uyğunlaşdırılmış fərdi məqsədlər və müdaxilələrin işlənilməsi hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bu, onların müstəqilliyini və inamını artırmaq üçün uyğunlaşmalı həyat bacarıqları, ünsiyyət və özünü müdafiə kimi məqsədyönlü bacarıq inkişaf etdirmə fəaliyyətlərini əhatə edə bilər. Sosial aspekti həll etmək üçün strategiya sosial iştirak və ictimaiyyətin cəlb edilməsi üçün imkanların yaradılmasını vurğulayır. Bu, gəncin yerli dəstək qrupları, istirahət fəaliyyətləri və inklüziv icma proqramları ilə əlaqələndirilməsini əhatə edə bilər. Sosial işçilər gənclərin ehtiyaclarının ödənilməsini təmin etmək, aidiyyət hissini təşviq etmək və sosial izolyasiyanı azaltmaq üçün məktəblər, icma təşkilatları və işəgötürənlərlə əməkdaşlıq edəcəklər. Bundan əlavə, strategiya zəruri resursları və yaşayış yerlərini təmin etmək üçün davamlı təbliğatı özündə birləşdirir. Sosial işçilər gəncin keyfiyyətli təhsil, səhiyyə və peşə təhsili almasını təmin etmək üçün təhsil müəssisələri, səhiyyə təminatçıları və digər aidiyyəti qurumlarla əməkdaşlıq edəcəklər. Müntəzəm monitorinq və qiymətləndirmə bu strategiyanın ayrılmaz hissəsidir və gəncin inkişaf edən ehtiyaclarına və tərəqqisinə əsaslanaraq düzəlişlər etməyə imkan verir. Gəncin qərarların qəbulu proseslərinə cəlb olunması onun öz gələcəyini formalaşdırmaqda fəal iştirakını təmin edir. Əslində, bu fərdi səviyyəli strategiya əlilliyi olan gənclərin güclü tərəflərini tanımaq və onlara əsaslanmaq, sosial integrasiyanı təşviq etmək və həyatın müxtəlif aspektlərində inkişaf etmək üçün ehtiyac duyduqları resursları və dəstəyi müdafiə etməklə onları gücləndirmək məqsədi daşıyır.

Sosial iş kontekstində əlilliyi olan gənclərin ailələri ilə işləmək üçün hərtərəfli strategiya müştəri mərkəzli və güclü tərəflərə əsaslanan yanaşmanı əhatə edir. Bu strategiya ailələrin üzləşdiyi unikal problemləri tanıyır və onlara uşaqlarının rifahı və inkişafını dəstəkləməkdə səlahiyyət vermək məqsədi

daşıyır. Birincisi, ailə ilə güclü münasibət qurmaq çox vacibdir [1, s.76]. Sosial işçilər ailənin təcrübələrini, narahatlıqlarını və məqsədlərini anlamaq üçün fəal dinləmə ilə məşğul olmalıdırlar. Güvən yaratmaq əməkdaşlıq üçün əsasdır və bu, ailələrin eşitdiklərini və hörmət edildiyini hiss etmələrinə kömək edir. Ailənin mədəni keçmişi və dəyərləri haqqında dərin anlayışın inkişaf etdirilməsi, onların unikal konteksti ilə rezonans doğuran müdaxilələrin uyğunlaşdırılması üçün vacibdir. Əlaqə qurulduqdan sonra növbəti addım gəncin əlilliyi və ailənin resursları və ehtiyaclarının hərtərəfli qiymətləndirilməsidir. Bu qiymətləndirmə ailənin güclü tərəflərini, dayanıqlılığını və mövcud dəstək şəbəkələrini müəyyən etməyə cəlb etməklə birgə olmalıdır. Bu güclü tərəfləri tanımaqla və onlara əsaslanaraq, sosial işçilər ailələrə problemlərin həllində səlahiyyət və səlahiyyət hissini inkişaf etdirməyə kömək edə bilər. Strategiya əldə edilə bilən məqsədlərlə fərdiləşdirilmiş müdaxilə planının yaradılmasını əhatə etməlidir. Bu plan gəncin və ailənin fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli məqsədləri özündə birləşdirməlidir. Sosial işçilər yardım şəbəkəsini inkişaf etdirməklə, onları icma resursları, dəstək qrupları və müvafiq xidmətlərlə araşdırmaq və əlaqələndirmək üçün ailələrlə əməkdaşlıq edə bilər. Davamlı ünsiyyət ailənin dəstək və məlumatlı hiss etməsini təmin etmək üçün müdaxilə zamanı həyati əhəmiyyət kəsb edir [5]. Müntəzəm yoxlanışlar tərəqqini qiymətləndirməyə, lazım gələrsə strategiyaları dəyişdirməyə və yaranan hər hansı narahatlığı dərhal həll etməyə kömək edir. Bundan əlavə, gəncin əlilliyi ilə bağlı psixoloji təhsilin verilməsi ailələrə daha dərinlən anlayış inkişaf etdirməyə və çətinliklərin öhdəsindən daha yaxşı gəlməyə kömək edir. Yekun olaraq, əlilliyi olan gənclər üçün sosial işdə ailə mərkəzli və güclü tərəflərə əsaslanan strategiya əməkdaşlığı, mədəni həssaslığı və səlahiyyətlərin artırılmasını vurğulayır. Dəstəkləyici tərəfdaşlığı təşviq etməklə, sosial işçilər həm gəncin, həm də onların ailəsinin rifahına və möhkəmliyinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verə bilərlər.

Sosial iş çərçivəsində əlilliyi olan gənclər üçün məqsədyönlü bacarıqların inkişafı strategiyası cəmiyyətdə mənalı iştirak etmək üçün onların səlahiyyətləndirilməsi üçün vahid və fərdi yanaşmanı əhatə edir. Bu strategiya əlilliyi olan gənclərin müxtəlif ehtiyaclarını tanıyır və onların bacarıqlarını, inamını və müstəqilliyini artırmaq məqsədi daşıyır. Birincisi, fərdin güclü tərəflərinin, çətinliklərinin və istəklərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi vacibdir. Sosial işçilər şəxsi məqsədlərinə və ətraf mühitin tələblərinə uyğun gələn xüsusi bacarıqları müəyyən etmək üçün gənclər və onların dəstək şəbəkəsi ilə əməkdaşlıq etməlidir. Bu qiymətləndirmə əlilliyin unikal təbiətini nəzərə alaraq idrak, sosial, emosional və praktik sahələri əhatə etməlidir. Qiymətləndirmə başa çatdıqdan sonra növbəti addım xüsusi bacarıqların inkişafı planının hazırlanmasıdır. Bu plan aydın, əldə edilə bilən məqsədləri əks etdirməli və fərdin tempinə və üstünlüklərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu, özünə hörmət və möhkəmlik yaratmağa yönəlmiş təhsil, peşə və sosial bacarıqların birləşməsinə əhatə edə bilər. Məsələn, fiziki məhdudiyyəti olan bir gənc daha çox hərəkətilik əldə etməyi hədəfləyirsə, plan fiziki terapiya, köməkçi texnologiya təlimi və sosial inklüzivliyi təşviq edən fəaliyyətləri əhatə edə bilər. Strategiyanın həyata keçirilməsi müxtəlif maraqlı tərəflərlə, o cümlədən pedaqoqlar, terapevtlər və icma təşkilatları ilə əməkdaşlıq tələb edir. Koordinasiya bacarıqların inkişafına hərtərəfli və inteqrasiya olunmuş yanaşmanı təmin edir. Sosial işçilər inklüziv təhsil mühitlərini müdafiə edər, mümkün olduqda ümumi təhsil mühitində bacarıqların artırılması imkanlarını asanlaşdırmağa bilərlər [3, s.64]. Gənclərin tərəqqisinin müntəzəm monitorinqi və yenidən qiymətləndirilməsi strategiyanın mühüm komponentləridir. Bacarıqların inkişafı planına düzəlişlər inkişaf edən ehtiyaclar və istəklər əsasında zəruri ola bilər. Bundan əlavə, sosial işçilər gəncləri qərar qəbul etmə proseslərinə fəal şəkildə cəlb etməli, onların bacarıqlarının inkişafı səyahətində sahiblik və muxtariyyət hissini inkişaf etdirməlidirlər. Yekun olaraq, sosial işdə əlilliyi olan gənclər üçün bacarıqların inkişaf strategiyası fərdi planlaşdırma, əməkdaşlıq və davamlı qiymətləndirməni vurğulayır. Fərdi güclü tərəflərə və istəklərə diqqət yetirməklə, bu yanaşma gəncləri inamla və öz müqəddəratını təyin etmə ilə istiqamətləndirmək və cəmiyyətə töhfə vermək üçün lazım olan vasitələrlə təchiz etmək məqsədi daşıyır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Arens W.F, Weigold M.F. “Breaking Barriers: How Young People with Disabilities Overcome Social Exclusion”, Boston, “McGraw Hill”, 2020, 736 p.
2. Bakardjieva M. “The Invisible Struggle: Mental Health and Disability Among Youth”, London, “Sage Publications Ltd”, 2019, 296 p.
3. Brown S. “Beyond the Label: Stories of Young People with Disabilities Who Challenge Stereotypes”, Boston, “Marketing Book”, 2018, 421 p.
4. <https://euneighbourseast.eu/news/stories/starting-a-career-in-it-at-44-any-education-is-always-an-opportunity-for-development/>
5. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/az/AZ_Disability_Report_Eng.pdf

ZEYNAB RAFAIL GIZI MAMMADOVA

SOCIAL WORK STRATEGIES FOR YOUTH WITH DISABILITIES IN BAKU

Summary. Social work strategies for young people with disabilities aim to empower and support individuals to overcome challenges, develop independence and promote social inclusion. One key approach involves creating individualized plans that meet the unique needs of each young person, taking into account their abilities and limitations. Collaborative efforts with families, schools, and health professionals provide a comprehensive support network. Social workers play an important role in advocacy by acting as allies to ensure that youth with disabilities have equal access to education, health care, and community resources. In addition, social workers work to break down social barriers, promote awareness, and challenge stereotypes to reduce disability-related stigma. Building resilience and self-esteem is central to the strategy, which includes developing coping mechanisms and building a positive self-image. Social workers engage in counseling and skill development activities to improve communication, social skills, and emotional well-being. Transition planning is also integral, preparing young people for adulthood by facilitating vocational training, employment opportunities and independent living skills.

Key words: Disability, social work, strategies.

ЗЕЙНАБ РАФАИЛ КЫЗЫ МАМЕДОВА

**СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ ДЛЯ МОЛОДЕЖИ С ОГРАНИЧЕННЫМИ
ВОЗМОЖНОСТЯМИ В БАКУ**

Резюме. Стратегии социальной работы для молодых людей с ограниченными возможностями направлены на расширение возможностей и поддержку людей в преодолении проблем, развитии независимости и содействии социальной интеграции. Один из ключевых подходов предполагает создание индивидуальных планов, отвечающих уникальным потребностям каждого молодого человека с учетом его способностей и ограничений. Совместные усилия с семьями, школами и медицинскими работниками обеспечивают комплексную сеть поддержки. Социальные работники играют важную роль в адвокации, выступая в качестве союзников, чтобы обеспечить молодежи с ограниченными возможностями равный доступ к образованию, здравоохранению и общественным ресурсам. Кроме того, социальные работники работают над разрушением социальных барьеров, повышением осведомленности и преодолением стереотипов, чтобы уменьшить стигму, связанную с инвалидностью. Повышение жизнестойкости и самооценки занимает центральное место в стратегии, которая включает в себя развитие механизмов преодоления трудностей и формирование позитивной самооценки. Социальные работники участвуют в консультировании

и мероприятиях по развитию навыков для улучшения общения, социальных навыков и эмоционального благополучия. Планирование переходного периода также является неотъемлемой частью процесса подготовки молодых людей к взрослой жизни путем содействия профессиональному обучению, возможностям трудоустройства и навыкам самостоятельной жизни.

Ключевые слова: инвалидность, социальная работа, стратегии

UOT:73/76.

ДЖАМИЛЬ НАДЖАФ ОГЛЫ АЛИЕВ
Азербайджанского Государственного Университета Нефти и Промышленности
Магистрант
E-mail: Jamilaliyev42@gmail.com

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В СОВРЕМЕННОМ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Резюме. Искусственный интеллект (ИИ) революционизирует современное изобразительное искусство, предлагая новые формы творчества через генеративное искусство, анализ и интерактивность. Используя алгоритмы, ИИ создаёт уникальные произведения, расширяя границы художественного выражения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, генеративное искусство, технологическое творчество, алгоритмическое искусство, интерактивность

Становление искусственного интеллекта берет свое основание в середине XX века, когда компьютерные науки уже нашли свое формирование как академические дисциплины. В этот период были впервые разработаны и применены концепции и алгоритмы, лежащие в основе Искусственного Интеллекта. Первые эксперименты с ИИ включали программы, способные играть в шахматы и решать логические задачи. С тех пор ИИ прошёл долгий путь развития, претерпевая периоды как высоких ожиданий, так и разочарований, которые часто называют "зимами ИИ". Однако с начала XXI века, благодаря увеличению вычислительной мощности и доступности больших объёмов данных, ИИ начал демонстрировать значительные достижения в области машинного обучения. Первые примеры использования ИИ в изобразительном искусстве можно увидеть до 1960-х годов, когда художники и учёные в области информационных технологий начали экспериментировать с созданием алгоритмического искусства. Эти ранние работы включали использование компьютерных алгоритмов для генерации графических изображений и узоров. Один из пионеров, такой коллаборации, Гарольд Коэн, создал программу AARON, компьютерного робота-художника, способного рисовать картины. Такие эксперименты заложили основу для будущего взаимодействия ИИ и изобразительного искусства, демонстрируя потенциал технологий в креативных процессах. С течением времени инструменты и техники, используемые в ИИ-искусстве, значительно эволюционировали. Развитие генеративных адверсарных сетей (GAN) в 2014 году стало важной вехой, позволив создавать высококачественные изображения, музыку и видео, имитирующие человеческое творчество. Генеративные адверсарные сети (GAN) представляют собой специализированный класс алгоритмов машинного обучения, т.е. метод обучения нейросетей, (нейросети – это алгоритмы, имитирующие работу человеческого мозга, способные обучаться и совершенствоваться на основе предоставленных им данных. В искусстве нейросети используются для анализа стилей, техник и форм, которые затем могут быть воссозданы или трансформированы в новые произведения.) При машинном обучении алгоритмы учатся на примерах и данных, не будучи явно запрограммированными на выполнение конкретной задачи. В контексте искусства это позволяет создавать системы, способные самостоятельно генерировать произведения, основанные на изученных характеристиках и стилях. Две сети (генератор и дискриминатор) соперничают друг с другом для создания новых, высококачественных данных. В искусстве GAN используются для создания реалистичных изображений, видео и даже музыки, которые могут быть трудно различимы от творений, созданных человеком. В дальнейшем эволюция инструментов и техник ИИ в искусстве

продемонстрировала способность машин не просто имитировать человеческое творчество, но и предложить совершенно новые формы художественного выражения.

В изобразительном искусстве ИИ открывает новые горизонты, позволяя создавать произведения, уточнять авторство работ, создавать новые возможности реставрации ранее невозможные или недоступные для человеческого воображения и технических возможностей. Так, профессор Университета Бредфорд и директор Центра визуальных вычислений и интеллектуальных систем Хассан Угайл в сотрудничестве с другими учеными научили ИИ распознавать стиль Рафаэля: мазки, растушевка, цветовая палитра, общий стиль композиции. В результате анализа ИИ картина Рафаэля «Мадонна с розой», выяснилось авторство Рафаэля в изображении на данной картине Мадонны, Христа и Иоанна Крестителя. А изображение святого Иосифа, по мнению ИИ принадлежит любимому ученику Рафаэля – Джулио Романо [1].

Общая связь ИИ с изобразительным искусством проявляется в различных формах – от автоматической генерации изображений до создания интерактивных инсталляций, где зрители могут взаимодействовать с произведением искусства в реальном времени. Это приводит к переосмыслению роли художника в процессе творчества и рассматривает машину не только как инструмент, но и как соавтора произведения.

Одним из самых заметных аспектов взаимодействия ИИ с изобразительным искусством является генеративное искусство, где алгоритмы, обученные на больших наборах данных, создают уникальные произведения искусства. Эти алгоритмы могут генерировать изображения, видео, скульптуры и даже музыку, отражая сложность и разнообразие человеческого творчества.

Путем соавторства, сотрудничества с ИИ, художники могут исследовать новые, или труднодоступные, стили, идеи и техники. Это сотрудничество может привести к созданию произведений, которые совмещают лучшее из человеческого творчества и вычислительных возможностей. Искусственный интеллект также позволяет создавать интерактивные произведения искусства, где аудитория играет активную роль в процессе творчества. Зрители могут влиять на конечный результат произведения, при этом делая каждый арт объект уникальным. Такой род сотрудничества: ИИ, художник и аудитория, может широко применяться, при условии соблюдения профессиональной компетенции, в маркетинге и рекламе, в педагогике, психотерапии, арт-терапии, различных программ социальной реабилитации и т.д. Зрелищные, развлекательные возможности интерактивного сотрудничества ИИ, художника и аудитории, могут служить фундаментом различных тематических фестивалей на офлайн и онлайн площадках. ИИ применяется для анализа больших объемов художественных данных, помогая идентифицировать тенденции, влияния и стилистические связи между различными произведениями и эпохами. Это не только улучшает понимание искусства, но и помогает кураторам создавать более глубокие и осмысленные выставки, организовать более эффективную работу галерей и т.д. Искусственный интеллект предлагает новые подходы к обучению искусству, предоставляя студентам индивидуализированные учебные планы и доступ к широкому спектру стилей и техник. Это может значительно ускорить процесс обучения и дать возможность исследовать новые горизонты творчества. Так научное сотрудничество Азербайджанского Государственного Университета Культуры и Искусств с Институтом Информационных Технологий Министерства Науки и Образования в области актуальных проблем коллаборации Искусственного Интеллекта, цифрового пространства и культуры, стало носить регулярный характер.

Заведующий отделом Института Информационных технологий, доктор философских наук в области технологий, доцент Фархад Юсифов дал подробную информацию о программе по предмету «Искусственный интеллект и искусство», подготовленной им для преподавания в

магистратуре АГУКИ. Он отметил, что программа составлена на основе предложений ведущих ученых института, а также опыта ведущих университетов мира.

Доцент Фархад Юсифов рассказал магистрам АГУКИ о роли искусственного интеллекта в современной культуре и искусстве, и возможностях его использования; технологии искусственного интеллекта в сферах музыки, изобразительного искусства, кино и звука, театра и искусства и т.д. Он отметил, что планируется организовать лекции и мастер-классы на подобные темы [2, 3].

Таким образом, общая связь ИИ с изобразительным искусством оказывает глубокое и многоаспектное влияние на художественный мир, открывая новые формы творческого выражения и предоставляя инструменты для более глубокого анализа и понимания искусства. Эта связь обещает ещё больше расшириться по мере развития технологий и появления новых форм взаимодействия между ИИ и художественным сообществом.

Примеры программного обеспечения и инструментов включают платформы, такие как DeepArt, которая преобразует фотографии в произведения искусства, используя стили известных художников, и Runway ML, предоставляющую художникам инструменты для создания сложных мультимедийных проектов с помощью ИИ без необходимости глубоких технических знаний. Современный художественный мир представлен множеством проектов и творцов, активно использующих искусственный интеллект для создания инновационного искусства. Эти проекты не только демонстрируют возможности ИИ как инструмента для художественного творчества, но и исследуют философские и этические вопросы, связанные с технологиями и человеческим творчеством. Рассмотрим примеры сотрудничества ИИ и изобразительного искусства:

"Портрет Эдмона де Белами из семьи Белами" (2018) – это портрет, созданный с использованием GAN, который был продан на аукционе Christie's за 432,5 тыс. долларов. Этот проект был разработан французским коллективом Obvious Art и стал одним из первых значительных примеров, когда ИИ-искусство получило признание в традиционном художественном мире [4]. Рефик Анадол – турецкий медиахудожник и дизайнер, пионер эстетики искусственного интеллекта. Он использует данные и ИИ для создания впечатляющих аудиовизуальных инсталляций, и проектов. Его работы, такие как "Machine Hallucination", "Wind of Boston: Data Paintings", «Nature Dreams» и др. представляют собой динамические визуализации больших наборов данных, превращая абстрактные информационные потоки в завораживающие художественные произведения [5].

"DeepDream" – проект, в котором ИИ получает текстовый запрос пользователя и использует сверхточную нейронную сеть для нахождения и усиления паттернов в изображениях, создавая психоделические и сюрреалистичные результаты. DeepDream открыл новый путь для экспериментов в области визуального искусства, показывая, как ИИ может "видеть" и интерпретировать изображения [6].

Иэн Ченг – художник, создающий живые симуляции, которые непрерывно развиваются. Его работы исследуют возможности ИИ в создании динамических экосистем, где виртуальные существа и среды взаимодействуют друг с другом в бесконечном цикле развития и трансформации [7]. С появлением ИИ в искусстве возникают вопросы об авторстве и оригинальности. Когда машина создает произведение искусства, кто является его автором – алгоритм, разработчик программы или машина? Эти вопросы стимулируют дебаты о значении и природе творчества, побуждая переосмыслить традиционные представления об авторском праве и интеллектуальной собственности в искусстве.

Технологии ИИ также изменяют то, как публика воспринимает искусство. Интерактивные и динамичные произведения, созданные с помощью ИИ, предлагают зрителям новые формы участия и взаимодействия с искусством, делая их активными участниками, а не просто

наблюдателями. Это расширяет возможности для творческого самовыражения и предоставляет публике новые способы исследования и интерпретации художественных произведений.

Искусственный интеллект открывает новые возможности для художников, позволяя им исследовать неизведанные границы креативности. Способность ИИ генерировать уникальные образы и текстуры, имитировать различные стили и предоставлять инструменты для создания сложных интерактивных проектов значительно расширяет творческий арсенал современных художников. Эти возможности способствуют развитию новых художественных форм и методов выражения, которые могли бы быть невозможны без участия ИИ.

Таким образом, влияние искусственного интеллекта на изобразительное искусство многообразно и многоаспектно, охватывая все от процесса создания произведений до их восприятия и интерпретации. ИИ не только предоставляет новые инструменты для творчества, но и вызывает фундаментальные вопросы о природе искусства, роли художника и будущем художественного выражения в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ugail, H., Stork, D.G., Edwards, H. et al. Deep transfer learning for visual analysis and attribution of paintings by Raphael. Herit Sci 11, 268 (2023). <https://doi.org/10.1186/s40494-023-01094-0> <https://heritagesciencejournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40494-023-01094-0>
2. ADMİU İLƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARI İNSTİTUTUNUN ELMİ ŞURALARININ BİRGƏ İCLASI KEÇİRİLİB <https://www.admiu.edu.az/news2023.php?go=304>
3. ADMİU-da süni intellektin incəsənət sahələrinə təsiri ilə bağlı görüş keçirilib <https://xeberler.az/new/details/admiu-da-suni-intellektin-incesenet-sahelerine-tesiri-ile-bagli-gorus-kecirilib--30337.htm>
4. Edmond de Belamy, from La Famille de Belamy. Generative Adversarial Network print, on canvas, 2018, signed with GAN model loss function in ink by the publisher, from a series of eleven unique images, published by Obvious Art, Paris <https://www.christies.com/en/lot/lot-6166184>
5. Works – Refik Anadol <https://refikanadol.com/works/>
6. DeepDream - a code example for visualizing Neural Networks JULY 01, 2015, Google. <https://blog.research.google/2015/07/deepdream-code-example-for-visualizing.html>
7. Ian Cheng. <http://iancheng.com/>

JAMIL NAJAF OĞLU ALİYEV

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CONTEMPORARY FINE ARTS

Summary. Artificial intelligence (AI) is revolutionizing contemporary visual art by introducing new forms of creativity through generative art, analysis and interactivity. Using algorithms, AI creates unique works, expanding the boundaries of artistic expression.

Keywords: Artificial intelligence, Generative art, Technological creativity, Algorithmic art, Interactivity

CƏMİL NƏCƏF OĞLU ƏLİYEV

MÜASİR TƏSVİH SƏNƏTDƏ SÜNİ İNTELLEKT

Xülasə. Süni intellekt (AI) generativ sənət, təhlil və interaktivlik vasitəsilə yaradıcılığın yeni formalarını təqdim etməklə müasir vizual sənətdə inqilab edir. Alqoritmlərdən istifadə edərək süni intellekt bədii ifadənin sərhədlərini genişləndirərək unikal əsərlər yaradır.

Açar sözlər: süni intellekt, generativ sənət, texnoloji yaradıcılıq, alqoritmik sənət, interaktivlik

UOT 73/76.

ЭЛЬНАРА ИНТИГАМ МАЗАНДАРОВА
Докторант Азербайджанской Государственной Академии Художеств
E.mail: mazandarova@inbox.ru

ПРОИЗВЕДЕНИЕ РАИСА РАСУЛЗАДЕ "ПОРТРЕТ КУРИНСКОГО РЫБАКА ДЖАФАРА ДЖАФАРОВА"

Резюме. Раис Расулзаде, заслуженный художник, член Союза художников Азербайджана, родился в 1946 году в Казахстане. Художник, потерявший мать в 3 года, получил первое образование в Казахстане. Он успешно учился в начальной школе, а также играл в шахматы, неоднократно выигрывал чемпионаты по шахматам и легкой атлетике. В старших классах, наряду со средней школой, художник заочно учился и во Всесоюзном народном университете искусств имени Крупской, и к моменту окончания обоих у него уже было более 50-60 работ.

Отец Раиса Расулзаде, Азер Расулзаде, живя в родном Азербайджане до изгнания, также владел искусством живописи, но был вынужден окончательно связать свою жизнь с Казахстанской землей.

Но, не смотря на сложившиеся обстоятельства, желание и огромная любовь его сына к своей исконной родине привело Раиса Расулзаде к тому, что в 1965 году он поступил в Азербайджанское Государственное Художественное Училище имени А.Азимзаде. Успешный результат стремления талантливого художника по-иному художественно выразить мир, можно увидеть в его произведениях разных жанров [А, с.12]. Работы художника были в основном в жанрах пейзажа, портрета, натюрморта, композиции и других стилей. Художник, окончивший в 1969 году училище, продолжил свою деятельность в Азербайджане при условии, что больше не вернется в Казахстан.

Во время службы в армии, в конкурсе «На лучшее оформление воинской части», среди 12 воинских частей победила часть, в которой служил Раис Расулзаде, благодаря его креативным художественным способностям.

Свою преданность Родине художник объясняет тем, что решил жить и творить в родном Азербайджане, не принимая различные должности и предложения о работе из других стран.

В своих работах он акцентировал внимание на богатой природе Азербайджана и неоднократно отражал в своих работах пейзажи страны.

После окончания военной службы в 1971 году Раис Расулзаде вернулся в Баку и в 1972 году поступил на факультет графики Азербайджанского Государственного Педагогического Института имени Ленина. После окончания института начал работать преподавателем, а затем старшим преподавателем кафедры “Рисунка, Скульптуры и Живописи”.

Раис Расулзаде был принят в Союз художников бывшего СССР и Азербайджана в 1978 году, принимал активное участие в постоянной деятельности союза и добился многих успехов в этой области. Успешно участвовал в выставках в СССР, в республике и за рубежом – на Кубе (Гавана – 1980), Афганистане (1980-1981), Польше (1988) и США (Хьюстон – 1989).

Автор более 800 работ, Раис Расулзаде участвовал в выставках «Осень», «Весна» и «Новруз», организованных в Баку, в Стамбуле и в Москве. Первая выставка художника была организована в 1994 году, вторая – в 1995 году в Баку. Позже, в 1996-1998 годах, неоднократно участвовал в выставках в Азербайджане и за рубежом. В 2000-2001 гг. в тематических художественных выставках «В царстве искусства и нефти», «Тенденции в искусстве», в 2001 г. в художественной выставке «Пейзаж», в 2002 г. «XXI век – новые работы», в 2002 г. «Натюрморт». В 2003 году выступал на выставках «Образ женщины в изобразительном

искусстве», «В мире цветов», «Баку, Ичери Шехер», в 2004 году «Натюрморт в интерьере» и во многих других выставках. Написанные масляными красками «Чинары», «Чайкенд после дождя», «Село Гарабулаг», «Долины Гейджакенда», «Село Гушчулар», «Апшерон», «Кяпаз и Муровдаг», «Дорога на Исмаиллы, Лагидж», «Дорога на Исмаиллы», «Весна в Шеки», «Шуша», «Ветренный день в Куре», «Приморский поселок», «Кедабек. Славянский пейзаж», «Шахдаг» и многие другие подобны празднику, полны ясности, красок, их бесчисленных оттенков, небрежных переходов, как бы преподносит нам несравненную карту Азербайджана глазами влюбленного в свою отчизну талантливому художнику [Б, с. 5].

Особое внимание художник уделяет пейзажам Азербайджана, которые всегда находят свое отражение в его работах. Любовь художника к природе своей Родины, ее гражданам, можно понять посмотрев на разнообразие картин, посвященных природе Азербайджана, жизни и творчеству азербайджанских трудящихся.

Вообще природа Азербайджана занимает в творчестве Раиса Расулзаде очень большое место. Не довольствуясь пейзажным жанром, художник не только отразил красоту Родины, но и запечатлел в своем творчестве тружеников Отечества. Поэтому художник, освещающий деятелей различных профессий, в своем творчестве уделит особое место жанру портретной живописи.

В своем творчестве Раис Расулзаде также создает портреты интересных личностей различных профессий со всех уголков Азербайджана. Одним из таких портретов является «Портрет Куринаского рыбака Джафара Джафарова» рыбака из Нефтчалинского района, написанного в конце 80-х годов XX века. Вдохновленный художник отправляется туда, чтобы лучше познакомиться жизнью, трудом и бытом рыбаков Нефтчалинского района, известного своей рыбной промышленностью.

Нефтчалинский район расположен в юго-восточной части Азербайджанской Республики, в районе впадения реки Кура в Каспийское море, на древнем караванном пути на востоке Кура-Аразской низменности. Река Кура образует дельту в регионе, где впадает в Каспийское море. Здесь наблюдается необычный ландшафт, например, отделение реки Куры от морской воды идеальной прямой линией. Художник, много времени проводивший среди рыбаков, общаясь с ними, а иногда даже сотрудничая с ними, собирал живой материал для своих будущих портретных композиций.

Сотни зарисовок и эпизодов выполнены масляными красками, пастельными карандашами и сангиной, соусом, акварелью. Рано утром он и его рыбаки садились на речной трамвай, чтобы порыбачить, и отправлялись к месту рыбной ловли, где встречаются Каспийское море и река Кура.

Во время поездок было много долгих и искренних разговоров о жизненных историях рыбаков, их радостях и горестях, заботах и интересах, образе жизни и характерах в целом. Для этой интересной и сложной профессии требуется не только интерес, но и смелость, и терпение. Необходимо любить море днем и ночью, независимо от погоды, и в любом случае выполнять свою работу, не опасаясь физических нагрузок и тяжелых условий труда. Все это художник смог выразить своей кистью, переживая, чувствуя и познавая вместе с рыбаками. Рыбалка - одно из древнейших профессий. На протяжении всей истории рыбаки почитались как воины и охотники. Однако эта профессия более развита только в районах, расположенных у определенных водоемов. В таких местах создавались рыболовные пункты, в результате чего рыбаки объединялись в кастовые группы и артели.

«Портрет Куринаского рыбака Джафара Джафарова» – это изображение, которое отражает типичный характер представителя определенного социального класса, ветерана труда в определенном регионе Азербайджана и человеческого труда в целом.

Этот портрет – один из самых удачных в своем роде портретов в Азербайджане. Мы не встречаем в работе провокационных красок. В портретной композиции решены оригинальное решение композиции и светотени, психологическое состояние обладателя портрета, контраст силуэта на светлом фоне, единство тонких цветов и красок, сочетание моделирования и форм. Первое впечатление от работы «Портрет Куринского рыбака Джафара Джафарова» – это образ спокойного и гордого труженика на фоне родного Каспийского моря. В тихий пасмурный день гармоничное изображение моря на заднем плане создает у зрителя ощущение комфорта. Этот красивый фон дополняет постоянный обитатель моря – чайка. Рыбак Джафар Джафаров изображен не в необычном повседневном рыболовном костюме, а на этот раз в более эффектном наряде на фоне любимого Каспия. В его седине можно увидеть прожитые годы. На лице труженика отражаются ветреные, дождливые, солнечные и штормовые дни, усталость в глазах говорят о большом жизненном опыте рыбака.

Работа настолько красиво оформлена, что, глядя на нее, мы видим, что художник, прежде всего, настаивает на открытии этой атмосферы публике в неповторимой форме. Портрет оставляет у зрителя тёплый и родной след, который ничем не заменить.

Вообще в советское время, в период строительства социализма и коммунизма, создание произведений на тему рабочих и крестьян было очень распространено. Одним из главных пунктов искусства социалистического периода было максимальное отражение труда в портретах рабочих и крестьян, как образ жизни этого общества. Большое место в этом направлении занимают произведения Ваджии Самедовой, Беюкаги Мирзаде, Эльбека Рзакулиева, Марал Рахманзаде, Алекпера Рзакулиева, и это развитие нашло свое отражение в творчестве Раиса Расулзаде. Примером из известных подобных работ на эту тему является «Портрет нефтяника-геолога», созданный Ваджией Самедовой в 1960 году, вдохновленной высококвалифицированным профессионализмом Азербайджанских нефтяников и геологов. Это и десятки других произведений не остались незамеченными в творчестве Раиса Расулзаде, и под влиянием подобных произведений было создано произведение «Портрет Куринского рыбака Джафара Джафарова».

Успех художника в портретном жанре можно объяснить и тем, что его вдохновляли художники европейской и русской школы. Бесценные мастера портрета Европы Рембрандт, Франс Гальс, один из основоположников русского портретного жанра К.П.Брюллов, а также Ю.Репин, В.И.Сурикова, творчество П.Н.Нестерова также сыграли особую роль в создании портретов Раиса Расулзаде.

Помимо изображения в работе «Портрет Куринского рыбака Джафара Джафарова», художник обращался и к работникам других профессий. Одна из таких работ – «Строители Метро». На портрете трудолюбивые строители метро изображены в полутемном помещении. При обсуждении этого портрета видна уникальность каждого человека в работе, различия лицевых структур, но единая цель. Это еще раз доказывает, насколько мастерски выполнена эта работа.

Одна из особенностей работ художника заключается в том, что они изображены с все более сильным эмоциональным воздействием. Портрет, о котором идет речь, также отличается эмоциональностью.

Научно-публицистические статьи и репродукции о творчестве художника были опубликованы во многих средствах массовой информации, как всесоюзной так и республиканской.

Раису Расулзаде было присвоено почетное звание Заслуженного художника республики за плодотворную деятельность в области изобразительного искусства Азербайджана [В, с.12]. Художник принял предложение возглавить Ассоциацию жертв политических репрессий Азербайджана после смерти Ашрафа Мехтиева – бывшего главы Ассоциации.

Раис Расулзаде продолжает жить и творить, радуя публику своими бесценными работами. В современном искусстве тема рабочего и крестьянина потеряла некоторую актуальность, поэтому в жанре портретной живописи можно увидеть отражение известных личностей современности. В настоящее время поиск в творчестве Раиса Расулзаде продолжается и создаются новые индивидуальные произведения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ziyadxan Əliyev "Repressiya yellərindən keçən sənət yolu" Mədəniyyət qəzeti 2014, 31yanvar, 12s.
2. Rafael Hüseynov "Adında və fırçasında işıq daşıyan" 525-ci qəzet 2017, 2 fevral, 5s.
3. Ziyadxan Əliyev "Repressiya yellərindən keçən sənət yolu" Mədəniyyət qəzeti 2014, 31yanvar, 12s.

ELNARA İNTIGAM MAZANDAROVA

" KUR FISHERMAN JAFAR JAFAROV'S PORTRAIT" BY RAIS RASULZADE

Resume. The article is dedicated to the work of Azerbaijani honored artist Rais Rasulzade "The Kura fisherman Jafar Jafarov's portrait. The article describes the typical character of a representative of a certain social class, a labor veteran in a certain region of Azerbaijan, and the image that reflects human labor in general.

One of the features of the artist's works is that they are depicted with an ever stronger emotional impact.

Rais Rasulzade continues to live and create, delighting the audience with his invaluable works. In contemporary art, the theme of the worker and the peasant has lost some relevance, therefore, in the genre of portrait painting, one can see the reflection of famous personalities of our time. Currently, the search in the work of Rais Rasulzade continues and new individual works are created.

Keywords: scoreboard, artist, honored artist, landscape, piece of art, work of art, creation, genre, activity,

UOT. 77.

АЗЕР АЛИК ОГЛЫ ГУЛИЕВ
Азербайджанский Государственный Университет Культуры и Искусств
докторант

E-mail: gulievazer1@gmail.com

ЦИФРОВАЯ РЕВОЛЮЦИЯ СОВРЕМЕННОГО КИНЕМАТОГРАФА

Резюме. Кинематограф 21-го века прошёл не только пик своего традиционного развития, но и остался лицом к лицу с риском уйти от традиционного кино к мобильному. Насколько это целесообразно и стоит ли это пресекать уже сейчас заслуживает подробного изучения и выявления рисков. Мир, который пережил пандемию перестал быть прежним и, в частности, потребление обществом аудиовизуального контента не могло проходить в очной форме. Тотальная блокада пандемии привела умы к более комфортной разработке метода потребления от чего и исходят опасения традиционалистов кинематографа. Цель исследования – определить риски и картину финальной точки трансформации кинематографа, после того как традиционный экран заменяется на онлайн-платформы, а авторами всё чаще практикуется искусственный интеллект.

Ключевые слова: кинематограф, онлайн-платформы, искусственный интеллект, пандемия

Кинематограф как искусство прошел долгий путь эволюции, начиная с немых фильмов и заканчивая современными технологически продвинутыми кинематографическими шедеврами. Однако с появлением онлайн платформ для просмотра кино произошла революция в способах распространения и восприятия кинематографа. Этот процесс трансформации кинематографа как искусства на онлайн платформы стал одним из ключевых моментов в современной культурной и искусствоведческой дискуссии. Значение этой трансформации трудно переоценить. Онлайн платформы, такие как Netflix, Amazon Prime Video, Hulu и другие, предоставляют зрителям доступ к огромной библиотеке фильмов и сериалов в любое удобное время и место. Это привело к изменениям во взаимодействии зрителя с кинематографом: теперь кино стало более доступным и персонализированным. Одной из ключевых идей, выдвинутых в литературе по теме, является концепция "никаких правил", предложенная Ридом Хастингсом в его книге "Никаких правил. Уникальная культура Netflix". Автор обсуждает влияние Netflix на кинематограф и подчеркивает значимость изменения подхода к созданию и распространению контента. Под влиянием технологических изменений на кинематограф можно понимать ряд ключевых трансформаций и инноваций, которые затрагивают как процесс создания фильмов, так и их распространение, и потребление зрителями. С развитием цифровых технологий появились новые возможности в создании спецэффектов, анимации, визуальных эффектов и цифровых миры в кино. Это позволяет режиссерам и создателям фильмов реализовывать более сложные и захватывающие сцены, а также экспериментировать с формами и стилями.

Технологии виртуальной и дополненной реальности открывают новые горизонты для кинематографа. Они позволяют создавать интерактивные и иммерсионные опыты для зрителей, а также расширять возможности взаимодействия с фильмами через специальные устройства и приложения.

Появление онлайн платформ для просмотра кино, таких как Netflix, Amazon Prime Video, Disney+, стимулировало также изменения в модели дистрибуции фильмов. Теперь зрители могут смотреть фильмы и сериалы на своих устройствах в любое время и место, что меняет традиционные понятия о кинопрокате и кинотеатрах.

Примером влияния онлайн платформ на кинематограф может служить успех фильма "Рома" режиссера Альфонсо Куарона, который был выпущен на Netflix. Фильм получил множество наград и номинаций, несмотря на то, что его премьера прошла в онлайн пространстве, а не в традиционных кинотеатрах.

Однако, вместе с возможностями онлайн платформ приходят и вызовы. Конкуренция на рынке стриминговых сервисов становится все более острой, и компании вынуждены постоянно инновировать и создавать оригинальный контент, чтобы привлечь и удержать аудиторию.

Исследования, проведенные Мэттом Кордеро и Крисом Уайтли (2021), показывают, что потребители все больше предпочитают потребление кино и сериалов через онлайн платформы, что подтверждает значимость этого направления для современной кинематографии.

Современная кинематографическая индустрия сталкивается с серьезными вызовами и изменениями в свете развития онлайн платформ и стриминговых сервисов. В контексте этой дискуссии, необходимо рассмотреть меры, которые могут помочь традиционному кинематографу выжить и процветать в кинозалах, несмотря на конкуренцию с онлайн платформами.

Первым аспектом, который следует учитывать, является уникальность кинотеатрального опыта. Интенсивное изучение психологических и физиологических аспектов восприятия кинематографического контента в кинозалах позволяет понять, что именно делает этот опыт особенным и привлекательным для зрителей. Такие понятия, как эмоциональная иммерсия, кинематографическая атмосфера и социальное взаимодействие, играют ключевую роль в создании уникальной ценности кинотеатрального опыта. Второй аспект связан с развитием технологий и инноваций в кинозалах. Применение передовых технологий, таких как IMAX, 3D, VR и AR, позволяет создавать уникальные и захватывающие визуальные и аудио-эффекты, которые невозможно воспроизвести на домашних экранах. Это создает дифференциацию в качестве и визуальном восприятии между кинотеатральным и онлайн просмотром, что может быть ключевым фактором привлечения зрителей в залы. Третий аспект касается маркетинговых стратегий и адаптации к новым реалиям цифровой эпохи. Эффективное использование данных и аналитики о предпочтениях зрителей позволяет кинозалам персонализировать предложения и создавать уникальные кинематографические события, которые привлекают внимание и создают уникальный опыт для каждого зрителя.

Четвертый аспект связан с кураторством контента и поддержкой авторского кинематографа. Кинозалы имеют возможность выделяться через поддержку независимых и авторских произведений, которые не всегда находят свое место на крупных онлайн платформах. Это создает дифференциацию в контенте и привлекает ценителей уникального искусства к кинозалам. Итак, выживание традиционного кинематографа в кинозалах в эпоху онлайн платформ зависит от комплексного подхода, который включает в себя понимание уникальной ценности кинотеатрального опыта, развитие технологий и инноваций, эффективное маркетинговое взаимодействие с аудиторией и поддержку авторского кинематографа. Это не только позволит выжить традиционному кинематографу, но и открыть новые возможности для его развития и процветания в современном медиа-ландшафте.

Онлайн платформы и цифровые технологии становятся площадкой для экспериментов и развития новых форматов и стилей кинематографа, что способствует росту и разнообразию этого искусства.

С появлением онлайн платформ и социальных сетей произошли значительные изменения в культурном восприятии кино. Онлайн обсуждения фильмов в реальном времени и активные обмены мнениями среди зрителей стали неотъемлемой частью кинематографической культуры. Этот феномен оказывает значительное влияние на формирование кинокритики, трендов и предпочтений аудитории.

В контексте кинокритики, появление онлайн платформ для обсуждения фильмов дало возможность широкому кругу людей выражать свое мнение и оценивать кинематографические произведения. Онлайн рецензии, блоги и обсуждения в социальных сетях стали неотъемлемой частью процесса формирования общественного мнения о фильмах. Это также повышает

важность понимания психологических аспектов восприятия кино, таких как эмоциональная реакция зрителей на определенные сюжетные повороты или персонажей. Социальные сети, в свою очередь, играют ключевую роль в формировании кинематографических трендов. Вирусные мемы, хэштеги и обсуждения ведущих фильмов создают уникальную культурную атмосферу, которая может существенно повлиять на успех или провал кинематографического проекта. Это подчеркивает необходимость изучения влияния социальных сетей на формирование кинематографической культуры и популярности фильмов. Среди основных вызовов, с которыми сталкивается кинематограф на онлайн платформах, выделяются конкуренция, проблемы авторского права и защиты контента, а также необходимость адаптации к изменяющимся потребностям и ожиданиям зрителей. Однако, с развитием технологий и появлением новых форматов, открываются широкие перспективы для индустрии кинематографа. Одним из ключевых вызовов является конкуренция на рынке онлайн контента. С появлением новых стриминговых платформ и сервисов, кинематограф стал сталкиваться с увеличением количества предложений и необходимостью выделяться на фоне других проектов. Это требует постоянного внимания к качеству контента, инновационным подходам к созданию и маркетингу фильмов, а также активной работе с аудиторией через онлайн платформы.

Одним из ключевых аспектов, требующих особого внимания, является проблема авторского права и защиты контента. С увеличением онлайн распространения кино, становится все более актуальной необходимость борьбы с нелегальным распространением и пиратством. Кроме того, важно развивать механизмы защиты интеллектуальной собственности и справедливой оплаты труда творческих работников в цифровой среде.

С развитием технологий, таких как виртуальная и дополненная реальность, интерактивные форматы и технологии глубокого погружения, открываются новые перспективы для кинематографа. Эксперименты с формами и стилями, создание увлекательных визуальных и аудиоэффектов, а также возможность достижения новой аудитории через глобальные платформы – все это открывает новые горизонты для творчества и инноваций в индустрии кинематографа.

Искусственный интеллект (ИИ) играет все более значимую роль в современном кинематографе, привнося свежие идеи и технологии, которые меняют облик искусства кино. От анализа данных о предпочтениях зрителей до создания уникальных спецэффектов и генерации сценариев, ИИ оказывает влияние на различные аспекты производства и потребления кинематографа. Искусственный интеллект (ИИ) является одним из самых дискуссионных и технологически значимых направлений в современной кинематографии. Вопрос о том, сможет ли ИИ заменить или значительно изменить роль авторов и создателей кинематографа, вызывает живой интерес и вызовы в области культурных исследований, технологического развития и философских аспектов творчества.

Прежде чем погрузиться в обсуждение роли ИИ в кинематографе, нужно определить, что такое искусственный интеллект. ИИ – это область компьютерной науки, которая занимается созданием программ и систем, способных воспринимать информацию, анализировать данные, принимать решения и выполнять задачи, которые обычно требуют человеческого интеллекта. ИИ включает в себя различные методы и подходы, такие как машинное обучение, нейронные сети, алгоритмы обработки естественного языка и многое другое. Современные достижения в области ИИ позволяют создавать системы, способные генерировать тексты, изображения, аудио и видео контент, а также анализировать большие объемы данных для выявления паттернов и трендов. Эти возможности открывают новые перспективы для кинематографа и вызывают вопросы о том, какой будет роль человека в этом новом цифровом мире. Одним из ключевых аспектов обсуждения является вопрос о том, сможет ли ИИ заменить творческую деятельность авторов и создателей кинематографа или же эти два элемента будут сосуществовать и

сотрудничать. Научные исследования показывают, что ИИ уже активно применяется в кинематографе для различных задач. Например, системы машинного обучения могут анализировать данные о предпочтениях зрителей и создавать персонализированный контент. Генеративные алгоритмы могут создавать музыку, изображения и даже сценарии на основе анализа больших данных. Технологии обработки естественного языка позволяют создавать диалоги и тексты, которые звучат естественно и привлекательно для зрителей. Однако, несмотря на эти возможности, роль человека в кинематографе остается, несомненно, важной. Креативный процесс, эмоциональная глубина, аутентичность и интуитивное понимание человеческих эмоций и мотиваций – все это является уникальными чертами, которые пока что остаются вне досягаемости для ИИ. Человеческое воображение, креативность и способность к инновациям играют непереоценимую роль в формировании уникального искусства кинематографа. Симбиоз ИИ и человека может привести к новым уровням творчества, инноваций и взаимодействия с аудиторией.

Проведенный анализ позволяет сделать ряд выводов и установить ключевые тенденции в развитии кинематографической индустрии.

В современном контексте кинематограф стал неотъемлемой частью цифровой культуры, где онлайн платформы и социальные сети играют важную роль в формировании общественного мнения о кинематографических произведениях. Влияние технологий, таких как искусственный интеллект, виртуальная и дополненная реальность, а также новые форматы онлайн контента, открывают новые горизонты для творчества и инноваций в кинематографии. Одним из ключевых аспектов изменений в культурном восприятии кино является возможность активного общения зрителей, создания кинокритики в реальном времени и формирования трендов через социальные сети. Это подчеркивает важность изучения социокультурных аспектов кинематографической культуры и взаимодействия с аудиторией через цифровые платформы.

Однако, с развитием технологий и появлением новых вызовов, таких как конкуренция, авторское право и защита контента, кинематограф сталкивается с необходимостью постоянного обновления и адаптации к изменяющимся условиям рынка. Вместе с этим открываются широкие перспективы для индустрии кинематографа, такие как эксперименты с формами и стилями, новые визуальные и аудиоэффекты, а также доступ к глобальной аудитории через онлайн платформы. Все вышеупомянутые аспекты свидетельствуют о необходимости комплексного подхода к изучению и анализу современной кинокультуры, который объединяет кинематографию, технологии и социокультурные тенденции. Интеграция научных методов киноведения, исследований в области цифровых медиа и анализа данных позволяет расширить понимание роли кинематографа как важного фактора в формировании современной культурной среды.

Таким образом, кинематограф продолжает эволюционировать под воздействием технологических изменений и изменений в культурном восприятии, оставаясь одним из наиболее важных искусств, способных отражать и влиять на общественные процессы в современном мире.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

- «Никаких правил. Уникальная культура Netflix» – Рид Хастингс
- «Выходит продюсер» – Александр Роднянский
- «Трансцендентальный стиль в кино» – Пол Шредер
- «Когда художник открывает глаза» – Робер Деснос

GULİYEV AZER ALIK

DIGITAL REVOLUTION OF CONTEMPORARY CINEMA

Summary. The cinema of the 21st century has passed not only the peak of its traditional development, but also remained face to face with the risk of moving away from traditional cinema to mobile. How appropriate it is and whether it is worth stopping now deserves a detailed study and identification of risks. The world that survived the pandemic ceased to be the same and, in particular, the consumption of audiovisual content by society could not take place in person. The total blockade of the pandemic has led minds to a more comfortable development of the method of consumption, from which the fears of the traditionalists of cinema come. The purpose of the study is to determine the risks and the picture of the final point of cinema transformation, after the traditional screen is replaced by online platforms, and the authors are increasingly practicing artificial intelligence.

Keywords: cinema, online platforms, artificial intelligence, pandemic.

QULİYEV AZƏR ALIK OĞLU

MÜASİR KİNEMATOQRAFİN RƏQƏMSAL İNQİLABI

Xülasə: Müasir dövrün, yəni 21-ci əsrin kinematoqrafı özünün ənənəvi inkişaf həddinə çatdıqdan sonra getdikcə ənənədən uzaqlaşmağa və daha mobil bir sintetik sənət növünə çevrilməyə başlayıb. Bu faktın nə dərəcə məqsədəuyğun olması və bunun qarşısını almağın dəyərli olub-olmaması ətraflı araşdırma və risklərin müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Pandemiya sonrakı dünya eyni tamamilə dəyişdi və xüsusən də cəmiyyətin audiovizual məzmun istehlakı əyani formadan daha çox “qiyabi” formaya keçid aldı. Pandemiyanın yaratdığı blokada ağılları məcbur etdi ki, istehlak metodunun daha rahat inkişafına gətirib çıxardan vasitələri gündəlik həyatımıza inteqrasiya etsinlər və bu, kino ənənəçilərinin qorxularını qaynaqlanmağa məcbur etdi. Tədqiqatın məqsədi ənənəvi ekran anlayışı onlayn platformalarla əvəz edildikdə və müəlliflər getdikcə süni intellekt tətbiq etdikdə, kinonun transformasiyasının son nöqtə mənzərəsini və risklərini müəyyən etməkdir.

Açar sözlər: kinematoqrafiya, onlayn platformalar, süni intellekt, pandemiya

UOT 378.

FATMA ALLAHVERDİLİ
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant

TƏHSİL SAHƏSİNDƏ UŞAQLARIN SOSIAL MÜDAFİƏSİNDƏ MƏKTƏB SOSIAL İŞÇİSİNİN ROLU

Xülasə. Məktəbin sosial xidmət vəzifələrini yerinə yetirən sosial işçilər məktəb sosial işçiləri adlanır. Məktəb sosial işçiləri sistemli əlaqə vasitəsilə problemlərin həllinə yanaşırlar ki, bu da onlara ehtiyacların tələb olunduğu kimi fərdi, sinif, məktəb səviyyəsində, evdə və icma səviyyələrində vaxtında müdaxilələr etməyə və resursları aktivləşdirməsinə imkan verir.

Açar sözlər: məktəb sosial işçisi, sosial müdafiə, təhsil, uşaq hüququ

Giriş

Cəmiyyətin bütün uşaqlar üçün tam təhsil vermək qabiliyyəti cəmiyyətin özünün sosial sağlamlığının göstəricisi və onun davamlı inkişafı üçün zəruri şərtidir. Məktəb sosial işçi şagirdlərin akademik potensiallarından istifadə etmələrinə kömək edərək onların sağlamlıqlarını və rifahlarını inkişaf etdirmək və qorumaq üçün şagirdlərin psixososial fəaliyyəti ilə əlaqəli sosial işin ixtisaslaşmış sahəsidir. Məktəbdə sosial iş məhz ona görə tələb olunur ki, o, müxtəlif profilli mütəxəssislərin məktəb problemlərinin həllində uşaqlar, onların valideynləri və müəllimləri ilə sosial, pedaqoji, sosial və reabilitasiya işlərini həyata keçirmək üçün səylərini birləşdirməyə qadirdir. ABŞ-da Sosial İşçilərin Milli Assosiasiyası məktəb sosial iş mütəxəssisləri üçün etik kodeksi təmin edir.

Məktəb sosial işçisinin xidməti vəzifələri:

1. Şagirdin ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi: Sosial iş peşəsinin metod və üsullarından istifadə edərək və inkişaf dövrlərinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, şagirdin xüsusi ehtiyaclarını psixososial və iqtisadi aspektlər baxımından qiymətləndirir.
2. Proqramın planlaşdırılması və qiymətləndirilməsi: Sosial işçi öz peşəkar fikirləri ilə komanda işi çərçivəsində məktəb mühitində şagirdlər, ailələr və məktəb personalı üçün hazırlanacaq müxtəlif təhsil proqramlarının planlaşdırılması, qiymətləndirilməsi və həyata keçirilməsinə töhfə verir.
3. Birbaşa xidmət: Məktəbin sosial işçisi müvafiq sosial xidmət və üsullarından istifadə etməklə, şagirdin təhsil prosesinə təsir edə biləcək həyat vəziyyətləri ilə işləmək, fərdi və sosial qrup tədqiqatlarını tətbiq etməklə şagirdə birbaşa xidmət göstərir.
4. Məsləhətləşmə: Məktəbin sosial işçisi təhsil prosesi zamanı müəllimlər, məktəb rəhbərliyi və məktəb psixoloqu, məktəb həkimi və məktəb tibb bacısı kimi digər peşəkarlarla məlumat mübadiləsi edərək işləyir.

(Duyan və Özbeşler, 2009)

Məktəb sosial işçisi öz işini yerinə yetirmək üçün aşağıdakı hüquqlara malikdir :

- bələdiyyə orqanlarında və dövlət orqanlarında (məhkəmədə və s.) uşaqların maraqlarının nümayəndəsi və müdafiəçisi olmaq
- ailə haqqında məlumat toplamaq, sosioloji sorğu və diaqnostika aparmaq;
- sosial müəllimin rəsmi fəaliyyəti ilə bağlı ictimai təşkilatlara və dövlət qurumlarına rəsmi sorğular göndərmək;
- ailə təhsili təcrübəsini öyrənmək üçün iş aparmaq: yaşayış şəraitini və onların sanitariya vəziyyətini müəyyən etmək üçün evdə insanlara baş çəkmək

Məktəblər şagirdlərin cəmiyyətdə özünü düzgün ifadə edə bilən, araşdırma aparan, planlı şəkildə işləyən, yaradıcı ideyalar irəli sürən, ahəngdar davranışları ilə sağlam cəmiyyətə töhfə verən şəxsiyyətlər kimi yetişdirmək məqsədi daşıyır. Bu məqsədə çatma prosesində dostlarına qarşı zorakılıq edən, dostlarına və məktəb mədəniyyətinə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkən, ailə problemi olan, davranış pozğunluğu olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara sosial işçi diaqnoz qoyulur və həll olunmasında müəllim və valideyn ilə qrup hallında işləyir. Məktəb sosial işçisinin fəaliyyətdə olduğu bəzi problemlər;

Yoxsulluq- Kasıb ailələrin uşaqları ilə digər uşaqlar arasında geyim, məktəb ləvazimatı və ictimai fəaliyyətlərdə iştirak kimi bir çox fərq yaranır. Bu vəziyyət uşaqlarının özünə inamının zədələnməsinə, təhsil keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Məktəb sosial işçisi belə şagirdlər üçün yaradılan sosial xidmətləri onlar üçün əlçatan edir.

Boşanma - Uşaq boşanmada özünü günahkar hiss edir, depressiv və aqressiv davranışlar sərgiləyir, özünə inamı zədələnir, məktəb müvəffəqiyyəti azalır. Bu səbəbdən boşanmış ailələrin uşaqları təhsil aldıkları müddətdə dəstəklənməli, boşanma prosesinə və onun nəticələrinə sağlam şəkildə uyğunlaşmalarına kömək etmək üçün məsləhətlər verilməlidir.

Məişət zorakılığına məruz qalan uşaqlar- Ailədaxili zorakılığın qurbanı olan uşaqlar, zorakılıq problemin həlli vasitəsi kimi qəbul etdikləri üçün məktəbdə dostlarına qarşı da zorakılıq tətbiq edirlər. Buna görə də məktəb çağında uşaqlara qəzəbi idarə etməkdə dəstək olmaq lazımdır.

Depressiya və intihara meyilli uşaqlar - Uşaqlara müvəffəqiyyətli olmaq üçün təzyiq və gələcəklə bağlı narahatlıq, narazı fiziki xüsusiyyətlər, ailə problemləri, əks cinslə münasibətlər, sevilən birinin itkisi depressiyaya səbəb ola bilər. Təəssüf ki, intihar halları depressiya zamanı uşaqların lazımı dəstəyi almaması nəticəsində baş verir. Odur ki, intihar hallarını minimuma endirmək üçün depressiyaya meyilli, intihara meyilli şagirdləri müəyyən edib, onlara psixoloji və sosial dəstək vermək lazımdır.

Miqrasiya-Miqrasiya nəticəsində yeni məktəbə başlayan uşaqlar disharmoniya, dərslərə maraqsızlıq, dərslərdə davamiyyət problemləri yaranır. Məktəb sosial işçisi uşaqların məktəbə, yeni mühitə uyğunlaşması üçün ona dəstək olur..

Əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan uşaqlar -İşləyən uşaqlar tez-tez iqtisadi istismar, psixoloji və fiziki zorakılıq kimi təhlükələrlə üzləşirlər. Qeyd olunan səbəbləri nəzərə alsaq, məktəb yaşlı uşaqların əməyi mühüm sosial problemdir və buna müdaxilə edilməlidir. Məktəblərdə sosial xidmətlər uşağa və onun ailəsinə diqqət yetirərək uşaqların işləməsinə tələb edən səbəblərin qarşısını almağa çalışır.

Ünsiyyət problemi olan uşaqlar- Uşaqlar ailə üzvlərinin ünsiyyət modellərini mənimsəyirlər. Ailədaxili ünsiyyət sağlam olarsa, uşağın məktəb mühitində, ictimai həyatında ünsiyyəti də sağlam olar. Əksinə, ünsiyyət problemi olan şagirdlər müəllimlərinin göndərdiyi mesajı düzgün başa düşə bilmədiklərinə görə akademik cəhətdən uğursuz olur və dostları ilə müsbət münasibət qurmaqda problem yaşayırlar. Bu səbəbdən uşaqlar və ailələr sağlam ünsiyyət modellərindən xəbərdar edilməlidir.

Artıq çəkiddən əziyyət çəkən uşaqlar-Piylənmə problemi olan uşaqlar artıq çəkiyə görə həmyaşıdları tərəfindən kənarlaşdırılır, idman və ictimai fəaliyyətlərə qatılmaları məhdudlaşdırıldığı üçün müxtəlif psixi problemlər yaşayırlar. Bu səbəbdən məktəb yaşlı uşaqların fiziki və ruhi sağlamlığını qorumaq üçün düzgün qidalanma vərdişlərinə yiyələnmələri üzərində işləmək lazımdır. Bu baxımdan məktəb sosial işçiləri tərəfindən sağlam qidalanma və piylənmənin qarşısının alınması ilə bağlı maarifləndirici konfranslar təşkil etməklə şagirdlərin və ailələrin maarifləndirilməsi vacibdir.

Mahiyyət etibarını ilə məktəbdə sosial iş getdikcə daha çox tələb olunur, müasir məktəb çərçivəsində təlim və təhsildən başqa, tərbiyənin bütün digər aspektlərinin nəzərə alınmaması aydın şəkildə üzə çıxır. Hazırda ölkəmizdə məktəb sosial işçisi olmaması ilə yanaşı, bu mövzuda tam elmi-araşdırma olmaması bu sahə ilə əlaqədar bilik və təcrübə əksikliyinə gətirib çıxarır. Bu mövzunu işləməkdə məqsədim sahə haqqında bilik toplamaqla yanaşı, bundan sonrakı araşdırmalar üçün kömək etməkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Allen-Meares P, Montgomery KL, Kim JS. Məktəb əsaslı sosial iş müdaxilələri: Ölkələrarası sistemə baxış.
2. Altshuler SJ, Webb JR. Məktəb sosial işi: Peşənin legitimliyinin artırılması. Uşaqlar və Məktəblər. 2009
3. Duyan, Özbesler, C. (2009). Məktəb Şəraitində Sosial İş.
4. Eric Blyth: Uşaqlarla Sosial İş: Təhsil Perspektivi

Summary: Social workers who perform school social service duties are called school social workers. School social workers approach problem solving through systemic communication, which allows them to make timely interventions and activate resources at the individual, classroom, school, home, and community levels as needs dictate.

Key words: school social worker, social protection, education, children's rights

Социальные работники, выполняющие обязанности школьных социальных служб, называются школьными социальными работниками. Школьные социальные работники подходят к решению проблем посредством системного общения, что позволяет им своевременно вмешиваться и активировать ресурсы на индивидуальном, классном, школьном, домашнем и общественном уровнях в соответствии с потребностями.

Ключевые слова: школьный социальный работник, социальная защита, образование, права детей.

UOT31.

XƏDİCƏ RZALI
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant

SOSIAL MÜNASİBƏTLƏRİN FORMALAŞMASINDA AİLƏDAXİLİ MÜNASİBƏTLƏRİN YERİ

Xülasə: Ailədaxili münasibətlər, fərdlərin sosial münasibətlərinin formalaşmasında əsas rol oynayan faktorlardan biridir. Bu münasibətlər, fərdin ilk sosiallaşma prosesini yaşadığı, sosial davranış qaydalarını, empati qurma və kommunikasiya bacarıqlarını öyrəndiyi əsas mühittir. Ailə, həmçinin fərdin özünüifadəsi, özünə inamı və müstəqil şəxsiyyət kimi inkişafı üçün lazımi dəstək və motivasiya mənbəyi rolunu oynayır. Ailədaxili münasibətlərin sağlam və müsbət olması, fərdin sosial mühitdə uyğunlaşma qabiliyyətini, dostlar edinmə və qruplara daxil olma bacarığını gücləndirir. Eyni zamanda, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı hörmət və anlayışın olması, fərdin münaqişələri həll etmə və stresslə başa çıxma qabiliyyətini inkişaf etdirir. Ailədaxili münasibətlərin problemləri isə, əksinə, fərdin sosial adaptasiyasında müxtəlif çətinliklərə səbəb ola bilər. Məsələn, ailədə şiddət, qarşılıqlı anlaşılmazlıq və ya diqqət və qayğının olmaması kimi mənfi hallar, fərdin özünəinam hissini azaldır, sosial izolyasiya meyilliliyini artırır və digərləri ilə sağlam münasibətlər qurma qabiliyyətini məhdudlaşdırır. Buna baxmayaraq, ailədaxili çətinliklərlə üzləşmiş bir fərdlər üçün müxtəlif sosial dəstək sistemləri və psixoloji yardım xidmətləri mövcuddur. Bu xidmətlərdən yararlanmaq, fərdlərin öz sosial münasibətlərini yaxşılaşdırmaq və sağlam şəxsiyyət inkişafı üçün lazımi dəyişiklikləri etmək imkanını artırır. Nəticə etibarilə, ailədaxili münasibətlər, fərdin sosial münasibətlərinin formalaşmasında kritik bir önəmə sahibdir. Sağlam və müsbət ailə mühiti, fərdin sosial mühitə inteqrasiyası və müsbət şəxsi inkişafı üçün əsas təşkilatçılarından biridir.

GİRİŞ

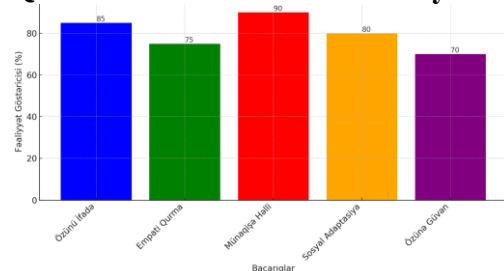
Ailə, hər bir fərdin sosial münasibətlərinin formalaşmasında əsas rol oynayan birinci mühittir. Bu mühitdə fərdi, həyatın ilk illərindən başlayaraq sosial davranış qaydalarını, kommunikasiya bacarıqlarını və qarşılıqlı münasibətlərin əsaslarını öyrənir. Ailədaxili münasibətlər, fərdin sosial mühitə uyğunlaşmasında, özünə güvən hissənin inkişafında və digərləri ilə müsbət əlaqələr qurma qabiliyyətində mühüm rol oynayır. Bu əlaqələr həmçinin, fərdin özünü və başqalarını daha yaxşı anlamasına, empati qurma bacarığını inkişaf etdirməsinə kömək edir. Beləliklə, ailədaxili münasibətlərin sağlamlığı, fərdin sosial dünyaya adaptasiyası və onun şəxsiyyətinin müsbət inkişafı üçün çox vacibdir. Ailədaxili münasibətlərin fərdin sosial münasibətlərinin formalaşmasındakı əhəmiyyəti yalnız müsbət aspektlərlə məhdudlaşmır; bu münasibətlərdə yaşanan çətinliklər və problemlər də fərdin sosial adaptasiyası və davranışlarına mühüm təsirlər göstərə bilər. Məsələn, ailə içində qarşılıqlı anlayış və dəstəyin olmaması, münaqişə və gərginliklər, fərdin digərləri ilə sağlam münasibətlər qurmasına mane ola bilər. Bu səbəbdən, ailədaxili münasibətlərin sağlam və müsbət olması üçün fərdlərin bir-birlərinə qarşı diqqətli, hörmətli və dəstək olmaq mühümdür. Ailənin bu rolunu həmçinin fərdin qarşılıqlı əlaqələrdə qarşılaşdığı çətinlikləri aşma qabiliyyətini gücləndirir. Müsbət ailə mühiti, fərdlərə münaqişələri həll etmə, stress və çətin vəziyyətlərlə mübarizə aparmaq üçün lazımi psixoloji dəstək və alətləri təmin edir. Ailə, həmçinin fərdin özünə güvənini, özünüifadə qabiliyyətini və müstəqilliyini inkişaf etdirməkdə əsas rol oynayır. Bu kontekstdə, ailədaxili münasibətlərin sağlam olması, fərdin sosial çevrədə müvəffəqiyyətli inteqrasiyası üçün təməl təşkil edir.

Ailə İçində Kommunikasiya Və Onun Şəxsiyyət İnkişafına Təsiri

Ailə içindəki kommunikasiya, fərdin şəxsiyyət inkişafında mühüm bir rol oynayır. İlk sosial təcrübələrimizi ailəmizdə yaşayırıq və burada qurduğumuz münasibətlər, gələcəkdəki sosial davranışlarımızın və münasibətlərimizin əsasını qoyur. Ailədə sağlam və açıq kommunikasiya mühiti, fərdlərin öz hiss və fikirlərini ifadə etmə bacarıqlarını inkişaf etdirmələrinə imkan verir. Bu, həmçinin

onların başqalarının fikir və hisslərinə hörmətlə yanaşmalarına, empati qurma və münaqişələri sülhlə həll etmə bacarıqlarını gücləndirir. Ailədəki kommunikasiya təkcə sözlərlə deyil, həm də davranışlarla, mimikalarla və jestlərlə həyata keçirilir. Ailə üzvləri arasında qarşılıqlı anlayış və dəstək, fərdin özünə güvənini artırır, sosial adaptasiya qabiliyyətini gücləndirir və müsbət şəxsi inkişaf üçün zəmin yaradır. Sağlam ailə kommunikasiyası, həmçinin fərdlərin sosial mühitdə qarşılaşdıqları çətinliklərlə mübarizədə daha dayanıqlı olmalarına kömək edir. Bu baxımdan, Ailə İçində Kommunikasiya və Onun Şəxsiyyət İnkişafına Təsiri mövzusu, ailənin fərdin həyatındakı əhəmiyyətini və sosial münasibətlərin inkişafındakı rolunu daha dərin anlamağa imkan verir. Ailə içində qurulan sağlam kommunikasiya mühiti, fərdlərin sağlam sosial münasibətlər qurmasına və şəxsiyyət olaraq inkişaf etməsinə əsaslı təsir göstərir. Ailədə sağlam kommunikasiyanın qurulması, in sosial bacarıqlarının inkişafında mühüm bir addımdır. Bu kommunikasiya, ailə üzvləri arasında etimadın və açıqlığın qurulmasına, problem və münaqişələrin müsbət yollarla həll edilməsinə kömək edir. Ailə üzvlərinin bir-biriləri ilə açıq şəkildə danışmaq bacarığı, onlara gündəlik həyatda qarşılaşdıqları çətinlikləri birgə həll etmək imkanı verir. Bu prosesdə, fərdlər həm öz duyğularını ifadə etməyi, həm də başqalarının duyğularını anlamağı öyrənirlər. Ailədə kommunikasiya bacarıqlarının inkişafı, fərdlərin xarici sosial mühitlərdə, məktəbdə, iş yerində və dost münasibətlərində uğur qazanmalarına yardımcı olur. Sağlam kommunikasiya qurulmuş bir ailədə böyüyən uşaqlar, ictimai münasibətlərdə daha özünəməxsus və müsbət davranışlar nümayiş etdirirlər. Onlar başqaları ilə effektiv şəkildə ünsiyyət qura bilir, münaqişələri həll etmək üçün konstruktiv yollar axtarır və daha uyğun sosial qərarlar qəbul edirlər. Eyni zamanda, ailə içində müsbət kommunikasiya mühitinin olmaması, fərdin sosial və şəxsi inkişafına mənfi təsirlər göstərə bilər. Məsələn, qapalı və mübahisəli ailə mühiti, uşaqlarda sosial qorxuların və kommunikasiya problemlərinin inkişafına səbəb ola bilər. Bu səbəbdən, ailədə açıq və müsbət kommunikasiyanın təşviqi, hər bir ailə üzvünün şəxsi və sosial inkişafı üçün əhəmiyyətli sayılır. Nəticədə, Ailə İçində Kommunikasiya və Onun Şəxsiyyət İnkişafına Təsiri mövzusu, ailənin fərdin həyatındakı rolu və şəxsiyyət inkişafındakı əhəmiyyətini vurğulayır. Sağlam ailə münasibətləri və effektiv kommunikasiya, fərdin sosial bacarıqlarının inkişafında və müsbət şəxsi xüsusiyyətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu, həmçinin, fərdi cəmiyyətdə müvəffəqiyyətli və harmonik bir həyat sürməsi üçün lazımı zəmin yaradır.

Qrafik 1. Ailədə Kommunikasiyanın Şəxsiyyət İnkişafına Təsiri

Mənbə Hüseynova, S. (2022). Sağlam Ailə Münasibətləri və Sosial Adaptasiya. Ankara: Elm və Həyat Yayıncılık.

Bu qrafik, Ailədə Kommunikasiyanın Şəxsiyyət İnkişafına Təsiri Bacarıqlar Üzrə Fəaliyyət Göstəriciləri" adlanır və ailə içində sağlam kommunikasiyanın fərdi şəxsiyyət inkişafındakı önəmli beş bacarıq üzrə fəaliyyət göstəricilərinə olan təsirini gərselleştirir. Qrafikdə özünü ifadə, empati qurma, münaqişə həlli, sosial adaptasiya və özünə güvən kimi bacarıqlar göstərilir. Hər bir bacarıq üzrə fəaliyyət göstəricisi yüzdəlik (%) formada ifadə edilir və bu, sağlam ailə kommunikasiyasının fərdin bu bacarıqlarını necə gücləndirdiyini göstərir. Özünü ifadə bacarığı, fərdin hiss və fikirlərini açıq və dürüst şəkildə ifadə etmə qabiliyyətini əhatə edir və bu bacarıq 85% göstərici ilə təsvir edilir. Empati qurma, başqalarının hisslərini anlama və onlara həssas yanaşma qabiliyyəti deməkdir və 75% göstərici ilə qeyd

edilir. Münaqişə həlli, problemləri müsbət və konstruktiv yollarla həll etmə bacarığıdır və bu, 90% ilə ən yüksək göstəricidir. Sosial adaptasiya, yeni sosial mühitlərə və şəraitlərə uyğunlaşma qabiliyyətini göstərir və 80% göstərici ilə qeyd edilir. Son olaraq, özünə güvən, fərdin öz bacarıq və qərarlarına inamını ifadə edir və bu 70% göstərici ilə işarələnir. Bu qrafik, sağlam ailə kommunikasiyasının fərdin şəxsi və sosial inkişafında necə mühüm rol oynadığını vurğulayır. Ailədə müsbət kommunikasiya mühiti, fərdlərin özünü ifadə etmə, empati qurma, münaqişələri həll etmə, sosial mühitlərə adaptasiya olma və özünə güvən kimi kritik bacarıqları inkişaf etdirmələrini dəstəkləyir. Sağlam ailə kommunikasiyasının fərdin şəxsiyyət inkişafına olan təsiri, yalnız qeyd olunan bacarıqlarla məhdudlaşmır. Bu kommunikasiya mühiti, həmçinin fərdin özünü daha yaxşı tanımasına, öz daxili dünyasını anlamasına və öz-özünü təkmilləşdirmə yolunda irəliləməsinə kömək edir. Ailə üzvləri arasında müsbət və açıq kommunikasiya, fərdlərin öz potensiallarını tam şəkildə açmaq və öz həyatları üzərində fəal rol oynamaq üçün lazımı özgüvəni və motivasiyanı təmin edir. Ailədəki sağlam kommunikasiya praktikaları, həmçinin uşaqlarda məsuliyyət hissini və başqalarına qarşı məsuliyyətli davranışları təşviq edir. Uşaqlar, ailə üzvləri ilə qarşılıqlı hörmət və anlayış çərçivəsində münasibətlər qurduqda, bu davranış modelləri onların gələcək həyatlarındakı münasibətlərində də əksini tapır. Nəticədə, bu uşaqlar böyüdükdə, cəmiyyətdə müsbət və konstruktiv üzvlər olma ehtimalı daha yüksəkdir. Bundan əlavə, sağlam ailə mühiti, fərdlərin yaşadıkları stress və təzyiqlərlə mübarizədə daha effektiv olmalarını sağlar. Ailə daxilində dəstək və anlayış mühiti, fərdin çətin vəziyyətlərlə üzləşərkən hiss edəcəyi təzyiqi azaldır və problemlərin həllində daha yaradıcı və məqsəd yönü yanaşmalar tapmasına kömək edir. Bu, həm də fərdin özünü daha qabiliyyətli və müstəqil hiss etməsinə imkan verir. Nəhayət, ailə içində sağlam və effektiv kommunikasiya, fərdin cəmiyyətdəki sosial münasibətlərini və qarşılıqlı əlaqələrini gücləndirir. Ailə mühitində öyrənilən kommunikasiya və qarşılıqlı münasibətlərə dair bacarıqlar, fərdin dostlarla, iş yoldaşları ilə və hətta tanımadığı insanlarla qurduğu əlaqələrdə də müsbət təsir göstərir. Bu bacarıqlar, fərdin sosial çevrəsini genişləndirməsində, yeni imkanlar yaratmasında və həyatının müxtəlif sahələrində uğur qazanmasında mühüm rol oynayır.

Cədvəl 1. Ailə İçində Sağlam Kommunikasiyanın Fərdi Şəxsiyyət İnkişafı və Cəmiyyətdəki Roluna Təsiri

Bacarıq	Fəaliyyət Göstəricisi (%)	Cəmiyyətdəki Rol
Özünü İfadə	85	Dostluq Münasibətləri
Empati Qurma	75	Sosial Anlayış
Münaqişə Həlli	90	Konfliktlərin Həlli
Sosial Adaptasiya	80	Yeni Mühitlərə Uyğunlaşma
Özünə Güvən	70	Fərdi Qərarlar

1. Mənbə Məmmədov, A. (2023). Ailə İçində Kommunikasiyanın Şəxsiyyət İnkişafına Təsiri. Bakı: Gənclik Nəşriyyatı.

Cədvəl, Ailə İçində Sağlam Kommunikasiyanın Fərdi Şəxsiyyət İnkişafı və Cəmiyyətdəki Roluna Təsiri başlığı altında, ailə içindəki sağlam kommunikasiya mühitinin fərdi müxtəlif bacarıqlarının inkişafına olan müsbət təsirini və bu bacarıqların cəmiyyətdəki əhəmiyyətini göstərir. Cədvəldə beş əsas bacarıq – özünü ifadə, empati qurma, münaqişə həlli, sosial adaptasiya və özünə güvən – və hər birinin fəaliyyət göstəriciləri (%) ilə birlikdə cəmiyyətdəki rolu qeyd edilir. Özünü İfadə (85%) - Bu bacarıq, fərdin hiss və fikirlərini açıq və dürüst şəkildə ifadə edə bilmə qabiliyyətini ölçür. Ailədə sağlam kommunikasiya bu bacarığın inkişafını dəstəkləyir və fərdin cəmiyyətdə dostluq münasibətləri qurma qabiliyyətini artırır. Empati Qurma (75%) - Başqalarının hisslərini anlama və onlara həssas yanaşma qabiliyyətidir. Sağlam ailə mühiti, fərdlərin sosial anlayışı gücləndirir, bu da onların başqaları ilə daha mənalı və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətlər qurmasına imkan verir. Münaqişə Həlli (90%) - Problemləri müsbət və konstruktiv yollarla həll etmə bacarığıdır. Ailə içində effektiv kommunikasiya bu bacarığı təşviq edir və fərdin cəmiyyətdə konfliktləri həll etmək üçün

lazımı alətlərə sahib olmasını təmin edir. Sosial Adaptasiya (80%) - Yeni sosial mühitlərə və şəraitlərə uyğunlaşma qabiliyyətini ifadə edir. Ailədəki sağlam kommunikasiya mühiti, fərdlərin yeni vəziyyətlərə və cəmiyyətin dəyişikliklərinə uyğunlaşma bacarıqlarını inkişaf etdirir. Özünə Güvən (70%) – fərdi öz bacarıq və qərarlarına olan inamını göstərir. Sağlam ailə münasibətləri, fərdi qərarlar qəbul etməkdə və həyatının müxtəlif aspektlərində müstəqil olmaqda özünə güvən duymasına kömək edir. Bu bacarıqların inkişafı, fərdin həm şəxsi həm də peşəkar həyatında əhəmiyyətli faydalar təmin edir. Özünü ifadə etmə və empati qurma bacarıqları, münasibətlərdə dərinlik və anlayış yaradır, münaqişə həllində isə sağlam və konstruktiv yanaşmaları təşviq edir. Sosial adaptasiya bacarığı, dəyişən vəziyyətlərə sürətlə uyğunlaşmağa imkan verir, özünə güvən isə fərdin qarşısına çıxan çətinlikləri öz bacarıqlarına inamla üzərindən gəlməsinə kömək edir. Sağlam ailə münasibətlərinin və kommunikasiyanın təşviqi, fərdin cəmiyyətdə aktiv və məsuliyyətli rol oynamasının əsasını qoyur.

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq, ailə içində sağlam kommunikasiyanın qurulması, fərdin şəxsiyyət inkişafında və cəmiyyətdəki rolunda mühüm bir yer tutur. Ailə mühiti, fərdi ilk sosiallaşma məkanı olaraq, ona özünü ifadə etmə, empati qurma, münaqişə həlli, sosial adaptasiya və özünə güvən kimi əsas sosial və şəxsi bacarıqları öyrədir. Bu bacarıqlar, fərdin həyatının müxtəlif sahələrində uğur qazanmasının, məna dolu münasibətlər qurmasının və cəmiyyətdə müsbət və məsuliyyətli bir rol oynamasının əsasını qoyur. Ailədə müsbət və sağlam kommunikasiya mühitinin təşviqi, fərdlərin öz-özünü inkişaf etdirmələri, özünə güvənləri və məsuliyyət duyğuları üçün lazımı dəstək və motivasiya mənbəyi olaraq xidmət edir. Bu mühit, həmçinin, fərdin çətinliklər qarşısında dayanıqlığını artırır və ona yaşamın tələblərinə uyğunlaşmaq üçün lazımı alətləri təmin edir. Beləliklə, ailə içində sağlam və effektiv kommunikasiyanın təşviqi, yalnız fərdin öz inkişafına deyil, həm də geniş cəmiyyətə müsbət təsirlərə sahibdir. Bu, fərdin cəmiyyətdəki integrasiyasını asanlaşdırır, sosial münasibətlərin gücləndirilməsinə kömək edir və nəticədə daha sağlam, məsuliyyətli və müsbət bir cəmiyyət qurulmasına töhfə verir. Ailə, şəxsiyyət inkişafının və cəmiyyətdə müsbət dəyişikliklərin mənbəyi kimi, onun dəyərini və əhəmiyyətini daim yüksək qiymətləndirməliyik. Bu baxımdan, ailə üzvləri arasındakı müsbət və sağlam kommunikasiyanın gücləndirilməsi, fərdlərin sosial və şəxsi bacarıqlarının inkişafı üçün mühüm bir investisiyadır. Ailə mühitində qarşılıqlı hörmət, dəstək və açıqlıq, fərdin özünü təminatlı və məqsədyönlü hiss etməsinə imkan verir. Bu, onların həyatın müxtəlif mərhələlərində qarşılaşdıqları çağırışlarla mübarizə aparmalarına və uğurlar əldə etmələrinə yardım edir. Həmçinin, sağlam ailə münasibətləri, fərdin cəmiyyətlə integrasiyasını gücləndirərək, sosial məsuliyyət və vətəndaşlıq duyğularının inkişafına töhfə verir. Fərdin ailədə qazandığı dəyərlər və bacarıqlar, onun cəmiyyətdə fəal və müsbət rol oynamasına kömək edir, bu da sosial həmrəylik və ədalətli bir cəmiyyətin qurulmasına zəmin yaradır. Nəticədə, ailə içində sağlam kommunikasiya mühitinin qurulması və inkişafı, fərdlərin şəxsiyyət quruluşuna və sosial fəaliyyətlərinə müsbət təsir göstərir. Bu proses, fərdi öz həyatında və ətrafındakı dünyada müsbət dəyişikliklər yaratmaq üçün lazımı güc və inama malik olmasını təmin edir. Bu səbəbdən, ailə üzvlərinin bir-birlərinə qarşı diqqətli, anlayışlı və dəstək olmaları, hər birimizin cəmiyyətdə daha sağlam və mənalı münasibətlər qurmaq üçün atacağımız ən mühüm addımlardan biridir. Ailənin bu dəyərləri qoruyub saxlaması və nəsildən-nəslə ötürməsi, sağlam və müsbət bir cəmiyyətin əsasını təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abbasov, F. (2023). Ailə İçində Sağlam Kommunikasiya və Onun Fərdi İnkişafa Təsirləri. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyat Evi.
2. Məmmədov, A. (2023). Ailə İçində Kommunikasiyanın Şəxsiyyət İnkişafına Təsiri. Bakı: Gənclik Nəşriyyatı.
3. Hüseynova, S. (2022). Sağlam Ailə Münasibətləri və Sosial Adaptasiya. Ankara: Elm və Həyat Yayıncılık.

4. Əliyev, M., & Quliyeva, L. (2021). Ailədə Özünü İfadə Etmenin Psixoloji Aspektləri. Tbilisi: Gürcüstan Universiteti Nəşriyyatı.
5. Rəhimov, R. (2020). Münaqişə Həlli: Ailədən Cəmiyyətə. İstanbul: Dost Kitabevi.
6. İsmayılov, İ., & Vəliyeva, F. (2019). Empati və Sosial Bacarıqların İnkişafı. Moskva: Rusiya Elm Akademiyası Nəşriyyatı.
7. Kərimova, D. (2018). Ailə İçi Kommunikasiya və Özünə Güvən. Qazaxıstan: Almatı Kitab Evi.
8. Abbasov, F. (2023). Ailə İçində Sağlam Kommunikasiya və Onun Fərdi İnkişafa Təsirləri. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyat Evi.

UOT31.

NAMİZƏR MÖVLUD OĞLU YUSUBOV
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant

SOSIAL İŞ SAHƏSİNDƏ AHILLARA QARŞI MÜNASİBƏT

Xülasə. Tədqiqat işində sosial iş sahəsində ahıllara qarşı münasibət müzakirə edilir. Ahıllara qarşı münasibətin düzgün qurulması, qayğı və diqqətin göstərilməsi barədə müxtəlif aspektlərdən yanaşmalar göstərilmişdir. Tədqiqatın məqsədi bu mövzunun aktuallığını artırmaq üçün bir sıra yanaşmaları nəzərdən keçirməkdir.

Açar sözlər: ahıllar, diqqət və qayğı, cəmiyyət, sosial iş, ahıllara dəstək.

Giriş

Bu gün dünyamızda, əksər cəmiyyətlərdə yaşlı insanlar ayrı-seçkiliklə üzləşirlər. Ayrıseçkilik ahıllara qarşı yalnız yaşa görə fərqli münasibət, qərəzli hərəkət və institusional qaydalar kimi müəyyən edilir. Bu ayrı-seçkilik ailə üzvlərinin və cəmiyyətin özünün qocalara və qocalığa mənfi münasibətindən yaranır. Yaşlılıq, laqeydlilik, qeyri-sağlamlıq, deroqasiya, yorğunluq və funksional stress kimi hallar pis və hətta çəkinilməli hallar kimi qəbul edilir. Şəhərləşmə, böyük ailələrdən nüvə ailəsinə keçid, qadınların məşğulluğu, iqtisadi çətinliklər, metropollara miqrasiya və bu kimi faktorlar ailənin əsas hissəsini təşkil edən və ailədə söz sahibi olan ahıl insanların bu gün belə bir problem yaşaması kimi qiymətləndirilir. Sürətlə dəyişən dünyaya, texnologiyaya və yeni həyatın tempinə uyğunlaşa bilməmək yaşlılarla bağlı fikirlərin mənfi tərəfə keçməsinə səbəb olur. Gəncliyin, dinamizmin və fiziki görünüşün yüksək qiymətləndirildiyi cəmiyyətlərdə yaşlı insanlar getdikcə daha çox tək yaşayır, iqtisadi və sağlamlıq problemləri ilə daha çox mübarizə aparır, cəmiyyətdən daha çox təcrid olunur və özünə hörməti azalır. Buna baxmayaraq, xüsusən də ailənin göstərdiyi dəstək, inam, şəfqət və qayğı yaşlıların qocalığı qəbul etmələri, özünü hələ də cəmiyyətdə sevilən, hörmətli və önəmli bir insan kimi görmələri, sağlam, xoşbəxt yaşamaları üçün çox təsirlidir. Bu dövrün problemlərinin öhdəsindən gələrək qocalıq dövrünü düzgün təmin etmək lazımdır.

Ailə, qız tələbələr ailədə qocalara daha çox qayğı göstərirlər və bu faktdan asılı olaraq, kişi tələbələrlə müqayisədə gələcəkdə yaşlılıqla bağlı peşə seçməyə daha çox meyillidirlər. Prudent və Tanın (2002) araşdırmasına görə, tələbələrin əksəriyyəti yaşlıları bədbəxt kimi təsvir edir. Xəstə, inadkar, sərt, mühafizəkar, pessimist, dözülməz, dözümsüz və problemli olduqlarını düşünürlər. Tələbələr yaşları artdıqca, yetkinlik səviyyəsinə əsaslanaraq, yaşlılara qarşı daha çox müsbət münasibət göstərirlər. Buna görə də gənclərə yaşlılarla doğru münasibət qurmağı aşılamaq lazımdır. Onlara daha çox vaxt ayırılmalıdırlar. Həmçinin, yaşlılara dəstək olmaq vacibdir. Qocalar evlərinə baş çəkmək, könüllü iş, bilik, bacarıq və təcrübə mübadiləsi kimi fəaliyyətlər gənclərdə yaşlılara qarşı müsbət münasibət inkişaf etdirməyə kömək edəcəkdir.

Sosial təcrid və tənhalıq bütün yaşlarda, o cümlədən yaşlı insanlarda sağlamlığın vacib, lakin çox vaxt diqqətdən kənarda qalan sosial determinantlarıdır. Yüksək keyfiyyətli sosial əlaqələr psixi və fiziki sağlamlığımız və rifahımız üçün vacibdir. Sosial təcrid və tənhalıq geniş yayılıb, bəzi ölkələrdə hər üç yaşlı insandan birinin tənha hiss edildiyi bildirilir. Çoxlu araşdırmalar göstərir ki, sosial təcrid və tənhalıq yaşlı insanların uzunömürlülüyyəinə, onların fiziki və psixi sağlamlığına və həyat keyfiyyətinə ciddi təsir göstərir. Sosial təcridin və tənhalığın ölümə təsiri siqaret çəkmə, piylənmə və fiziki hərəkətsizlik kimi ölüm üçün müəyyən edilmiş digər risk faktorları ilə müqayisə edilmişdir. Yaşlı insanlar arasında sosial təcrid və tənhalığı azaltmaq üçün müxtəlif üz-üzə və ya rəqəmsal müdaxilələr hazırlanmışdır. Bunlara sosial bacarıqların öyrədilməsi, icma və dəstək qrupları, dostluq və koqnitiv davranış terapiyası daxildir. Nəqliyyat və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına çıxışı təkmilləşdirməklə daha çox yaşa uyğun icmaların yaradılması sosial təcrid və tənhalığın azaldılmasına

da kömək edə bilər. Bundan əlavə, marjinalaşma və ayrı-seçkiliyə toxunan qanunlar və siyasətlər daha çox sosial əlaqə yarada bilər.

BMT-nin Sağlam Qocalıq Onilliyi (2021-2030) kontekstində ÜST sosial təcrid problemini həll etmək üçün tərəfdaşlarla işləyir. Tənhalıq gözlənilən və real sosial münasibətlər arasında qəbul edilən uyğunsuzluq nəticəsində yaranan bir təcrübədir. Bu uyğunsuzluq geniş şəkildə tənhalıqın “əsas mexanizmi” hesab edilsə də, əvvəlki tədqiqatlar və müdaxilələr yaşlıların onların sosial münasibətlərindən gözlədiklərini kifayət qədər əhatə etməmişdir. Bu boşluğu aradan qaldırmaq və daha geniş ömür boyu inkişaf nəzəriyyələri daxilində yaşlı yetkinlərin təkliyi ilə bağlı araşdırmalara kömək etmək üçün biz psixologiya, gerontologiya və antropologiya tədqiqatlarına əsaslanan yaşlı yetkinlərin altı əsas sosial münasibət gözləntilərini əks etdirən nəzəri çərçivədən danismaliyiq: sosial imkanların mövcudluğu, təmaslar, qayğı və dəstək almaq, yaxınlıq və anlaşıma, həzz almaq və ortaq maraqlar, generativlik və töhfə, hörmət və dəyərli olmaq.

Yalnızlıq gənc və yaşlı yetkinlər arasında fərqlənir, lakin xronoloji yaşdan başqa tənhalıqın əsas mexanizminə təsir edən bir çox başqa amillər də var. İnsanların sosial münasibətləri ilə bağlı gözləntiləri, eləcə də gözləntilərini reallaşdırmaqda uğurları müxtəlif xarici amillərdən asılıdır, məsələn, yaşayış şəraiti (məsələn, uzunmüddətli qayğı müəssisələri və mövcud qocalma), resurslar (məsələn, bolluq və qıtlıq) və miqrasiyaya və ya yerdəyişməyə səbəb ola biləcək struktur dəyişiklikləri (məsələn, müharibə və ya iqlim dəyişikliyi). Təbii ki, bu gözləntilər hamısı reallaşmaya və ya uğursuzluqlara yol açar bilər. Bu zaman ahıllara daha həssas olmaq, onlara həssas yanaşmaq və daha xüsusi şəkildə qayğılarına qalmaq və hüquqlarını müdafiə etmək lazımdır. [2]

Oktyabrın 1-i Beynəlxalq Ahıllar Günüdür. BMT-nin Baş Məclisi 1992-ci ildə ahılların müdafiəsi ilə bağlı qətnamə qəbul edib. Qətnamənin prinsiplərinə əsasən, hər il oktyabrın 1-i bütün dünyada Beynəlxalq Ahıllar Günü kimi qeyd olunur. Bu tarixin beynəlxalq səviyyədə qeyd edilməsi isə ahıllara diqqət və qayğının artırılması məqsədi daşıyır. Bu günü əvvəlcə Avropada, sonra Amerikada, ötən əsrin 90-cı illərinin axırlarında isə artıq bütün dünyada qeyd etməyə başlayıblar. [3]

BMT-nin məlumatına görə, son onilliklər ərzində dünyada əhalinin tərkibi kəskin şəkildə dəyişmişdir. 1950-ci ildən 2010-cu ilə qədər dünyada insan ömrünün uzunluğu 46-dan 68 ilə qədər artıb və əsrin axırlarında 81 ilə çatdırılacağı proqnozlaşdırılır. Hazırda dünyada yaşı 60-dan yuxarı olan 900 milyondan çox insan var, 2050-ci ilə qədər onların sayının iki milyarda yaxın olacağı və dünya əhalisinin 20 faizindən çoxunu təşkil edəcəyi gözlənilir. Mütəxəssislərin proqnozlarına inansaq, 2050-ci ildə bəşəriyyət tarixində ilk dəfə olaraq yaşı 60-dan yuxarı olanların sayı uşaqlardan daha çox olacaq. [3]

Beynəlxalq Ahıllar Günü ölkəmizdə 1993-cü ildən qeyd olunur. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri yaşlı nəsə, ahıllara qarşı diqqət və qayğının göstərilməsidir. Onların sosial problemlərinin araşdırılması və həlli məsələləri günü-gündən ölkəmizdə daha da geniş vüsət alır. Bu istiqamətdə qanun layihələri hazırlanır, dövlət proqramları uğurla həyata keçirilir. [3]

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev ahıl insanlara, onların problemlərinə hər zaman böyük diqqət və qayğı ilə yanaşıb, 2001-ci il iyunun 22-də “Ahıllara sosial xidmət haqqında” Qanun imzalayıb. Həmin sənədə əsasən, 70 yaşına çatan Azərbaycan vətəndaşları, habelə ölkəmizdə daimi yaşayan əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər ahıl hesab olunur. [3]

Mehriban Əliyeva – Ahılların ən böyük qayğıkeşi

Həssas sosial qrupa aid olan ahıllarla bağlı danışarkən Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən layihələrini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Mehriban Əliyeva Heydər Əliyev Fondu vasitəsilə çox böyük tədbirlər həyata keçirir. Bu tədbirlər çoxşaxəli olsa da, əsas hissəsini məhz ahıllara göstərilən diqqət və qayğı təşkil edir. Mehriban xanım Əliyeva ahılların ən böyük qayğıkeşidir. Burada ahılların sağlamlığı xüsusi diqqətdə saxlanılır. Ahıllar günündə də bu insanlar üçün müxtəlif tədbirlər,

layihələr hazırlanır. Bir sözlə, bu gün Azərbaycanda hər bir ahıl vətəndaşa dövlət tərəfindən yüksək dəyər verilir, lazımi səviyyədə ehtiyac və tələbatları təmin olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Akdemir, N., Çınar, F. İ., Görgülü, Ü. Yaşlılığın algılanması və yaşlı ayrımcılığı, Turkish Journal of Geriatrics, 2007.
2. Department of Health& Social Care. Evidence Scope: Loneliness and Social Work. 2020
3. https://www.yeniazərbaycan.com/Sosial_e74827_az.html
4. <https://sosial.gov.az/media/xeberler/ahillara-qaygi-gosterilmesi-olkemizde-aparilan-sosial-siyasetin-muhum-terkib-hissesidir?hl=az>
5. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10336618/>
6. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10336618/>

Y. NAMİZAR

ATTITUDES TOWARDS THE ELDERLY IN SOCIAL WORK

The research work discusses the attitude towards the elderly in the field of social work. Approaches from different aspects about the correct establishment of the attitude towards the elderly, care and attention have been shown. The purpose of the study is to consider a number of approaches to increase the relevance of this topic.

Key words: the elderly, attention and care, society, social work, support for the elderly.

Й. НАМИЗАР

ОТНОШЕНИЕ К ПОЖИЛЫМ ЛЮДЯМ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

В научной статье рассматривается отношение к пожилым людям в сфере социальной работы. Показаны подходы с разных сторон по поводу правильного формирования отношения к пожилым людям, заботы и внимания. Цель исследования – рассмотреть ряд подходов, позволяющих повысить актуальность данной темы.

Ключевые слова: пожилые люди, внимание и забота, общество, социальная работа, поддержка пожилых людей.

UOT 73/78.

EMİLYA SLAVİK QIZI BABAYEVA
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
E-mail: elya.babayeva@internet.ru

TƏSVİRİ SƏNƏTİN DÜNƏNDƏN BU GÜNƏ INKIŞAFI

Xülasə: Kökü qədimə dayanan və sivilizasiyanın olduğu bütün zamanlarda təsviri sənət olmuşdur. Tarix ,ədəbiyyat kimi sahələrlə əlaqəsi olan bu rəsm sənətinə müxtəlif dövrlərdə müxtəlif töhfələri olmuş rəssamlar yetişmişdir. Uzun bir maraton olan bu inkişaf yolu qədimdən bu günə bu sənətin ayrı-ayrı sahələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Hər əsrin öz xarakterik keyfiyyətlərini özündə əks etdirən rəsm əsərləri bizə bizdən əvvəlki dövr haqqında nəsə deməyə yardımcı olur. Qobustan qayaütsü rəsmlərdən başlayan inkişafı hal hazırda müasir dövr konsepsiyasına uyğun olan Yarat yaradıcılıq Mərkəzi ilə davam edən bu uzun yolda minlərlə rəssamların yaradıcılığı təhlil olunur.

Açar sözlər : qrafika, rəngkarlıq, Qobustan ,Yarat Mərkəzi, miniatür ,opalizm

Kökü erkən inkişaf zamanlarından başlayan incəsənət əxlaqi və estetik dəyərləri özündə cəmləşdirərək insan mövcudluğunun bütün mərhələlərində olmuşdur.İncəsənət özündə bir çox növləri əks etdirir. Təsviri incəsənət,musiqi,teatr və s. kimi növlər aid ola bilər.

Təsviri sənət bilindiği üzrə qədimdən insan oğlunun yarandığı gündən təsviri sənət onunla bərabər yaranıb formalaşmışdır.Təsviri sənətin daima gündəmdə qalması onun baş vermiş hadisədən, zamandan asılı olmayaraq mövzunu olduğu kimi çatdırmasıdır.Hansıki müxtəlif dövrlərdə baş vermiş hadisələr zaman aşımında yox olmuş və undulmuş.Ancaq rəssamlar tərəfindən çəkilən rəsm əsərləri bizə hadisənin necə olması ilə bağlı məlumatları dolğun şəkildə ötür gücünə malikdir.

Təsviri sənət insan bacarığının ən üstün yaradıcılığı olub özündə bir neçə növü birləşdirir. Qrafika, rəngkarlıq, memarlıq , heykəltəraşlıq , dekorativ tətbiqi sənət. Qədimdə müxtəlif dini ayinlərin keçirilməsi məqsədilə bilmədən yaranmış bu növlərdə hazırki dövrdə istedadlı gənc yaradıcılarımız çoxdur.

Bəşər tarixinin salnaməsi sayılan təsviri sənət erkən dövrdə insanların gündəlik tələbatından yaranmışdır. Ancaq orta əsrlər dövründə inkişafının pik nöqtəsinə çatmışdır. Qədim dövrü Qobustanın qaya üstü abidələri ilə bilinməkdə olan Azərbaycan təsviri sənəti Orta əsrlər dövründə isə miniatürlə tanınmaqdadır. Müasir dövrdə az müraciət olunsada o dövrün Şərq mədəni dəyərlərini özündə birləşdirən populyar sənət sahəsi idi.Mənaca qırmızı adlandırılan miniatürlər əlyazma kitablarını kiçik formalı olması ilə bəzəyirdi. Daha çox əlvan rənglərin istifadə olunduğu Şərq miniatürlərinin n ilk nümunələri “Vərqa və Gülşə”(XIII əsr) , “Mənafi- əl heyvan” (XIII əsr),”Cami ət Təvarix”(XIVəsr) əlyazma nümunələridir.

Vərqa və Gülşah monqollara qədərki dövrün miniatür əlyazmasıdır. Bu əlyazma hazırda Türkiyədə yerləşən Topqapı muzeyində qorunub saxlanılmaqdadır .Sevgi mövzusunə həsr olunmuş əsərə 71 miniatür çəkilmişdir. Bu əsər XI əsrdə türk yazıçısı Ayyuk tərəfindən yazılmışdır, XIII əsrdə isə minitürlər çəkilmişdir.Səlcuq dövrünün xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən döyüş səhnələri çoxluq təkil edir. Sonralar Firdovsinin Şahnaməsinə ,Nizamininin Xəmsəsinə çəkilən miniatürlərin olması Təbriz miniatür məktəbinin yetişdirdiyi istedadlı rəssamların əl işləri hazırda dünyanın məşhur muzeylərində qorunmaqdadır.Bu rəssamlardan Soltan Məhəmməd,Kəmaləddin Behzad,Müzəffər Əli, Əli Mirək,Sadiq bəy Əfşar məhz bu məktəbin görkəmli nümayəndələrindədirlər.

Sonrakı dövrlər Mirzə Qədim İrəvaninin, Usta Qənbər Qarabağı , Mir Möhsün Nəvvab ,Xurşidbanu Natəvan kimi görkəmli fırça ustalarının adı ilə bağlı olmuşdur.

XX əsr təsviri sənətinə çoxsaylı töhfələri olmuş istedadlı ali təhsilli rəssam Bəhruz Kəngərlidən söz açsaq yerinə düşər. Cəmi 30 il yaşamasına baxmayaraq onun bizə miras olaraq qoyub getdiyi dəyərlər paha biçilməzdi .Yaradıcılıqla 7 il məşqul olan Bəhruz Kəngərli atası tərəfindən kəşf olunsada lakin Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən irəli çəkilməmişdir.Tarixi dəyərlərimizi qoruyan rəssamın ən çox müraciət etdiyi mövzu Qaçqınlar mövzusu idi. Bu mənada “Qaçqınlar”, “Qaçqın qız”, “Qaçqın oğlan”, “Qaçqın qadın”, “Yurdsuz ailə”və s .adlarını çəkə bilərik. Bəhruz bəy Kəngərli Azərbaycan boyakarlığında realizmin əsasını qoyan rəssamdır.

Bəhruz bəy Kəngərlidən söz açmışkən xalq rəssamı Tahir Salahovun göstərdiyi fəaliyyətləri söyləməmək olmaz. Sovet Azərbaycan və Rusiya rəssamı Tahir Salahov ilk sərt üslubu inkişaf etdirən rəssamlardandır. Xarici dövlətlərə çıxışının olması onun dünyada tanınmasına təkan vermişdi. Bir çox vəzifələrlə təltif olunmuş ,sərgilərdə inkişaf etmiş professor Tahir Salahovun ən çox müraciət etdiyi mövzu Abşeronu aid olmuşdur. Abşeron mənzərəsi ,təmirçilər,neftçilərə aid çoxsaylı əsərlər işləmişdir.

Ötən əsrin 20-ci illərində təsviri sənətin növü olan qrafikada ən əsasda plakat qrafikasında inkişaf olmuşdur.Elmira Şaxtaxtinskaya plakat qrafikası üzrə çoxsaylı əsərlərin müəllifidir. Molla Nəsrəddin jurnalındakı fəaliyyətləri ilə Əzim Əzimzadə satirik qrafik əsərlərin müəllifi yaradıcısı olmuşdur.

Təsviri sənətimizin formalaşmasına,inkişafına və gələcək nəsillərə öz mədəni irsimizi düzgün formada göstərən rəssamlar içərisində Böyükaya Mirzəzadə , Qəzənfər Xəlqov ,Maral Rəhmanzadə , Vəcihə Səmədova, Mikayıl Abdullayev, Səttar Bəhluzadə kimi rəssamların böyük rolu olmuşdur .Səttar Bəhlulzadə impressionist rəssam kimi yaddaşlarımızda qalıb.Azərbaycanın bütün guşələrini gəzən rəssamın əksər işləri məhz təbiət mənzərələri olmuşdur.

XX əsrin 70-80 illərində yaradan rəssamlar orta əsrlərin məşhur sənət sahəsi olan minitürə müraciət edərək şərti simvolik təsvirlər yaradırdılar .Hansıki bu sahədə Mircavad Mircavadov , Rasim Babayev ,Tofiq Mircavadov və s. məhz bu rəssamlardandır.

Hazırkı əsrdə də ötən əsrlərdə olduğu kimi yerində durmayan daima inkişaf edən sənəti yuxarı pillələrə qaldıran inkişafına kömək olan sənətsevən rəssamlar çoxdur. Onlardan fərqli dəsti xətti ilə seçilən Sakit Məmmədov (Opal üslubu) ,Arif Əziz,Arif Hüseynov , Mirazer,Vüqar Əli , Röya Həsənova və s. kimi rəssamları xüsusi vurğulamaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1.Rasim Əfəndi ,AZərbaycan İncəsənəti , Bakı ,20072. Z.Əliyev, A. XəlilovAzərbaycan incəsənəti. Təsviri sənət, dekorativ-tətbiqi sənət, memarlıq ,Bakı,2011

3.Cəmilə Həsənzadə Təbrizin solmaz boyaları ,Bakı,2001

4.Təbrizin sehirli nağılları ,Bakı ,2014

5.Telman İbrahimov ,Təsviri sənətin nəzəriyyəsi , Bakı 2017

İnternet resursları

1. <https://azerbaijan.az/related-information/176>

2. <https://medeniyyet.az/page/news/69031/.html>

3. <https://unec.edu.az/application/uploads/2018/12/Modern-c-r-yan-n-n-sas-x-susiyy-tl-ri-v-onun-dekorda-t-tbiqinin-analizi>.

4. <https://stk.edu.az/upload/file/muasir-azerbaycan-edebi-dilinin-uslublar-sistemi-ve-mecazlar.aynure-memmedzade.pdf>

5. http://anl.az/el/emb/Qerbi_Azerbaijan/xalqsənəti.htm
6. <https://unec.edu.az/application/uploads/2021/02/Quliyev-li.pdf>

ЭМИЛЯ СЛАВИК КЫЗЫ БАБАЕВА

***РАЗВИТИЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА СО ВЧЕРАШНЕГО ДНЯ ДО
СЕГОДНЯШНЕГО ДНЯ***

Резюме: Изобразительное искусство берет свое начало в глубокой древности и на протяжении всей цивилизации. Это искусство живописи, связанное с такими областями, как история и литература, было разработано художниками, внесшими разный вклад в разные эпохи. Этот путь развития, представляющий собой длительный марафон, привел к созданию отдельных направлений этого искусства с древнейших времен до наших дней. Картины каждого столетия, имеющие свои характерные качества, помогают нам кое-что рассказать о предстоящей эпохе. Анализируется творчество тысяч художников на этом длинном пути, который начался с наскальных рисунков Гобустана и продолжается творческим центром «Ярат», что соответствует современной концепции.

Ключевые слова: графика, живопись, Гобустан, Творческий центр, миниатюра, опализм.

EMİLİA SLAVİK BABAEVA

DEVELOPMENT OF VISUAL ART FROM YESTERDAY TO TODAY

Summary: Fine art has its origins in ancient times and throughout civilization. This art of painting, associated with fields such as history and literature, was developed by artists who made different contributions in different eras. This path of development, which is a long marathon, led to the creation of separate areas of this art from ancient times to the present day. The paintings of each century, having their own characteristic qualities, help us to tell something about the coming era. The work of thousands of artists along this long path, which began with the rock paintings of Gobustan and continues with the creative center “Yarat”, is analyzed, which corresponds to the modern concept

Keywords: graphics, painting, Gobustan, Creative Center, miniature, opalism.

UOT379.85.

YUSIF BAĞIROV
magistrant

AZƏRBAYCANDA MİQRANTLARIN SOSIAL AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Xülasə: Beynəlxalq əmək miqrasiyası sahəsində mövcud vəziyyətin və onun əmək fəaliyyətinə təsirinin öyrənilməsi uzun müddət ərzində dövlətlərin miqrasiya siyasətinin formalaşması, əhəlinin miqrasiya anlayışının formalaşması və dolayısı ilə əmək potensialının kəmiyyət və kvalativ xarakteristikalarının formalaşması və milli əmək bazarında mövcud vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda miqrasiya bir neçə mərhələdən keçmişdir. Bu mərhələlərdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi və siyasi həyatına fərqli təsir göstərən əlamətlər və özünəməxsus cəhətlər olmuşdur.

Açar sözlər: əmək miqrasiyası, miqrantlar, əmək mübadiləsi, əmək bazarı, kvota, islahat.

Azərbaycanda miqrasiya prosesləri bir neçə mərhələdən keçmişdir. Bu mərhələlərdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi və siyasi həyatına fərqli təsir göstərən əlamətlər və özünəməxsus cəhətlər vardı. Birinci mərhələ (1988-1994) SSRİ dövründə yaranıb və "Qarabağ" hadisəsi ilə bağlı olub. Həmçinin SSRİ-nin dağılması Azərbaycandan böyük miqrasiya axınına və dövlətdə əhəmiyyətli demoqrafik dəyişikliklərə səbəb olub. Ümumiyyətlə, bu illər ərzində Azərbaycandan təxminən 850 min nəfər köçüb, 500 minə qədər insan mühacirət edib. Həmin dövrdə Azərbaycandan miqrasiya əsasən Rusiyaya və CİS ölkələrinə yönəlmişdi. Azərbaycanlıların ən çox üstünlük verdiyi ölkələr olan İsrail və ABŞ keçmiş SSRİ-nin hüduqlarından kənardadır.

1994-cü ildə Dağlıq Qarabağda hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında sazişdən sonra miqrasiya axınlarının ikinci mərhələsi başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdən Azərbaycan Respublikası əhalisinin əmək miqrasiyası güclü maliyyə durğunluğu ilə bağlı olmuşdur.

1996-cı ildən qərb ölkələri azərbaycanlı mühacirlərin diqqətini cəlb etməyə başlayıb. Azərbaycanlı mühacirlər daha çox ABŞ, Almaniya və Hollandiyaya üstünlük veriblər.

1998-ci ildə Rusiyada baş verən böhran azərbaycanlı mühacirlərin iqtisadi ümidlərinə ciddi ziyan vurdu və nəhayət, onları Qərb dövlətlərinə və Yaxın Şərqə yönəltdi. Bundan sonra Rusiyaya gələn azərbaycanlı miqrantların sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalıb. Azərbaycan sakinləri iş tapmaq istəyi ilə yanaşı, digər səbəblərdən də ölkəni tərk etməyə başlayıblar. Təhsil almaq məqsədi ilə xeyli sayda gənc ölkəni tərk etdi və sonradan onların hamısı vətənə qayıtmadı. Ümumilikdə, 2012-ci ilə qədər Azərbaycandan Qərb ölkələrinə miqrasiya edənlərin sayı təxminən 120 min nəfər təşkil edib. Qaçqın statusu almaq üçün müraciət edən Azərbaycan sakinlərinin sayı 44 min nəfər olub və 3 minə yaxın insan bu statusu alıb. Qafqazda Qərb və digər neft şirkətlərinin sifarişləri və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin aktivləşməsindən sonra Azərbaycanda hüquqi və qeyri-qanuni əmək miqrasiyasının sayı xeyli artıb.

Dünya Bankının məlumatına görə, 1999-2013-cü illərdə azərbaycanlı mühacirlərin pul köçürmələrinin həcmi hər il artaraq 54 milyon dollar və 1,9 milyard dollara çatmışdır [6]. Bu arada pulun böyük hissəsi, xüsusən 90-cı illərdə immiqrantlar tərəfindən qohumları və dostları vasitəsilə köçürülüb. Azalmaların əhəmiyyətli bir hissəsi statistikada nəzərə alınmasa da, hətta rəsmi məlumatlardan məlum olanlar da çox şey deməkdir. Daxili bazar ölkədə iş tapmaq üçün daha çox imkanlar təklif etdiyi üçün Azərbaycanda əmək miqrasiyası getdikcə azalır. Rəsmi məlumatlara görə, sorğuda iştirak edənlərin yalnız 18%-i xaricə köçmək istəyir; Onların 10%-i kişi, 8%-i isə qadınlardır.

Hazırda azərbaycanlılar Rusiyada, eləcə də Türkiyədə və bəzi ərəb ölkələrində işləyirlər. Onlar burada biznes və ya başqa işlərlə məşğuldurlar.

Onların bu ölkələrdə gördükləri işlər əsasən xidmət və ticarət, eləcə də digər infrastruktur sektorları ilə bağlıdır. Həmçinin azərbaycanlıların bir qismi sahibkardır, əsasən orta təbəqədən olan insanlardır. Türkiyədə bir müddət intellektual fəaliyyət üstünlük təşkil edirdi. Azərbaycanlılar burada elmi işçi və ya ali təhsil müəssisələrində müəllim işləyirdilər. İndi vəziyyət bir qədər dəyişib: iqtisadi artım və digər ölkələrin əmək miqrasiyası qanunlarını sərtləşdirməsi nəticəsində getdikcə daha az insan başqa ölkələrdə iş axtarmağa başladılar. Mövcud dostluq və qardaşlıq münasibətlərini, əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq əlaqələrini gücləndirmək, xüsusilə də iqtisadi inkişafı təmin etmək məqsədilə Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında əmək miqrasiyasını, iki ölkə arasında işgüzar mübadiləsini tənzimləyir. Bununla belə, Rusiya azərbaycanlılar üçün əsas əmək bazarı olaraq qalır. Rusiyada 2,5 milyona yaxın azərbaycanlı yaşayır. Bununla belə, son vaxtlar 10 milyona yaxın immiqrantı qəbul edən Rusiya immiqrasiya qanunlarını sərtləşdirməyə və qeyri-qanuni mühacirləri cəzalandırmaqda davam edir.

Əksər hallarda insanlar iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün xaricə üz tuturlar. Vətəndaş miqrasiya etmək qərarına gəldikdə, özəl şirkətlər vasitəçilik xidmətləri təklif edirlər. Onlar xaricə səyahət etmək, sığınacaq almaq və müəyyən ölkədə yaşamaq və ya işləmək icazəsi almaq üçün lazımı sənədlərin hazırlanmasında onlara köməklik göstəriləcəyinə zəmanət verirlər. Təcrübə göstərir ki, potensial immiqrantlar çox vaxt Avropa ölkələrinə köçməyə söz verən vasitəçilərə pul ödəmək üçün əmlak satır və ya borc pul alırlar.

Xaricdə işləmək həm onların borclarını, həm də ailələrinin maddi vəziyyətini yaxşılaşdıracaq. Lakin vasitəçilər tərəfindən aldadılan mühacirlərin çoxu istədikləri ölkəyə gedə bilmirlər.

Təyinat ölkəsinə daxil olanlar tezliklə reallığın görmək istədiklərindən tamamilə fərqli olduğunu anlayacaqlar. Əslində, Avropa İttifaqında işsizlik səviyyəsi kifayət qədər yüksəkdir. Çoxları Avropa ölkələrində iş tapmaqda çətinlik çəkir. Əgər immiqrantlar qeyri-qanuni olarsa, onların uşaqlarının təhsil, məşğulluq, sosial və tibbi yardım hüququ yoxdur. Qanunsuz immiqrantın həyatı o qədər də sadə deyil. Avropa ölkələrində qeyri-qanuni yaşayan azərbaycanlılar çox vaxt cinayətkar təşkilatların qurbanına çevrilirlər. Bu qruplar onları istismar edir və ya ən çətin və ləyaqəti alçaldan işlərdə işləməyə məcbur edirlər. Mühacirlər xarici ölkədə olduqları zaman bir çox çətinliklərlə üzləşə bilirlər. İstənilən halda miqrantlar çətin vəziyyətdədirsə və ya kimsə təhlükəsizliyinə zərər vurubsa, dərhal yerli hakimiyyət orqanlarına, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatına (BMQT) və ya Azərbaycan səfirliyinə müraciət etməlidirlər.

Azərbaycan Şərq və Qərb sivilizasiyalarının qovuşuğunda yerləşən və böyük enerji ehtiyatlarına malik olan ərazisinin təkcə karbohidrogen layihələrinin həyata keçirilməsi üçün deyil, həm də qeyri-neft layihələrinə xarici investisiyalar üçün unikal məkan olduğunu dəfələrlə sübut edib. Sevindirici haldır ki, bu gün ölkənin coğrafi mövqeyi qeyri-neft sektorunun inkişafına imkan verir. Dövlətin əsas diqqəti iqtisadiyyatın bu xüsusi sahəsinin inkişafına yönəlib. Tamamilə təbii ki, ölkədə istər qeyri-neft sektorunun, istərsə də iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı sahəsində həyata keçirilən iqtisadi siyasət yeni iş yerlərinin açılması, eləcə də ölkəyə əmək miqrantlarının axını ilə müşayiət olunur.

Azərbaycanda müvəqqəti məşğulluğa imkan verən kifayət qədər amillər var. İlk növbədə, ölkədə biznes mühiti ildən-ilə daha da yaxşılaşır - ölkə hökuməti ölkənin iqtisadi vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görmüş və görməkdə davam edir, iqtisadi islahatlar davam etdirilir. İkincisi, Azərbaycan torpaqları geosiyasi baxımdan strateji əhəmiyyətli sosial-iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Üçüncüsü, dövlətimizdə əmək mühacirlərinə

müsbət münasibət var. Digər ölkələr üçün bunu demək mümkün deyil. Burada immiqrantlar daha çox ayrı-seçkiliyə və mənəvi alçaldılmaya məruz qalırlar. Bir sözlə, əmək mühacirlərinin Azərbaycana üstünlük verməsinin səbəblərindən biri də dövlətin və azərbaycanlıların əcnəbilərə münasibətidir.

Fevralın əvvəlinə Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun fərdi uçot sistemində əmək miqrantı kimi qeydiyyatı alınan əcnəbilərin sayı cari ilin əvvəli ilə müqayisədə 1,24 faiz artıb. Fərdi uçot sistemi çərçivəsində respublikada qeydiyyatı alınan əcnəbilərin ümumi sayı 28 215 nəfərə çatıb. Mühacirlərin 90 faizi paytaxta gəlir. Ölkədə çalışan əcnəbilərin əksəriyyəti kişilər, 87,83 faizi (24 780 nəfər) və qadınlar 12,17 faizi və ya 3 435 nəfəri təşkil edir. Onların əksəriyyəti Türkiyə vətəndaşlarıdır (13 431 nəfər). Bu siyahıda Gürcüstan vətəndaşları 3037 nəfərlə üçüncü, Rusiya vətəndaşları isə 1718 nəfərlə üçüncü yerdədir. Azərbaycanda işləyən ümumilikdə 28 000 immiqrant 118 müxtəlif ölkəni təmsil edir. 2015-ci ildə 230-240 min immiqrant ən azı bir dəfə Azərbaycan sərhədini keçib [6]. Ən çox müraciət iyun, iyul və avqust aylarında edilib. Həmin vaxt ölkə Birinci Avropa Oyunlarına ev sahibliyi edirdi. Qeyd edək ki, ekspertlərin hesablamalarına görə, hazırda Azərbaycan Respublikası ərazisində 134 min immiqrant var. Son illər Azərbaycanda müşahidə olunan sürətli iqtisadi artım və həyata keçirilən iri layihələrin nəticələri ölkəni mühacirlər üçün cəlbedici məkana çevirib.

2010-cu il iyul ayında Azərbaycan Milli Məclisi yeni İmmiqrasiya Qanununu qəbul edib. Qanun avqust ayından qüvvəyə minib. Dövlət İmmiqrasiya İdarəsindən verilən məlumata görə, bir çox yenilik və əlavələrlə daxili qanunvericilikdə edilən dəyişikliklərdən sonra immiqrantlar heç bir çətinliklə qarşılaşmayacaqlar. Azərbaycanda əmək immiqrantları üçün də kvota var. Kvotaın məqsədi Azərbaycan vətəndaşlarını işlə təmin etməkdir.

Statistikaya görə, Azərbaycana əmək immiqrantları daha çox qonşu Türkiyə və Gürcüstandan gəlirlər. İnşaat sektoru inkişaf edən Azərbaycanda işçi qüvvəsinə tələbat yüksəkdir. Bunun əksinə olaraq, Avropada tikinti fəaliyyəti aşağıdır. Ona görə də belə bir fikir də var ki, Azərbaycanda hazırda dərin iqtisadi islahatlar prosesi getdiyindən ölkəyə əmək mühacirlərinin axını daha da artacaq.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Averin A.N. “Əhalinin miqrasiyası”: dərslik. Moskva, “İzdatelstvo RAGS Publ”, 2006. 456 s.,
2. Bekyashev D.K., İvanov D.V. “Mezhdunarodno-pravovoye regulirovanie adide i trudovoy migretsii”, Moskva, Prospekt nəşri, 2014. 392 s.,
3. İvaxnyuk I.V. “Mezhdunarodnaya trudovaya miqrasiya: učeboe posobie”, Beynəlxalq əmək miqrasiyası: kitabça, Moskva: MDU, TEIS. 2005. 286 s.,
4. Iontsev V.A. “Mezhdunarodnaya migretsia naseleniya: vizyonya i istoriia izucheniya”, Beynəlxalq əhalinin miqrasiyası: nəzəriyyə və tədqiqat tarixi, Moskva, “Dialog-MSU nəşri”, 1999. 367 s.,
5. Kashkarov A.P. “Adaptasiya mühacir: rol biblioteki: metodicheskie rekomendatsii ot spetsialistov-praktikov”, İmmiqrantların uyğunlaşması: kitabxananın rolu: praktikantların metodik tövsiyələri, Moskva. Azadlıq-Dom, 2014. 126 s.,
6. Elektron resurs, əldə etmək olar: <https://www.stat.gov.az> / (giriş tarixi: 29.12.2023).

YUSUF BAGİROV

SOCIAL CURRENT OF MIGRANTS IN AZERBAIJAN PROBLEMS

Summary: The study of the current situation in the field of international labor migration and its impact on labor activity is of great importance for the long-term formation of the migration policy of

the states, the formation of the population's understanding of migration, and therefore the formation of the quantitative and qualitative characteristics of the labor potential and the improvement of the current situation in the national labor market.

Migration in Azerbaijan has gone through several stages. In these stages, there were signs and unique aspects that had a different impact on the socio-economic and political life of the society.

Keywords: labor migration, migrants, labor exchange, labor market, quota, reform.

UOT719.

SEYRAN KAMRAN OĞLU KƏRİMOV
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
E-mail: seyrankarimov592@gmail.com

**ŞAMAXI RAYONUNUN TARİXİ MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ
ARXEOLÖJİ TƏDQİQATLARIN ROLU**

Xülasə: Məqalədə Şamaxı rayonunda həyata keçirilən arxeoloji ekspedisiyalar haqqında ümumi məlumat verilir və bu ekspedisiyalar zamanı aşkar edilmiş arxeoloji tapıntıların ərazidəki tarixi memarlıq abidələrinin öyrənilməsinə nə dərəcədə təsir göstərdiyi araşdırılır. Rayonun ümumi arxeoloji mənzərəsinə baxış zamanı bununla əlaqədar kifayət qədər material toplandığı müşahidə edilməkdədir. Bu qazıntıların xüsusilə “Xınıslı”, “Yeddi Gümbəz” və s. kimi bölgələrdə aparıldığı və arxeoloji məmulatların çox hissəsinin bu kimi ərazilərə aid olduğu görülməkdədir. Ərazidən aşkar edilən abidələrin təxminən 1700 il əvvələ aid olduğu güman edilməkdədir. Bu abidələrin çox hissəsini qəbir abidələri təşkil etməkdədir. Ekspedisiya tərəfindən öyrənilən daş qutu qəbirlərin hamısının içərisində skelet və kifayət qədər zəngin dəfn avadanlığı qeydə alınıb. Qəbirlərdə müxtəlif cins və yaş kateqoriyalarına aid insanlar dəfn edilmişdir.

Açar sözlər: Arxeoloji, tarixi, memarlıq

Azərbaycanda şəhərsalma mədəniyyətinin ən qədim mərkəzlərindən olan Şamaxı şəhəri Azərbaycan Albaniya dövlətinin ən iri yaşayış məskənlərindən biri idi. Tarix boyunca davam edən dəhşətli zəlzələlər zamanı təkrar-təkrar yerlə-yeksan olmuş və dəfələrlə yerini dəyişmiş Şamaxının arxeoloji qazıntılar zamanı ən qədim yerini müəyyən etmək mümkün olmasa da, antik müəlliflərinin yazılı məlumatları və Şamaxı şəhəri yaxınlığındakı Xınıslı qazıntıların nəticələrinə görə Şamaxı şəhərinin ən azı 2500 il yaşı vardır. Müasir Şamaxının ərazisindəki şəhristanda aparılan arxeoloji qazıntılar VIII–XI əsrlərdə Şamaxıya şəhərinin mövcudluğunu təsdiq etmişdir. Buradakı müxtəlid dərinliklərdəki təbəqələrdən müdafiə divarlarının qalıqları aşkar edilmişdir. Orta əsrlər Şamaxısında aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində bürc və ona bitişik qala divarları ilə birlikdə şəhər içqalasının qalıqları aşkar edilmişdir.

Şamaxı şəhərindən şimal-qərbdə sıldırım dağın zirvəsində Gülüstan qalası ucalırdı. O, XII–XIII əsrlərdə Şirvanın Şamaxını müdafiə edən ən əlçatmaz və əzəmətli qalalarından olmuşdur. Şamaxıda aşkara çıxarılmış XI–XIII əsrlərə aid arxeoloji və numizmatik materiallar, burada zərb edilmiş çoxlu miqdarda sikkələr, bir sıra memarlıq abidələri, keramika qalıqları – bütün bunlar inkişaf etmiş orta əsr feodal şəhərində, Şirvanın ipəkçilik sənayesinin mərkəzində intensiv həyat getdiyini, müxtəlif sənət sahələrinin inkişaf etdiyini, həmin dövrdə Şamaxının iqtisadi və mədəni yüksəliş keçirdiyini göstərir.

Qədim Şamaxı məskəni xarabalıqlardan və qəbirlər, o cümlədən yerli ustaların əməyinin məhsulu sayılan müəyyən miqdarda şüşə məmulatı, qab və bəzək şeyləri də aşkar olunmuşdur. Xammal kimi, ehtimal ki, Abşerondakı Xırdalan qumundan istifadə edilmişdir. Buxada şüşə istehsalı eramızın ilk əsrlərinə aiddir. Göstərilən materiallar qədim Şamaxı məskəninə beynəlxalq ticarət yolunda mühüm iqtisadi mərkəzlərdən biri olduğunu ehtimal etməyə imkan verir. Xınıslıda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı bir sıra gətirilmə əşyalar: minalı Roma toqqaları şüşə qablar, bəzək şeyləri, möhürlər, Sasani gümüş qabları, sikkələri və i.ə. tapılmışdır ki, bu da bir sıra Avropa və şərq ölkələri ilə iqtisadi əlaqə saxlanıldığını göstərir. Şamaxı yaxınlığından qızıl sikkə ilə birlikdə, ehtimal ki, Roma dövründə bura gətirilmiş eramızın II–III əsrlərinə aid nadir sənət nümunəsi, üzərində yunan mifologiyası səhnəsi –

dənizati üstündə oturmuş nereidanın təsviri həkk olunmuş gümüş nimçə tapılması da bu əlaqələrin mövcudluğunu bir daha təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi: Şamaxı rayonu
2. Göyüşov R. Azərbaycan arxeologiyası
3. İnternet məlumatları
4. S. Aşurbəyli – Şirvanşahlar dövləti, Bakı, 2007
5. Süleyman Əliyarlı. "Azərbaycan tarixi" Bakı, 1996
6. Q. Qeybullayev – Azərbaycan türklərinin təşəkkül tarixindən, Bakı, 1994

SEYRAN KAMRAN OGLU KARİMOV

THE ROLE OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN STUDYING THE HISTORICAL ARCHITECTURAL MONUMENTS OF SHAMAKHI DISTRICT

Summary: The article provides general information about the archaeological expeditions conducted in the Shamakhi region and examines how the preservation of the archaeological finds discovered during these expeditions affects the study of historical architectural monuments. During the inspection of the general archaeological museum of the region, it is observed that the material has been collected until this time. Based on these excavations, "Khinisli", "Yeddi Gumbaz", etc. It seems that it belongs to the times that were carried out in such places and that the archaeological monuments had to see a lot. The structures in the area are believed to date back to around 1,700 years ago. Most of these monuments are grave monuments. All the stone graves studied by the expedition used skeletons and post-meal equipment. People of different genders and age groups were buried in the graves.

Keywords: Archaeological, historical, architectural

СЕЙРАН КАМРАН КАРИМОВ

РОЛЬ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИКО- АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ ШАМАХИНСКОГО РАЙОНА

В статье даны общие сведения об археологических экспедициях, проводившихся в Шамахинском районе, и рассматривается, в какой степени археологические находки, обнаруженные в ходе этих экспедиций, влияют на изучение историко-архитектурных памятников в этом районе. При осмотре главной археологической башни региона замечено, что в этом отношении собрано достаточно материала. К числу таких раскопок относятся «Хинисли», «Едди Гумбаз» и другие. Видно, что оно проводилось в таких регионах и большая часть археологических продуктов принадлежит именно таким сообществам. Считается, что памятники, найденные в этом районе, относятся примерно к 1700-летней давности. Большинство из этих памятников являются надгробиями. Во всех исследованных экспедицией каменных коробчатых могилах зафиксированы скелеты и довольно богатый погребальный инвентарь. В могилах хоронили людей разных полов и возрастных категорий.

Ключевые слова: Археологические, исторические, архитектурные

“MƏDƏNİYYƏT: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR”
DOKTORANT VƏ GƏNC TƏDQİQATÇILARIN RESPUBLİKA ELMİ KONFRASI - XVI